ROB BROTHERTON

Şüpheci Zihinler

komplo teorilerine neden inanırız?

nemesis
KİTAP

Şüpheci Zihinler

komplo teorilerine neden inanırız?

NEMESİS KİTAP/ Popüler Bilim

Yayın Numarası **429**

Şüpheci Zihinler
Komplo Teorilerine Neden İnanırız? Rob Brotherton
Kitabın Özgün Adı *Suspicious Minds - Why We Believe Conspircy Theories*
Çeviren Cihat Taşçıoğlu

Yayın Koordinatörü Hasret Parlak Torun
Baş Editör Rose Mary Samanoğlu
Editör Mustafa Güdük

Kapak Tasarımı Cem Özcan
Sayfa Düzeni Tülay Malkoç

© 2018, Nemesis Kitap © Rob Brotherton, 2015

Bu kitabın yayın hakları Nurcihan Kesim Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.

Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

ISBN: 978-605-2164-35-8
1. Baskı : Kasım 2018

NEMESİS KİTAP
Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sok. Osmanlı İş Merkezi 18/9
Beyoğlu/İstanbul
Tel: (0212) 222 10 66 - 243 30 73
Faks: (0212) 222 46 16
info@nemesiskitap.com
www.nemesiskitap.com
Sertifika No: 26707

Baskı ve Cilt
Dörtel Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Zafer Mah. 147. Sok. 9-13A Esenyurt/İstanbul
Tel.: 0212 565 11 66
Sertifika No: 40970

ROB BROTHERTON

Şüpheci Zihinler

komplo teorilerine neden inanırız?

Çeviren: Çihat Taşçıoğlu

nemesis
KİTAP

Lindsay'e

İÇİNDEKİLER

Giriş: Tavşan Deliğinden Aşağı	9
1- Komplo Çağı	23
2- Ne Zararı Var Ki?	52
3- Komplo Teorisi Nedir?	83
4- Komplo Zihniyeti	113
5- Paranoyanın Kıyılarında	139
6- İnanmak İstiyorum	169
7- (Resmi) Hikâyeler	198
8- Noktaları Birleştirin	228
9- Niyet Avcıları	256
10- Orantısal Çrpıtma	285
11- Biliyordum Zaten!	308
Sonsöz: Sadece İnsan	337
Teşekkürler	343
Dizin	345

GİRİŞ
TAVŞAN DELİĞİNDEN AŞAĞI

Hiçbir şey göründüğü gibi değil. Gerçekliğin örtülü bir yanı, el altından yürütülen aktivitelerle, gizli operasyonlarla alabildiğine hareketli bilinmeyen bir diyar mevcut. Bu görünmez ağ bilgiyi sürekli perdeliyor, elekten geçiriyor, allak bullak ediyor. Doğruyu, sersemletici gerçeği saklamak için rahatlatıcı yalanlar üretiyor. Düşündüklerimizi ve inandıklarımızı yönlendiriyor, hatta aldığımız kararları biçimlendiriyor, kabullerimizi kendi amaçları doğrultusunda kalıba döküyor. Kısacası, dünya anlayışımız bir yanılsamadan ibaret.

Bu inanılmaz tezgâhın arkasında kim var? Kötü amaçlı bir gizli topluluk mu? Dumanlı salonlarda toplanan psikopat bürokratlar mı? İngiltere Kraliçesi mi? Yoksa Kraliçe'nin hizmet ettiği, şekil değiştirebilen, galaksilerarası kertenkeleler mi? Ya da bunların hepsi birden mi?

Hayır. Bu içeriden desteklenen bir iş. Bunu yapanlar *onlar* değil, *biziz*. Daha net ifade etmek gerekirse, sizsiniz. Daha da açık bir ifadeyle, beyinleriniz.

Her Şey Komplo

Her şey için bir komplo teorisi vardır. Piramitleri kadim Atlantisliler inşa etmiştir. Abraham Lincoln, Başkan yardımcısı Andrew Johnson'ın emriyle öldürülmüştür. Apollo mekiğinin Ay'a inişi Arizona'daki bir sette filme alınmıştır. 51. Bölge,

uzay menşeli bir ileri teknoloji merkezi barındırmaktadır. Kafayı komplolara takmış, Teksas, Austinli radyocu Alex Jones aslında, (komplo teorisyeni olarak yeni bir kariyere başlamak için 1990'ların başında sahte bir ölüm düzenleyen) komedyen Bill Hicks'in diğer benliğidir. Büyük İlaç Komplosu, kara helikopterler, Bilderberg Grubu, Bohemya Koruluğu ve niceleri...

Tavşan deliği derinlere uzanır. Komplonun (kimyasal püskürtülerek kirletilmiş) havaya, (Monsanto tarafından kurcalanmış) yiyeceklerimize, (ölümcül toksinler katılmış) ilaçlarımıza, (zihin çarpıtıcı florür katılmış) suyumuza kadar uzandığı öne sürülür. Seçimler hileli, politikalar düzmece, Başkan Obama ise Kenyalı bir Müslüman komünisttir.

Bunlar *teorilerin* sadece birkaçı ama *teorisyenler* kim acaba? Bilinen klişeye göre, komplo teorisyenleri ender bir türdür; bu insanlar küçük ama kendini bu işlere adamış bir grup çatlaktır; evlerin bodrumlarına kapanmış orta yaşlı, kendilerine has araştırma yaklaşımları (ve çoğunlukla alüminyum folyo stokları) olan bilgili, zeki ama dışlanmış adamlardır.

Yine de bu şablonun çoğu unsuru yerine oturmaz. Bütüncül bakıldığında, kadınlar da erkekler kadar komplo teorilerine eğilimlidir.[1] Eğitim ve gelir durumu da pek fark yaratmaz. Komplo teorisyenlerinin oluşturduğu saflarda üniversiteyi yarıda bırakıp terk edenlerin sayısı[2] mezunların sayısından biraz fazladır ama profesörler, devlet başkanları, Nobel Ödülü sahipleri bile komplo teorisyenliğine yenik düşmüştür. Ve komplo teorileri her yaştan insanı cezbeder. Ortalama olarak yaşlı yurttaşlar da milenyum kuşağındakiler kadar yatkındır komplo

1 Çok sayıda araştırma komplo teorisyenliğinde cinsiyet konusunu incelemiş ve buna dair bir şey bulamamıştır. [Örn. bkz. Uscinski, J. E. ve Parent, J. M. (2014). *American Conspiracy Theories*. Oxford University Press. ss. 82–83]

2 Bazı çalışmalar eğitim düzeyiyle komplo teorisyenliği arasında bağlantı bulamamıştır; ancak bazıları da hafif bir olumsuz bağlantı tespit etmiştir. (Örn. bkz., *age.* ss. 86–87)

teorilerine.[3] Yaş parantezinin sonunda, çok popüler müzik grubu One Direction'ın üyeleri Louis Tomlinson'la Harry Styles gizli bir ilişki yaşadığından, grubun iş dünyasındaki efendilerinin bu durumu örtmek adına Louis'e sahte kız arkadaş yarattığından şüphelenen Amerikalı yeniyetmeler bulunur.[4]

Komplo teorilerinin bir uç düşünce olduğu görüşüne gelirsek, gerçekten bunun kadar uzak bir iddia daha olamaz. Muazzam sayıda insan şu ya da bu mesele nedeniyle komplo teorileriyle yakından ilgilenmiştir. Geçen on yılda yapılan anketlere ve kamuoyu araştırmalarına göre, Amerikalıların yaklaşık yarısı, devletin 11 Eylül saldırılarına dair gerçekleri gizlediğine inanıyor.[5] Her on kişiden neredeyse dördü iklim değişikliklerinin bilimsel bir sahtekârlık olduğundan kuşkulanıyor.[6] Toplumun üçte bire yakın kısmı, devletin, uzaylıların varlığına dair kanıtlarını sakladığını düşünüyor.[7] Dörtte birinden fazlası Yeni Dünya Düzeni'nden kaygı duyuyor.[8] 2013'te yapılan bir araştırmaya göre nüfusun %4'ü (yani Amerika Birleşik Devletleri'nin toplam nüfusuna oranlandığında *12 milyon* kişi) dünyamızın "şekil değiştirme yeteneğinden yararlanarak

---

3 Çoğu çalışma komplo teorilerini onaylamayla yaş temelinde tutarlı bir bağlantı bulamamıştır. bkz., *age.*

4 Bu kitap yazıldığı sırada 'Top 30 Iconic Larry Stylinson Moments' başlıklı YouTube videosu bir buçuk milyondan fazla yorum almıştı. https://www.youtube.com/watch?v=EGQZk9F6Dxs

5 2004, 2006 ve 2007 yıllarında Zogby, Scripps Howard/Ohio Üniversitesi ve CBS/*New York Times* tarafından yapılan birçok ankete göre. Bkz. http://www.aei.org/files/2013/11/06/-public-opinion-on-conspiracy-theories_181649218739.pdf

6 http://www.publicpolicypolling.com/pdf/2011/PPP_Release_National_ConspiracyTheories_040213.pdf

7 2006 ve 2007'de Scripps Howard/Ohio Üniversitesi tarafından yapılan anketlere göre. Bkz. http://www.aei.org/files/2013/11/06/-public-opinion-on-conspiracy-theories_181649218739.pdf

8 http://www.publicpolicypolling.com/pdf/2011/PPP_Release_National_ConspiracyTheories_040213.pdf

insan sıfatına bürünmüş ve toplumlarımızı manipüle edecek siyasi güce erişmiş uzaylı sürüngenler tarafından yönetildiğini" düşündüğünü söylemiştir.[9] Araştırmaya katılanların %7'siyse bundan emin olmadığını beyan etmiştir.

Bu tür toplumsal düşünce ve eğilim anketleri sadece herhangi bir teorinin popülerliği konusunda kaba bir gösterge sağlar bize. Tahminler, soruyu tam olarak kime ve ne zaman yönelttiğinize bağlı olarak çeşitlilik gösterir. Ancak şurası kristal kadar berraktır: Dışarıda tahmin edebileceğinizden çok daha fazla komplo teorisyeni vardır. Bazılarını tanımış olmanız ihtimal dahilindedir. Sizin onlardan biri olmanız da öyle.

Sadece Amerikalılar böyle değildir. Birleşik Krallık ve Avrupa'daki insanlar da benzer şekilde şüphecidir. Ve hatta bu durum Batılılarla da sınırlı değildir. Komplo teorisyenliği küresel bir fenomendir. 2011'de yapılan bir Pew Araştırma Merkezi çalışmasına göre, çeşitli Ortadoğu halklarının yarısı ila dörtte üçü 11 Eylül saldırılarını Arap hava korsanlarının yaptığından kuşku duymaktadır.[10] Dünyanın birçok yerinde aşılara ve diğer Batı ilaçlarına kuşkuyla bakılır. 2011 yılında yapılan bir ankete göre, her on Rustan dördü, Amerikalıların Ay'a inişinin sahte olduğunu düşünmektedir.[11] Hindistan'da, başbakan Indira Gandi'nin 1984'te öldürülmesinden kısa zaman sonra, halefi, Yeni Delhi'de toplanan yüz bin insana, "Indira Gandi suikastının Hindistan'ı zayıflatmayı ve bölmeyi amaçlayan muazzam bir komplonun işi" olduğunu söylemiştir.[12] Brezilya'da da po-

9 *age.*

10 www.pewglobal.org/2011/07/21/muslim-western-tensions-persist/

11 http://translate.google.com/translate?hl=en&sl=ru&tl=en&u=http%3A%2F%2Fwww.rbcdaily.ru%2Fpolitics%2F562949980129006&sandbox=1

12 Moscovici, S. (1987). The conspiracy mentality. Graumann, C. F. ve Moscovici, S. (Ed.). *Changing Conceptions of Conspiracy*. Springer, ss. 151-154 içinde. [Moscovici, S. (1996). Yabancı Parmağı - Komplo Zihniyeti, Birikim, Sayı: 90, ss. 45-59]

püler bir komplo teorisi Amerikan ordusunun Amazon yağmur ormanlarını işgal edip bu bölgenin zengin doğal kaynaklarını kontrol altına almayı planladığını öne sürer.[13] Bu teoriye göre, Amerikan yurttaşlarını yaklaşan istilaya hazırlamak için uygulamaya koyulan propaganda kampanyasının bir adımı olarak, ülkedeki liselerde okutulan ders kitaplarında bulunan Güney Amerika haritalarında Amazon havzası, Birleşmiş Milletler kontrolü altındaki bir alan olarak gösterilir.

Peki, çimenli tümsekte tüfekli bir adam *var mıydı*? Elvis hayatta ve Jim Morrison, Marilyn Monroe, Prenses Diana'yla birlikte toplumdan uzak kalmayı yeğleyen starlar için yapılmış bir tesisin havuzunda keyif mi yapıyor? Dünyayı gerçekte kim yönetiyor ve MH370 uçuş numaralı uçağa ne yaptılar?

Bu sorulara yanıt arıyorsanız, korkarım yanlış kitap aldınız. Gerçek dışarıda bir yerde olabilir ama burada değil. Eğer gerçekten şu anda kapalı kapılar arkasında tekinsiz tezgâhlar kurgulanıyorsa, büyük vahşetlerin failleri henüz adalet karşısına çıkartılmamışsa, bildiğimiz her şey yalandan ibaretse tüm bunları bilsek iyi olurdu, değil mi? Ama bazı komplo söylentilerinin kanıtlarının derlenmesine adanmış başka kitaplar da var ve bunların sayısı teorileri paramparça edip attığını iddia edenlerinki kadar çok. Bu kitap öyle şeyleri kapsamıyor. Aslında, gerçek anlamda bu kitap (sonuna kadar birçoğunu ele alacaksa da) komplo teorileriyle de ilgili değil. Burada konumuz, komplo teorisine yatkın *düşünme*; konumuz neyin mantıklı, neyin komik denecek kadar saçma olduğuna karar verirken içinde olduğumuz psikoloji, bazı insanların neden diğerlerinin akıl almaz bulduğu şeylere inandığı.

13 Mitchell, S. T. (2010). Paranoid styles of nationalism after the Cold War. Kelly, J. D., Jauregui, B., Mitchell, S. T. ve Walton, J. (Ed.). *Anthropology and Global Counterinsurgency*. University of Chicago Press. ss. 89–104 içinde.

Elbette ki birisine, bir teoriye neden inandığını -ya da *inanmadığını*- sorduğunuz zaman size bunun yanıtının basit olduğunu söyleyecektir: Kararını kanıtlar doğrultusunda vermiştir. Ancak psikoloji farklı bir hikâye anlatır. Anlaşıldığı kadarıyla, inandıklarımıza neden inandığımız konusunda her zaman en doğru yargıları üretemiyoruz.

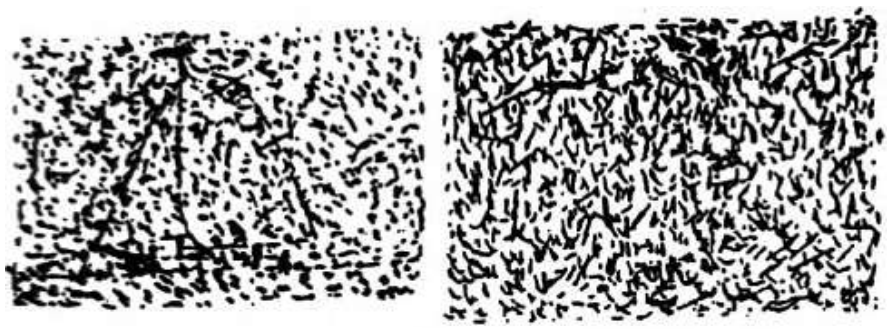
Derli Toplu Masa, Derli Toplu Zihin (Tertipli Olmanın Umulmadık Erdemi)

Yakın zamanda yapılan bir deneyde Amsterdam Üniversitesi'ndeki psikologlar öğrencilerden, hakkında ikircikli fikirlere sahip oldukları –hem olumlu hem de olumsuz düşündükleri herhangi bir şey– konular üzerinde düşünmelerini istedi.[14] Bir an için, koca bir kutu dondurmayı yediğinizi canlandırın hayalinizde. Yirmi dakika geçirmenin hoş bir yoludur bu ama uzun vadede size zararı dokunacaktır. Bunun hem olumlu hem de olumsuz yanları olacağını bilirsiniz. İşte bu, çelişik duygululuktur.

Deneyde her öğrenci bir bilgisayarın başına oturup kendisini bu tarz bir çelişikliğe sürükleyecek bir şey düşündü; bunun olumlu ve olumsuz yanlarına dair klavyeyle birkaç şey yazdı. Bir noktaya gelindiğinde ekranda hata mesajı belirdi. Korkmayın; bu da psikologların aldatıcı planının bir parçasıydı. Deneyi gözlemleyen araştırmacılar şaşırmış numarası yaptı ve katılımcılara sonraki (görünüşte ilintisiz) soruları başka bir masada tamamlamaları gerektiğini söylediler. İşin aslından habersiz olan denek, odanın diğer ucunda bulunan ve dağınık kalemlerle, kitaplarla, dergilerle, buruşturulmuş kâğıt parçala-

14 Van Harreveld, F., Rutjens, B. T., Schneider, I. K., Nohlen, H. U. ve Keskinis, K. (2014). In doubt and disorderly: Ambivalence promotes compensatory perceptions of order. *Journal of Experimental Psychology: General, 143*(4), 1666–1676.

rıyla karşılaşacağı başka bir masaya yönlendirildi. Sonra bu dağınıklığın içine yerleşen katılımcıya bir dizi resim gösterildi.

Eser sahiplerinin izniyle kullanılmıştır.

Bazı resimler, soldaki gibi belli belirsiz seçilebilen şekiller içeriyordu ki sizin gördüğünüzde bir yelkenli var. Diğer resimler, yani sağdaki gibi olanlardaysa rasgele yapılmış lekeciklerden başka bir şey yoktu. Öğrencilere neyin ne olduğu söylenmemişti, onlara televizyon ekranındaki karıncalı görüntüyü andıran oluşum içinde bir şekil görüp görmedikleri soruldu. Neredeyse herkes yelkenliyi ve diğer şekilleri belirledi. Daha ilginç olansa, çoğu zaman aslında rasgele beneklerden ibaret olan resimlerde de şekil gördüklerini söylemeleriydi. Beneklerden başka şekil içermeyen on iki resim vardı. Öğrencilerse bunların ortalama dokuzunda hayali şekiller görmüştü.

Deney, hiç değilse bir grup öğrenci için böyle devam etti. Bir diğer grup içinse her şey aynı şekilde başladı. Onlardan da kendilerini çelişik duygululuğa sürükleyecek bir şey düşünmeleri istendi, onlar da ekrandaki hata mesajını gördü ve dağınık masaya yönlendirildi. Ancak bu kez önemli bir değişiklik vardı. Deneyi yapanlar, devam etmeden önce, her öğrenciden dağınıklığın toplanmasına yardım etmesini istedi. Masa toplanınca öğrencilere aynı resimler gösterildi. Bu öğrenciler, da-

ğınıklığın ortasında çalışanlara kıyasla daha az hayalet şekil gördü. Ortalama on iki anlamsız resimden ancak beşinde hayali şekiller algıladılar ki bu da deneyin başında çelişik duygululuğa yöneltilmeyenlerin gördükleriyle yaklaşık aynı sayıya denk geliyordu.

Araştırmacılar böylece, bir konuda çelişik duyguların etkisi altında kalmanın hoşlanılmayan bir durum olduğunu açıklığa kavuşturmuş oldu. Alışkanlıklarımız uyarınca, düzen ve tutarlılık ararız, çelişik duygululuk içinde olmaksa düzensizlik ve çelişki deneyimlemektir. Böyle bir durum karşısında inançlarımızı değiştirmeye çalışır ya da meseleyi görmezden gelip yok sayarız. Veya istenmedik duygularımızla baş etmek için daha dolambaçlı stratejiler kullanabiliriz. Çelişik duygululuk düzen algımızı tehdit eder, bu yüzden bunu karşılamak için düzeni başka yerlerde arayabiliriz. İlk öğrenci grubunun o kadar fazla hayali imge görmesinin nedeni budur. Muğlak beneklerden anlam çıkarmak –noktaları birleştirmek– o öğrencilere, çelişik duygululuk tarafından tetiklenmiş düzen arayışını tatmin etme olanağı sağlamıştır. Ayrıca, ikinci öğrenci grubunun neden daha az hayali imge gördüğünün açıklamasını da içerir bu. Masayı düzenlemek gibi basit bir iş –kaosu düzene çevirmek– onların başka yöndeki arzularını en baştan tatmin etmiştir. Televizyon ekranı paraziti içinde şekil arayışında değillerdir artık. Noktaları birleştirme gereksinimi duymamışlardır.

Bunun komplo teorileriyle ilgisi nedir? Başka bir deneyde araştırmacılar, yine insanları çelişik duygululuğa yöneltti.[15] Bu kez deneklerden, garip resimlere bakmak yerine işte terfi aşamasında geride bırakıldıklarını düşünmeleri istendi. Birlikte çalıştıkları bir iş arkadaşlarının, patronun bu kararı vermesindeki etkisi ne olabilirdi? Çelişik duygululuğa yöneltilen öğrenciler, bir komplonun gündemde olduğuna, öyle bir

15 *age.*

durumdan geçmeyenlere kıyasla daha fazla inanıyordu. Bazı hallerde komplo düşüncesine rağbet etmek, rastlantısallıktan anlam çıkarmanın bilişsel eşdeğeridir.

Ufak bir dağınıklık, inançlarımızı ciddi şekilde etkileyebilecek tek şey değildir. Yakın zamanda yapılan başka bir çalışmada, Londra'daki bir üniversitenin yaklaşık iki yüz öğrencisinden bir dizi popüler komplo teorisini ne derece akla yakın buldukları soruldu.[16] Öğrencilerin yarısı için bu iddialar okunması kolay bir fontla, bildiğimiz Arial yazı tipiyle ve on iki punto olarak yazılmıştı. Şöyle:

Yeni Dünya Düzeni olarak bilinen güçlü ve gizli bir yapı, bağımsız devletlerin yerini alacak özerk bir dünya devleti oluşturarak dünyayı egemenlikleri altına almayı planlamaktadır.

Öğrencilerin diğer yarısına ise aynı iddia okunması biraz daha zor bir yazı karakteriyle sunuldu. Şöyle:

Yeni Dünya Düzeni olarak bilinen güçlü ve gizli bir yapı, bağımsız devletlerin yerini alacak özerk bir dünya devleti oluşturarak dünyayı egemenlikleri altına almayı planlamaktadır.

Teorilerin net, okunaklı bir yazıyla sunulduğu öğrenciler, gayet tutarlı oranlarda, iddiaların mümkün olabileceği cevabını verdi. Okunması daha zor fontla karşılaşan öğrencilerse bunlara inanmanın zor olduğu cevabına yönelmişti.

16 Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S. ve Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition, 133*(3), 572–585.

Dikkate değer olan şu ki çalışmada yer alan öğrencilere komplo teorilerini neden o şekilde değerlendirdiklerini soracak olsanız size, "Geçen gün Yeni Dünya Düzeni'yle ilgili bir söylenti duydum" ya da "Komplolar her gün kuruluyor" ya da "İnsanların tekinsiz bir şeylere kalkıştığı düşüncesi bana akla yakın geliyor," gibi yanıtlar verebilirlerdi. Hollandalı öğrencilerin hiçbiri koca bir kâse dondurmanın onları çelişik duygululuğa sürüklediği ve yargılarını etkilediği yanıtını vermezdi. Londralı öğrencilerin de hiçbiri kendi kendine, "Bu cazip bir font, bu yüzden, bence Yeni Dünya Düzeni sahiden de dünyayı ele geçirme peşinde," dememiştir. Bu öğrenciler, teorilerin o ya da bu düzeyde akla yatkın olduğuna bilinçli şekilde karar vermemişlerdi. Beyinleri işin büyük kısmını sahne gerisindeki kuliste halletmişti.

İpler Kimin Elinde?

Nörolog David Eagleman, *Incognito: Beynin Gizli Hayatı* kitabında teninizin hemen altında karmaşık bir ağ mekanizmasının saklı olduğunu söyler.[17] Bedeniniz tıka basa, her biri kendi özel işi olan, sizi canlı ve sağlıklı tutmak için birlikte çalışan ve bunu sizden herhangi bir bilinçli veri girdisi olmadan yapan organlarla doludur. Kalbiniz siz farkında olsanız da olmasanız da çarpmaya devam eder, damarlarınız genişleyip kasılır, dalağınız yaptığı şey her ne ise onu sürdürür. Bedenimizin nasıl çalıştığına yönelik ayrıntılı bilimsel kavrayışımız yakın zamanda göreceli olarak gelişmiştir; ancak bir nedenden ötürü organlarımızın bizim bu konuda bir talimatımız olmamasına rağmen işlerini yapmayı sürdürmesi ya da neyi neden yaptıklarını bilmiyor olmaları düşüncesi bize hâlâ özellikle inanılması güç bir şey gibi gelmez.

17 Eagleman, D. (2011). *The Secret Lives of the Brain. Incognito.* Pantheon. s. 1 [*İncognito: Beynin Gizli Hayatı*, çev. Zeynep Arık Tozar, İstanbul, Domingo, 2013]

Öte yandan, sanki *beyniniz* farklıdır. Beyin, hepsi arasında en karmaşık organdır. Her biri diğer binlercesiyle doğrudan iletişim halinde olan, hepsi aralıksız olarak eylem kademelerini tahrik edecek elektrik dalgaları yayan milyarlarca özelleşmiş hücreden oluşur.[18] Bir şekilde –hâlâ büyük ölçüde gizemli bir yolla– bu kaostan *bilinç* doğar; *biz* olma, düşünen, hisseden, karar veren birey olma deneyimimiz, dış dünyaya bakan ve karşıdan karşıya nasıl geçeceğimiz ya da öğle yemeğini nerede yiyeceğimiz gibi önemli kararları almamıza vasıta olan gözlerimizin hemen gerisinde gerçekleşir. Kafamızın içinde neler olduğuna dair tek bildiğimiz *farkındalıktır* ve sanki bilmemiz gereken de bundan ibarettir. Öte yandan, çok sayıda psikoloji araştırması şaşırtıcı bir sonuca ulaşmıştır. Bilinç, hikâyenin tamamını oluşturmaz. Beynimizin neyle nasıl uğraştığı konusunda her şeye –hatta *şeylerin* çoğuna– vakıf değilizdir. Beyin, tıpkı birlikte çalıştığı diğer organlar gibi, asal olarak bizi hayatta tutmakla uğraşır ve bunun yanı sıra, yine tıpkı onun kadar gizemli olmayan görev arkadaşları gibi, işini yapmak için bizden fazla girdi gelmesine gereksinmez. Her türlü aktivite sahne gerisinde, bizim bilinçli farkındalığımızın ötesinde ve kontrolümüzün dışında devam eder.

Yine de beynimizin tüm tuhaflıklarına katılmamıza izin vermemesi, bilinçaltı süreçlerinin önemsiz ya da amaçsız olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, algımız, düşüncelerimiz, inançlarımız, kararlarımız beynimizin gizli dalavereleri tarafından şekillendirilir. Hayal gücü kuvvetli psikologlar, beynimizde olan biten her şeyi bildiğimiz ve bunları kontrol ettiğimize yönelik hatalı sezgilerimiz konusunda çeşitli metaforlar üretmiştir. David Eagleman bunu şöyle vurgular: "Farkındalığınız, bir transatlantiğe binip de ayaklarının altındaki muazzam mühendisliği idrak etmeksizin, yolculuğun tüm itibarını üstlenen

18 *age.*

bir kaçak yolcu gibidir."[19] Toplumbilimci Jonathan Haidt de farkındalığı, filin sırtına binmiş bir adama benzetir[20]: Sürücü, fili o yana ya da bu yana gitmesi için dizginleri çekiştirerek ikna edebilir ama günün sonunda fil kendi aklına eseni yapar ve bizden büyüktür. Psikoloji alanında, beynimizin gizli önyargılarını ve kestirme yollarını inceleyen öncülerden olan Daniel Kahneman, bilinç ve bilinçaltı zihin süreçlerimiz arasındaki iş bölümünü sinema terimleriyle ifade eder: Bir filmin yapılmasına benzetilerek ele alınacak olursa, beynimizin iki eylem evresini ana karakterler oluşturur ki bilinç burada "asıl kahraman olduğunu sanan yardımcı oyuncudur."[21]

Bu temadan ayrılmadan önce benzer bir metafor daha önermek isterim. Kendimizi zihinsel yetiler üzerinde tam kontrol sağlamış bir kuklacı olarak düşünürüz. Öte yandan gerçekte, sessiz kalan bilinçaltımıza görülmez iplerle bağlı olan, onun keyfi doğrultusunda dans eden ve koreografiden kendine itibar çıkaran kuklanın kendisinden ibaretizdir."

Şüpheci Zihinler

Tüm bunlar komplo teorilerinin hepsinin bu türün tabiatı gereği mantıktan uzak, çatlakça, aptalca, uçuk ya da hastalıklı olduğu anlamına mı gelir? Bazı uzmanlar komplo teorilerini bu şekilde küçümsemenin, dalga geçmenin, onları inançsızların dirençli oldukları sakat düşüncelerin ürünü olarak resmetmenin üzerine heyecanla atlar. Bu dar bakış yüzünden kompl(teorisyenleriyle onları eleştirenler arasındaki gerilim zamar

19 *age.* s. 4.

20 Haidt, J. (2006). *The Happiness Hypothesis*. Basic Books. s. 4. [*Mutluluk Varsayımı*, çev. Özcan Özgür, İstanbul, Hil, 2014]

21 Kahneman, D. (2011). *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus and Giroux. s. 31. [*Hızlı ve Yavaş Düşünme*, çev. Filiz ve Osman Ç. Deniztekin, İstanbul, Varlık, 2017]

zaman tırmanma eğilimi gösterebilir. Bazı komplo teorisyenlerine göre, bu teorilere inanmak için psikolojik nedenler aramak, onların içerdiği gerçeklere meydan okumaktan bile kötüdür. Bu, inananların itibarına leke sürme, hatta teorisyenleri zihinsel anlamda dengesiz kişiler şeklinde silip atmaya yönelik bir girişim olarak görülebilir.

Benim amacım bu değil. Bu kitap, komplo teorilerinin garip inanışlar olarak bir katalog anlayışıyla sıralanması amacıyla yazılmadı. Amaç, komplo teorisyenlerini bir uzaylı türü gibi diğer insanlardan ayırmak ya da ne şekilde düşünülmemesi gerektiğine dair uyarıcı bir öykü anlatmak da değil. Son birkaç yılda elde ettiğimiz bilimsel bulgular çok daha ilginç, hepimize öneriler sunacak bir öykü anlatıyor bize. Komployа meyilli düşünce konusunda yapılan araştırmaların öncülerinden biri olan Michael Billig, mesele komplucu düşünce olduğunda, "psikolojik klişeleri sıralamak pahasına bu yaklaşımların eksantrikliğine aşırı vurguyla yaklaşmanın çok kolay olduğu" uyarısını yapıyor.[22] Komplo teorileri beyinlerimizin gariplik ve zaaflarının bir sonucu olabilir ama ileride de göreceğimiz üzere, bu bakımdan hiçbir şekilde benzersiz değillerdir. Garipliklerimizin çoğu, farkına varılmadan gelip geçer. Psikoloji bize çok şey anlatabilir ve bunlar sadece insanların büyük komplolara dair teorilere neden inandıklarıyla kısıtlı kalmaz; insanların zihninin nasıl çalıştığını ve her şeye neden inandığımızı açıklamaya kadar uzanabilir.

İşte benim teorim. Hepimiz yüz milyar minik komplocunun, dümenler çeviren gizli bir nöronlar teşkilatının insafına kalmış durumdayız. Bu kitapta bir perdeyi çekip açacak, zihnimizin gölgeli derinliklerine parlak bir ışık düşmesini sağlayacak ve beynimizin gizli hilekârlıklarının komplo teorilerine bakışımızı nasıl şekillendirdiğini ve bunların yanı sıra başka birçok şeyi

22 Billig, M. (1978). *Fascists*. Academic Press. s. 314.

açığa çıkaracağız. Komplo teorileri dünyada gerçekten neler olup bittiğini yansıtsa da yansıtmasa da bize gizli benliklerimize dair çok şey anlatır. Komplo teorileri beynimizde bulunan önyargılar ve kolaya kaçılmış fikirlerle paslaşır; ayrıca en derin arzularımıza, korkularımıza, dünyaya ve üzerinde yaşayan insanlara dair kabullerimize dokunur. Doğamız itibarıyla şüpheci zihinlere sahibiz. Doğuştan birer komplo teorisyeniyiz.

1

KOMPLO ÇAĞI

"Bir komplo çağı bu!"

Don DeLillo'nun *Koşan Köpek* kitabındaki karakterlerden biri, kaygı verici bir tavırla böyle der ve "Bağlantılar ve gizli ilişkiler çağı," diye devam eder.[23] Bu ifadeye, komplo teorilerinin hiçbir zaman günümüzdeki düzeyde popüler olmadığı inancının sıradan insanlar arasında olduğu kadar akademisyenler arasında da yaygın olduğunu yansıtan, çağdaş komplo teorisyenliği üzerine yazılmış sayısız kitap ve makalede rastlanabilir. Bir akademisyen bu konuda şöyle der: "Diğer yüzyıllar, komplolarla amatörce uğraşmıştır. Komploları bir düşünce sistemi ve eylem yöntemi haline getiren bizim yüzyılımız olmuştur."[24]

Komplo teorisyenliğinin altın çağını başlatan şeyin ne olduğu yönündeki tahminlerin haddi hesabı yoktur. Birçok 21. yüzyıl uzmanına göre, birinci zanlı internetin yükselişidir. Siyaset bilimci Jodi Dean, 2000 yılında yayımlanan bir makalesinin girişinde, "Bilgi çağının küresel ağları giderek çapraşık hal alırken birçoğumuz her tarafa nüfuz eden belirsizlik tarafından eziliyor ve baltalanıyoruz," der.[25] Durum o zamandan beri muhtemelen daha da kötüleşti; 2015 yılında yapılan ve

23 DeLillo, D. (1989). *Running Dog*. Vintage. s. 111. [*Koşan Köpek*, çev. Gürol Koca, İstanbul, Everest Y., 2009]

24 Moscovici, S., *age.* s. 153.

25 http://muse.jhu.edu/journals/theory_and_event/v004/4.3r_dean.html

komplo teorilerinin sosyal medya üzerinden yayılışını konu alan bir çalışma, zamanımıza "Yanlış Bilgilendirme Çağı" unvanını kazandırdı.[26]

Başka uzmanlar somut olguları işaret eder. Gazeteci Jonathan Kay'e göre İkiz Kuleler'in çöküşü, "bir çeşit kültürel uçurum" açmış, "geniş bir siyasi paranoyaklar yelpazesini içine alan" bir tür zihinsel kara deliğin açılmasına neden olmuştur.[27] Başka kimi uzmanlarsa komplo teorisyenliğinin yükselişinin izlerini daha gerilere doğru takip eder. Bu durum 1970'lere, Richard Nixon'ın paranoya bulalı başkanlık dönemiyle birlikte devlete güvensizlik krizinin ortaya çıkmasıyla birlikte başlamış olabilir. Ya da belki 60'larda, John F. Kennedy'nin öldürülmesi ve Vietnam Savaşı üzerine yapılan tartışmaların yükselmesi sonucunda masumiyetin kolektif olarak kaybıyla başlamıştır. Veya bu başlangıcı belki de 50'lerin Soğuk Savaş paranoyası belirlemiştir.

Yakın zamana kadar elimizde sadece bu türden tahmine dayalı veriler vardı. Ama iki siyase bilimci olan Joe Uscinski ve Joseph Parent, 2014'te bazı somut yanıtlar elde etmek için özgün ve tutkulu bir proje başlattılar.

Komploya meyilli düşüncenin uzun bir zaman aralığına yayılan yükseliş ve düşüşlerinin nasıl ölçümleneceği hemen netlik kazanamadı. Yaşadığımız dijital çağda insanların neleri konuştuğunu öğrenmek hangi hashtag'lerin eğilim kazandığını ya da bir Facebook sayfasının kaç 'like' aldığını yoklamak kadar kolaydır. Ne kadar insanın bir yüzyıl önce komplo teorilerinden bahsettiğini öğrenmekse o kadar kolay olmaz elbette. Ama Uscinski ile Parent, analog çağdaki atalarımızın da

26 Bessi, A., Coletto, M., Davidescu, G. A., Scala, A., Caldarelli, G. ve Quattrociocchi, W. (2015). Science vs conspiracy: Collective narratives in the age of misinformation. *PLOS ONE*, 10 (2). eoII8093

27 Kay, J. (2011). *Among the Truthers*. Harper Collins. s. xix.

gerilerinde bir veri hazinesi bırakmış olabileceğini düşündüler: Okur mektupları. Gazetelerin mektup sayfalarının gözden kaçtığını ve bazen takıntılı insanların duygusal patlamalarıyla dolu mahzenler olarak görüldüğünü söylemek haksızlık sayılmaz. Öte yandan sosyoanalistler, okur mektuplarının kamuoyu eğilimlerini yoklamak için iyi bir barometre ve değerli bir araştırma enstrümanı olduğunu ortaya koymuştur.[28]

Ve böylece Uscinski ile Parent, *New York Times* gazetesine yazılan ve yayımlanan yüz binden fazla mektubu tasnif etmeye koyuldu.[29] Toplamda yüz binden fazla mektubu gözden geçirerek 1890'dan 2010'a kadar olan zaman aralığındaki her yıl için bin adet örnek mektup ayırdılar. Bunun ardından eğitimli (ve hakkaniyetli bir ücret ödendiğini umduğumuz) on iki araştırma asistanı zahmetli bir çalışmayla bu mektupları tarayıp her birinde komplo teorisi aramaya koyuldu. Mektubun bir komplo teorisini destekliyor ya da çürütüyor olması önemli değildi; Uscinski'yle Parent her iki halde de mektubu yazan kişinin konuyu tartışılmaya değer bulduğunu ve editörün de bunu yayımlayacak kadar önemsediğini göz önüne alıyordu.

100 bin mektuptan 875 tanesinde komplolardan söz ediliyordu. Toplam örneklerin %1'inden azı çok küçük bir kesir gibi görülebilir ama Uscinski ile Parent'ın da dikkat çektiği üzere, mektuplar sayfası gün yüzü görmüş her konuya açıktı. İster komplo olsun, ister mizah ya da yemek tarifi, tüm konu başlıklarının pastada ince dilimler halinde kalması şaşırtıcı değildi.

Araştırmacılar, söylentilere dayanarak yazılan mektupların çok değerli malzeme oluşturduğunu keşfetti. İtham edi-

28 Sigelman, L. ve Walkosz, B. J. (1992). Letters to the editor as a public thermometer: The Martin Luther King holiday vote in Arizona. *Social Science Quarterly*, 73(4), 938–946.

29 Uscinski, J. E. ve Parent, J. M., *age.* ss. 110-129.

lenler arasında başkanlar, büyük şirketler, medya gibi olağan şüpheliler vardı elbette ama bunlara ilaveten mandıracılıkla uğraşan çiftçiler, postane çalışanları, Walt Disney şirketi gibi daha küçük çaplı sanıkların da olağanüstü bir sıralama oluşturduğu açıktı. İnsanlar 1890'larda İngiltere'yle Kanada'nın, Birleşik Devletler toprakları üzerinde hak iddia etmek için komplo çevirdiğinden kaygılanıyor ya da Mormonlar'ın seçimlere Cumhuriyetçiler lehine hile karıştırdığını düşünüyordu. 20. yüzyılın ilk birkaç on yılında demokrasiyi çökertecek tipik finans komploları söz konusuydu. 30'lardan 60'lara dek birçok sözde komplonun temasını komünistler oluşturuyordu. Yüzyılın elli yıla yakın kısmındaysa şüpheler Amerikan hükümetinin kendisine, özellikle de devletin sayısız istihbarat teşkilatlarına kaymıştı.

Bu durumda eldeki sorulara dönmeye ne dersiniz? Komplo söylemleri II. Dünya Savaşı'ndan bu yana arttı mı? Kennedy suikastıyla, Watergate skandalıyla ya da 11 Eylül saldırılarıyla yükseliş gösterdi mi? İnternetin gelişimiyle birlikte roket gibi yukarılara fırladı mı? Uscinski ve Parent, tüm bu soruların yanıtının "toplumsal heyecana rağmen," yinelenen bir hayır olduğunu öne sürüyor.

Komplo teorileri için birkaç belirgin yıl olmuştu ama bunlar tahmin ettikleriniz değildi. Komplo temalı mektupların sayısı 1890'ların ortalarında, büyük şirketlere duyulan korkunun büyümeye başladığı zamanlarda ve Kızıl Korku'nun humma düzeyine çıktığı 1950'de fırlama yapıyordu. Ama bu sıçramalar kısa ömürlü olmuş, mektupların sayısı hızla referans hattına düşmüştü tekrardan. Yıllar içinde büyük ve ciddi bir artış olmadı. İnsanlar komplo teorileri üzerine belki öncekinden *daha az* konuşuyordu. Araştırmacılar mektuplarda, Kennedy suikastından sonraki beş onyılda öncesindeki yedi onyıla kıyasla, yıllık ortalamanın biraz altında komplo teorisine rastlamıştı. Öte

yandan, genel eğilim uzun vadeli istikrardan yanaydı. Komplo konuları çoğunlukla, politikalardan, ekonomiden ya da iletişim teknolojilerdeki gelişmelerden etkilenmeyen süreğen bir mırıldanma korosu halinde geri planda kalıyordu.

Uscinski ile Parent şöyle diyor: "Veriler açık bir gerçeği işaret ediyordu. Bir komplo teorileri çağında yaşamıyoruz ve bu bir süredir böyle." Peki, komplo teorilerine duyduğumuz merak yeni değilse, ne kadar gerilere dayanıyor? Anlaşıldığı kadarıyla çok gerilere.

Roma Yanarken...

MS 64 yılının 19 Temmuz günü, tarihçi Stephen Dando-Collins'e göre, kavurucu bir yaz günüydü. Muazzam popülerliğe sahip yıllık Roma Oyunları Ludi Victoriae Caesaris'in düzenleneceği akşam gelip çatmıştı. Çeyrek milyon izleyici kapasiteli dev stadyum Circus Maximus hazırdı ve ziyaretçiler şehre akın ediyordu. Stadyum çevresindeki dar sokakların iki yanına sıralanmış, ayaküstü atıştırmalık satan dükkânların hepsinin fırınları, ocakları yanıyordu; hepsinde kalabalığın taleplerini karşılamak için hummalı bir faaliyet vardı. Nerede olduğunu bilmek mümkün değil ama stadyum yakınlarında bir yerde yangın çıktı. Antik Roma'da yangın alışılmadık bir şey değildi ama bu defakinin farklı olduğu sonradan anlaşılacaktı. Sert rüzgâr tarafından körüklenen alevler dar ve dolambaçlı sokaklara yayılıp birbiri üstüne binmiş görüntüsü veren binaları sardı. Büyük Roma Yangını olarak anılacak cehennem neredeyse bir hafta boyunca kenti kasıp kavurdu. Sayısız insan alevlerin arasında can verdi ve kent nüfusunun yarısı evsiz kaldı. Bilindiği kadarıyla, binaların üçte ikisi harabeye ve küle döndü.[30]

30 Dando-Collins, S. (2010). *The Great Fire of Rome.* Da Capo Press. s. 86–98.

Komplo teorileri korlar henüz soğumadan yayılmaya başladı. Şüpheler anında, imparator Neron'un üzerinde toplanmıştı. Bu yangın yaşandığında çocuk olan Romalı tarihçi Tacitus daha sonra şöyle yazacaktı: "Kimse alevlerle mücadele etme cesaretini gösteremedi. Bu yöndeki girişimler haşin çeteler tarafından engellendi. Hatta emir aldıklarını haykıran adamlar alenen meşaleler fırlatıyordu."[31]

Neron'a gelince, yine Tacitus'a göre, yangın çıktığı sırada İmparator, Roma'dan 57 kilometre uzakta olan, doğum yeri Antium'daydı. Kente döndüğünde hızla, evsiz kalan insanlar için barınak ve yiyecek temin edilmesini organize etmeye girişti. Ancak bu yardım ve rahatlatma çabaları ona toplum nezdinde pek az minnet kazandırdı. Genç, olgunluğa ermemiş ve ben-merkezcil imparatorun Antium'da bir şan resitali verdiğine dair söylentiler kent yanarken yayılmaya başlamıştı bile.

Tacitus, Neron'un yangında parmağı olup olmadığı konusunda kararsızdır ve söylentilerin bunu açık şekilde destekleyecek nitelikte olmadığını yazar. Başkalarıysa onun kadar temkinli değildir. Yangından beş yıl sonra doğan Suetonius, Roma'nın resmi arşivlerine ulaşmakta engelle karşılaşmayan saygın bir tarihçidir. İmparator Hadrian'ı, muhtemelen imparatoriçeyle ilişkisi nedeniyle gücendirdikten sonra, arşivlere erişim kolaylığı yürürlükten kalktı. Bunun sonucu olarak, Neron'un yangından elli yıl sonra yazılan biyografisi geniş ölçüde dedikodulara dayanır. Şöyle yazar Seutonius: "Roma'nın pespaye binalarından ve dolambaçlı sokaklarından tiksinir görüntüsü veren Neron, kenti yüzsüzce ateşe verdi. Her ne kadar bir grup eski konsül, onun [alevli] meşalelerle donanmış yardakçılarından bazılarını mülklerinden geçerken gördülerse de bunlara müdahale etme cesaretini gösteremediler."[32] Seuto-

31 http://www.eyewitnesstohistory.com/rome.htm

32 Dando-Collins, S., *age.* ss. 3–4.

nius, dramatik bir üslupla, Neron'un Antium'dan döndükten sonra yaptıklarını ekler:,"Büyük felaketi Maecenas Kulesi'nden seyrede Nero, 'alevlerin güzelliği' diye tabir ettiği şey karşısında mest oldu ve sahne kostümünü giyerek İllium'un Yağmalanması şarkısını baştan sona kadar söyledi."

Yangından 165 yıl sonra yazan Cassius Dio, daha da ileri giderek Neron'un sıkı örgütlenmiş dalkavuklarının, kenti sırf kötülük olsun diye kundakladığını öne sürer. Dio'nun da kent yanarken Neron'un kaçıkça bir keyifle şarkı söylemesi fikrinden çok hoşlandığı ve buna kendi süslemelerini de eklediği anlaşılmaktadır. Yangına dair çok sonra kaleme alınmış ve melodram kokan anlatımı, uzun uzadıya alıntı yapılmaya değerdir:

> "Neron uzun zamandan beri arzuladığından şüphe duyulmayacak bir şeyi yapmakta, yani ölmeden evvel tüm şehrin ve diyarın varlığına son vermekte kararlıydı... Böylece sarhoş veya başka musibetlerle uğraşır görünen adamlarını gönderdi ve şehrin değişik yerlerindeki bir, iki veya daha fazla binada yangın çıkarmalarını sağladı; bu yüzden de halk ne yapacağını şaşırdı ve ne yangının ilk başladığı yeri bulabildi ne de buna müdahale edebildi... Tüm şehir nüfusu bu haldeyken ve birçok insan felaket karşısında çılgına dönüp kendini alevlerin içine atarken, Neron yangının umumi durumunu en iyi seyredebileceği yer olan saray damına çıktı ve lir çalgıcısı kılığına bürünerek *Truva'nın Düşüşü* şarkısını söyledi ki bunu kendi tarzında yaptığından seslendirdiği şey izleyicilerin gözünde aslında Roma'nın Düşüşü idi."[33]

Yangının bir tezgâh sonucu çıkıp çıkmadığını, Neron'un bunun karşısına geçip liriyle serenat yapıp yapmadığını bile-

33 http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/62*.html

meyiz ama bildiğimiz bir şey var: Neron, komplo teorilerine konu olmaktan ötürü mutlu değildi. Dedikoduları ortadan kaldırma çabasıyla kendi komplo teorisini üretti. Tacitus'a göre, "Neron suçu, yaygın olarak Hıristiyan adıyla anılan ve düştükleri zillet sebebiyle nefret edilen bir sınıfa atıp bunları en büyük işkencelerden geçirdi."[34] Birkaç Hıristiyandan zorla sahte itiraflar alındı, bunlardan da birçok başkası üretildi. İnsanlar Tacitus'un ifadesiyle, "şehri yakma konusundaki suçlardan ziyade, insan türüne karşı nefretten ötürü," mahkûm edildi. Neron'un, günah keçilerine tavrı acımasızcaydı. "Ölümleri her türlü aşağılama eşliğinde oldu," diye belirtir Tacitus. "Hayvan derileriyle kaplandılar ve köpeklere parçalatılıp öldürüldüler ya da çarmıha gerildiler veya gün ışığı çekildikten sonra gecenin karanlığını aydınlatmaya katkıları olsun diye alevlere atılıp yakıldılar."

Büyük Yangın, Roma tarihinde komplo teorilerinin doğmasına yol açan tek olay değildir elbette. Roma'nın bu teorilere dönük sevdasının kökenleri imparatorluğun kuruluşuna kadar gider. Kentin kurucularından biri ve ilk kralı olan Romulus'un gizemli şekilde ortadan kaybolduğu kabul edilir. Söylentiye göre; danışmanları, yani senatörler kendi güçlerini artırma adına liderlerini katletmiştir. Cassius Dio bu olayı tamamen kendine özgü renkli tarzıyla aktarırken güce susamış senatörlerin söylev verdiği sırada Romulus'un etrafını sardığını ve onu oracıkta, senatonun ortasında "kollarını, bacaklarını kopartarak paramparça ettiklerini" anlatır.[35] Kaderin cilvesine bakın ki Dio bu işin "şiddetli bir fırtına ve güneş tutulmasının, yani kralın doğumuna şahitlik eden türden bir tabiat olayının" sağladığı örtünün gerisinde yaşandığını öne sürer. "İşte böyle

34 Dando-Collins, *age.* s. 8.

35 http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Cassius_Dio/1*.html

olmuştur Romulus'un sonu." Tarihçi Victoria Pagan'ın kataloglamasına göre, tüm Antik Roma tarihi şüpheli komplolarla doludur. Bu hikâyelerin bazısı gerçeklere dayanır; cinayetler ve diğer haince tezgâhlar Antik Roma siyasetinin gidişatından eksik olmayan şeylerdir. Ama Neron'un piromanisini konu alan sansasyonel söylentilerde ya da Romulus'un dramatik ölümünde olduğu gibi, birçoğu sorgulanmayı bile gerektirmeyecek şekilde süslenmiş ya da hepten uydurulmuştur.

Bu sadece Roma için geçerli değildir. Antik dünya komplolar ve komplo teorileriyle kaynıyordu. M.Ö. 5. yüzyıla kadar uzanan tarihçi Joseph Roisman,antik Atina'nın ünlü hatip ve oyun yazarlarının eserlerinin "Atina toplumsal yaşamının neredeyse her kesimine yönelik komplo hikâyeleriyle dolup taştığına" işaret eder. "Kamu yararına, rejime ve dış ilişkilere olduğu gibi insanların hayatlarına, mülklerine, kariyerlerine, saygınlıklarına yönelik komplolar da söz konusudur."[36] Politikacılardan işadamlarına, göçmenlerden kölelere kadar, neredeyse herkes bunlara hedef olmuştur ve anlaşıldığı kadarıyla, hem kurumlar hem de kitleler bu hikâyeleri ciddiye almıştır.

Komploların cazibesi ortaçağlarda da sürdü. Komplo teorileri, daha önce olduğu gibi, bu dönemde de avamı oluşturan kitleler kadar, soyluluk arasında da popülerdi. Tarihçiler Barry Coward ve Julian Swann'ın belirttiği üzere, kıtlık sıkıntısını çeken köylüler genellikle, kötü durumlarının sebebini "elverişsiz hava koşulları ya da kötü bölüşüm yöntemlerinin sonucu olarak görmekten ziyade spekülatörlerin menfur faaliyetlerine bağlıyordu." Egemen elitlerse koşullarda görülen nahoş değişimleri daha çok, "komplo çeviren saray eşrafına, bakanlara, gözdelere, kâfirlere ya da hür masonlara bağlıyordu." İsimler ve tarihler değişse de komplo teorilerinin izleği yüzyıllar bo-

36 Roisman, J. (2006). *The Rhetoric of Conspiracy in Ancient Athens.* University of California Press. s. 1.

yunca kopmadan devam etti. Coward ve Swann, "İngiliz parlamenterlerin 17. yüzyılın başlarında kendi zamanlarının politik ortamını yorumlamak için Tacitus'a ve Roma tarihine" yöneldiğine dikkat çeker.[37]

1666 yılında dört gün boyunca kenti kasıp kavuran Büyük Londra Yangını tarihin ve komplo teorisi merakının tekerrürüne çarpıcı bir örnek oluşturur. Daha yangın sürerken, Samuel Pepys güncesine "meselenin içinde bir komplo olduğu" yönünde dedikoduların başladığını kaydetmiştir.[38] Yangının bizzat Kral II. Charles'ın emriyle başlatıldığından kuşkulananlar, hatta çağdaş bir rapora göre "Majesteleri'yle Neron arasında tiksindirici bir paralellik" görenler olmuştu.[39] Kimileriyse yangının Katolik komplocular ya da İngiltere'nin Avrupalı düşmanları tarafından düzenlenmiş bir terör saldırısı olabileceğinden kuşkulanıyordu. Kısa bir zaman sonra bir Fransız yurttaşı olan Robert Hubert tutuklandı ve Fransız Katolik casusların oluşturduğu bir gizli örgütle ortaklaşa hareket ederek yangını kendisinin başlattığını itiraf etti. İtirafı pek de tutarlı değildi. Örneğin, ilkin yangını Westminster'da başlattığını iddia etmişti. İlk alevlerin aslında Pudding Caddesi'nde görüldüğü ve yangının Westminster'a hiç ulaşmadığı kendisine söylendiğinde hikâyesi değişti. Ama ne olursa olsun, Londralılar –ve resmi yetkililer– yangının suçunu gönüllü bir günah keçisinin üzerine atma fırsatını kaçırmadı. Aleyhine tek kanıt şüpheli itirafı olan Hubert, 27 Ekim 1666 günü keyifli izleyicilerin oluşturduğu bir güruhun önünde asılarak idam edildi.[40]

Bu tarihsel özetin de gösterdiği üzere, komplo teorilerinin altın çağı binlerce yıl geriye uzanır ve kesintiye uğrama belir-

37 Coward, B. ve Swann, J. (2004). *Conspiracies and Conspiracy Theory in Early Modern Europe.* Ashgate. s. 2.

38 http://www.pepys.info/1666/1666sep.html

39 Hanson, N. (2001) *The Dreadful Judgement.* Doubleday. s. 257.

40 *age.* ss. 271–302.

tisi göstermemiştir. Antik çağlardan kalma bazı teoriler, çağdaş olanlarla ciddi benzerlik gösterir. Yine de aralarında kayda geçmeye değer farklılıklar bulunur. Klasik komplo teorisyenine göre, öne sürülen komplolar genellikle yerel, istisnasi meselelerdir ve gerilerinde önemsenmemesi gereken, hatta kişisel güdüler vardır. Teorilerin birçoğu sorgulanmaya bile gerek olmayacak şekilde abartılmış olmasına karşın, bunların *baştan sona* uydurma olamayacağını da ayrıca belirtmek gerekir. İmparatorlara ve hükümdarlara mutlak güç atfedilirken onlara suikast düzenlenmesi, herhangi bir anlamlı değişimi getirebilecek tek yol gibi görülmüş olabilir.

İnsanların komplo kaygıları zaman içinde genişlemiştir. Kişisel çıkarlara dayalı yerel ve ufak tefek komplolar, daha büyüklerine doğru büsbütün kayma eğilimi göstermiştir. Öne sürülen komplolar daha gizemli, daha yıkıcı ve evrensel bir hal almıştır. Komplocuların daha az maddi ve daha fazla kötücül amaçlar doğrultusunda hareket ettiği tasavvur edilmiştir.

Eskinin önemsiz teorilerinden bugünün bitirici teorilerine uzanan yolda iki önemli kilometre taşı vardır ki bunların ilki Adam Weishaupt adında genç bir Alman idealisti sayesinde ortaya çıkmıştır.

İlluminati Paniği[41]

1772 yılında, babasının ve vaftiz babasının izinden giden Adam Weishaupt, Bavyera'daki Ingolstadt Üniversitesi'nde hukuk profesörü oldu. Öte yandan hukuk, hiçbir zaman asıl tutkusu olmamıştı. Henüz yirmi dört yaşında olan Weishaupt, huzursuz ve idealist bir gençti. Gördüğü katı, mekanik Cizvit

41 Adam Weishaupt, İlluminati, Fransız İhtilali ve Augustin de Barruel'le ilgili tarihsel ayrıntılar ve alıntılar aksi belirtilmedikçe şu kaynaktan aktarılmış kabul edilmelidir: Roberts, J. M. (1972). *The Mythology of the Secret Societies*. Secker ve Warburg. ss. 118–202.

eğitiminden ötürü hayal kırıklığına uğramış, yeni tomurcuklanan Aydınlanma'da ilham bulmuş, dinin batıllıklarını akıl gücünü kullanarak dağıtma yoluyla toplumu geliştirmeye yönelik inatçı bir tutku geliştirmişti. Tarihçi John Roberts, onun ayrıca bir "kinik, vicdansız bir kariyer düşkünü ve yalancı" olduğunu yazar ve şöyle devam eder: "Bütün kariyeri, onun üniversite ve akademik hayat için bariz bir tehlike olduğunu ortaya koymuştur: akıllıydı, hırçındı, bencildi ve kendini aldatan türdendi."

Roberts'a göre Weishaupt'un gerçek tutkusu entrikaydı. Pisagorcu Kardeşlik türünden gizli topluluklar erken yaşlardan itibaren onu cezbetmişti. 1774'te bir mason locasına katılmış ama hür masonların siyasi amaçtan, gerçek gizlilikten yoksun olması ve ilaveten yüksek üyelik aidatları karşısında hayal kırıklığına uğramıştı. Böylece kendi gizli örgütünü kurmaya karar verdi. Yemin toplantısı 1 Mayıs 1776'da sadece Weishaupt ve dört öğrencisinin katılımıyla düzenlendi. Weishaupt, örgüte İlluminati Tarikatı adını vermişti.

Weishaupt'un çifte kişiliği İlluminati'nin kumaşına da işlenmişti. Örgütün felsefesi naiflik derecesinde bir idealizmi yansıtıyordu. Weishaupt'un oluşturduğu kaideler uyarınca, tarikatın tek amacı şuydu: "Aklın mükemmeliyeti ve ahlakın önemini insanlığa açıklamak... dünya üzerindeki habis tasarılara karşı koymak, adaletsizlikler karşısında talihsizler ve mazlumlara yardımcı olmak, faziletli insanları cesaretlendirmek ve her daim düşünce ve bilimin sırlarını ifşa etmek." Öte yandan, kendi gizli örgütünün en üst düzey lideri olması Weishaupt'a, kendi menfaat ve dalavere eğilimlerine müsamahakâr yaklaşma izni veriyordu. Tarikatının gizemli aurasını özenle düzenleyip biçimlendirdi. Üyeliğe kabul edilenlerin sahte isimler alması, gizli bir kelime dağarcığını öğrenmesi, abartılı kabul ritüellerinden geçmesi, aileleri ve dostlarıyla ilişkilerini koparması gerekiyordu. Weishaupt yeni katılımcılar bulmak için

İlluminati üyelerini Mason localarına sızdırdı ve oradan üye devşirdi. Kimliğinin, en kıdemli üyeler haricinde herkesten gizli kalmasını sağlayacak, karmaşık bir hiyerarşi oluşturdu. Gelişim, katıksız ve şüphesiz itaati gerektiriyordu. Örgütün gerçek siyasi amaçları –toplumun barışçıl yollarla dönüştürülmesi– üye çeşitli kademeleri tırmanırken yavaş yavaş açık ediliyordu.

1780'lerin başına gelindiğinde örgüt, Avrupa'ya yayılmış üç yüz kadar üyeye sahipti. Ancak bu büyümeye, gizlilik pahasına ulaşılmıştı. Weishaupt'ın bilgiç, despotça kişiliği bazı yeni üyeleri yanlış yöne itmişti. Birkaç üye, İlluminati aktiviteleri konusunda üye olmayan kişiler karşısında dilini tutamamıştı ve bunu genellikle aşırı abartıya kaçarak yapmışlardı. 1784 yılına gelindiğinde örgüte dair söylentiler yetkililerin dikkatini çekmeye başlamıştı. Bavyera hükümeti, izinsiz toplulukları yasaklayan bir buyruk yayınladı ve Weishaupt da İlluminati'nin toplantılarını askıya aldı. Bilgi sızıntısı devam etti, İlluminati'yi "dinsizlikle, hanedana sadakatsizlikle, siyasi entrikacılıkla, ahlaki yozlaşmayla" suçlayan tahrik edici dedikodular giderek artan bir sıklıkla gazetelere çıkıp vaizlerce tekrarlanır oldu.

Örgütünü temize çıkarmak adına son çareye başvuran Weishaupt, Bavyera Elektörü Charles Theodore'un karşısına bizzat çıktı ve ona İlluminati sırlarının büyük bölümünü anlattı. Bu da işe yaramadı. Theodore, 2 Mart 1785'te İlluminati'yi özellikle mahkûm eden bir buyruk daha çıkardı. Weishaupt, Bavyera'dan kaçtı. Soruşturma başladı, tutuklamalar yapıldı ve aralarında Weishaupt'ın kişisel mektuplarının da olduğu toplu miktarda İlluminati belgesi ele geçirilip herkesin okuması için yayınlandı. İlluminati bitmişti. Ama unutulmadı.

Alçakça, yıkıcı eylemlerine korkunç süslü abartılar içeren dedikoduların karıştığı, gerçek siyasi emelleri bulunan, gerçek

bir gizli örgütün ortaya çıkartılması tam bir akıl karışıklığı ve panik ortaya çıkarmıştı. Weishaupt'un gizli örgütünün faaliyetlerine devam ettiği, sadece artık yeraltına indiği söylentileri şimdiden etrafta dolaşmaya başlamıştı. Varolma itiş kakışından kurtulan İlluminati, kendisini eleştirenlerin huzursuz hayallerinde mitik oranlarda büyümeye devam etti ki bu sadece Bavyera için değil, tüm Avrupa ve bağımsızlığını yeni kazanan Birleşik Devletler için de geçerliydi. Weishaupt'un İlluminati'sinin ifşa olması, Hür Masonlar'ın namının sönmesine de yol açtı. Ne de olsa birkaç locanın içine sızılmıştı; tüm İlluminati yandaşlarının bulunup tasfiye edildiğini kim öne sürebilirdi? Yıkıcı gizli toplulukları konu alan komplo teorisyenliği mekanizması sıkıntılı olguları açıklamakta başarıya ulaşmış görüntüsü veriyordu. Derken Fransız İhtilali gerçekleşti.

"Fransız İhtilali'nin yarattığı duygusal şoku hafife almak günümüzde çok kolaydır," diyor Roberts. "Çünkü hâlâ yaşamakta olduğumuz bir devrimler çağı açması nedeniyle devrim fikrine 18. yüzyıl insanı tabiatının olamayacağı kadar alışkınızdır.' 1789 ve 1799 arasındaki şiddet ve kaosla dolu on yılın ardından aristokratik ayrıcalığın mirasla intikaline dayalı asırlık yapısı parçalanıp ufalandı ve yerini yeni, daha eşitlikçi ve laik bir topluma terk etti. Devrimci fikirler Avrupa'nın kalanına sıçramaya başlamıştı ve milyonlarca insan daha önce sahip olmadıkları temel insan haklarına kavuşurken aristokrasi kendini aniden güç ve zenginliğinin çok büyük kısmını kaybetmiş halde buluverdi. Tamamen yeni bir siyasi gerçekliğin müthiş hızlı bir şekilde ortaya çıkışı, çok büyük ve öngörülemeyen bir değişimdi. İnsanlar bununla uzlaşmak için gayet anlaşılabilir bir mücadele veriyordu. Roberts bu konuda şöyle diyor: "Değişimlerin ölçek ve şiddeti, tüm geleneksel ve bildik açıklama kategorilerini mecalsiz bırakmış gibiydi. Bazı yeni idrak boyutlarına ihtiyaç vardı."

Devrim süreci 1797'de tamamlandığında iki yazar neredeyse eşzamanlı olarak bu yeni idrak boyutlarını sunan kitaplar yayımladı. Bunlardan ilki bir Fransız soylusu, atanmış Cizvit rahibi ve polemikçi olan Augustin de Barruel'di. Barruel, sağlam dini görüşlerine dayanarak Aydınlanma felsefesine karşı yaptığı eleştirilerel yayınlarıyla bariz bir başarı kazanmıştı. 1789 yılında Fransız İhtilali'nin patlak vermesinin ardından Barruel, bunu Aydınlanma'nın yozlaştırıcı ideolojisine ve Fransız ruhban sınıfının zayıflığına bağlayan bir risale yayımlamıştı. Ama 1797'de, *Jakobenizmin Tarihini Yansıtan Anılar* başlıklı kitabının ilk iki cildini yayımladığında, her şeyin aslında perde arkasında özenle düzenlendiğine ikna olmuştu. Şöyle yazıyordu: "Fransız İhtilali sırasında en korkunç ve menfur suçlar işlenirken bile her şey öngörülmüş ve karara bağlanmış, üzerlerinde önceden uzun uzun düşünülmüş ve ilişkilendirilmişti. Bunlar, planlı hainliğin dölleriydi."[42]

Ona göre bu hainler; Aydınlanma filozofları, Hür Masonlar ve Jakobenlerdi. Ama Barruel, bunların "yazarları ve temsilcileri çok daha uzun zamandan beri faaliyette olan ve çok daha geniş alana yayılan büyük bir komplonun sadece en aleni hainleri" olduğunu yazıyordu. Barruel'e göre hepsinin gerisinde sinsice dolaşarak komployu koordine eden, hepsinden güçlü ve kötü bir düşman vardı: Adam Weishaupt'un "sırf Fransız monarşisini devirmeyi değil, evrensel bozulmayı, toplumun ve dinin bizzat kendisinin yıkılmasını da amaçlayan korkunç İlluminati'si".

Edinburgh Üniversitesi'nde felsefe profesörü olan İskoç John Robison da aynı fikirdeydi. *Hür Masonlar, İlluminati, Okuma Toplulukları ve Benzerlerinin Gizli Toplantılarında Görüşülen Avrupa'nın Tüm Din ve Devletlerine Karşı Komplonun Makbul Yetkililerden Derlenmiş Kanıtları* gibi enerjik bir başlık

42 Byford, J. (2011) *Conspiracy Theories.* Palgrave Macmillan. s. 1.

taşıyan kitabını Barruel'den kısa süre sonra yayımladı. Robison her ne kadar birkaç ayrıntıda Barruel'e katılmıyorsa da vardığı yer aynıydı. Fransız İhtilali'nin gerisinde İlluminati'nin olduğunu ve bunun dünya genelinde topyekûn anarşiyi egemen kılma planının ilk adımını teşkil ettiğini söylüyordu. Robison'a göre, İlluminati liderleri "söyledikleri tek söze, öğrettikleri tek doktrine inanç beslemeyen... gerçek niyetleri tüm dinleri ortadan kaldırmak, tüm devletleri yıkmak ve dünyayı toptan bir enkaz ve harabe haline koymak olan"[43] insanlardı. Robison, okurlarının bu kadarıyla yeterince telaşlanmamaları ihtimaline karşı, "İlluminati'nin hâlâ var olduğunu, gizli faaliyetlerini hâlâ sürdürdüğünü... temsilcilerinin iğrenç doktrinlerini yaymak için hâlâ aramızda çalışmalar yaptığını" da belirtiyordu.

Roberts, Barruel ya da Robison'un öne sürdüğü hiçbir şeyin özgün olmadığını söyler. Fransız İhtilali'nin ilk yıllarında bile Masonlar'ın ya da başka bir gizli cemaatin bunda parmağı olduğu söylentileri dolaşıyordu. Robison'la Barruel'in yaratıcılığı buluşa değil, entegrasyona dayanıyordu. Mevcut tüm komplo teorilerini alıp tek bir büyük teori şeklinde birleştirmişlerdi. Bu sadece Fransız İhtilali'ni tamamıyla açıklamakla kalmıyordu; dünyada geçmişte gerçekleşmiş, hâlâ yaşanmakta olan ve gelecekte yaşanacak her şeyi açıklama potansiyeline sahipti. Barruel'le Robison'un açıkça ifade ettiği berrak, anlaşılması kolay komplo teorisi, o anın korku ve gereksinmeleri karşısında mükemmel şekilde yankı buldu. Bariz hatalar ve mantığa aykırı iddialarla dolu olmalarına rağmen iki kitap da hızla yeni baskılar yaptı, başka dillere çevrildi, Avrupa'nın her tarafına ve Atlantik'in ötesindeki Amerika'ya gönderildi.

Modern komplo teorisyenliğinin temeli böylece atılmıştı. 18. yüzyıl ve öncesinin önemsiz teorileri artık saplantılı bir politik vizyon bünyesinde serpilebilirdi.

43 Robison, J. (1798). *Proofs of a Conspiracy*. Dobson & Corbett. s. 13.

Öte yandan, her şey göz önüne alındığında, İlluminati paniği kısa ömürlü oldu denebilir. Zamanında devrimlerin mimarı olduğu düşünülenler, yani Weishaupt'un örgütü günümüzde pop yıldızlarının kariyerine hizmet ediyor. Jay Z, Lady Gaga, Kanye West ve Kesha gibi müzisyenler "İlluminati kuklaları" olarak etiketlendiriliyor ve "dünya gençliğini travmatik zihin kontrolü performansları kullanarak zehirlemekle" suçlanıyor.[44] Doğruyu söylemek gerekirse, bazı müzisyenler gizli sembolizme meyletmiş görüntüsü veriyor. Örneğin Jay Z'nin imza niteliğindeki el hareketi "Roc", Masonik piramidi ve her şeyi gören gözü yansıtıyor. Öte yandan trend, asıl sıçramayı Madonna'nın 2015'in başında "Illuminati" adlı şarkısını çıkarmasıyla yapmış olabilir. Bir söyleşide bu şarkı sorulduğunda Madonna, "Gerçek İlluminati'nin kim olduğunu ve bu sözcüğün nereden geldiğini biliyorum,"[45] diye cevap verdi. Bununla bir grup zeki insanın kastedildiğini, şarkının mesajının "Benim İlluminati'den olduğumu düşünüyorsanız bu iltifat için teşekkür ederim, çünkü o grubun, gerçek İlluminati'nin bir parçası kabul edilmek çok hoşuma gider," olduğunu söyleyerek devam etti.

Her neyse. Sosyologlar Seymour Lipset ve Earl Raab'a göre İlluminati paniğinin oldukça çabuk dinmesinin nedeni, başarılı bir komplo teorisinin iki elemente gereksinmesidir.[46] Bunların biri, ipleri elinde tuttuğuna inanılan "gizemli örgüt" unsurudur. Ama bunun yanı sıra "örgütle ilintili daha az gizemli, daha görülebilir bir hedef gruba" da ihtiyaç vardır. Örneğin ucu uzaklardaki bir Katolik komploya dair teori ancak elde temsilci gibi davranabilecek, tehdidin kişi sıfatına bürünmesini sağlayacak,

44 http://www.pakalertpress.com/2013/10/28/top-10-illuminati-puppets-and-masters-of-entertainment/

45 http://www.theguardian.com/music/2014/dec/21/madonna-album-hack-living-state-terror

46 Lipset, S. M. ve Raab, E. (1973). *The Politics of Unreason*. Harper & Row. s. 221.

bunu maddi hale getirecek bir avuç Katolik göçmen varsa kalkışa geçebilir. İnsanlar Fransız İhtilali'ne dair açıklama peşindeyken, gerçek hayattaki İlluminati skandalı hâlâ zihnindeydi. Aradan geçen birkaç yılın ardındansa İlluminati ufak bir anıdan öteye gitmiyordu.

Modern komplo teorilerinin evrimindeki ikinci kilometre taşı, yeni bir gizemli örgütün uydurulmasıyla birlikte geldi. Bunun –en azından gerçekten varolma bakımından– Weishaupt'un İlluminati'siyle gösterdiği farklılık, tamamen hayal ürünü olmasıydı. Talihsiz temsilcileriyse tamamen gerçekti.

Siyon Liderleri

Siyon Liderlerinin Protokolleri[47], sadece seksen ya da buna yakın sayfayı dolduran yavan bir risaledir. Ama bu dar kapsam, içinde anıtsal ölçekte ifşaat barındırır. *Protokoller*, kestirilemeyecek kadar öncelere dayanan ve tamamlanmaya insanı tahrik edecek, dehşete düşürecek kadar yaklaşan, kıyamet boyutlarında bir komplonun ana hatlarını çizer. Ve bir ifşaat ya da dışarıdan birilerinin derlediği bir şey değildir. Komplocuların bizzat kendileri tarafından dikte edilmiş bir itirafnamedir; dünya Yahudiliğinin en yüksek konseyinin, yani Siyon Liderleri'nin gizli toplantılarının tutanaklarını yansıtır. Bu konuşma notları elbette ki sadece Yahudilerin görmesi için derlenmiş ama bir kopyası, her nasılsa sızmış ve 20. yüzyılın hemen başında Rusya'da basılmıştır. Anlaşılan bir Rus casusu tarafından dinlenmişlerdir ya da –kimin dediğine bağlı olarak– konuşma dökümleri bir katılımcının üstünde bulunup el koyulmuştur veya gizli Siyon arşivlerinden çalınmıştır veya belki de zamparalığı seven bir Lider'in metresi tarafından aşırılmıştır.

47 https://archive.org/details/TheProtocolsOfTheLearnedEldersOfZion

Protokoller, Büyük Lider'in kendisini dikkatle dinleyen mesai arkadaşlarına verdiği, dünyaya hâkim olma planlarını şaşılacak derecede ayrıntılı şekilde ifade ettiği yirmi dört kısa vaazdan oluşur. İlk protokol, tüm düzenin üzerine kurulduğu ahlaki ilkelerin ana hatlarını çizer. "Goyim"in, yani Yahudi olmayanların düşünmekten aciz, zekâdan ve irade yetisinden yoksun, kendini kontrol edemeyen barbarlar olduğunu öne sürer Bilge. Sonuç olarak, insanları, kendilerini yönetmeye terk etmek; körün köre önderlik etmesine izin vermek gibidir. Ona göre uygulanabilir tek yönetim şekli, başında Yahudilerin olduğu despotik bir dünya diktatörlüğüdür.

İzleyen protokoller, demokrasinin nasıl bozulacağına ve tamamen terk edilmesinin nasıl hızlandırılacağına dair kullanışlı bir el kitabı oluşturur. *Protokoller*, Yahudilerin dünyanın her tarafında ikilik tohumları ekmesi, ırklar, sınıflar ve uluslar arasındaki antipatiyi beslemesi gerektiği talimatını verir. Medyayı kontrol, siyaseti manipüle etmelidirler; dinin altını, bunun yerine pervasız materyalizmi koyarak oymalıdırlar (anlaşılan, evrim teorisi de Liderler tarafından bulunmuştur). Ve tüm bunlar iyi günler için geçerlidir. Daha etkili tedbirler gerektiğinde salgın hastalıklar yayılacak, kıtlıklar yaratılacak, ekonomik durgunluklar tezgâhlanacak, devlet başkanlarına suikastlar düzenlenecek, sonuca ulaşmayan savaşlar çıkartılacaktır. Halklar çaresiz bir korkuyla terbiye edilmelidir, terörize edilerek boyun eğmeye zorlanmalıdır. *Protokoller*'in dediğine göre, asıl incelikli olan, tüm bunları iş işten geçene, seçkinler bunlara karşı önlem üretemeyecek hale gelene dek gizlice yapmaktır. Toplumun dizginleri bir kez etkili şekilde ele geçirildi mi, Yahudiler devreye girecek ve idareyi devralacaktır. Liderler'in egemenliği altındaki sadık yurttaşlar birbirini gözleyerek casusluk edecektir. Tiranlar, yurttaşların hayatına dönük her konuda mutlak kontrol oluşturacak ve muhalefetin her türlüsünü

anında ve acımasızca ezecektir. Yahudi rejimi aleyhinde bir şey yapan, konuşan, hatta düşünen herkes hızlıca mahkûm edilecektir.

Bu şeytani manifesto insanların dikkatini çekti. *Protokoller,* Liderler'in dünyayı fethetmeye yönelik stratejilerinin ana hatlarını çizmek için kullanışlıydı ama belirli isimler, tarihler, yerler zikredilmiyordu. Bu da sonsuz şekilde uyarlanabilir oldukları anlamına geliyordu. Bu bakımdan, Richard Levy'nin deyişiyle *Protokoller*, "tarihteki Rosetta taşı gibi bir şey, modern dünyanın tüm kafa karıştırıcı gizemlerini tek başına açabilecek bir anahtardı"[48]. Dünyadaki herhangi bir şey, Liderler'in gizli entrikalarının bir sonucu olarak açıklanabilirdi. Buna meyilli bir okurun yapması gereken tek şey, yaşadığı toplumun hangi aksaklığını Yahudilere yüklemek istiyorsa, rastlayacağı boşlukları bu ifadeyle doldurmaktı.[49] Fransız ve Rus devrimleri mi? Liderler tarafından düzenlenip yönetildiler. Birinci ve İkinci dünya savaşları mı? Aynı şekilde. 1929 ekonomik krizi ve bunu izleyen Büyük Buhran mı? Tahmin ettiğiniz gibi. Kore, Vietnam, Afganistan, Lübnan ve Körfez savaşları mı? Liderler, Liderler, Liderler. Ve sadece savaşlar ve devrimler gibi büyük girişimlerin gerisinde değildi. *Protokoller*'i savunanlardan bazılarına göre, Liderler mikro ölçekli girişimlere de meyilliydi. Cazın popülerleştirilmesinden ("nota geçişlerinde duygusallığının terk edilmesi" ve bu müzik türünün cesaretlendirdiği "uygunsuz dans"ın yaygınlaştırılması amacıyla[50]) sakızın dağıtılmasına[51] (kadınların önüne gelenle yatıp kalkmasını sağlamak amacıyla), fuhuşun ve alkolizmin, hatta bazı sebeplerden ötürü güzel köpek yarışmalarının teşvik edilmesine kadar her şeyden sorumlu tutuldular.[52]

---

48 Segel, B. W. (1995). *A Lie and a Libel*. University of Nebraska Press. s. 7.

49 *age.* s. 12.

50 https://archive.org/details/TheInternationalJew_655

51 Ben-Itto, H. (2005). *The Lie that Wouldn't Die*. Vallentine Mitchell. s. 371.

52 Wistrich, R. (1985). *Hitler's Apocalypse*. Weidenfeld & Nicolson. s. 181

Protokoller'in içeriklerinin şok edici ifşası dünyadaki her türlü bozukluğu ve toplumsal karışıklığı açıklama yeteneğiyle birleşince, metnin tarihte yer edinmesini sağladı. *Protokoller; Siyonlu Bilgelerin Sırları* gibi görece yumuşak olanlarından, *Uluslararası Yahudi: Dünyanın En Önemli Sorunu* (Birleşik Devletler'de Henri Ford tarafından bastırılan bir tefsir) gibi panik yansıtanlara, hatta *Yahudi Deccal ve Siyon Liderlerinin Protokolleri* (1938'de, Nazi Almanyası'nda yayımlanan edisyon) türünden kıyamet tellallığı yapanlara kadar, dünyanın her tarafında ve tekrar tekrar çeşitli başlıklar altında yayımlandı. Milyonlarca kopya satıldı ya da dağıtıldı. Bir akademisyen, 1939'da *Protokoller*'in dağıtım bakımından İncil'in ardından ikinci geldiği tahmininde bulunmuştur.[53]

Elbette, ufak bir sorun vardı: Liderlerler diye bir şey yoktu. *Protokoller* sahteydi. Üstelik iyi yapılmış sahtelikler de değillerdi. Tarihçi Norman Cohn, *Protokoller*'in "berbat şekilde yazılmış gerici zırvalıklar"[54] olduğunu söyler. Bayağı, aleniyet yansıtan, rezilce bir sahtekârlık örneğidir; bir dizi daha karanlık kaynaktan tembelce ve amaçsızca aşırılmıştır. *Protokoller*'in yaratılma hikâyesi, başlı başına bir komplo kandırmacası hikâyesidir. Ama *Protokoller*, Yahudi dünya komplosu mitini tek başına icat etmemiştir. Asırlar içinde oluşmuştur bu.

Bir Yalanın Hikâyesi

Yahudilere yönelik batıl inançlar ve önyargı, Hıristiyanlığın ilk yıllarına kadar uzanır. Belagatine çokça hayranlık duyulan 4. yüzyıl vaizlerinden Aziz John Chrysostom, bu özelliğini Yahudileri şeytana tapan bebek katilleri ilan etmede kullan-

53 Partridge, C. ve Geaves, R. (2007). *Antisemitism, conspiracy culture, christianity, and Islam*'dan aktaran Lewis, J. R. ve Hammer, O. (Ed.). *The Invention of Sacred Tradition*. Cambridge University Press. s. 75.

54 Cohn, N. (2005). *Warrant for Genocide*. Serif. s. 81.

mıştır.[55] Papa III. Innocent, 1215 yılında Hıristiyanların kendilerini bilmeden Yahudilerle ilişkiye geçmiş halde bulmasının derdine kapılmıştı.[56] Bunun için bulduğu çözüm, Yahudileri ayırt edilebilecekleri kıyafetler giymeye, sarı "utanç arması" takmaya zorlamak oldu; bunun sonucunda Avrupa genelinde birçok Yahudi, Karanlık Çağlar boyunca (sonra da Nazi yönetimi altında) bu şekilde giyinmek zorunda kaldı. Birkaç onyıl sonra Papa IX. Gregory, kâfirliği Roma Katolik Kilisesi huzurunda kovuşturmak amacıyla Engizisyon'u kurdu ki bu girişim mahkûm edilen diğer kâfirlerin yanı sıra Yahudilerin de kitlesel olarak idam edilmesine ve kutsal kitaplarının yakılmasına yönelecekti.

Kimi Orta Çağ ilahiyatçılarının dindar mantığına göre Yahudilerin kutsal kitabı Talmud hem dine yönelik bir küfür hem de paradoksa bakın ki Hıristiyan öğretisinin gerçekliğinin bir ahdi niteliğindeydi.[57] Hıristiyan âlimleri , tıpkı Şeytan'ın Hıristiyanlığın gerçekliğini idrak etmesine karşın bunu inkâr ve buna inananları imha etmekteki kararlılığını sürdürmesi gibi, Yahudilerin de aynı şeyi yaptığı argümanını öne sürüyordu. İnsanlar, Yahudileri Şeytan'la aynı tarafta yer alan, gizli bilgiler üreten, kara büyü yapan, Hıristiyanlığa karşı söndürülemez bir nefret besleyen bir zümre olarak görmeye başlamıştı. Yahudilerin Hıristiyanlık aleyhinde komplolar kurduğu sık sık tekrarlanan, beylik bir söylenti halini aldı.

Popüler teorilerden biri, Hıristiyanların içme suyu kuyularının Yahudiler tarafından zehirlendiğine dairdi. Kara Veba'nın 14. yüzyıl Avrupa'sını vurmasıyla birlikte çeşitli yerlerde pat-

55 http://legacy.fordham.edu/halsall/source/chrysostom-jews6.asp

56 Rader, J. (1999). *The Jew in the Medieval World.* Hebrew Union College Press. ss. 153–158.

57 Woolf, J. (2011). *The Devil's hoofs*. Landes, R. ve Katz, S. (Ed.). *The Paranoid Apocalypse*. NYU Press. s. 52 içinde

lak veren salgınların suçu, uluslararası Yahudi kuyu zehirleme komplosuna yıkılır oldu. Bazı vakalarda işkenceciler Yahudi zanlılardan zorla itiraflar aldı, bu da başka binlercesinin diri diri yakılmasına yol açtı. Bu tür pogromların en kötüsü Strasbourg'da yaşandı.[58] Çaresizliğe kapılan yerel halk, vebanın kendilerine ulaşması korkusuyla ilk hamleyi kendileri yapıp kentteki Yahudileri peşinen kıyımdan geçirmeye karar verdi. (Ayrıca kentteki soylulardan bazıları Yahudi tefecilere borçlanmıştı; bu girişimde bakiyeyi sıfırlama fırsatı da görmüş olabilirler.) Kent yetkilileri müdahale etmeye çalıştı ama oluşan güruhu zapt edemedi. Bu olayda 900 Yahudinin yakıldığı, geri kalanların da vaftiz ya da sürgün edildiği söylenir. Salgın buna rağmen kısa zaman sonra kenti vurdu ve geride 16.000 ölü bırakarak geçip gitti.

Ayrıca bir de "kan iftirası"[59] denen, Yahudilerin düzenli olarak Hıristiyanları öldürüp kanlarını aldığı, bunu kendi fiziksel bozukluklarını tedavi etmeye yarayan ilaçlar, Fısıh Bayramı yemekleri ve kâfirce ritüeller yapmak için kullandığı söylentisi vardı. Bu mit, 15. yüzyılda genç bir çocuğun Paskalya'nın arifesinde İngiltere'deki Norwich kentinin hemen dışında ölü bulunmasıyla birlikte uydurulmuştu. Bir Benedictin keşişi olan Monmouth'lu Thomas, amatör dedektifliğe özenerek çapraşık bir açıklama attı ortaya. İddiasına göre, Yahudi öğretisi, anayurtlarını geri alabilmeleri için Yahudilerin Hıristiyan kanı dökmesini gerektiriyordu. Böylece Yahudi elitlerinden oluşan gizli bir konsey her yıl bir kez toplanıp kurban edilecek Hıristiyan evladını seçiyordu. Monmouth'un fikri rağbet gördü. Bunun sonrasında asırlar boyunca ne zaman bir Hıristiyan genci ölse ya da kaybolsa, genellikle ilk zanlı yerel Yahudiler oldu.

58 Rader, J., *age.* ss. 149–158.

59 *age.* ss. 135–141.

Din gerekçeli bu korkular asırlar boyunca dolaşımda kaldı. O arada Yahudiler birçok yörede vatandaşlıktan atıldı, mülkiyet haklarından oldu, gettolarda yaşamaya zorlandı ya da Hıristiyan toplumundan büsbütün sürgün edildi. Bu durum, Fransız İhtilali'nin hemen sonrasında, birçok Yahudiye temel insani haklarının teslim edilmesi ve bu insanların tecritten sıyrılmasıyla birlikte değişmeye başladı. Yahudiler doğal olarak liberal kanada ve özgürlüklerini geliştirme umudu veren demokratik siyasi eğilimlere meyletti. Geleneksel mesleklerden hâlâ dışlanmakta olduklarından birçoğu kentlere göç etti ve hayatlarını kazanmaya dönük özgün yolların öncülüğünü yaptı. Çoğu yoksul ve gözden uzak halde kalırken birkaçı da muazzam derecede zengin oldu.

Tüm bunlar yeni toplumsal gerginliklere yol açtı. Çevrelerinde radikal değişiklikler olmasını hoşnutlukla karşılamayan birçok insan vardı. Bazılarına göre, aralarına yeni entegre olan Yahudiler modern dünyanın belirleyici bir sembolüydü. Kan iftirası ya da kuyu zehirleme mitinin ortaya çıkmasına neden olan asırlık önyargılar canlandırılıp modern kaygılar ve karşıtlıkları yansıtacak şekilde güncellendi. Yahudiler artık Tanrı'nın değil, insanlığın düşmanıydı.[60] 1879'da yeni bir kelime olan "antisemitizm" ortaya çıktı[61] ve Orta Çağ'a ait bir dizi

60 Heil, J. (2011). *Thomas of Monmouth and the Protocols of the Sages of Narbonne*. Landes, R. ve Katz, S. (Ed.). *The Paranoid Apocalypse*. NYU Press. s. 69 içinde

61 Başka kaynaktan alıntılandığı belirtilmediği sürece daha aleni bir ifade olan "anti-Semitizm" yerine "antisemitizm"i işaret ediyorum. *A Lie and a Libel* kitabının giriş bölümünde(s. X)Richard S. Levy *anti-Semitizm*i tehlikeli bir yanlış adlandırma olarak açıklar. Gerekçesi şöyledir: "[anti-Semitizm] Samilerin çoğunluğunu oluşturan halkı, yani Arap halkını kapsamaz." Dahası, buradaki tire, büyük yazılan 'S' harfi ve Yahudi halkına yönelik özel atıf bir mite kaynaklık etmektedir. "'Semitizm' sadece Yahudi düşmanlarının düşüncesinde varlık bulan yekpare bir Yahudi tözünü ifade eden özellikle olumsuz nitelemelerin bir toplamıdır. Yahudiler ve antisemitlere karşı çıkan müttefikleri bu hayali 'Semitizm'i değil, insan haklarını savunmaktadır."

ilkel batıl inancın tam gelişmiş bir siyasi ideolojiye dönüştüğü gerçeği vurgulanmış oldu.

Protokoller, bu yeni siyasal antisemitizmden mükemmel şekilde yararlandı. Yine de bu, bir anda gelen bir vurgun şeklinde gerçekleşmedi. *Protokoller* önce 1903 yılında, bir Rus gazetesi olan *Znamia*'da (*Sancak*) kısaltılmış haliyle yayımlandı.[62] Gazetenin yayıncısı Pavel Krushevan, "Yahudileri öldürün, Rusya'yı kurtarın!" sloganını benimseyen Kara Yüzler üyesiydi. *Protokoller* 1905'te, eksantrik dindar fanatik Sergei Nilus'un yazdığı kitabın eki olarak tekrar ortaya çıktı. Kitap sonraki onyılda birçok baskı yaparken, *Protokoller* de başköşede yer aldı. Öte yandan *Protokoller*, Nilus'un bütün çabalarına rağmen görece bilinmez kalmaya devam ediyordu. 1913'e gelindiğinde Nilus bir arkadaşına, "Kamuoyunun *Protokoller*'e gerekli ciddiyetle, hak ettikleri ilgiyle yaklaşmasını bir türlü sağlayamadım," diye yakınıyordu.[63]

Durum Rus Devrimi ve I. Dünya Savaşı sonrasında değişti. *Protokoller* ansızın kehanet gibi görülmeye başlamıştı. Kitap önce Rusya'yı, ardından tüm dünyayı boydan boya dolaştı. Birleşik Devletler'de *Protokoller*'in en büyük destekçilerinden biri Henry Ford'du artık. Onun tarafından bizzat yayımlanan antisemitik literatür, tüm Ford satıcılarına ücretsiz gönderiliyordu. Şöyle diyordu Henry Ford: "*Protokoller*'le ilgili vermeyi umursayabileceğim tek beyanat, yaşanmakta olanlara uyduklarıdır. Bunlar on altı yıl önceye dayanıyor ve geçen süre boyunca dünyanın durumunu yansıttılar. Şimdiki duruma da uyuyorlar." İngiltere'de (şimdi kapanmış olan) *Morning Post* gazetesi sonradan *Dünyadaki Huzursuzluğun Nedeni* başlığıyla yayımlanan bir dizi makaleyle *Protokoller*'e tam destek verdi. Daha itibarlı yayın organları da tartışmaya dahil oldu.

62 Cohn, N., *age.* s. 118.

63 *age.* s. 124.

Londra'da çıkan *Times* gazetesi, hafiften kaçamağa yönelerek şu soruları soruyordu: "Bunlar düzmece mi? Öyleyse, sahip oldukları akıl almaz kehanet tonu nereden geliyor?"[64]

Daha sonra *Protokoller*, neredeyse ortaya çıkıp dünyayı dolaşmaları kadar ani şekilde çürütüldü. Alman akademisyen Joseph Stanjek, 1920 gibi erken bir tarihte *Protokoller*'de tarif edilen toplantıların elli yıl önce yayımlanmış kurmaca bir romanla gizemli benzerlikleri olduğuna dikkat çekti.[65] Bu eski çalışmanın yine Alman olan yazarı Hermann Goedsche, başka bir akademisyenin tanımıyla "beş para etmez romanlar yazan bir dedikodu tellalıydı"[66]. (Kitaplarında Sir John Retcliffe ismini kullanan) Goedsche, 1868'de yayımlanan romanı *Biarritz*'in "Prag'daki Yahudi Mezarlığı" başlıklı bölümünde Monmouthlu Thomas'ın gizli Yahudi konseyi mitini sansasyonel bir tarzla hayata döndürmüştü. Goedsche'nin hikâyesinde, İsrail'in on iki kabilesinin prensleri her yüz yılda bir gece merasim kaftanlarına bürünmüş halde mezar taşlarının arasından sessizce süzülerek gelip orada buluşuyordu. Prensler sırayla Dünya'ya hâkim olmaya dair kadim planları doğrultusunda yaptıklarının raporunu veriyorlardı. Amerikalı gazeteci Herman Bernstein'ın ifadesiyle bu, "beceriksizce yapılmış, on sentlik romanlarda rastlanabilecek türden bir ürpertici anlatım çabasıydı"[67]. Bernstein, 1921'de *Protokoller*'le *Biarritz* arasındaki benzerliği detaylandıran bir kitap yayımladı. Bunun gayet açık şekilde sahtekârlık olduğunu söylüyordu. "*Protokoller*'de yer alan her türden detaylı ifade, Goedsche-Retcliffe'in novellasında bulunabilir[di]."[68].

64 *age.* s. 168.

65 Aaronovitch, D. (2009) *Voodoo Histories*. Jonathan Cape. s. 31.

66 Segel, B. W., *age.* s. 66.

67 Bernstein, H. (1921). *The History of a Lie*. Ogilvie Publishing Company. s. 18.

68 *age.* s. 17.

Buna dair daha da kuvvetli kanıtlar ortaya çıkacaktı. *Protokoller*'i her kim yazdıysa, başka birilerinin fikirlerini aşırmakla kalmamış, sözlerini de çalmıştı. *London Times*'ın İstanbul temsilcisi Philip Graves, 1921 yılının Ağustos ayında üç gün üst üste yayımladığı makalelerle *Protokoller*'i bir dalavere olarak teşhir etmeye başladı.[69] Dediğine göre, "İngilizlerle bağlantıları olan" ve adının açıklanmasını istemeyen mülk sahibi sürgün bir Rus onunla temasa geçmişti. Graves'in Mr X. olarak andığı bu adam, elinde gizemli bir kitapla gelmişti: "Fransızca yazılmış, başlık sayfası olmayan, 9.5x14 santimetre ölçülerinde ufak bir kitap. İkinci elden ucuza alınmış bir şeydi. Kitabın deri cildinde Latin harfleriyle 'Joli' yazılıydı." Mr X. buna bir de not eklemişti: "Bu kitabı baştan sona okursanız *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'nin intihal olduğuna dair çürütülemez kanıtlar bulacaksınız."

İşin ironik yanı, *Protokoller*'in Yahudilikle hiç ilgisi olmayan, aslında totaliterliğe yönelik sert *eleştiriler* içeren bir kitaptan intihal yapmasıydı. Graves'in açıkladığına göre, gizemli kitabın içeriğini iki tarihi figür olan Machiavelli ile liberal Fransız filozofu Montesquieu arasında cehennemin ıssız bir sahilinde yapılan konuşma oluşturuyordu. Machiavelli'nin kendine has kuşkucu tavrıyla siyasi liderlerin insanlara hükmedebilmek için kirli taktikler uygulaması gerektiğini öne sürdüğü yirmi beş diyalogluk bir seriydi bu. Bu diyaloglar, Fransa'da 1850 ile 1860 yılları arasında hüküm süren despot imparator III. Napoleon'a dönük örtülü hicivler içeriyordu ve Machiavelli hükümdarı canlandırıyordu.

Graves, intihal suçlamasına kanıt oluşturacak karşılaştırmanın yapılabilmesi için bazı bölümleri yan yana sütunlar halinde yayımlamıştı. *Protokoller*'in bu bölümleri kelimesi kelimesine daha erken dönemde yayımlanan bu çalışmadan kopyalanmış-

69 http://emperors-clothes.com/antisem/graves-text.htm

tı. Başka bölümlerdeyse daha az belirgin alıntılar yapılmıştı. Graves, intihali yapanların izlerini örtmek için çaba bile göstermediğini yazıyordu. Birileri sanki kitabı sayfa sayfa okumuş, istediği yerden alıntı yapmış, istediği yeri olduğu gibi kopyalamıştı. Graves o sıralar gizemli kitabın yazarının kim olduğunu bilmiyordu. Öte yandan, yazarın kimliği kısa zamanda ortaya çıktı ve çalışmanın Maurice Joly adında bir Fransız'a ait olduğu anlaşıldı. Mesleği avukatlık olan Joly, ayrıca dikkatli bir siyaset gözlemcisiydi. İmparatora yapacağı alegorik bir saldırının Fransa'da kendi adıyla yayımlanması halinde hapse atılacağını (ya da daha kötüsünün olacağını) biliyordu, bu nedenle de kitabı Belçika üzerinden kaçırmaya kalkışmıştı. Ve kim olduğu bulunmuştu. Kitaba el koyuldu, Joly hapse atıldı. Kitap da ortalıktan kayboldu; ta ki *Protokoller*'i uyduracak kişinin eline geçene kadar.

Mr X, Graves'e sadece, kitabı Rus gizli polisi Okhrana'nın eski bir memurundan aldığını söyleyebilirdi. Aynı yıl, sürgün olarak New York'ta yaşayan Prenses Katerina Radziwill aracılığıyla yapbozun yeni parçaları bulundu.[70] Prenses, 1890'larda Paris'teki bazı Okhrana ajanlarıyla yakın dosttu. Bir gün Golovinskii adında bir ajan ona henüz tamamlanmamış bir müsvedde göstermişti. Prenses elbette o zaman bilmiyordu ama gösterilen şey, hâlâ üzerinde çalışılan *Protokoller*'di. Adam, Yahudilerin dünya ölçeğinde bir komplo kurmakta olduğunu ortaya vuracak düzmece bir şey uydurduğunu söyleyerek böbürleniyordu. Radziwill o sıralar bunun üzerinde durmamıştı. Okhrana'nın pespaye siyasi amaçlarına ulaşmak için sık sık düzmece şeyler kullandığını ve onun çevresindeki kimsenin bunları ciddiye almadığını söylüyordu. Dünyada fırtınalar estiren ve herkesin özgün sandığı şeyin, gördüğü düzmece iş olduğunu ancak aradan yirmi yıl geçtikten sonra anlamıştı.

70 Ben-Itto, H., *age.* ss. 74–83.

Böylece, 1921 güzüne gelindiğinde *Protokoller*'in kirli kökenleri ortaya çıkmış oldu. Daha önce, geride bırakılan yüzyılda yayımlanmış iki kitaptan, anayurtlarındaki Yahudilere karşı nefret uyandırma peşinde olan Rus Okhrana ajanları tarafından Paris'te, alelacele üretilmişti. Herman Bernstein, tüm bunları derlediği kitaba *Bir Yalanın Tarihi* [*The History of a Lie*] başlığını verdi. *London Times* da Graves'in bulgularını, *Protokoller*'i "Tarihi Sahtekârlık" olarak yansıtan bir başlık altında tekrar yayımladı. Muhabirin *Protokoller*'i mahkûm eden makalelerinin yanı sıra gazetede yer alan editör yazısında Liderler mitinin "hiçliğe göçüp gitmesi" umuduna yer verilmişti.[71] Graves ise "*Protokoller*'in ömrünün sonuna geldiği" sonucuna varmıştı.

Ne yazık ki bu, *Protokoller*'in sonu olmayacaktı.

71 http://gfisher.org/protocols.htm

2

NE ZARARI VAR Kİ?

1922 yılının Haziran ayında, güneşli bir cumartesi sabahı saat 11'e yaklaşırken[72], Alman Dışişleri Bakanı Walther Rathenau kentin merkezindeki bakanlık binasına gitmek üzere Berlin'in dış kesimindeki evinden çıktı. Havanın güzel olduğu zamanlarda yaptığı gibi, üstü açılır arabasının arka koltuğunda gidecekti bakanlığa. Birkaç dakika sonra şoför üç şeritli Konigsallee'ye sapmıştı ki koyu gri bir araba caddenin kenarından hareketlenip önlerine çıktı ve yolu kesti. Uzun deri pardösüler giymiş iki genç arabanın camlarından dışarı uzandı. Biri yarı otomatik tüfekle Rathenau'ya ateş açıp onu beş yerinden vururken diğeri bir el bombası fırlattı. Direksiyondaki üçüncü adam, patlama Rathenau'nun arabasını yerden havalandırmadan önce suikastçıları uzaklaştırmıştı bile. Rathenau olay yerinde öldü.

İki suikastçının izi üç hafta sonra bulundu. Silahı kullanan Erwin Kern, yirmi üç yaşında bir öğrenciydi ve polisle girdiği çatışmada öldürüldü. Bombayı atan işbirlikçisi Hermann Fischer ise hayatına son vermeyi, yakalanmaya tercih etti. Arabayı kullanan yirmi bir yaşındaki Ernst Techow, o zamana dek zaten polis tarafından yakalanmıştı. Onu suikasttan birkaç gün sonra ailesi ihbar etmişti. Techow kısa süre sonra, cinayete katılma suçuyla mahkemeye çıkarıldı ve tanık kürsüsünde şaşırtıcı bir iddia öne sürdü. Dediğine göre onun ve arkadaşlarının Rathe-

72 Evans, R. J. (2012). Prophet i a Tuxedo. *London Review of Books, 34*(22), 20-22.

nau'yu öldürme nedeni, dışişleri bakanının Siyon Liderleri'nden biri olmasıydı.[73]

Rathenau, öldürülmesinden sadece altı ay önce getirilmişti dışişleri bakanlığına. O sırada yeni ve kırılgan yapı gösteren Weimar Hükümeti'ne karşı yaygın bir tatminsizlik havası vardı ve Rathenau –bir Yahudi olarak– hükümete yönelik tek siyasi anlaşmazlık konusu değildi. Bir anda sağ kanadın yakıcı eleştirilerine, antisemitik iftiralara ve ölüm tehditlerine maruz kalmıştı. Öte yandan, adının Yahudi dünya komplosu söylentilerine karıştırılması yıllar önce yazdığı bir makaledeki tek bir cümleden kaynaklanıyordu. Rathenau şöyle yazmıştı: "Kıta'nın ekonomik kaderi, hepsi birbirini tanıyan ve ardıllarını izleyicilerinin arasında arayan üç yüz adam tarafından tayin ediliyor." İş dünyasının o zamanlar yaygın olan oligarşik uygulamalarını eleştiriyordu. Ama *Protokoller*'in bazı Alman yayıncılarına göre, Rathenau *adamlar* dediğinde, bununla gerçekte *Yahudileri* kastediyordu. O ifadenin gölgeli iş ilişkilerini eleştirmeye dönük olmadığını, Siyon'un o çok korkulan Liderler'ini işaret ettiğini söylüyorlardı. Dahası, bundan, Liderler'in kesin sayısını bilmesi için Rathenau'nun onlardan biri olması gerektiği sonucunu çıkarmışlardı. Böylece Techow da ifadesinde Rathenau'nun "Yahudi etkisini tüm dünyaya yayma amacını güden üç yüz Siyon liderinden biri olduğunu itiraf edip bununla övündüğü için" ölmesi gerektiğini söylüyordu.

Rathenau, *Protokoller*'in ilk kurbanı değildi. Bunlar, yayınlanmalarını izleyen yirmi yıl boyunca Rusya'da binlerce Yahudinin acımasızca katledilmesiyle sonuçlanan korkunç pogromlar patlak vermesine kıvılcım sağlamıştı. Ama Rathenau'nun Alman milliyetçi militanları tarafından öldürülmesi, daha kötüsünün gelmekte olduğunun habercisiydi.

73 Cohn, N., *age.* ss. 160–161.

Yahudi Sorunu

Adolf Hitler'in 1933'te Almanya'da şansölye olmasından kısa süre sonra, Rathenau'nun katillerinin yattığı mezarlığa büyük bir anıt dikildi; anıtın üstündeki kitabede iki suikastçı Nazi amaçlarının "öncü savaşçıları" olarak onurlandırılmıştı.[74] İkilinin öldüğü yerde önde gelen Nazilerin içten methiyeler düzdüğü bir tören yapıldı.[75] Nazi Partisi'nin paramiliter gücü olan Fırtına Birlikleri'nin kumandanı Ernst Röhm, suikastçıların "muhteşem ediminden" övgüyle söz etti. Heinrich Himmler'se "o ikisinin yaptığı şey olmasa Almanya'nın Bolşevik bir rejim altında yaşıyor olacağını" öne sürdü. O arada üniversite öğrencileri, kahverengi gömlekli Fırtına Birliği askerlerinin desteğiyle Almanya'nın her tarafında kitlesel kitap yakma gösterileri sahneliyordu ve alevlere atılan kitapların arasında Rathenau'nun yazılarını içerenler de vardı. Propaganda Bakanı Joseph Goebbels, Berlin'deki Opera Meydanı'nda toplanan kırk bin kişiye "aşırı Yahudi entelektüelliği çağının artık sona ulaştığını"[76] açıklıyordu.

Hitler, antisemitik sicilini özgeçmişine açık şekilde koymuştu. 1921 yılında bilinmeyen bir alıcıya gönderdiği özgeçmişte şöyle övünüyordu: "Kozmopolit bir aileden gelmeme rağmen, katı gerçeklik okulu beni sadece bir yıl içinde antisemite dönüştürdü."[77] Tarihçi Norman Cohn, Hitler'in *Protokoller*'de "soydaş bir ruhun çağrısını duyduğunu ve buna tüm varlığıyla yanıt verdiğini"[78] yazar. *Protokoller*'in ilk Almanca çevirisi 1920'de, tam da Hitler siyasi kariyerine başlarken

74 http://www.spiegel.de/international/germany/memorial-to-far-right-killers-of-jewishminister-walter-rathenau-a-846604.html

75 Loewenberg, P. (1995). *Fantasy and Reality in History*. Oxford University Press. s. 114.

76 http://www.historyplace.com/worldwar2/triumph/tr-bookburn.htm

77 Master, W. (1974). *Hitler's Letters and Notes*. Harper & Row. s. 107.

78 Cohn, N., *age*. s. 213.

ortaya çıktı. Hitler, 1921 gibi erken bir zamanda bile konuşmalarında bunlardan alıntı yapıyordu[79] ama *Protokoller* aynı yıl tamamen ve tartışılmaya gerek olmayacak şekilde çürütüldü. Cohn, o dönemde Hitler'in *Protokoller*'in Amerika'daki en ünlü destekçisi olan Henry Ford'un büyük bir fotoğrafını masasının yakınında bulundurduğunu ve Ford'dan "kahraman Amerikalı Heinrich Ford"[80] diye bahsettiğini belirtir.

Hitler, 1924 tarihli manifestosu *Kavgam*'da Yahudi komplosu gerçeğine uzun uzadıya değinir ve *Protokoller*'e cömertçe övgüler düzer.[81] "Tersi, *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'nde kıyas kabul etmeyen bir tavır ve kesinlikle ortaya koyulmuşken bu adamların varlığının tamamen yalana dayalı olduğu nereye kadar savunulabilir ki?" diye yazıyordu Hitler. Bunların sadece propagandaya yönelik üretildiğine dair söylentileri elinin tersiyle itiyordu; aksine dair en önemli kanıt, *Protokoller*'de verilen bilgilerin doğruluğuydu. Henry Ford ve dönemin diğer üstatlarının dediklerini tekrarlayarak, "o şeylere yapılabilecek en iyi eleştirel yaklaşım gerçekliktir," diyor ve, "Geçtiğimiz yüz yıldaki tarihsel gelişimi bu kitabın bakış açısıyla inceleyen kişi, Yahudi basınının kopardığı yaygarayı da derhal anlayacaktır," diye devam ediyordu. Bu ifşaatın "hangi Yahudi beyninden zuhur ettiği" bir şeyi değiştirmiyordu; "önemli olan, Yahudilerin tabiatını ve eylemlerini dehşet verici kesinlikle ortaya vurması ve bu insanların iç bağlantıları kadar, nihai amaçlarını da teşhir etmesiydi." Alman halkı kitabın ifşa ettiği şeylere yeterince aşina hale geldiğinde "Yahudi tehdidinin bozguna uğratılmış kabul edilebileceği" sonucuna varıyordu Hitler.

---

79 Kellogg, M. (2005). *The Russian Roots of Nazism*. Cambridge University Press. s. 75.

80 Segel, B. W., *age.* s. 27.

81 Cohn, N., *age.* ss. 200–201.

Bunun üzerinden henüz on yıl geçmemişti ki Naziler, Almanya'da kontrolü ele geçirdi ve kısa zamanda *Protokoller*'i okul müfredatına dahil ettiler.[82] Resmi Nazi Partisi edisyonu 1933'te yayımlandı; okurlarına "Siyon Liderleri'nin korkunç itiraflarını incelemek ve bunları insanlarımızın sınırsız sefaletiyle karşılaştırarak gerekli neticelere varmak her Alman'ın görevidir,"[83] şeklinde yol gösteriyordu.

Hitler hem iktidara gelirken hem de Führer olarak hüküm sürdüğü dönem boyunca "Almanya'ya özgürlüğünü ve gücünü geri kazandırmak için... yapılması gereken ilk şeyin onu, kendisini tahrip eden Yahudilerden kurtarmak"[84] olduğunu defalarca ifade etmiştir. Yahudilerden sürekli çıban, deri mantarı, sıçan vebası, ulusun sağlığa kazandırılması için yok edilmesi gereken mikrop gibi, en acayip ve çirkin, insani sıfatlardan uzak terimlerle söz ederdi. Naziler, 1930'lar boyunca Yahudi yurttaşları haklarından gitgide arındırdı. Alman Yahudileri, tarihçi Robert Wistrich'in ifadesiyle "kendi ülkelerinde yasadışı kişi statüsüne indirgendi."[85]

Ancak Yahudilere yönelik haşarat ve bakteri temalı söylemlerine rağmen Hitler, bu insanlara sadece marjinalleştirilecek ve toplumdan uzaklaştırılacak alt seviye hayat formları olarak tepeden bakmakla kalmadı. *Protokoller*'de yazılı olan muazzam ve şeytani komplodan ilham alarak Yahudileri güçlü bir düşman, Ari ırkın metafizik bir karşıtı olarak gördü. Bir sırdaşına, "Yahudilerin her bakımdan Almanlara ne kadar karşıt ama buna rağmen aynı kandan olacak kadar yakın olması sence de

82 *age.* s. 45.

83 *age.* s. 221.

84 Frymier, J. R. ve Roaden, A. L. (2003). *Cultures of States.* Scarecrow Press. s. 88.

85 Wistrich, R., *age.* s. 87.

çarpıcı değil mi?"[86] diye sorduğu söylenir. Ona göre "iki grup sıkı sıkıya müttefik ama bir taraftan da en üst düzeyde farklı" idi. Hitler'e göre Yahudilerle Aryanlar arasındaki savaş ancak kıyamete yaraşır bir mücadeleyle nihayete erebilirdi. "Gerçek şu ki dünyanın kaderini belirleyecek düzeyde kritik bir savaş olacaktır bu!" diyordu.

Önemi sonradan anlaşılsa da Hitler'in soykırıma dönük hırsları 1925'de Landsberg Hapishanesi'nden çıktıktan sonra verdiği ilk söylevlerden birinde açıkça görülebiliyordu. "İki olasılık var," diyordu bu söylevde, "Ya düşman bizim cesetlerimiz üstünde yürür ya da biz onlarınkini çiğneriz."[87] Hitler, 1939 yılı Ocak ayında, iktidara gelişinin altıncı yıldönümünde, olacaklara dair kaygı verici, teşvik eden bir vizyona ermişti:

> "Hayatım boyunca sık sık kâhinlik etmiş ve bundan ötürü genellikle alaya alınmışımdır. Güce erme mücadelem sırasında, günün birinde Devlet'in lideri konumuna geleceğimi ve bununla birlikte tüm ulusla el ele vererek diğer birçok şeyle beraber Yahudi sorununu da halledeceğimi ilk kez söylediğim zaman bu kehanetimi gülerek karşılayan sadece Yahudiler oldu. Attıkları kahkahalar gürültülüydü ama bence bir süreden beri artık yüzlerinin öteki yanıyla gülüyorlar. Bugün yine bir kehanette bulunacağım: Yahudilerin Avrupa'daki ve kıta dışındaki uluslararası finansörleri, ulusları bir kez daha dünya savaşına sokmayı başarırsa bunun sonucu dünyayı Bolşevikleştirmek ve Yahudiliğin zaferini bu şekilde ilan etmek değil, Yahudi ırkının Avrupa'da yok edilmesi olacak."[88]

86 Rauschning, H. (1940). *The Voice of Destruction*. Pelican. s. 238.

87 Redles, D. (2011). *The turning point.*, Landes, R. ve Katz, S., *age.* s. 125 içinde

88 https://archive.org/details/SpeechOf Jan.301939

Hitler'in kehaneti kendini gerçekleştirdi. Sekiz ay sonra Polonya'yı işgal ederek II. Dünya Savaşı'nı başlattı.

Savaş boyunca milyonlarca Avrupa Yahudi'si sistematik şekilde toplanıp gaz odalarına gönderilmiş olsa bile Hitler'le Nazi propagandacıları, savaşı dünya Yahudileri tarafından Almanya'ya karşı girişilmiş bir mücadele olarak tarif ediyordu. Hatta Hitler her şey sona erdiğinde ve Berlin bir enkaz yığınına döndüğünde bile bunun suçlusunun kendisi olmadığını iddia ediyordu. 29 Nisan 1945 sabahı dikte ettiği son politik demecinde şöyle diyecekti: "Almanya'da benim ya da başka herhangi birinin 1939'da savaş istediği doğru değildir. Bu savaş, ya köklerinde Yahudilik olan ya da Yahudi menfaatleri için faaliyet gösteren uluslararası devlet adamları tarafından arzu edilmiş ve kışkırtılmıştır."[89] Bu demecin son cümlesinde –gelecek nesillere bırakacağı son sözlerde– Hitler, yerine geçecek kişileri Yahudi komplosuyla mücadeleyi sürdürmeye çağırıyordu: "Hepsinin ötesinde, ulusun önderlerini ve onların emrindekileri, ırk yasalarını dikkatle gözetmekle ve tüm halkların evrensel zehirleyicisi olan unsura, uluslararası Yahudiliğe merhamet göstermeden karşı koymakla görevlendiriyorum."

Hitler ertesi gün kendi canını aldığında, onun "endlösung der Judenfrage", yani "Yahudi sorununa nihai çözüm" projesi boyunca altı milyon Yahudi can vermişti ki bu rakam Avrupa Yahudi nüfusunun üçte ikisini teşkil ediyordu.

Görüldüğü üzere, ilk siyasi söylevlerinden kayda alınan son sözlerine kadar, *Protokoller*'de şekillendirilen mitik Yahudi komplosuna olan inanç, Hitler'in dünya görüşü ve edimlerinin merkezini teşkil etmiştir. Norman Cohn, "insanoğlunda bulunabilecek her türlü paranoyakça ve yıkıcı potansiyeli cezbetmek için tasarlandığı açık, inanılmaz derecede abes bir

89 http://www.historylearningsite.co.uk/adolf_hitler_political_testament.htm

uydurma"[90] Nazilerin elinde tam bir "soykırım ruhsatına" dönüşmüştür diye yazar.

Öldürme Yetkisi

Hitler'in III. Reich'ının geride bıraktığı yıkımın ölçeği hiçbir şeyle kıyaslanamaz ama bu, hayali bir komplonun gerçek hunharlığı ilham edebileceğinin tek örneği değildir. 2011 yılında çoğunu siyasi bir yaz kampına katılan onlu yaşlardaki çocuğun oluşturduğu yetmiş yedi kişiyi öldüren Norveçli Anders Breivik vardır örneğin. Saldırıya girişmeden kısa süre önce internete yüklediği 1.500 sayfalık manifestoya göre Breivik, Batı uygarlığını yıkmayı amaçlayan İslami bir komplonun sürmekte olduğunu hayal ediyordu.[91] Boston Maratonu'nu bombalayan Tamerlan Tsarnaev vardır. *Boston Globe* gazetesi muhabiri Sally Jacobs'a göre Tsarnaev, ABD hükümetinin halkına karşı bir komplo yürüttüğüne inanıyordu ve ev sahibesine *Siyon Protokolleri*'nin bir kopyasını verirken kadına, "Bu iyi bir kitap,"[92] demiştir. Ocak 2011'de Kongre üyesi Gabrielle Giffords'a ve onu dinlemek için toplanan kalabalığın üzerine ateş eden, Giffords'u ağır yaralayıp altı kişiyi öldüren Jared Loughner vardır. YouTube'a yüklediği bir videoya göre Loughner, "hükümetin grameri kontrol altında tutma yoluyla insanlara zihin denetimi ve beyin yıkama uyguladığını [*bu şekilde*]"[93] düşünüyordu. Beyaz ırkın üstünlüğünü savunan ve Haziran 2009'da Washington D.C.'deki Birleşik Devletler Soykırım Müzesi'nde görev yapan bir güvenlik görevlisini vurarak ölümüne neden

90 Cohn, N., *age.* s. 213.

91 http://www.irr.org.uk/pdf2/ERA _BriefingPaper5.pdf

92 http://www.bostonglobe.com/metro/2013/08/07/unlikelyfriendship/xQao9NH jkUvtvhTcK1uwCL/story.html

93 http://www.newyorker.com/books/page-turner/the-languageand-literature-of-jared-loughner

olan James Wenneker von Brunn vardır. Arabasında bulunan bir not defterinden anlaşıldığı üzere Brunn, Soykırım'ın bir yalan olduğuna inanıyordu.[94] Obama, Yahudiler tarafından ortaya çıkartılmıştı ve Yahudi sahipleri ne derse onu yapıyordu. Yahudiler, Amerika'nın parasını ele geçirmişti. Yahudiler, kitle medyasını kontrol ediyordu.

Bir de Birleşik Devletler ordusunun gözü açılmış, her şeye uyanmış gazisi Timothy McVeigh vardır. McVeigh, 19 Nisan 1995 günü sabah saatlerinde kiralık bir kamyonu Oklahoma City'deki Alfred P. Murrah Federal Binası'nın önüne park etti.[95] Kamyonun kasasında 900 kilo ev yapımı patlayıcı vardı. McVeigh fünyeyi çalıştırdı ve oradan kaçtı. Muazzam patlama dokuz katlı binanın üçte birini enkaza çevirdi, yüzlerce insanın yaralanmasına ve aralarında 19 çocuğun bulunduğu 168 kişinin ölümüne neden oldu. (Binada, on dört federal kurum ofisine ilaveten, ikinci katta bir de gündüz bakımevi vardı.)

Daha sonra, gün içinde tutuklandığında McVeigh'in üstünde Abraham Lincoln'ün resmi ve Latince bir ifade olan tişört vardı.[96] Yazı, Başkan'ı [Abraham Lincoln] vuran John Wilkes Booth'un tetiği çekerken haykırdığı sözlerden oluşuyordu: "Sic semper tyrannis," yani "Tiranların sonu budur." İdam edilmeyi beklerken kendisiyle uzun bir röportaj yapan gazeteciler Lou Michel ve Dan Herbeck'e göre McVeigh, ordudan ayrıldıktan sonra federal hükümet ve Yeni Dünya Düzeni konularında giderek artan kaygılar beslemeye başlamıştı. Hükümetin "1995 yılı bahar aylarında silah bulunduranlar ve yurtsever toplulukların üyelerine ağır tedbirlerle yüklenmeyi planladığı"[97] konu-

94 http://www.cbsnews.com/news/von-brunn-obama-was-created-by-jews/

95 Michel, L. ve Herbeck, D. (2001). *American Terrorist*. ReganBooks. ss. 223–246.

96 *age.* s. 3.

97 *age.* s. 161.

sunda bazı söylentiler işitince ulusalcı kanada meyletmişti. Bir şeyler yapılması gerektiğini düşünüyordu. Yazar Gore Vidal'in deyişiyle McVeigh, "Kendi halkına savaş açan devlete savaş açmaya karar verdi"[98].

McVeigh'in federal hükümete duyduğu ve giderek derinleşen güvensizlik, dediğine göre Texas, Waco'daki kuşatma gibi olaylarla büyüdü. Oklahoma bombalamasının gerçekleştirildiği tarih, yani 19 Nisan, bu kuşatmanın şiddet kullanılarak sonlandırılışının ikinci yıldönümüydü. FBI, yasadışı silah yığınağı yaptığına[99] ve çocuk istismarında bulunduğuna[100] inandığı Branch Davidians adlı dini bir tarikatın yerleşkesine askeri bir baskın yapmıştı. O arada bir yangın çıktı ve grup üyelerinden 76 kişinin ölümüne neden oldu ki bunların arasında 25 çocuk da vardı. Yani potansiyel tehlike arz eden hayalperest unsurlar teröristlerle sınırlı değildir.

Tüm bunlardan çıkarmamız gereken sonuç nedir? Bu tür olaylar inkâr edilemez şekilde umut kırıcıdır ve görmezden gelinmeleri imkânsızdır ama kuralı mı oluştururlar, yoksa istisnayı

98 http://www.vanityfair.com/news/2001/09/mcveigh200109

99 Malcolm Gladwell'in *New Yorker*'a yazdığı bir makalede belirttiği üzere, Alkol, Tütün ve Ateşli Silahlar Bürosu, cemaatin sahip olduğu iddia edilen yarı otomatik tam otomatik silahlara uzanan yığınağın mevcudiyetini araştırması için yerleşkeye gizli kimlikle bir ajan göndermişti. Ajan bir kanıt bulamadı. Gladwell, M. "Sacred and Profane," *The New Yorker*, 31 Mart 2014.

100 Waco olayından sonra yapılan Adalet Bakanlığı soruşturmasına göre, "tarihsel kanıtlar 28 Şubat'ta yaşanan çatışmaya gelinene dek Koresh'in uzun süre çocukların fiziksel ve cinsel istismarına karıştığını göstermiştir. Bu kanıtlar zanlı aleyhine suçlamada bulunulması için yeterli değildir ama göz yaşartıcı gaz kullanımını içeren planın yürürlüğe koyulmasına yetmiştir. Koresh'in çocuklara fiziksel ve cinsel istismarda bulunduğunu gösteren dolaysız kanıt bulunamamıştır." http://www.justice.gov/publications/waco/report-deputy-attorney-generalevents-waco-texas-child-abuse

mı? Komploya meyilli düşünce özü itibarıyla şiddet ve yıkımla mı bağlantılıdır?

Demos adlı bir İngiliz düşünce kuruluşu araştırmacıları Jamie Bartlett ve Carl Miller, 2010 yılında elliden fazla aşırı sağ ve sol grubun literatürünü, söylemlerini ve propagandalarını taradı.[101] Bunlar radikal dinci grup ve kültlerden çevre savaşçılarına ve anarşistlere kadar, her iki uçta da geniş bir yelpazeyi kapsıyordu. Çoğunun inançlarının merkezinde komplo teorileri vardı. Araştırmacılar, komplo teorilerinin bazı hallerde aşırı uçta yer alanları daha da öteye ittiği ve "kontrolümüzün ötesindeki güçleri işaret ederek, nefret edilecek bir düşman yaratarak, grubu bu yapıdan çıkacak şekilde bölerek ve kimi durumlarda şiddeti meşrulaştırarak" daha büyük potansiyel tehlike haline getirdiği sonucuna vardı. Ancak net şekilde anlaşılır ve keskin hatlı bir durum değildi bu. Bartlett'la Miller ayrıca birçok grubun komplo teorilerine (11 Eylül Gerçeği hareketi gibi) şiddete yönelmeksizin inandığı ve birçok şiddet yanlısı uç grubun da (İrlanda milliyetçilerinin paramiliter Gerçek IRA'sı gibi) komplo teorilerine inanır görüntüsü vermediği bulgusuna da erişmişti.

Organize radikaller konusuna burada ara verelim. Sıradan yurttaşta durum nedir? Joe Uscinski ile Joseph Parent, 2012 yılında komplo teorilerine inanan insanların potansiyel manada şiddete eğilimli olup olmadığını belirlemek amacıyla bin iki yüz Amerikalı üzerinde bir araştırma yaptı.[102] Sonuçlar benzer şekilde ikircikliydi. Kişi komplo teorilerine ne kadar kuvvetle inanıyorsa ateşli silahların yasayla kısıtlanmasını o oranda daha az destekliyordu ve "şiddet bazı hallerde devlete muhalefetin ifade edilmesinde kabul edilebilir yoldur" ve "aşırı uçlardaki siyasi grupların ülkemize zarar vermesini durdurmak

101 http://www.demos.co.uk/publications/thepowerofunreason

102 Uscinski, J. E. ve Parent, J. M., *age.* ss. 97–100.

için şiddete başvurulması kabul edilebilir bir yoldur" türünden söylemlere olumlu yaklaşıyordu. Öte yandan, bundan daha rahatlatıcı olansa insanların büyük bölümünün –hatta en ateşli komplo teorisi inananlarının bile önemli bir kısmının– siyasi şiddet kullanımına karşı olduğunu söylemesiydi.

Öyleyse mesele, komplo teorileriyle şiddet yanlısı eylemcilik arasındaki ilinti olduğunda bazı kaygı verici olasılıklar ve buna karşılık pek az kesinlik vardır. Belli başlı komplo teorilerinin belli başlı koşullar altında belli başlı insanlara gaddarlık ilhamı verme potansiyeline sahip olduğu inkâr edilemez; bu özellikle, gazeteci Chip Berlet'in de vurguladığı gibi, söz konusu insanlar mevcut önyargılar tarafından cezbedildiği, etkilere açık düşmanlar şeytanlaştırılıp günah keçisi haline koyulabildiği ve acil eylem gerektiği düşüncesi dayatılabildiği dönem ve ortamlar için geçerlidir.[103] Öte yandan, dışarıda bizi almaya hazırlanan huysuz komplocu birliklerinin bulunduğunu hayal etmek (paranoyakça olduğunu söylemeye gerek yok) zamansız davranmak olur. Komplo teorilerine inanmak, her zaman bir şiddet reçetesi değildir. Tersine, birçok komplo teorisyeni, siyasi şiddetin kabul edilebilir yöntem olmadığını söyler ve tersini dile getirenlerin çoğu da duygularıyla davranacak insanlar değildir. Uscinski'yle Parent'ın da işaret ettiği gibi, "nüfusun yüzde biri bile kuvvet kullanılarak eyleme geçilmesi gerektiği ifadesine yeterince güçlü şekilde inansa, sokaklarda her gün kan akar."[104]

Manşetlerde yer bulan trajik şiddet ve terörizm eylemleri dikkatimizi ister istemez çeker. Ama komplo teorilerine inanmanın potansiyel sonuçları, muazzam kaygılar yaratma yönünde olmak zorunda değildir. Etkiler bazen çok daha sinsidir.

---

103 http://www.publiceye.org/conspire/toxic2democracy/

104 Uscinski, J. E. ve Parent, J. M., *age.* s. 99.

Ölümcül Seçimler

Stephanie Messenger, aralarında *Billy'ye Zorbalık Etmeyelim* ve *Sarah Natüropata Gidiyor*'un da bulunduğu çocuk eğitim kitaplarını kendisi yayımlayan Avustralyalı bir yazardır. Tanıtım materyallerinde yazdığına göre "çocukları aşıların etkisizliğini ve kızamık, suçiçeği gibi çocukluk hastalıklarından korkmamayı öğrenecekleri bir yolculuğa çıkartacak"[105] olan kitabını 2012 yılında yayımladı. Kitabın arka kapak yazısında "aşı ya da ilaç satarak çıkar sağlayan insanlar tarafından"[106] verilen ve bizi hastalıktan korkmaya yönelten mesajlarla nasıl bombardıman altında tutulduğumuzdan söz ediliyordu.

Messenger, kitabına *Melanie'nin Harika Kızamığı [Melanie's Marvelous Measles]* adını vermişti. Bunu yaparken sevilen İngiliz çocuk kitapları yazarı Roald Dahl'ın *George'un Harika İlacı* adlı kitabından esinlenmiş olabilir. Dahl'ın kızamık konusunda 1986'da yazdıkları düşünülürse bu ironik kabul edilebilir.[107]

> En büyük kızım Olivia, yedi yaşındayken kızamığa yakalandı. Hastalık olağan gidişatını izlerken ona yatağında sık sık kitap okuyordum ve hastalık konusunda fazla telaşa kapılmış değildim. Sonra bir sabah, epey iyileşmiş durumdayken yatağının kenarına oturmuş, ona renkli plastik şeritlerle minik hayvanlar yapmayı öğretiyordum ve sıra ona geldiğinde parmaklarıyla zihninin birlikte çalışmadığını ve hiçbir şey yapamadığını fark ettim.
>
> "Kendini iyi hissediyor musun?" diye sordum.
>
> "Çok uykum var," dedi.

105 http://www.barnesandnoble.com/w/melanies-marvelous-measles-stephanie-messenger/1113910333?ean=9781466938892&itm=1&usri=melanie%27s+marvelous+measles

106 http://www.theguardian.com/books/2015/feb/10/melanies-marvelous-measles-anti-vaccination-bad-amazon-reviews-us-outbreak

107 http://www.roalddahl.com/roald-dahl/timeline/1960s/november-1962

> Bir saat içinde bilincini kaybetti. On iki saat sonra ölmüştü. Kızamık "ansefalit," yani beyin iltihabı denen korkunç bir şeye dönüşmüştü ve doktorların onu kurtarmak için yapabileceği hiçbir şey yoktu.
>
> (David Higham Associates'in izniyle kullanılmıştır.)

Kızamık 1962'de Olivia'nın hayatını aldığında bu hastalığın aşısı yoktu. Neredeyse herkes çocukluğunda kızamığa yakalanıyordu.[108] Hastaların çoğu kalıcı bir hasar olmadan iyileşiyordu ama kızamık her yıl İngiltere'de yaklaşık yüz kadar ve Amerika'da dört yüzden fazla çocuğun ölümüne neden oluyor, on binlercesini hastanelik edip bazılarında körlük ya da beyin hasarı na neden oluyordu. Bir yıl sonra, yani 1963'te, Birleşik Devletler'de bir aşı için lisans alınınca kızamığa yakalananların sayısında %98'lik dikey bir düşüş oldu.[109] Dahl bu konuda, "Bence şimdilerde çocuklarının bağışıklık kazanmasına razı gelmeyen ebeveynler onların hayatını tehlikeye atıyor," der.

Neyse ki artık sadece kızamığa değil, kabakulak ve kızamıkçığa karşı da koruyan bir aşımız var: Karma MMR aşısı. Dünya Sağlık Örgütü, 2000 ile 2013 yılları arasında kızamık aşısının dünya genelinde on beş milyondan fazla hayat kurtardığı tahmininde bulunmuştur.[110] Ne yazık ki MMR, 1990'ların sonundan itibaren sık sık komplo tonuna bürünen yoğun tartışma ve korkuların odağında yer almıştır.

MMR konusundaki ilk sıkıntılar Birleşik Krallık'ta baş gösterdi. Aşı orada 1988 yılında uygulanmaya başladığında hemen

108 Orenstein, W. A., Papania, M. J., ve Wharton, M. E. (2004). Measles elimination in the United States. *Journal of Infectious Diseases, 189* (Supplement I), S1–S3.

109 http://www.cdc.gov/vaccines/pubs/pinkbook/meas.html

110 http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs286/en/

çok başarılı oldu. İlk yıl bir milyon çocuk aşılandı.[111] Sonraki on yılda aşının uygulanma oranı %90'ın altına inmedi. Ardından 1998'de Andrew Wakefield adında bir doktor, meslektaşlarından oluşan bir grupla birlikte tartışma yaratan bir çalışma yayımladı.[112] Wakefield'la meslektaşları çok saygın bir tıbbi dergi olan *The Lancet*'ın yayımladığı çalışmada, bazı otistik çocukların bağırsaklarında kızamık virüsü bulduklarını iddia ediyordu. Makale, MMR aşısının çocuklarda otizm görülmesinde rolü olabileceğini öne sürüyor ama bir yandan da bulguların bu ilişkiyi kanıtlamak için yeterli olmadığına dikkat çekiyordu. Wakefield buna rağmen bulguları doğruca medyaya taşıdı. Wakefield, çalışma yayımlanmadan bir gün önce düzenlediği ve katılımcı araştırmacıların çoğunun katılmayı reddettiği basın toplantısında, MMR'nin arz ettiği tehlikenin, hem bu aşının hem de teker teker kızamık, kabakulak ve kızamıkçık aşılarının derhal geri çekilmesini gerektirecek kadar büyük olduğu iddiasını öne sürdü. (Bu arada, Wakefield'ın, kuruldan geçerken aşıya herhangi şekilde muhalefet etmediğini, hatta şimdi otizme yol açtığını iddia ettiği MMR de dahil olmak üzere aşı kullanımının sağlığın önemli bir parçası olduğunu vurguladığını belirtmekte yarar var.)

Kaygılı ebeveynler gayet anlaşılabilir şekilde medyadan etkilenmişti ve Wakefield'ın telaş yaratan açıklaması ardından oluşan ortamı ifade etmek için kullanılabilecek en iyi sözcük panikti.[113] Aslında, başlarda hikâyeye gösterilen ilgi ılımlıydı. Wakefield'ın basın toplantısını yaptığı 1998 yılında bu iddialar birkaç habere konu oldu ve aşı kullanımı hafif bir düşüş

111 Boyce, T. (2007). *Health, Risk and News: The MMR Vaccine and the Media.* Peter Lang Publishing. s. 2.

112 Wakefield, A. J., Murch, S. H., Anthony, A., Linnell, J., Casson, D. M., Malik, M., . . . Walker-Smith, J. A. (1998). Ileal-lymphoid-nodular hyperplasia, non-specific colitis, and pervasive developmental disorders in children. *The Lancet, 351*(9103), 637–41.

113 Boyce, T., *age.* ss. 3–6.

gösterdi. Hikâye 2001'e kadar canlanma eğilimi göstermedi. MMR aşısının otizme neden olduğu fikri bunu izleyen yıllar boyunca İngiliz medyasında başka her tür bilimsel içerikli hikâyeden fazla ele alındı. Korku çığırtkanlığı yapan haberler 2001'le 2003 yılları arasında zirveye ulaşırken aşı kullanımı da %80'e kadar düştü. Ülkenin bazı yörelerinde, özellikle de Londra'nın belli kesimlerinde çok daha düşük aşılama oranları görülebiliyordu.

Düşen aşılanma oranları, aşının engellediği hastalıkların, özellikle de yüksek bulaşıcılığa sahip olması nedeniyle kızamığın salgınlar halinde patlak vermesini körükledi. İlk salgın 2000 yılında, aşı kullanımının Birleşik Krallık geneline oranla zaten daha düşük düzeyde olduğu Dublin'de başladı. Burada yaklaşık 1.600 kızamık vakası görüldü. Yüzden fazla çocuk ciddi komplikasyonlar nedeniyle hastaneye kaldırıldı ve bunlardan üçü öldü.[114] İngiltere'de 2006 yılında on üç yaşında bir çocuk hayatını kaybetti ve bu, kızamığın 1994'ten beri yol açtığı ilk ölüm oldu.[115] Kızamık, 2008'de on dört yıldan sonra Birleşik Krallık'ta endemik, yani "belli bir yerde yaygın hastalık" ilan edildi.[116] 2012 yılında İngiltere ve Galler'de çoğu, ebeveynleri yıllar önce MMR aşısını reddeden 2.000'den fazla çocukta ve onlu yaşlardaki gençte kızamık vakası görüldü.[117] 2013'te Galler'de patlak veren bir salgın binden fazla insana bulaştı, bunların 88'ini hastanelik etti ve yirmi beş yaşında bir gencin ölümüne neden oldu.[118]

---

114 McBrien, J., Murphy, J., Gill, D., Cronin, M., O'Donovan, C. ve Cafferkey, M. T. (2003). Measles outbreak in Dublin, 2000. *Pediatric Infectious Disease Journal, 22* (7), 580–584.

115 http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/england/4871728.stm

116 http://www.eurosurveillance.org/viewarticle.aspx?articleid=18919

117 http://www.theguardian.com/society/2013/feb/08/measles-outbreak-hits-18-year-high

118 http://www.wales.nhs.uk/sitesplus/888/news/29688

MMR-Otizm tartışmasının bir yalan üstüne inşa edildiği 2004'te anlaşıldı. Araştırmacı gazeteci Brian Deer, Wakefield'ın araştırmasına başlamadan önce karma MMR aşısının daha güvenli olduğu öne sürülen bir alternatifinin patent başvurusuna karıştığına dair kanıtları ortaya çıkardı.[119] Wakefield ayrıca, araştırmayı yürütmek için ferdi kaza davalarına bakan bir hukuk firmasından yarım milyon pound almıştı ve çocuklarının aşı nedeniyle zarar gördüğüne inanan ebeveynleri, bu çocukları araştırmasında kullanması için Wakefield'a yönlendiren de aynı hukuk firmasıydı. Ancak bir çıkar çatışmasını ifşa etmemek Wakefield'ın en ciddi suiistimali sayılmazdı. Deer, müdahil tıbbi prosedürlerin çocukların gelişimini tehdit ettiğini kanıtlamaya yönelik çalışmanın etik onay almadığını da ortaya çıkarmıştı. Sonunda Wakefield'ın çocukların tıbbi geçmişlerini kendi MMR-Otizm teorisine uyacak şekilde kurcalamış olabileceği de anlaşıldı ve çalışma arkadaşlarından biri Wakefield'ın doğru olmayan tahlil sonuçlarını çalışmaya bilerek dahil ettiğini kabullendi. Çalışma geri çekildi ve Wakefield'ın Birleşik Krallık'ta tıbbi uygulama yapma lisansı elinden alındı.

Tüm bunlar bence yeterince kötü görünüyor ama sırf Wakefield'ın yaptıklarını temel alarak MMR'nin bir şekilde otizme yol açabileceği hipotezini hepten yok saymamız gerekmez. Onun çalışmasının yayımlanmasından bu yana birçok kıtada yüz binlerce çocuk üzerinde yapılan düzinelerce bağımsız, büyük, iyi yürütülmüş çalışma MMR aşısıyla otizm arasında herhangi bir ilinti bulamamıştır.[120] Pediatri ve immünoloji uzmanı Paul Offit'e göre, otizme neyin yol açtığını hâlâ kesin olarak bilmiyoruz ama şimdilerde, aşıların şüpheliler listesinden silinebileceğini kesine yakın netlikte söyleyebilecek durumdayız.

---

119 http://briandeer.com/mmr/lancet-summary.htm

120 Gerber, J. S. ve Offit, P. A. (2009). Vaccines and autism: A tale of shifting hypotheses. *Clinical Infectious Diseases, 48* (4), 456–461.

Wakefield'ın çalışmasının itibarını neredeyse tamamen kaybetmesine ve iddialarına karşı ortaya sürülen kanıtların ağırlığına rağmen MMR konusundaki kaygılar Britanya'da ve diğer her yerde varlığını korumaktadır. MMR paniğinin Atlantik'in karşısına ulaşması, Jenny McCarthy ve o zamanki sevgilisi Jim Carrey gibi bazı ünlüler tarafından körüklenmesi fazla zaman almamıştır. Ancak bu olurken iddialar başkalaşım göstermiş ve aralarına başka korkular da dahil olmuştur. Birleşik Devletler'deki belli başlı kaygılardan biri de çeşitli aşıların içeriğinde, cerrahi antiseptik olarak kullanılan cıva bazlı kristal pudranın bulunmasıydı çünkü thimerosal denen bu madde bazı aşı karşıtları tarafından otizmin yaygınlaşmasının nedenlerinden biri olarak gösteriliyordu. (Yapılan çalışmalar bu iddianın da yersiz olduğunu göstermiştir.[121]) Bu ihtilaf birçok kaygılı ebeveyn için tüm aşı programını şüpheli konuma getirmişti. 2009 yılında yapılan bir araştırmaya göre, her on Amerikalı ebeveyn arasında birden fazlası tavsiye edilen aşıların en az birini çocuklarına yaptırmayı reddetmiş ve bunun iki katı ebeveyn de çocuklarını korunmasız bırakmaya yönelme pahasına bazı aşıları geciktirmeyi tercih etmiştir.[122]

Wakefield kutuplaşma yaratan bir figür, kimine göre kahraman kimine göreyse tehlikeli bir şarlatan olarak kalmaya devam etmektedir. California'daki Disneyland'da Aralık 2014'te patlak veren kızamık salgınından sonra yazılan bir makale, Wakefield'ı "aşı karşıtı hareketin babası"[123] olarak gösterir. Öte yandan, aşılara yönelik temelsiz korkular Andrew Wakefield'ın da peşini bırakmıyor. Aslına bakılırsa bu olay, Britanyalı bir doktorun medyanın karşısına aşılara bağlı hasarlar ko-

121 *age.*

122 Largent, M. A. (2012) *Vaccine: The Debate in America.* Johns Hopkins University Press. s. 32'den alıntı.

123 http://www.newsweek.com/2015/02/20/andrew-wakefield-father-anti-vaccine-movement-sticks-his-story-305836.html

nusunda düzmece iddialarla ilk çıkışı değildir. On yıllar önce bununla gizemli şekilde benzerlik gösteren bir hikâye daha yaşanmıştır.

Boğmacanın en yaygın belirtisi, kontrol altına alınamayan öksürük krizleridir. Boğaz daralması nedeniyle soluk alma mücadelesi bazen tiz hırıltılara neden olabilir, hastalığın adı da bu nedenle boğmacadır. Öksürükler göz yuvarlağında kanamaya, kaburga kırıklarına ve boyun fıtıklarına yol açacak kadar şiddetli olabilir. Aşırı vakalarda öksürükler dört ay sürebilir, bazı hallerde yetersiz beslenmeye, görme ya da işitme kaybına, hatta beyin hasarına neden olur. Ama boğmaca, en çok bebeklerde tehlikelidir. Bebeklerde hırıltılı sesler olmaz. Bunun yerine, nefes alamaz, bazen sessizce morarır ve ölürler. Dünya Sağlık Örgütü, her yıl dünya genelinde, çoğunu gelişmekte olan ülkelerin çocuklarının oluşturduğu iki yüz bin civarında insanın bu hastalıktan öldüğü tahmininde bulunuyor.[124]

Neyse ki sadece boğmacaya değil, difteriye ve tetanosa karşı da korunma sağlayan bir aşı var: eskiden DPT olarak bilinen DTaP aşısı. Ancak maalesef 1970'lerde ve 1980'lerde DPT de sık sık komplocu tonlarda yoğun tartışma ve korkulara konu olmuştur.

1973'te, John Wilson isimli Britanyalı doktor, bir akademik konferansta sunum yaparak DPT'nin boğmacaya dönük bileşeninin bebeklerde kasılma nöbetlerine ve beyin hasarına yol açtığı iddiasını öne sürdü. Yaptığı araştırma az sayıda çocuğu kapsıyordu ve bunlara koyulan teşhislerin çoğunun hatalı olduğu ve bazılarına zaten DPT aşısı yapılmadığı sonradan anlaşıldı. Wilson tüm bunlara rağmen bulgularını medyaya taşıdı, prime-timeda hasta çocukların rahatsız edici görüntüleri

124 http://www.who.int/immunization/topics/pertussis/en/

eşliğinde yayınlanan bir televizyon programına çıktı ve her yıl yüz Britanyalı çocuğun DPT aşısı yüzünden beyin hasarına uğradığı iddiasını öne sürdü. DPT aşısı kullanımı onyılın başında %80 civarındayken 1978'e gelinene dek %31'e düştü. Bunu 1978 ve 1979'daki boğmaca salgını izledi ve İngiltere ile Galler'de yüz bin vaka rapor edildi. Bu salgında tahminen altı yüz civarında çocuk öldü.[125]

Wilson'ın çalışmasındaki kusurlara ve yapılan çok sayıda araştırmanın DPT'yle beyin hasarı arasında kanıtlanmış ilinti bulamamasına rağmen 80'lerin başında bu korku Amerika'ya da sıçradı. 1982 yılında televizyonda *DPT: Aşı Ruleti* adlı bir belgesel yayınlandı. Britanya'daki öncülü gibi, bu da DPT aşısı nedeniyle beyninde hasar oluştuğu öne sürülen çocukların duygusal görüntüleriyle doluydu. Belgeselde dayatılan iddiaya göre, oluşan hasar devlet ve tıbbi kurumlar tarafından örtbas edilmiş ya da görmezden gelinmişti. Ebeveynlerin çocuklarını aşılatmaktan kaçınmaları açıkça söylenmiyordu ama bu yöndeki ima netti.

Bir ebeveyn, Barbara Loe Fisher adında bir kadın *Aşı Ruleti*'ni izledi ve kendi çocuğunda da DPT aşısı nedeniyle beyin hasarı olduğu kanısına vardı. Fisher, buna inanan başka ebeveynlerle birlikte Tatmin Olmayan Ebeveynler Birlikte (ya da kısaca DPT [*İng.* Dissatisfied Parents Together *–ç.n.*]) isimli bir grup oluşturdu. Grup hâlâ var ama artık Ulusal Aşı Bilgilendirme Merkezi adını taşıyor. Bu ad değişikliği, o insanların aşılara dönük güvensizliğinin DPT'nin ötesine geçecek şekilde genişlediğini gösterir. Fisher'ın grubu ve bunun gibi başkaları, yıllar boyunca, kullanımdaki her aşının güvenliğini ve etkinliğini sorgulamıştır.

Bu da bizi başladığımız yere getiriyor. *The Lancet*'ın 2 Mayıs 1998 tarihli sayısında bizzat Barbara Loe Fisher tarafından

125 Offit, P. (2011). *Deadly Choices.* Basic Books. ss. 13–17.

yazılmış bir mektup yayımlandı. Fisher, Andrew Wakefield'ın araştırmasına yapılan eleştirileri "Birleşik Devletler aşı politikalarını oluşturanlar tarafından yapılmış önleyici saldırı"[126] olarak anıyordu. Bazı haince niyetlere göndermede bulunarak şöyle diyordu: "Sağlık yetkililerinin, aşı kökenli sağlık sorunlarının biyolojik mekanizmalarını araştıran yenilikçi klinik çalışmaları itibarsızlaştırmaya eğilimli olması, bu tür temel bilimsel araştırmaları yapmayı en baştan reddetmeleri açısından bakıldığında anlaşılabilir bir şey olabilir." Fisher'ın Ulusal Aşı Bilgilendirme Merkezi daha sonra Andrew Wakefield'a "Bilimde Cesaret" ödülü verecekti.

Sonuç olarak, MMR aşısına dönük korku salgını birçok bakımdan 1970'lerde tomurcuklanan aşı telaşının bir uzantısıdır. Ama orada başlamamıştır. Aslına bakılırsa insanlar, ilk keşfinden beri aşıların güvenliği –ve bunları yapıp satanların niyetleri– konusunda kaygılıydı.

Çiçek Meselesi

Çiçek hastalığının en yaygın belirtileri arasında yüzün ve bedenin her tarafında kötü kokulu, acı veren, cerahat dolu kabarcıklar oluşması vardır.[127] Ağzın içinde oluşan açık yaralar ağza ve gırtlağa virüs saçar ki bu da hastalığın çok bulaşıcı olduğu, öksürük ve aksırıkla, hatta konuşmayla bile yayılabileceği anlamına gelir. Hastalık bulaşan her üç yetişkinden yaklaşık biri ve beş çocuktan dördü ölür. Hayatta kalanların çoğu şekil bozukluklarıyla yaşar, hatta önemli kısmı kör olur; hamile kadınlar düşük yapar, çocukların gelişimi engellenir.

Çiçek hastalığı tarih boyunca diğer her hastalıktan fazla ölüme neden olmuştur. 1967 gibi yakın bir tarihte, sadece o

126 http://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736%2805%2979088-7/fulltext

127 Tucker, J. B. (2002). *Scourge*. Grove Press.

yıl dünya genelinde iki milyon insanı öldürdüğü tahmin edilir. Bu virüs tarihin gidişatını belirlemiştir. Çiçek hastalığı salgınları yüzünden muharebeler, savaşlar kazanılıp kaybedilmiştir. Tahttaki kralları, hükümdarları öldürmüştür. Yerli halklardan milyonlarca insanın ölümüne neden olarak Kuzey ve Güney Amerika'nın kolonileştirilmesinde Avrupalıların yolunu açmıştır.

Neyse ki çiçek hastalığına yakalanmayacaksınız. Dünyadaki ilk aşının iki yüz yıl önce keşfiyle birlikte bu hastalık yok edilmiştir. Fakat ne yazık ki yeni aşı uygulamaları bir tür aşı kaygısının ve varlığını bugüne kadar sürdüren organize aşı karşıtı hareketlerinin doğmasına yol açmıştır.

Aşı, Edward Jenner tarafından keşfedilmiştir.[128] Klasik 18. yüzyıl eksantrikliğinin ılımlı örneği kabul edilebilecek olan Jenner, bir İngiliz taşra centilmeniydi. Fosil koleksiyonculuğu, sıcak hava balonculuğu, aşırı iri sebze yetiştiriciliği gibi şeylerle amatörce uğraşırdı.[129] Çiçek hastalığına ilgisi, bir öğleden sonra sütçü kadınla flört ederken geleneksel taşra zihniyetinin bu hastalığın ineklerde görülen türüne [sığır çiçeği] nasıl baktığını öğrenince tetiklendi. Hastalık, ineklerin memelerinde kabarcıklar oluşmasına yol açıyordu fakat her nasılsa süt sağanları ve diğer çiftlik çalışanlarını çiçek hastalığına karşı koruyordu. Sığır çiçeği insanlarda ancak ellerde birkaç zararsız kabarcık oluşmasına yol açıyor ama görünüşe bakılırsa çiçek hastalığına karşı hayat boyu bağışıklık sağlıyordu. Jenner bu taşra bulgusunu test etmeye karar verdi. Sığır çiçeği hastalığı geçiren on beş çiftlik çalışanının insanlar üzerinde etkili olan çiçek hastalığı virüsüyle temas etmesini sağladı. Hiçbiri hastalanmadı. Ardından 1796'da, o zamana dek yaptığı en cüretkâr

128 Riedel, S. (2005). Edward Jenner and the history of smallpox and vaccination. *Baylor University Medical Center Proceedings, 18*(1), 21–25.

129 Allen, A. (2007). *Vaccine*. W. W. Norton & Company. ss. 47–48.

deneye girişti. Genç bir oğlana bilerek sığır çiçek hastalığı bulaştırdı, ardından da onu çiçek hastalığına maruz bıraktı. Oğlan da hastalanmadı. Jenner bu işleme "aşılama" [*İng.* vaccination –*ç.n*] adını verdi. "Vaccination", Latince *vaccinae* sözcüğünden geliyordu ve bu da "inekten" anlamındaydı. Jenner bulgularını 1798'de yayımladı. 1820'ye gelindiğinde Britanya'da, Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de milyonlarca insan aşılanmış ve çiçek hastalığından ölen kişi sayısı yarıya düşmüştü.

Bu herkesi etkilememişti. Aşılamaya karşı hemen oradan buradan bazı muhalif sesler yükseldi.[130] Dini yönden de itirazlar geliyor, bazıları insanın kendisini aşılamasının Tanrı'nın ilahi planını sorgulamak olduğunu öne sürüyordu. Kimileriyse buna ekonomik nedenlerle ya da sırf aşı elde edilen hasta ineklerin tiksinti yaratacağı ve bunu uygulayan doktorların güvensizlik uyandıracağı gerekçesiyle karşı çıkıyordu. 1800 yılına gelindiğinde Jenner, aleyhte konuşanlara karşı aşısını savunmaya geçti ve "Birkaç bireyin yeni uygulamayı küçümsemeye dönük cılız çabaları hızla acze gömülüyor,' diye yazdı. Bu yersiz bir iyimserlikti.

İlk gerçek anlamda organize olmuş aşılama karşıtı hareketler, Zorunlu Aşı yasalarının[131] 1850'ler ve 1860'larda Britanya Parlamentosu'ndan geçmesiyle başladı. İlk yasa Parlamento'ya 1853'te getirilmişti ve çocuklarını aşılatmayan ebeveynlere para ve hapis cezası verilmesini öngörüyordu. Yasa, özellikle de büyük bir çiçek salgınının önceki yıl İngiltere'yi kasıp kavurması nedeniyle, önce yaygın kabul gördü ama insanların bunun ardında yaptırım olmadığını anlamasıyla birlikte aşılanma oranı hızla düştü. Parlamento'dan 1867'de yeni ve daha sert bir yasa geçirildi. İlk kararlı ve iyi organize edilmiş aşı karşıtı gruplaşmalar

130 *age.* ss. 56–57.

131 Wolfe, R. M. ve Sharp, L. K. (2002). Anti-vaccinationists past and present. *British Medical Journal, 325*(7361), 430–432

bu yasalara tepki olarak ortaya çıktı. Eleştiriler aşının en iyimser bakışla yararsız, daha kötümser yaklaşımlarla sahtekârlık ya da zehir olduğu iddiaları etrafında toplanıyordu. 1900 yılına gelindiğinde İngiltere'de iki yüz civarında aşı karşıtı grup oluşmuştu. Birleşik Devletler de bu eğilimi çabucak izlemiş, Amerikan aşı karşıtı oluşumları 1870'lerde ortaya çıkmaya başlamıştı.

İngiliz aşı karşıtları 1898 yılında kazandı. Britanya hükümeti pes edip bir yasa çıkartarak sözde vicdanlı muhaliflerin çocuklarına aşı yaptırmama seçeneğine yönelmesine izin verdi. Feragat belgelerinin alınması 1907'de kolaylaştırıldı. Aşılama oranları iyice düştü ve İngiltere'nin çeşitli yerlerinde çiçek salgınları tekrar patlak verdi. Aşı aleyhtarı hareketlerin o kadar ivme kazanmadığı İskoçya ve İrlanda'da aşıya rağbet ve çiçekteki azalma devam ediyordu.

Yani aşı paniği, ilk aşının bir yan etkisiydi ve belirtileri hiçbir zaman tamamen ortadan kalkmadı. Aşılara dönük bu uzun vadeli tedirginlikle ilgili en kayda değer şeylerden biri belki de, yüzyıllar boyunca argümanların ne kadar az değiştiğidir.[132] Jenner'ı eleştirenler doktorları masum, çaresiz çocukları kurban etmeye hazır duygusuz canavarlar olarak tasvir eden, özenle çizilmiş ve ayrıntılı karikatürler yaratmıştı. 21. yüzyılın aşı karşıtları "Doktorlar engelli bebekleri öldürmek için yetki istiyor"[133] türünden başlıkları olan bloglar oluşturdu. 19. yüzyıl aktivistleri çiçek aşısının "engerek zehri, kan, sakatat, yarasa ve karakurbağasının yanı sıra sütten kesilmemiş köpek eniği dışkısı ihtiva ettiği"ni iddia ediyor[134], "saf ve kirletilmemiş" kalma hakkı için mücadele veriyordu. Modern zaman-

132 Offit, P., *age.* ss. 111–125.

133 http://vaccineawakening.blogspot.com/2006/11/colleges-royalcollege-of-obstetricians.html

134 Offit, P., *age.* s. 182.

ların "aşımızı saflaştırın" hareketi aşıların sakatat içerdiğini söyleyecek kadar ileri gitmiyor ama aşıları, aralarında antifriz, böcek ilaçları ve sperm öldürücülerin de bulunduğu "zehirleri" içerdiklerini öne sürecek kadar eksik ve ters anlamaya devam ediyor.[135] Ve Paul Offit'in vurguladığı gibi[136], MMR'ın bir şekilde otizme sebebiyet verdiği yönündeki güncel kaygılar, biyolojik bakımdan ancak, 1800'lerde yaygın bir şekilde öne sürülen, çiçek aşısının uygulandığı kişide boynuz çıkmasına, dört ayak üstünde koşmasına, arada sırada inekler gibi şaşı bakmasına neden olduğu iddiaları kadar makul.

Eser sahibi:
T. Woolnoth, 1806. Welcome Library, Londra

135 https://www.sciencebasedmedicine.org/toxic-myths-about-vaccines/

136 Offit, P., *age.* s. 115.

Ve hepsinin ötesinde, aşı kullanılan hastalıkların tehlikelerinin uydurma olduğunu yayarak bunun, aşıların yan etkileri konusundaki gerçekleri gizlemek, Büyük İlaç'ın ve devletlerin menfaatlerini garantiye almak için kurulmuş muazzam bir uluslararası komplo olduğunu öne süren teoriler de vardır. Bir 19. yüzyıl aktivisti çiçek hastalığı üzerine şöyle yazmış: "Bu hastalık korkusu, eğer en baştan kendileri tarafından yaratılmadıysa bile önemlerini artırmak ve ulusun uzun zamandan beri felç edilmiş, atıl bırakılmış sağduyusunun gırtlağına yapışan ellerinin kavrayışını sıkılaştırmak amacıyla doktorlar tarafından körüklenen bir dolandırıcılıktan başka bir şey değildir."[137] Bunun üzerinden yüz yılı aşkın zaman geçtikten sonra Barbara Loe Fisher da HPV aşısını "tıp tarihinin en büyük para kazanma entrikalarından biri"[138] olarak tarif ediyordu.

Dünyanın bazı yerlerinde komplocular aşıların, bunlardan öylece vazgeçilmesini yeterli kılmayacak kadar şiddetli önlemleri kışkırtmasından korkmaktadır. Pakistan'ın kimi yörelerinde yerel dini liderler aşıyı Müslümanların üreme yeteneğini yok etmeye yönelik bir Amerikan girişimi olarak göstermektedir.[139] BBC'ye göre Pakistan'da 2012 yılından bu yana altmıştan fazla çocuk felci önleme görevlisi ya da bunlar için çalışan şoför ya da koruma öldürülmüştür.[140] (Bu arada CIA'in, Usame Bin Ladin'in yerini belirlemek amacıyla yapılan girişimler sırasında Ladin'in ailesinden DNA toplarken, 2011 yılında Abbottabad'ta sahte aşı programları düzenlemesinin bu güvensizliği körüklemekte kazaen katkısı olduğunu da belirtmek gerek.[141] İnsanı hayrete düşürecek kadar kötü yürütülen bu plan ortaya

137 *age.* s. 118.

138 http://vaccineawakening.blogspot.com/2006_08_01_archive.html

139 http://wwwnc.cdc.gov/eid/article/15/6/09-0087_article

140 http://www.bbc.com/news/world-asia-30200222

141 www.theguardian.com/world/2011/jul/11/cia-fake-vaccinations-osama-bin-ladens-dna

çıktığında ülkede aşılama çalışması yapanların hepsi zan altında kaldı.) Benzer öldürme vakaları Nijerya'da da yaşandı. Pakistan ve Nijerya'nın dünya üzerinde çocuk felcinin endemik olarak kaldığı üç ülkenin ikisini oluşturması nedensiz değildir.

Aşılanmamış her çocuğun ebeveynleri kaçık komplo teorisyenleri değildir elbette. Bazı çocuklar aşı olmak için henüz çok küçüktür. Bazıları aşıyı olanaksız kılan tıbbi koşullara sahiptir. Ve tavsiye edilen aşı programlarını izleyemeyen birçok ebeveyn bunu Büyük İlaç komplosu korkusuyla değil, doktora ayıracak zamanları ya da paraları olmadığı, sağlık sisteminin çatlakları arasına yuvarlanıp kayboldukları için yapmaktadır. Bu çocukların güvencesi, etrafımızdaki birçok insanın hastalığa bağışık olması, yani 'toplumsal bağışıklık'tır. Çocuklarını aşılatmayı bilinçli olarak reddeden ebeveynler, sadece evlatlarını zarar görme riskiyle karşı karşıya bırakmakla kalmaz, aynı riski başka çocuklar için de yaratır.

Yine de aşıları reddeden ebeveynleri iblis gibi göstermek hata olur. Düşünceli, müşfik, iyi niyetli ve çoğunlukla da iyi eğitimli insanlardır bunlar. Küçük ama sesini duyuran bir aşı karşıtı azınlık sayesinde internet, bizi aşılara güvenmemeye yönelten komplo kaynaklı yanlış bilgilerle çınlıyor. Durumu daha da kötüleştiren, medyanın bu karşıtlığı sık sık yanıltıcı bir denge algısıyla yansıtması. Birçok ebeveyn, aşılar ve otizm konusundaki iddiaları duymuştur ve yakın zamanda yapılan bir çalışmaya göre, aşıları konu alan bir komplo teorisini okumak bile ebeveynlerin çocuklarını aşılatma isteğini azaltmaya yeter.[142] (Dikkatli ebeveynlerin aşıların zararlı olabileceğine neden bu kadar kolay inandığı meselesinin üzerinde 8. Bölüm'de biraz daha duracağız.)

142 Jolley, D. ve Douglas, K. M. (2014). The effects of anti-vaccine conspiracy theories on vaccination intensions. *PLOS ONE*, *9*(2).

Bilim nettir: Aşılar otizme neden olmaz. Ama komplo teorileri bilime güvenimizi aşındırır, karşıtlığın cevaplar yerli yerine oturduktan sonra bile varlığını sürdürmesine neden olur.

Yel Değirmenlerine Saldırmak

Yani, bazı komplo teorileri, beraberinde ölü sayısıyla geliyor. Şiddet yanlısı radikallik örneğinde olduğu gibi en karanlık önyargılarımıza hitap edebilirler; aşı kaygısı örneğinde olduğu gibi en sevdiğimiz insanları koruma arzumuza yönelebilirler. Öte yandan, tepelere doğru kaçmaya başlamadan önce birçok komplo teorisinin daha az kışkırtıcı malzeme kullanılarak yapıldığı gerçeğini düşünmemiz gerekir. İnsanların, Yahudilerin kıyamet kabilinden bir komplo yürüttüğüne ya da hayat kurtaran aşıların aslında zehir olduğuna inanması kaygılandırıcıdır. Elvis'in yaşadığına ve Michigan, Kalamazoo'da olduğuna inandıklarında ise bu muhtemelen uykularımızı fazla kaçırmaz.

Zararsız ve tehlikesiz görünen fikirlerin bile talihsiz sonuçlara yol açabileceği söylenir. 1995'te, Lisa Butler'ın önderliğindeki üç Stanford Üniversitesi psikoloğu, Oliver Stone'un 1991 yapımı komplo mesajlı *JFK* filmini izlemeden önce ya da izledikten hemen sonra insanlara sorular yöneltti. Sinemaya gitmekte olan insanlarla filmden çıkanlar kıyaslandığında ikinci grup, yaklaşan seçimlerde oy kullanmaya ve bir siyasi kampanyada yer almaya ya da bağış yapmaya daha az meyilliydi.[143] Filmi seyretmek bile kişinin yurttaşlık görevlerini yerine getirme hissiyatını en azından geçici olarak aşındırıyordu.

Daha yakın bir tarihte Joe Uscinski ile Joseph Parent, 2012 başkanlık seçimlerinden kısa süre sonra Amerikalılar üzerinde

143 Butler, L. D., Koopman, C. ve Zimbardo, P. G. (1995). The psychological impact of viewing the film J.F.K.: Emotions, belirfs, and political behavioral intensions. *Political Psychology, 16*(2), 237–257.

bir araştırma yaptı.[144] Bireylerin, komplo teorilerine ne kadar çok inanırsa seçimlerde o kadar az oy kullanmaya meylettiği bulgusuna ulaştılar. Çalışmaya dahil ettikleri insanlar ayrıca siyasi içerikli rozetler takmaya, mitinglere gitmeye, adaylar için gönüllü olarak çalışmaya, bağış yapmaya ya da aday olmaya daha az yatkındı. (Ayrıca komplo teorilerine inananlar seçim sonuçlarında hile yapıldığına daha yüksek oranda inanıyordu.)

Uscinski ile Parent'a göre bu, siyasi bağların gevşeme hali iki misli can sıkıcı bir eğilimdi çünkü komplo teoricileri ana akım siyasetten ne kadar çekilirse siyasetçiler de onları aynı oranda daha az dikkate almaya yönelecekti. Siyasi kuşkuculuk, eğilimlerini ne kadar devam ettireceği kestirilmesi zor bir şeydir. Ve bu hiç de iyi olmaz çünkü komplo teorilerinin proaktif, yani ileriye dönük etkili ve organize olma potansiyeline sahip, sesini duyuran türden olduğu inkâr edilemez. Bu olumlu özellikler gerçek istismarların üzerine ışık tutulmasında, bunların teşhir edilmesinde çok olumlu şekilde kullanılabilir. Ama komplo teoriciliğinin kendini yalıtma mantığı, üretilen teorilerin bize çoğunlukla zihinsel çıkmaz sokaklarda koşmayı işaret edecekleri anlamına gelir.

11 Eylül saldırılarının onuncu yıldönümünde tesadüfen New York'taydım. Aşağı Manhattan'da öylesine dolaşırken saldırılarda ölenlerin isimlerinin finans bölgesinin sakin caddelerinde her tarafta yankılandığını duydum. İsimler, bir zamanlar İkiz Kuleler'in olduğu yere yapılan ve yeni tamamlanan anıttan sevenleri ve dostları tarafından yüksek sesle okunuyordu. Öte yandan, birkaç blok doğuda kurbanların isimleri "kontrollü patlatma, dokuz-on bir" ve "Üç bina iki uçak" sloganlarıyla boğuluyordu. Çoğu birbiriyle aynı siyah renkte, önlerinde "11 Eylül İçeriden Tezgâhlandı!" yazan tişörtler giymiş, ellerinde pankart ve dövizlerle, gelip geçenlere dağıttıkları el ilanları ve

144 Uscinski, J. E. ve Parent, J. M., *age.* ss. 94–97.

DVD'lerle donanmış düzinelerce insan toplanmıştı. Bu sokak gösterileri yıllık bir oluşum, resmi 11 Eylül anma etkinliklerine eşlik eden ve birçok New Yorklu'nun duygularının hâlâ hissettikleri gerçek acı ve üzüntüden başka yöne sapmasına neden olan bir davetsiz misafir halini almıştı.

Dahası, bu yöndeki komplo teorileri, dikkatleri, saldırıların aydınlığa çıkardığı gerçek sorunlardan başka yere çekmeye de hizmet ediyor. Devlet büyük olasılıkla ne öyle kötü bir komplo düzenlemiştir ne de öyle bir şeyin yaşanmasından ötürü tamamen günahsızdır. 11 Eylül'ü gündeme getiren koşullar konusunda farklı şekilde yapılabilecek ve yapılması gereken şeyler vardır. Örneğin CIA, hava korsanlarından ikisinin saldırılardan önce aylardır Birleşik Devletler'de yaşadığından haberdardı. Varlıkları biliniyorsa FBI'ın adamları sorgulama yetkisinin olması gerekirdi. Lawrence Wright'ın *The Looming Tower* kitabında belirttiği üzere, Usame Bin Ladin ekibinde görevli CIA'in ajanlarından biri, bazı önemli bilgileri FBI'a aktarmasına izin verilmesi için üstlerine defalarca e-posta göndermişti.[145] Ve bunlara herhangi bir yanıt gelmemişti.

Sorun, devlet içinde kotarılmış bir komplo değil, yetersizliktir. Artık gayet iyi bilinen servisler arası iletişim ya da bilgi alışverişi eksikliği herkesin gözlerinin önünde alenen duran tehlikeye kör bakmasına neden olmuştur. Hatalar yapılmıştır ve bunlara dikkat çekerek aynılarının gelecekte de yapılmasını önleyebiliriz. Buna rağmen Birleşik Devletler istihbarat ajansı ve terörü önleme ağları şimdi daha dolambaçlı, bürokrasi katmanlarına daha bağımlı şekilde çalışıyor ve eskisinden de fazla boş işle uğraşıyor. Hükümetler potansiyel tehditlere dair muazzam miktarda bilgi yığıyor (o arada milyonlarca zararsız yurttaş da bundan etkileniyor) ve teröristler buna rağmen çatlakların arasından süzülmeye devam ediyor. Bu gerçek so-

145 Wright, L. (2006). *The Looming Tower*. Knopf Doubleday. s. 311.

runlar, kamuoyunun ve medyanın ilgisini komplo teorilerinden çok daha az çekiyor.

Her şey yetersizlikle açıklanamaz elbette. Gerçeğe değinen komplo teorileri de vardır. Ancak komplo teorisyenliğinin ironik yanlarından biri, gerçek suiistimallerin şaşmaz şekilde ihbarcılar, gazeteciler ve o sistemin içinde faaliyet gösterirken yozlaşmaya telafisi olmayacak şekilde bulaştığı farz edilen görevliler tarafından ortaya vurulmasıdır. Gazeteci Chip Berlet şöyle yazar: "Komplo teorisyenleri bir konuda haklıdır. Dünyada düzeltilmesi gereken güç ve ayrıcalık dengesizlikleri – ayrıca dünyanın kendisine yönelik tehditler– vardır."[146] Berlet bunun yanı sıra komplo teorisyenliğinin ilgiyi, neredeyse daima araştırma ve toplumsal değişim gibi ağır işlerden başka taraflara kaydırdığını da vurgular. "Komplo teorileri, birçok cazip sorunun üzerine ışık tutar ama anlamlı yanıtları nadiren aydınlığa kavuşturur."

Komplo teorisyenlerinin dünya görüşü genellikle dünyayı siyah-beyaz görmeye meyillidir; bu da cüretkârca kurulmuş komploları tek parçadan oluşmuş, yekpare karikatürlere indirgemeye hizmet eder. Ama gerçeklik grinin tonlarına sahiptir. Hayali komplo teorisyenlerini, bunları oluşturduğu savları günah keçisi haline getirmek, dikkatleri gerçek ve düzeltilebilme potansiyeli olan meselelerden saptırır. Var olmayan bir komployla mücadele ederken kazanamazsınız.

146 http://www.publiceye.org/conspire/toxic2democracy/

3

KOMPLO TEORİSİ NEDİR?

Korsanlar tarafından kaçırılan uçaklar 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Washington, D.C.'deki Pentagon'a çarptı, biri de Pennsylvania'da bir tarlaya düştü; bu olaylarda 2.996 kişi hayatını kaybetti. Saldırı, El Kaide üyeleri tarafından planlanmıştı.

Ya da...

Korsanlar tarafından kaçırılan uçaklar 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Washington, D. C.'deki Pentagon'a çarptı, biri de Pennsylvania'da bir tarlaya düştü; bu olaylarda 2.996 kişi hayatını kaybetti. Saldırı, Birleşik Devletler hükümeti üyeleri tarafından planlanmıştı.

Görünüşe bakılırsa bir komplo teorisinin ne olduğunu herkes biliyor. Bu ifade, kapalı internet forumlarını olduğu kadar ana akım haber web sitelerini de çeşnilendiriyor; siyasetçilerin ve uzmanların dilinde dolaşıyor; kitapların, filmlerin, televizyon programlarının başlıklarında kendine yer buluyor; neredeyse her konudaki alternatif açıklamaya ekleniyor. Örnekleri ezberden sıralamak çok kolay. Ay'a iniş sahteydi, Kennedy'yi CIA öldürdü, Prenses Diana kötü niyetli Hür Masonlar tarafından katledildi, Yeni Dünya Düzeni idareyi ele alıyor.

Ama bunları öylece listelemek bir komplo teorisinin *ne olduğunu* açıklamaz. Yukarıda yer alan 11 Eylül konulu iki paragrafı düşünün. İkisi de dünyada yaşanmış bir olaya dair açık-

lama yansıtıyor. İkisi de bunun bir komployla gerçekleştiğini açıklıyor. Kâğıt üstünde, iddiaların ikisi de aynı görünüyor. Tek fark, komplocuların organizasyon yapısında. Ama buna rağmen ifadelerden sadece *biri* komplo teorisi olarak anılıyor. Neden böyle? Fark nerede? Bir fark *var mı*?

Bir tanım araştırılırken başlanacak en doğru yer sözlüktür. *Oxford İngilizce Sözlüğü*'ne 1997'de komplo teorisi için bir madde eklendi: "Bir olgu ya da fenomenin bundan menfaat sağlayacak taraflarca düzenlenmiş komplo sonucunda gerçekleştiğine yönelik kuram." *Merriam-Webster'in Yükseköğrenim Sözlüğü* (11. Edisyon) de benzer bir yoruma yer verir ama bunda, faillerin etkili olabileceği yönünde bir ekleme, muğlak bir ipucu vardır: "Bir olguyu ya da bir dizi durumu genellikle güçlü komplocular tarafından kurulmuş gizli bir planın sonucu olarak açıklayan kuram."

Bu hayal gücünden yoksun tariflere göre bir komplo teorisi, sadece komployla ilgili bir şeydir. Ama insanlar bir şeyi komplo teorisi olarak anarken genellikle herhangi bir eski komplodan söz etmez. Ne de olsa komplolar çok yaygındır. Yasadışı karakterlerin banka soymak için tezgâh hazırlamasından üst düzey şirket yöneticilerinin müşterileri yanlış yönlendirmeyi planlamasına, uyuşturucu kaçakçılığından darbeler için rüşvet vermeye, insan kaçırmaya, suikastlara, terör saldırılarına kadar, dünya üzerinde olup biten birçok şey, bunlardan menfaat sağlayan taraflar arasında ya da güçlü komplocuların çevirdikleri gizli dolaplarla tasarlanmıştır. Bu türden komploların varlığını öne sürmekte özellikle kayda değer hiçbir şey yoktur. Tanımımızın insanların gerçekte bu terimi nasıl kullandığına ve olağan konuşmalarda komplolara dair her savın bir *komplo teorisi* oluşturmadığını içermesi gerekir. Terim, kendisini oluşturan kelimelerin toplamından ibaret değildir.

Komplo teorilerinin psikolojik bir fenomen olarak araştırılmasına dönük yaygın bir itiraz, her teorinin benzersiz olduğu vurgusu üzerinde yoğunlaşır; bunlar sarsıcı bir biçim ve ölçek çeşitliliği sunar, dolayısıyla da hepsini bir grupta toplamak mantıklı değildir. Her iddiaya, kanıtlara dayanırlığı yönünden yaklaşmak şüphesiz ki bir teorinin doğru ya da yanlış olduğuna dair temel noktaya inmenin tek tutarlı yoludur ama burada bizi ilgilendiren nokta bu değil. Biz komplo teorilerine ampirik hipotezler olarak değil, insanların ilgilendiği –ya da olaya göre ilgilenmediği– *fikirler* olarak yaklaşıyoruz. Ve gerçek şu ki bunlara dıştan bakıldığında gösterdikleri tüm farklılıklara rağmen, yüzeyin altında kalıp göz gezdirirsek, iddiaların temelini oluşturan mantığa, yapıya, kabullere bu şekilde bakabilirsek, komplo teorileri daha çok birbirine benzemeye başlar.

Herkese uyan bir tanım olamaz. Karmaşık fikirlere dönük tüm tanımlar, bunların üzerinde yeterince uzun düşünürseniz kenarlara doğru bulanıklaşır. *Komplo teorisi* terimini tanımlamanın zorluğu, pornografiyi tanımlamanın zor olmasına benzer[147] ki bu örnek, Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi Yargıcı Potter Stewart'ı ünlü yorumunu yapmaya zorlamıştır: "Gördüm mü anlarım." Ama komplo teorileri konusunda böyle kesin, kısa ve öz, evrensel kabul görecek bir tanıma ermeyi umut edecek durumda olmasak da yeterince kullanışlı ve işlevli bir tanım derleyebiliriz. Etkin bir komplo teorisyenliği akademisyeni olan Richard Hofstadter, komplo teorilerinden, bir açıklama "tarzı" olarak söz eder.[148] Bir sanat tarihçisinin barok tarzı kolektif şekilde oluşturan güdülerden bahsetmesi ya da bir müzik eleştirmeninin elektronik ritimli müzikle ses kirliliği arasındaki farkları ciddiyetle çözümlemesi gibi, bizim görevi-

147 Byford, J. (2011)., *age.* s. 31.

148 Hofstadter, R. (1964). The paranoid style in American politics. *Harper's Magazine, 229*(1374), 77–86.

miz de bu tarzı hep birlikte oluşturan bazı en önemli retorik temaları, mecazları, süslemeleri belirleyerek *komplo teorilerini* eskinin bildik teorilerinden ayırt etmek olmalıdır.

Yanıtlanmamış Sorular

Komplo teorisyenleriyle bunları eleştirenler arasındaki düşmanlığı en fazla körükleyen sorudan başlamak doğru olur: Komplo teorileri en sade ifadeyle *yanlış* mıdır? Bunun en azından bazı entelektüel çevrelerde itibar görecek bir etiketleme olduğunu inkâr etmek mümkün değildir. Noam Chomsky zamanında şöyle demiş: "Bir kenar mahalle barındaysanız ve orada insanların hoşuna gitmeyecek bir şey söylerseniz sizi yumruklarlar ya da şu malum üç harfli kelimeden türetilmiş sözleri haykırırlar. Daha kibar davrandığınız bir üniversite kulübünde ya da editörler ofisindeyseniz, o üç harfli sözcükten türetilmiş olanların ve öfke tepkilerinin entelektüel eşdeğeri olarak kullanabileceğiniz bir sürü ifade vardır. Ve bunlardan biri de 'komplo teorisi'dir."[149]

Birçok gazeteci –ya da en azından haber manşetlerini belirleyen bölüm editörleri– komplo teorilerinden bariz şekilde kuruntudan kaynaklanan şeyler olarak söz etmekten, *komplo teorisi* terimini yem oluşturacak yazı başlıklarında *çatlakça, delice, çürütülmeye mahkûm* gibi sıfatlarla birlikte kullanmaktan mutluluk duyar. Siyasetçiler de hoşlarına gitmeyen bazı söylenti ya da iddiaların tamamıyla temelsiz olduğunu vurgulamak için bu terimi kullanmaya meraklıdır. George W. Bush, 11 Eylül saldırıları konusunda Amerikalı yurttaşlarına hitap ederken "suçu teröristlerin, yani asıl suçluların üzerinden başka yöne kaydırmayı amaçlayan meşum yalanlar üzerine kurulu

149 http://www.chomsky.info/interviews/20040217.htm

akıl dışı komplo teorilerine asla itibar etmemek gerektiğini"[150] söyleyerek bunun ünlü bir örneğini ortaya koymuştur. Akademisyenler bu konuda daha mı dikkatlidir acaba? Komplo teorilerine inanma konusuyla uğraşan bazı kitapların başlıklarına bakılırsa durum pek de öyle değil. David Aaronovitch, 20. yüzyıl komplo teorileriyle ilgili kitabına *Voodoo Tarihi* [*Voodoo Histories*] adını vermiş. Francis Wheen bunları *Hurafeler Dünyayı Nasıl Fethetti?* [*How Mumbo-Jumbo Conquered the World*] başlığıyla benzer şekilde mahkûm ederken, Damian Thompson'un *Karşıbilgi* [*Counterknowledge*]adlı kitabının alt başlığı da komplo teorilerini "şarlatan ilacı, düzmece bilim ve sahte tarih" olarak bir ayara topluyor.

Bu şekilde etiketlenen insanların cephesinde durum nedir? Michael Parenti, *Kirli Gerçekler* [*Dirty Truths*] kitabında, "çatlakça komplo teorilerinin olduğu kesin,"[151] diyor ama Kennedy suikastının gerisinde bir komplo olduğu düşüncesinin de tartışılmaz bir doğruyu yansıttığını, dolayısıyla "kaçıkça fanteziler" kategorisine sokulamayacağını belirterek devam ediyor. Britanyalı gazeteci Robert Fisk de *Independent*'in 2007 yılında 11 Eylül'le ilgili açtığı serbest kürsü sayfasında benzer bir kabulde bulunmuştur: "Ben bir komplo teorisyeni değilim. Beni yaygaraların dışında tutun. Beni entrikaların dışında tutun."[152] Bunun ardından da 11 Eylül Gerçeği'nin klasik söylemlerine kayarak Dünya Ticaret Merkezi'nin 7 numaralı binasının yıkılmasının imkânsızlığı gibi şeylerden söz etmiştir. Psikolog Jovan Byford'ın *Komplo Teorileri: Eleştirel Bir Giriş* [*Conspiracy Theories: A Critical Introduction*] kitabında dikkat çektiği gibi, Parenti ile Fisk komplo teorilerinin düzmece olduğu-

150 http://www.un.org/webcast/ga/56/statements/011110usaE.htm

151 Parenti, M. (1996). *Dirty Truths*. City Lights Books. s. 172.

152 http://www.independent.co.uk/voices/commentators/fisk/robertfisk-even-i-question-the-truth-about-911-462904.html

nu inkâr etmez, sadece topu başka yana atar.[153] Bu argüman, komplo teorilerine inanılmaması gerektiği ama hepsinin *bundan* ibaret olmadığı şeklinde işler. Anlaşılan, komplo teorilerine sadece diğer insanlar inanıyor.

Yani neredeyse herkes bir ayrım yapılması gerektiği üzerinde fikir birliğine varmış. *Komplo teorileri* düzmecedir; *doğru* çıkan bir komplo iddiasının öz itibarıyla komplo teorileriyle ilgisi yoktur. Öyleyse *komplo teorisi*ni sahte komplo iddiası şeklinde tanımlayarak devam edebilir miyiz? Bazı akademisyenler öyle düşünüyor. Tarihçi Daniel Pipes'ın tanımına göre, "bir komplo teorisi, var olmayan bir komploya beslenen korkudur"[154]. Pipes bazı komploların gerçek olduğunu kabul eder ama komplo teorilerinin "sadece hayal gücünde" var olduğunu söyler. Siyaset bilimciler Cass Sunstein ve Adrian Vermeule de, biraz daha dikkatli bir akademik dil kullanarak da olsa, aynı noktaya ulaşır ve komplo teorileri üzerine olan çalışmalarını "bariz bir biçimde sahte" iddiasıyla sınırlar, "doğru ya da doğruluğu belirsiz" olanları bunun dışında bırakır.[155]

Bu şekilde ilerlemekle ilgili sorun, yöntemin gerçek ve sahte, doğru ve hayali arasındaki ayrımı tehdit edecek niteliğe sahip olmasındadır çünkü karmaşıklıktan tamamen uzak, sadece gerçeklere yönelmeye, hatta David Aaronovitch'in (tarihçi Lewis Namier'den alıntı yaparak) değindiği gibi, "bir şeylerin nasıl olmadığına dönük sezgisel kavrayış" gerektiren türde bir yaklaşımdır.[156] Ama sezgisellik farklı insanları, çok farklı sonuçlara ulaşmaya yöneltebilir. Bir insanın komplo teorisi, bir diğerinin komplo gerçeği olabilir. Gerçek ve sahte komplolar

153 Byford, J., *age.* ss. 26–29.

154 Pipes, D. (1997)., *age.* ss. 21–22.

155 Sunstein, C. R. ve Vermeule, A. (2009). Conspiracy theories: Casuses and cures. *The Journal of Political Philosophy, 17*(2), 202–227.

156 Aaronovitch, D., *age.* s. 7.

arasında düzgün bir çizgi oluşturmaya yönelik her girişim hangi kanıtın zorlayıcı, kimin gerçek uzman ve güvenilir olduğu yönünde bitmez tartışmalara mahkûmdur. Bunların hepsi iyi sorulardır ama tanımımızın vardığı yer itibarıyla komplo teorilerini gayet rahat bir tavırla, tamamen zırva ilan etmek bizi fazla uzağa taşımaz.

Daha da önemlisi, tartışmaya açık bir iddianın gerçek mi, yoksa sahte mi olduğunu belirleme olgusuna takılıp kalmak komplo teorilerine yatkın tarza dair çok önemli bir özelliği kaçırmamıza neden olur. Kathryn Olmsted, bunu en açık haliyle, "bir komplo teorisi, gerçek olabilecek ya da olamayacak bir komployа dair önermedir ve kanıtlanmamıştır,"[157] diye yazarken ifade etmiştir. Bu yaklaşım ilk bakışta *kanıtlanma* meselesi üzerine daha fazla tartışmaya davet eder türden görünebilir. İnananlar için bir teori şüphe götürmeyecek kadar doğru olabilir; kuşkucular için de ihtimaldir ki sorgulanamayacak düzeyde sahtedir. Ama mesele bu değil. Komplo teorilerinin sırf inandırıcılık düzeyine ulaşamadıkları için kanıtlanmamış kaldığını söylemiyorum. Benim önermek istediğim daha derin bir şey. Komplo teorileri *doğaları gereği* kanıtlanmamış kalır.

Örnek üzerinden giderek Watergate olayının iki potansiyel açıklamasını düşünelim. Anlatımlardan birine göre, Nixon'ın yeniden seçilmesini sağlamak için çalışan komite onun siyasi rakiplerini gizlice dinlemek için bir komployа girişti ve sonradan Nixon da gerçeği örtbas etmek için buna dahil oldu. Demokrasiyi ihlal etmek üzere kurulan ve Oval Ofis'e kadar uzanan bir komplo olduğu öne sürülmesine rağmen kimse bunu bir komplo *teorisi* olarak anmaz. Neden? Çünkü tamamlanmış bir komployu tarif eder. Nixon'ın dalkavukları Watergate Hotel'e kapıları zorlayarak girerken yakalanmış, örtbas etme çabala-

157 Olmsted, K. S. (2011). *Real Enemies*. Oxford University Press. s. 3.

rına dair kanıtlar ortaya çıkmış ve Nixon sonunda başkanlık görevinden istifa etmiştir. Her şey ortalığa saçılmıştır.

Kimse Buna Komplo Demeye Cesaret Edemiyor [*None Dare Call It Conspiracy*] adlı klasiğin katılımcı yazarı Gary Allen'ın öne sürdüğü diğer anlatıma göre ise, Watergate komplosunun gerisinde kesinlikle Nixon yoktu.[158] Bu bir tezgâhtı. Allen, skandalın Nixon'ı Beyaz Saray'dan çıkartmak için özenle ayarlandığını; bunun Nelson Rockefeller, Henry Kissinger, Dış İlişkiler Konseyi ve yaklaşan Yeni Dünya Düzeni'nin karıştığı çok daha büyük, çok daha meşum bir komplonun parçası olduğunu öne sürüyordu. İşte *şimdi* elimizde bir komplo teorisi var. Henüz kanıtlanmadığı için bu tanıma uyuyor. Bunun *doğruluğuna* ikna olduysanız bile teori bize örtbas kısmının hâlâ yürürlükte olduğunu söylüyor. Kissinger aklanmadı, kamuoyu hâlâ karanlıkta, gerçek tam anlamıyla ortaya çıkmadı.

Aynı ikilik durumunu birbiriyle rekabet halindeki 11 Eylül versiyonlarında da görmüştük. Olayı El Kaide'nin gerçekleştirdiğini öne süren yaklaşıma göre komplo sona ermiştir ve biz de bilinecek her şeyin neredeyse tamamını öğrenmişizdir (Tamamını demiyoruz çünkü kalan kısmı Usame Bin Ladin beraberinde götürdü). Öte yandan, işin içeriden birileri tarafından planlandığı teorisine göre, gerçek suçlular korkunç gerçeği saklamak için hâlâ mesai harcıyor. Teori doğru olabilir de, olmayabilir de; her iki seçeneği de destekleyen şey, komplonun henüz çözülememiş olması. Aynı durum örnek olarak verebileceğiniz her komplo için geçerlidir. Edim sonlanmış ama suçlular itiraf etmemiş ya da yakalanmamış olabilir. Kitleler hâlâ karanlıktadır, kedi hâlâ çuvaldadır, her şey hâlâ ortalığa saçılmamıştır.

Akademisyen Mark Fenster'ın da açıkladığı gibi, komplo teorileri olup bitmiş bir şeyi *tarif etmeyi* amaçlamaz; şimdiye kadar örtülü kalmış komploları, kaygı duymayan kitleleri

158 http://www.reformation.org/rockefeller-file.html

ikna etmek umuduyla *açık etmeyi* amaçlarlar.[159] En üst düzey gerçeğin erişilemez yerde olduğuna, bir sonraki perdenin gerisinde durduğuna, göz atılabilir ama elle kavranamaz olduğuna dönük örtülü bir kabulle gelirler. Komplo ebediyen ortaya çıkarılamaz ama yadsınamaz kanıtın kutsal kâsesi, –kitleleri alarma geçirecek ve iskambil kartlarından yapılmış evi nihayet yıkacak– reddedilemez kanıt henüz ortaya çıkartılmamıştır. Komplo teorileri gerçek olsalar da, olmasalar da *yanıtlanmamış sorulardan* ibarettir.

Hiçbir Şey Göründüğü Gibi Değildir

11 Eylül'le ilgili komplo teorilerinin çoğu saldırıların bir "sahte bayrak" operasyonu olduğunu öne sürer. Bu terim, gemilerin genellikle korsanlık ya da savaş taktiği olarak kendi uyruğu dışında bir bayrağı direğe çekmesinden gelmektedir.[160] Anlamıysa bunun ilk uygulandığı dönemlerden bu yana genişlemiştir; günümüzde bir ülkenin kendi yurttaşlarına karşı saldırı düzenleyip bunu başkası tarafından yapılmış gibi göstermesini de kapsar ki burada amaç, aşırı sert yasaların çıkarılması ya da savaş başlatılması gibi kötü amaçlar için bahane yaratmaktır.

Birleşik Devletler hükümetinin kendi halkına yönelik saldırı düzenlediği iddialarına dair örnek vermek isteyen kişi, Northwoods Operasyonu'na yönelebilir. Taslağı 1960'ların başında askeri amirler tarafından oluşturulan plan, Birleşik Devletler ajanlarının Amerikan ordusunu ve sivilleri hedef alan terör eylemleri düzenleyerek bunları Küba'nın üzerine yıkmasını amaçlıyordu. Bir belgede şöyle yazıyor: "Guantanamo Körfezi'nde bir Birleşik Devletler gemisini havaya uçurup bundan

159 Fenster, M. (2008). *Conspiracy Theories.* University of Minnesota Press. ss. 93–117.

160 deHaven-Smith, L. (2013). *Conspiracy Theory in America.* University of Texas Press. ss. 225–226.

Küba'yı sorumlu tutabiliriz. Olayda ölenlerin isimlerinden oluşan liste Birleşik Devletler'deki gazetelerde yayımlanınca amaçlarımıza destek olacak ulusal bir öfke dalgası yükselebilir."[161] İltica etmek için yola çıkan Kübalılarla dolu bir teknenin batırılması, Florida'ya ve Washington, D.C.'ye terör saldırıları düzenlenmesi gibi fikirler de vardı. Neyse ki askeri amirlerin benzer planları kendi patronları vasıtasıyla yürürlüğe koymalarına rağmen bu operasyon Kennedy yönetimi tarafından derhal iptal edildi.

Öte yandan, komplo teorisyenlerine göre, diğer yönetimler bu tür planlara çok daha uzlaşmacı yaklaşmıştır. 11 Eylül örneğinde, El Kaide eylemi gibi görünen şeyin içeriden destekli bir iş olduğuna dair teoriler ortaya çıkıverdi. 11 Eylül saldırılarını izleyen yıllarda her kitle üzerine ateş açılması olayında, her terör eyleminde "sahte bayrak" bağırışları duyulur oldu. Ancak günümüzün "sahte bayrak" eğilimi, eski alışkanlıkların bir ürünüdür. Komplo teorilerine yatkın tarza dair ikinci önemli unsurumuz, bir şeyler hakkında karanlıkta bırakılmakla kalmadığımız, bunun yanı sıra bariz şekilde aldatıldığımız düşüncesidir. Komplo teorileri dünyasında görüntüler yanıltıcıdır ve hiçbir şey göründüğü gibi değildir.

Bu özellik en fazla komplo teorileri *resmi hikâyeler*e teğet geçtikleri zaman ortaya çıkar. Bize 11 Eylül saldırılarının Usame Bin Ladin'in hazırladığı planı uygulayan on dokuz El Kaide hava korsanı tarafından yapıldığı ve bunların büyük oranda yetersizlik, bürokratik atalet ve ulusal güvenlikten sorumlu kurumlar arasındaki önemsiz rekabetler sayesinde başarıya ulaştığı söyleniyor. İkiz Kuleler ve Dünya Ticaret Merkezi Binası 7 numaralı binaya gelince, bunlar yapısal hasar ve yangın nedeniyle çöktü. Bu genel ifade, çok sayıda ve büyük ölçekli araştırmaya, çeşitli alanlarda ve kurumlarda çalışan binlerce

161 Bamford, J. (2001). *Body of Secrets*. Doubleday. s. 84.

uzmanın görüşlerine dayanmaktadır; ayrıca başka birçok bağımsız akademisyen tarafından sorgulanmış, doğrulanmış, açıklık kazandırılmış ve genişletilmiştir.

Yine de komplo teorilerine göre, George W. Bush –ya da işlerin başında *gerçekte* kim varsa o kişi– bu hikâyeyi arka cebinden çıkarttığı bir kâğıttan okumuştur. Komplo teorisyenleri "resmi hikâyelere" ya da "devletçe onaylanmış açıklamalara" karşı direnirken, ana akım anlayışın bazı yetkililer tarafından kotarılmış muhtemel yorumlardan öte olmadığını iddia eder. Daha da kötüsü, bunların bizzat komplonun gerisindeki insanlar tarafından kurgulanıp teslim edildiğine yaygın denebilecek oranda inanılmasıdır. Yani bunlar hatalı şekilde varılmış değil, kasten üretilmiş söylemlerdir. Komplo teorisyenlerine göre, resmi hikâye, yetkililerin inanmamızı istediği şeydir.

"Resmi hikâyeler" elbette bizim kayıtsız şartsız onayımızı hak eden şeyler değildir. Kennedy suikastı konusunda hazırlanan Warren Komisyonu raporunda da 11 Eylül Komisyonu raporunda da kusurlar, eksikler, hatalı noktalar vardır. Ama bu, raporların tamamen yararsız olduğu anlamına da gelmez. En iyi açıklama, bağımsız yakınsak kaynaklarca desteklenendir. Bir açıklamayı "resmi hikâye" olarak göstermek, gerçekten farklı kurum ve kuruluşlara mensup birçok insandan derlenmiş, hepsi tutarlı açıklamalara sahip görüleri yansıtsa da üzerinin toptan çizilebileceği anlamına gelir. (Bu noktada *komplo teorisi* deyiminin de zaman zaman fazla kanıt içermeyen tutarsız bakış açılarını bir kenara itmek için kullanıldığını ekleyebiliriz.)

Öte yandan, resmi bir açıklamaya muhalefet etmek önkoşul değildir. Komplo teorileri olguların hemen sonrasında, resmi hikâye henüz şekillenme safhasındayken de üretilip ortaya atılabilir. Ve bazı hallerde resmi açıklamayı komplo teorisinin *kendisi* oluşturur. Jesse Walker'ın *Paranoya Birleşik Devlet-*

leri'nde [*United States of Paranoia*] belirttiği gibi, Amerika komplo şüpheleri üzerine kurulmuştur.[162] Bağımsızlık Bildirgesi, Kolonilerin sıkıntısını çektiği "uzun bir istismar ve gasp katarının" listesini verir ve buna "Eyaletler üzerinde mutlak Tiranlık kurmaya yönelik tasarımı" da ekler.

Resmi hikâyelere duyulan hoşnutsuzluk, komplo teorisyenliği zihniyetinin daha derin mantığının belirtisi değildir. Mike Wood'la Karen Douglas, komplo teorilerinin "iki dünya vardır: gerçek ama (çoğunlukla) görünmeyen ve gerçeği örtmeyi amaçlayan meşum illüzyonlar dünyası"[163] kabulüyle işlediğini açıklar. Bunun sonucu olarak komplo teorileri doğaları gereği muhaliftir. Geleneksel aklı kafalarında tersyüz ederler. Komplo teorilerine göre, dünyada açık seçik olan yanıt hiçbir zaman doğru değildir ve daima, göz önünde olanın ötesinde de üzerinde düşünülmesi gereken şeyler vardır. Kazalar planlıdır, demokrasi bir dolandırıcılıktır, tüm yüzlerde maske vardır, tüm bayraklar sahtedir. Buradan hareketle, komplo teorisyenliği düşünme tarzı her şeyden, hatta temel gerçekçilik anlayışımızdan bile mutlaka şüphe duyar. Gerçek, kurguya dönüşür ve kurgu, gerçek olur: Üniversiteler devletin sponsorluğunu yaptığı yalanların tedarikçileridir, filmlerdeki ve kitaplardaki komplo tezgâhları bizi yaklaşmakta olan Yeni Dünya Düzeni'ne bilinçaltında hazırlamak üzere tasarlanmış "öngörü programlama" ürünleridir.

Daniel Pipes, "Virtüöz düzeyindeki bir komplo teorisyeni siyahı beyaza, beyazı siyaha döndürebilir," diye yazar.[164] Ve David Icke'dan yetenekli virtüöz yoktur. *David Icke'ın Küresel Komplolar Rehberi*'nde [*The David Icke Guide to the Global*

162 Walker, J. (2013). *United States of Paranoia*. Harper. s. 111.

163 Wood, M. J. ve Douglas, K. M. (2013). "What about building 7?" A social psychological study of online discoussion of 9/11 conspiracy theories. *Frontiers in Personality Science and Individual Differences*, *4*(409).

164 Pipes, D. (1996). *The Hidden Hand*. St. Martin's Press. s. 279.

Conspiracy] alternatif sağlık uygulamacısı Michael Ellner'den alıntı yaparak şöyle der: "Halimize bakın. Her şey tersine, her şey baş aşağı. Doktorlar sağlığı yok ediyor, avukatlar adaleti yok ediyor, üniversiteler bilgiyi yok ediyor, hükümetler özgürlüğü yok ediyor, büyük medya haberleri yok ediyor, din maneviyatı yok ediyor."[165]

Her Şey Kontrol Altında

On dokuz genç El Kaide üyesinin ticari uçuş yapan uçakları kaçırıp bunları Amerika'nın sembol binalarına çarpması komplosu, Amerikan topraklarında yapılan en ölümcül terörist saldırı unvanına erişti ve sonraki yıllarda dünyanın her tarafındaki olguları şekillendirdi. Öte yandan, saldırılar iyi düzenlenmiş olsa da komplo tamamen plana uygun şekilde yürümedi.

United Airlines'ın 93 numaralı uçuşu Newark Liberty Havaalanı'ndan sabah saat 8.42'de, kırk dakika gecikmeli olarak kalktı. Kaçırılanlar arasında ciddi rötar yapan tek uçak buydu. Kalkıştan kırk dakika sonra dört hava korsanı kokpite dalıp iki pilotu ve bir kabin memurunu öldürdü, sonra da uçağı Washington, D.C.'ye çevirdi. Plan, uçağı Beyaz Saray'a ya da Capitol'a çarpmaktı. Dakikalar sonra, saat 9.32'de Cleveland'daki bir hava trafiği kontrolörü kokpitten yapılan bir yayını yakaladı: "Bayanlar ve baylar, kaptanınız konuşuyor. Lütfen yerinize oturun ve kalkmayın. Uçakta bir bomba var. Bu nedenle oturun."[166] Hava korsanı belli ki Hava Trafik Kontrol'e değil, yolculara hitap ettiğini sanıyordu. O arada iki uçak, Dünya Ticaret Merkezi kulelerine çarpmıştı. 93 Numaralı Uçuş'un yolcuları ve mürettebatı uçağın telefonları ve kendi cep telefonlarıyla

165 Icke, D. (2007). *The David Icke Guide to the Global Conspiracy (and How to End* It). David Icke Books'den alıntı.

166 National Commission on Terrorist Attacks. (2011). *The 9/11 Commission Report.* W. W. Norton & Company. s. 12.

yerdeki insanları aramaya başladı, Amerika'nın saldırı altında olduğunu çabucak öğrendiler. Hava korsanlarının bir intihar eyleminde olduğu anlaşılınca bir grup yolcu buna direnmeye karar verdi. Bunlardan birinin telefonu kapatmadan önce eşine son söylediği, "Merak etme, biz bir şeyler yapacağız,"[167] oldu. Dakikalar sonra, uçak Pennsylvania'da boş bir tarlaya düştü.

Ama bazı komplo teorilerine göre bu bir kaçırma değildi; her şey plana uygun şekilde yürümüştü. United'ın 93 numaralı uçuşu aslında düşmemişti.[168] Shanksville'deki enkaz alanı bir sahne dekoruydu. Yolcuların sevdikleriyle yaptığı konuşmalar sahteydi. Uçak Cleveland Hopkins Havaalanı'na inmiş, yolcular NASA'nın yakınlardaki bir araştırma merkezine götürülmüş ve onlardan bir daha haber alınmamıştı. Dahası, 11 Eylül'e dair bilinen her şey Birleşik Devletler hükümeti tarafından dikkatle tasarlanmış ve yönetilmişti. 11 Eylül Komisyonu raporunun "tahayyül, politika, yetenek, yönetim" hatası[169] olarak tanımladığı şeylerin hepsi aslında titizlikle planlanmış bir tezgâhın parçalarıydı.

Dünya birçok parçanın birbiriyle etkileşim halinde olduğu karmaşık bir yerdir. Watergate ve İran-Kontra gibi acemice düzenlenmiş ve ele yüze bulaştırılmış komplolar bir yana bırakılırsa, 93 Numaralı Uçuş'un kaderine dair iyi bir komplo teorisi oluşturmak zordur ama birilerinin bu konuda zırvalamaya devam etmesini engellemek bundan daha zor olacaktır. İnsanlar bunu zorlamaktan vazgeçmeyecektir ama işler plana oldukça uygun şekilde yürüdüğü zaman bile öngörülmemiş, niyetler dahilinde olmayan sonuçlar doğabilir. Kayıtlara geçen sonuçlar, hedeflenmiş olanlardan farklılık gösterebilir.

---

167 http://www.tomburnettfoundation.org/transcript.html

168 http://911research.wtc7.net/reviews/loose_change/flight93.html

169 National Commission on Terrorist Attacks., *age.* s. 339.

Komplo teorilerine göre dünyadaki birçok şey çok daha basit görünür. Daniel Pipes'ın da vurguladığı üzere, komplo teorisyenleri adeta "düşmanlarının yeteneklerine irkiltici bir inanç besler"[170]. Hiç olmazsa, komplocuların olguları harekete geçirdiklerinde her şeyin nasıl ilerleyeceğini bilmelerini sağlayan kâhince bir öngörüye sahip olduklarını öne sürerler. Anlaşıldığı kadarıyla komplocular, bir ekibi toparlama ve bunu oluşturan insanları her biri kendi hırslarına, vicdanına, kuşkularına, ailesine, meşgalelerine sahip bireyler olarak değil de tek bir organizma gibi, planın kusursuz şekilde uygulanmasına amade hale koyma yeteneğine sahiptir.

En uç komplo teorilerini tahayyül edenler bir bakıma, komplocuların her şeye gücü yeten insanlar olduğunu öne sürme eğilimindedir. Richard Hofstadter, komplo teorisyenliği tarzının bu unsurunu yakalamıştır. Şöyle der: "Düşman, bizim tersimize, tarihin muazzam mekanizmasının dayattığı zorluklar içinde sıkıntıyla debelenir halde değildir; kendi geçmişinin, kendi tutkularının, sınırlarının kurbanı konumuna düşmemiştir. Aksine, tarihin mekanizmasını imal etme ya da tarihin normal gidişatını yolundan çevirmeye çalışma iradesine sahiptir."[171] Sık sık bir komplonun bazı etkili güç odakları üzerinde büsbütün kontrole sahip olduğu öne sürülür; medyayı, ekonomiyi, bilimi kontrolü altında tutar; seçimlere hile karıştırır, yiyeceklerimizi ve ilaçlarımızı kurcalar. Ve dünyadaki her türlü hastalığın sorumlusu da komplolardır. "Krizler yaratır, bankaların batmasına yol açar, ekonomik bunalımlar başlatır, hastalıklar üretir ve sonra da neden oldukları sefaletten ettikleri kârın tadını çıkarırlar." Hofstadter şöyle bir sonuca varır: "Belirleyici olguların tarihin akışının bir parçası değil de birilerinin iradesinin sonucu olarak görülmesi, açıkça kişisel yorumlamadır."

170 Pipes, D. (1997)., *age.* s. 44.

171 Hofstadter, R. (1964)., *age.* ss. 77–86.

Ancak yine de bir istisna vardır. Komplocular inanılmayacak derecede yetkin olmakla beraber arada sırada, o da bir parça, planı bozarlar. Birçok komplo teorisinde olduğu gibi, United Airlines'ın 93 numaralı uçuşunun Cleveland'a sağ salim iniş yaptığı da o karışıklığın içinde yanlışlıkla bültenlere yansıyan bir haberdir ve hata anlaşılınca çabucak geri çekilmiştir. Öte yandan, komplo teorisine göre, haber en başından doğrudur ve geri çekilmesi de örtbas etme çabasının kanıtıdır. Bu tür mucizevi hatalar birçok komplo teorisinin temelini oluşturur. Nihayetinde tüm komplolar mutlak kusursuzluğa sahip olsa, komplocular en ufak bir ipucunun bile dışarıya sızmasına izin vermese, hiç kimse o insanların nelerin peşinde olduğuna dair en ufak fikir edinemezdi. Loren Collins'in de açıkça ifade ettiği gibi, bir komplo daima "komplo teorisyenlerinin gereksindiği kadar yetkin ve güçlüdür."[172]

Her Şey Kötüdür

Profesör David Ray Griffin, büyük popülerlik kazanan kitabı *Yeni Pearl Harbor: Bush Yönetimi ve 11 Eylül Üzerine Rahatsız Edici Sorular* [*The New Pearl Harbor: Disturbing Questions about the Bush Adminsitration and 9/11*] adlı kitabının 2005'teki tanıtım turnesi sırasında dinleyicilere şöyle diyordu: "Çok önemli bir şeyi makul şüphe kıstasları ötesine geçecek şekilde bilmek hâlâ mümkündür: Dünya Ticaret Merkezi'nin yıkılması içeriden tezgâhlanmış, yurt içindeki teröristler tarafından organize edilip yönetilmiş bir iştir. Cumhuriyetimizin refahı, hatta belki medeniyetimizin ayakta kalması 11 Eylül'ün ifşa edilmesine bağlıdır."[173] Griffin'in bu sözleri ayakta çılgınca alkışlandı.

172 Collins, L. (2012). *Bullspotting*. Prometheus Books. s. 76.

173 Powell, M. "The Disbelievers," *The Washington Post*, 8 Eylül 2006.

Profesör Griffin, 11 Eylül Gerçeği hareketine mensup tatlı dilli bir akademik simadır. Taş gıcırtısını andıran ses tonuna sahip bir Teksaslı olan ve birkaç radyonun ortaklaşa aktardığı gündelik ulusal programı sunan Alex Jones, tartışmalara biraz daha renk ve meydan okuma katmıştır. 2006'da Chicago kent merkezinde yapılan bir 11 Eylül Gerçeği etkinliği sırasında Jones elindeki megafonla yoldan geçenlere şöyle diyordu: "Hükümet, terör saldırılarını Amerika'yı bir polis devletine dönüştürmek için bahane olarak kullanıyor. Neden? Bizi siyasi kölelerine dönüştürmek için, bizi küresel imparatorluğun gezegeni işgalinde makine olarak kullanmak için. Bayanlar ve baylar, 11 Eylül içeriden desteklenmiş bir iştir."[174]

Jones ve Griffin, kıyamet alarmları verme konusunda benzersiz örnekler değildir. Sansasyonel iddialar, antisemitik kan iftirasından Fransız İhtilali'nin hemen sonrasında ortaya çıkan ilk tam teşekküllü komplo teorilerine kadar daima bu tarzın merkezi motifi olmuştur. John Robison, 1. Bölüm'de değindiğimiz İlluminati karşıtı tezlerinde şöyle yazar: "TÜM DİNİ KURUMLARININ KÖKÜNÜ KAZIMAK VE MEVCUT TÜM AVRUPA YÖNETİMLERİNİ DEVİRMEYE DÖNÜK BİR İŞTİRAK OLUŞTURULMUŞTUR."[175] (İfşaatlarının ölçeğini gerekli düzeye vardırmak için büyük harf kullanma özgürlüğü, asırlar sonra öfkeli internet kullanıcılarının klavyenin "caps-lock" tuşunu fena halde istismar etmesiyle gölgelenmiştir.)

Komplo gerekli ve yararlı olabilir. İnsanlar dostlarına sürpriz partiler vermek için komplo kurar. İstihbarat servisleri (en azından teoride) ulusal güvenlik çıkarları için komplo kurabilir. Bir eşi öldürüp hayat sigortasını nakde çevirmekten dehşet verici terör ihanetlerine, zalimce ve yıkıcı komplolar da ender değildir. Gizlilik bazen kesinlikle gereklidir *çünkü* saklanacak

174 https://www.youtube.com/watch?v=YzC0IE n5n-Q

175 Robison, J. (1798)., *age.* s. 12.

edim ahlaken sorgulanabilir türdendir. Ama bu tür tezgâhlar bile hırs ve kapsamla sınırlıdır. Komplo teorisi akademisyenleri Emma Jane ve Chris Fleming, bildiğimiz türden komplocu aktiviteleri gayet iyi özetlemiştir: "Anlaşıldığı kadarıyla, bir ya da iki güçlü komplonun operasyon halinde olduğu bir dünyada değil, bünyesinde milyonlarca küçük –belki birkaç da orta ölçekli– komplonun sürekli devinim halinde olduğu büyük bir tanesinin içinde yaşıyoruz." Gerçek komploların büyük kısmının "kuramsallaştırılmaya değmeyecek kadar 'banal' olduğunu da eklerler."[176]

Komplo teorisyenliği zihniyetinin ufak tefek şeylerle harcayacak zamanı yoktur. Komplo teorileri genellikle daha meşum ve hırs yansıtan şeyleri kapsar. Komplocuların en az bir kilometre genişliğinde bir Makyavelist damara sahip olduğu söylenir. Joe Uscinski ve Joseph Parent'ın ifadesiyle "bunlar takdire şayan, hiçbir şeyin engelleyemeyeceği aldatabilme irade ve yeteneğine sahiptir"[177]. Komplo teorisyenleri arasında yaygın olan bir kuşku varsa o da "*Cui bono?*", yani "Kimin çıkarına?" sorusudur. Bir durumdan kazançlı çıkan herhangi bir kişi, otomatik olarak bunun oluşumunun zanlısı konumuna geçer. Durumun gizemini artıran bir diğer şeyse, kötülerin, sık sık toplum yararına davranması gerektiğini düşündüğümüz birey ya da kurumlardan oluşmasıdır: demokratik yollarla seçilmiş liderlerimiz, kitlelere sağlık ulaştırmakla görevli olanlar, medya. Birçok olayda komplo teorileri savunuculuğu devlet yönetiminin tamamıyla itham edilmesine, tüm organizasyonların ya da sanayilerin lağvedilmesi ve tarihin yeniden yazılması talebine yönelir.

176 Jane, E. A. ve Fleming, C. (2014). *Modern Conspiracy*. Bloomsbury Academic. ss. 104–105.

177 Uscinski, J. E. ve Parent, J. M., *age*. s. 45.

Jane ile Fleming'in kısa ve özlü şekilde vurguladığı gibi, uçlara kaydırıldıkları zaman komplo teorileri, "organize kötülüğün Watergate gibi siyasi yozlaşma örneklerini pervasız beyaz yalanlar gibi göstermeye yetecek şekilde her şeyi kapsayan ifadelerine dönüşür."[178] Uğraştığımız insanlar sıradan suçlular değildir. Haince hırsları kişisel menfaatlerden, rekabetlerden, yozlaşmadan, zalimlikten, suç eğiliminden doğacak gündelik entrikaların ötesine geçer. Söz konusu kötüler çizgi roman sayfalarından fırlamış gibi görünen karakterlerdir. Sıkıntısını çektiğimiz her türlü bozukluktan onlar sorumludur, rutin olarak işleyen akıl erdirilemez bir acımasızlıktan doğan en korkunç edimlere girişirler ve aziz tuttuğumuz her şeyi bozmak ya da yok etmek için sürekli faaliyet halindedirler. Komplo teorilerine göre, dünya yüksek risklerin ve ahlaki mutlakların olduğu bir yerdir. Vücut Bulmuş Kötülük'le karşı karşıyayızdır. Siyaset bilimci Paul Zawadzki şöyle yazar: "Kişi [komplo teorilerinin] ironik şekilde Şeytan'ı geri getirdiğini, aradaki farkın bu kez Şeytan'ın insan sıfatına bürünmüş olmasında yattığını söyleyebilir."[179] Bu size abartı gibi geliyorsa, tatlı dilli akademisyen David Ray Griffin'e kulak verin: "Şeytani güç tarafından bir trans haline sürüklenmişiz. Refaha ve kontrole duyduğumuz şehvete öylesine odaklanmışız ki neredeyse her şey mümkün olabilir."[180]

Anormallik Avcılığı

Richard Hofstadter, komplo teorisyenlerinin, iddialarını desteklemeye yönelik delil toplayışlarının "kahramanca çaba-

178 Jane, E. A. ve Fleming, C., *age.* s. 130.

179 Zawadzki, P. (2011). "Jewish World Conspiracy" and the Question of Secular Religions: An Interpretative Perspective. Landes, R. ve Katz, S. (Ed.) *age.* s. 107 içinde.

180 Powell, M., *age.*

lar"[181] olduğunu söyler. Jovan Byford ise şöyle yazar: "Bu insanlar kendilerini cazip şeyler anlatan öykücüler olarak değil, araştırmacı olarak görür."[182] Kennedy suikastına, 11 Eylül saldırılarına ve sonsuz sayıda diğer komplo teorisine sadık bir merdiven altı sanayi vardır. Kendini en fazla adamış komplo teorisyenleri, konuları üzerinde sıklıkla yalanlarını ortaya çıkaracakları kişilerden daha fazla ve şaşırtıcı bilgiye sahiptir. Sebatlı bir 11 Eylül Gerçeği üyesiyle tartışmaya girecek olursanız, bitmek bilmeyen bir gerçekler listesine ve komplonun tek makul açıklama olduğunda ısrar eden argümanlar kalabalığına maruz kalırsınız. Fakat komplocu mantık her kanıta eşit davranmaz.

11 Eylül 2001 günü Doğu saatiyle 4.54'te New York'taki BBC muhabiri, İkiz Kuleler'in duman tüten enkazını arka planına alarak yayın yapıyor ve başka bir gökdelenin, Dünya Ticaret Merkezi'nin 7 numaralı binasının da az önce yıkıldığını anlatıyordu.[183] Bu haberle ilgili sıkıntı, Bina 7'nin yıkılmamış olmasındaydı. Üstelik bina kameranın kadrajındaydı ve muhabirin omzunun üzerinden bakıldığında geri planda sapasağlam görülebiliyordu. Hikâye bu kadarla kalsa, hatalı haber çoktan unutulmuş olurdu. Ama 26 dakika sonra, saat 5.20'de –muhabirle BBC'nin Londra stüdyosu arasındaki uydu bağlantısının gizemli şekilde kesilmesinden sadece beş dakika sonra– bu bina da yıkıldı.

Bina 7'nin çöküşüne dair erken gelen haber, komplo teorisinin üzerinde inşa edildiği kanıt türünün tipik örneğini oluşturdu. Resmi hikâyeye göre, bu haber o ya da bu şekilde gerçek öneme sahip değildi. Aşağı Manhattan'da her şey karmakarı-

181 Hofstadter, R. (1964)., *age.* ss. 77–86.

182 Byford, J., *age.* s. 88.

183 http://whatreallyhappened.com/WRHAR TICLES /bbc_wtc7_videos.html

şıktı, binanın kötü durumda olduğu biliniyordu ve çöküş haberi hatadan ibaretti. Öte yandan, bazı komplo teorilerine göre, bizim 11 Eylül saldırılarına dair bildiklerimizle hiç ilgisi yoktu; bir *kanıttı* bu. Bu türden anormallikler –resmi hikâyenin anında söylemiyle müdahale edebileceği görünüşte aykırı ayrıntılar– komplo teorilerine hayat veren kanı oluşturur. Her küçük gariplik doğruca olayın tümünün komplodan ibaret olduğu sonucuna yönelecek zincirleme akıl yürütmelere yol açar. Bina 7'yle ilgili hatalı haber de komplo teorilerine göre, BBC'nin neler olacağını *bildiğini* ve muhabirin senaryoyu önden okuduğunu gösteriyordu; yani bu, yaşanmasa kusursuz ilerleyecek bir komplonun küçük aksaklıklarındandı. Ve eğer Bina 7'nin çökeceği önceden biliniyorsa, bu da yaşanan zorlu sınavın en başından dikkatle planlandığı anlamına geliyordu.

Felsefeci Brian Keeley'in işaret ettiği üzere, kafa kurcalayan her anormalliği örerek birleştirici bir kuram oluşturan komplo teorileri, kati bütünlük bakımından resmi hikâyelere kıyasla daha güçlü görünür. Komplo teorileri "*daima* kendileriyle rekabet halindeki söylemlerden daha fazla şey açıklar çünkü komploya gönderme yapma yoluyla, hem alınan söyleme dair verileri hem de bunun netleştirmekte başarısız olduğu verileri açıklama yapma yetisine sahiptir."[184] Fakat Keeley bu bariz avantajın bir yanılsama olduğunu öne sürer. Eğer yeterince şevkli bakarsanız *her yerde* anormallik görebilirsiniz. Karmaşık olgulara dönük kavrayışımız daima hatalar, çelişkiler, boşluklar içerecektir. Tarih karmakarışıktır, insan yanılgıya düşebilen bir varlıktır. Keeley, "dünyaya dönük insani kavrayışımızın mükemmellikten uzak tabiatı göz önüne alınacak olursa, en iyi kuramın bile derlenebilen *tüm* verileri açıklamayacağını *tahmin etmemiz*" gerekeceği sonucuna varır.

184 Keeley, B. L. (1999). Of conspiracy theories. *Journal of Philosophy, 96*(3), s. 119.

Tüm bunlar, söz konusu anormalliklerin doğaları itibarıyla değersiz olduğu anlamına gelmez. Bilimsel buluşlar ve ilerlemeler, günümüz modellerinin yetersiz kaldığı hatalı veri ayıklama konusunda hızla ilerleme gösteriyor. Ama komplo teorisyenliğine yatkın tarz, her küçük anormalliğe, bunları kullanarak ana akım açıklamanın tamamına kuşku yansıtma yoluyla büyük önem yüklemeye devam ediyor. Bir anormalliğin gerçek değeri dürüst şekilde, ancak bunların sorgulanmasına neden olur görüntüsü verdikleri gerçekler bağlamında ele alınmasıyla belirlenebilir.

Bu konuda bir örneği Kennedy suikastı sırasında Dallas'taki Dealey Plaza'da bulunan bazı insanların üç atıştan fazla silah sesi duyduklarını belirtmesi oluşturur. Eğer bu doğruysa ve Lee Harvey Oswald'ın tüfeği üç kez ateşlediği varsayımının gerçek olduğu göz önüne alınırsa, Warren Komisyonu'nun Oswald'ın yalnız çalıştığı yönünde vardığı sonucun sorgulanması gerekir. Ve dolayısıyla bu görgü tanıklarının ifadelerinin komplo kanıtları arasında başköşeye oturtulması kaçınılmaz olur. Komplo teorilerinin açıklamayı ihmal ettiği (ya da örtmeye çabaladığı) gerçek, tanıkların sadece %5'inin dört ya da daha fazla silah sesi duyduğudur. Üç silah sesi duyanların oranıysa %81'dir.[185]

Yazı Gelirse Ben Kazanırım, Tura Gelirse Sen Kaybedersin

Earl Warren en çok Kennedy suikastına dönük ilk resmi araştırmayı yürüten Warren Komisyonu'ndaki itibari rolüyle tanınır. Bundan ötürü de Kennedy suikastını konu alan birçok komplo teorisinin anahtar konumdaki figürü haline gelmiş, muazzam bir örtbas kampanyasının başrolüne yerleştirilmiştir. Warren'in yirmi yıl önce, tanımımıza dahil edebileceğimiz kadar katı –ve özellikle inançlı– bir komplo teorisyeni görüntüsü

185 http://www.skeptic.com/reading_room/jfk-conspiracy-theories-at-50-how-the-skeptics-got-itwrong-and-why-it-matters/

çizmiş olması bu bakımdan ironiktir. Komplo teorileri tartışma götürmez, itiraz kaldırmaz ve aksi yöndeki kanıtların bile komployu yalanlayacak *herhangi* bir şeyi ispatlayamayacağı kadar çürütülemez bir mantık çevresinde inşa edilir.

Başkan Franklin Roosevelt 19 Şubat 1942 tarihinde, savunma bakanına ülkenin belirli bölümlerini "belirli kişilerin ya da herkesin tahliye edilebileceği askeri bölge" ilan etme yetkisi veren 9066 sayılı Başkanlık Kararnamesi'ni imzaladı.[186] Bu kararname muğlak ifadeler kullanılmasına karşın aklı başında insanlardan oluşan özel bir grup tarafından yazılmıştı. Yarıya yakını Amerikan yurttaşı olan yüz binden fazla Japon kökenli insan evlerinden alındı ve gözaltı kamplarına gönderildi. Bu tür zorlayıcı tedbirler gerekli kabul ediliyordu çünkü 9066 Sayılı Kararname "savaşın başarıyla sürdürülmesinin yurtiçinde casusluk ve sabotaja karşı mümkün olan her türlü korunmanın sağlanması gerektiğine" vurgu yapıyordu. Kökenleri Japon atalara dayanan bu insanların savaş çabalarını sabote etmek için komplo kurduğunun kanıtı neredeydi? Japonların Pearl Harbor'a saldırmasının üzerinden geçen altı haftada tek bir sabotaj eylemi bile yapılmamıştı ve FBI herhangi güvenlik tehdidine yönelik kanıt olmadığı sonucuna varmıştı. Öte yandan, konu gelip komplo teorilerine dayandığında, hiç kanıt olmaması da komplonun işlediği anlamına geliyordu. O sırada California Başsavcısı olan Earl Warren, zorunlu göz hapsi kampanyasının en hararetli yandaşlarından biriydi. Kongre'deki ifadesinde şöyle diyordu: "Ne yazık ki birçok insanımız ve bazı yetkililerimiz... devletin savaşın başlangıcından beri herhangi sabotajla ya da beşinci kol faaliyetiyle karşı karşıya kalmadığı için böyle bir şeylerin planlama safhasında da olmadığı kanaatindedir. Ama ben, bunun durumumuza dair en kaygı verici bir belirti

186 http://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=true&doc=74&page=transcript

olduğu görüşünden yanayım." Warren, komiteye sabotajcıların vurmak için doğru zamanı beklediğini söylüyordu. "Sahte bir güven duygusuyla uyutulduğumuza inanıyorum."[187]

11 Eylül Gerçeği yandaşları da kanıt olmaması karşısında benzer şüphelere kapılmıştı ve radyo programı yapımcısı Charles Goyette, saldırılara dair komplo teorilerini boşa çıkarmayı amaçlayan kitabının üzerinde çalışan *Popular Mechanics* dergisi muhabiri Davin Coburn'la 2006'da yaptığı gergin bir söyleşide bunu açıkça ortaya koyacaktı.[188] İki tartışmacı kanıtların önemi konusunda anlaşmazlığa düşmüştü. Goyette, "Ne var bunda?" diye öfkeyle soruyordu. "Aradan beş yıl geçti. Amerikalılar zaten ne zaman kanıtları en ön plana koymuştur ki?" Coburn, "Bence ortada bunun komplo olmadığına dair birçok delil..." diye yanıt vermeye girişse de Goyette onun sözünü keser: "Bizim asıl önemsediğimiz *gördüğümüz* değil, *görmediğimiz* kanıtlar. Havlamayan köpek yani."

Kanıtların yokluğu komplo kanıtıysa, birbiriyle çelişen kanıtların varlığı daha da belirleyici olabilir. Birçok 11 Eylül Gerçeği yandaşına göre resmi soruşturmalara en iyi yaklaşımla kasten önyargı karıştırılmış ve yarım bırakılmıştı; en olumsuz yaklaşıma göreyse, sahtekârlıktan öteye gitmiyordu ve Usame Bin Ladin'in saldırıları üstlenen videoları da sahteydi, benzeri kullanılarak çekilmişti. Komplo teorisyenliği mantığına göre suçlanan komplocuların öne süreceği aleni inkâr, üzeri örtülü itiraf olarak bile yorumlanabilir. 1967'de Kennedy komplo teorilerini konu alan ve denizaşırı ülkelerdeki istihbarat ajanlarına gönderilen bir CIA protokolünde, aldığı parayı hak eden her komplocunun suikastı çok daha farklı organize edeceğin-

187 https://archive.org/stream/nationaldefensem29unit/nationaldefensem29unit_djvu.txt

188 http://forums.sherdog.com/forums/f54/popular-mechanics-9-11-author-grilled-talk-radio-422492

den söz ediliyordu. (Örneğin "Oswald, aklı başında kimse tarafından bir komploda unsur olarak seçilmezdi.")[189] *Amerika'da Komplo Teorisi* [*Conspiracy Theory in America*] kitabı yazarı Lance deHaven-Smith'e göre suikast baştan savma izlenimi vermesine rağmen bununla çelişecek şekilde, profesyonel işi olduğuna dair kanıtlar vardı. deHaven-Smith, suikastın "gerçek uzmanlığı karakterize"[190] ettiğini yazmıştır "ki bu da amatör işi gibi gösterip uzman bilgisi ve yetenekleriyle işi halletme becerisidir".

Bu kendi kendini tecrit eden mantık nedeniyle bir komplo teorisini çürütmek, bir jöle topağını duvara çivilemeye çalışmak gibidir. Bir komplo teorisi tabiatı gereği kanıtlanmadık halde kaldığı sürece gelişimini sürdürür ve yeni manevralar üreterek çürütülmekten kaçabilir. Yanlışların her ortaya dökülüşü, gerçeğin peşindekileri kokusunu aldıkları izden uzaklaştırmak için yapılmış yanlış bilgilendirmeler olarak yorumlanabilir, komplo teorisyeni de böylece komplonun kapağını aralamakta başarısız olmayı sürdürürken düşmanın gücünü (ve kitlelerin saflığını) teyit etmiş duruma düşer. Komplo teorileri çürütülmeye karşı bağışıklık arz etmekle kalmaz, bununla beslenir de. Bir şey komplo gibi görünüyorsa komplodur. Bir şey komplo gibi görünmüyorsa, o zaman *kesinlikle* komplodur. Komplo teorisi aleyhindeki kanıt, komplonun kanıtı haline dönüşür. Yazı gelirse ben kazanırım, tura gelirse sen kaybedersin.

İşe Yarar Bir Tanım

Böylece, komplo teorisyenliği zihniyetinin altı belirleyici unsurunu sıralamış olduk. Yine de mevcutları sayıp devam etmeden önce bir uyarı notu düşmek gerekiyor. Ortaya maddelerini teker teker işaretleyeceğiniz bir liste koymak sahte nesnellik

189 deHaven-Smith, L., *age.* ss. 197–203.

190 *age.* s. 113.

izlenimi, peşine düştüğümüz şeyin robot resmine sahip olduğumuz hissi verebilir ki bu da komplo akademisyeni Peter Knight'ın "komşunuzun bir Komünist olduğunu anlamanın yolu" olarak bahsettiği yaklaşıma[191] benzer. Ancak Emma Jane ve Chris Fleming'in de vurguladığı gibi, "komplolar ve komplo teorileri inanılırlıkları, ölçekleri, etkileri itibarıyla o kadar dramatik değişim gösterir ki bunlar bazen Rorschach mürekkep lekelerine benzer. Farklı analistler bunlara bakar ve çok farklı şeyler görür."[192] Komplo teorileri kadar puslu bir kavramı tanımlamak öznel bir iştir. Siz de altı karakteristik özelliğimizi sabit yasalar olarak değil, pratik kurallar olarak düşünün.

Dahası, bazı komplo teorileri özenli, ayrıntılı, kapsamlıyken ve uzun dipnotlar, kitap uzunluğunda açıklamalar içerirken, bazıları sadece önseziler biçiminde ifade edilir, bazıları da sorular yöneltmekten öteye gitmez. Teorisyen, tutarlı bir anlatım öne sürmekten ziyade "resmi hikâye"ye zorluk çıkarır görüntüsü veren, daima birilerinin gerçeği söylemediği iması yansıtan sorular ortaya çıkarır ve incelikli noktaları arayıp kavrama görevini dinleyiciye bırakır. Psikolog Mike Wood'a göre bu taktik, komplo teorilerinin öne sürüldükleri hızla çürütülebildiği bir mecra olan internetin yükselişiyle birlikte popülerlik kazanmıştır ve belirsizlik, eleştiriye karşı kullanışlı bir kalkan işlevi yapabilir.[193] Öte yandan, bu yeni bir strateji değildir. Ayrıca, sadece entelektüel cesaretten yoksun kişiler tarafından ucuz bir savunma mekanizması da olarak kullanılmaz. Nobel Edebiyat Ödüllü Britanyalı felsefeci Bertrand Russell, bir Kennedy'yi Kim Öldürdü Komitesi organize etmiş ve Oswald'ın kurban, Warren Komisyonu'nun örtbas olduğu-

191 Knight, P. (2013). *Conspiracy Culture*. Routledge. s. 7.

192 Jane, E. A. ve Fleming, C., *age.* ss. 20–21.

193 Wood, M. J. (2013). Has the internet been good for conspiracy theorising? *PsyPAG Quarterly, 88*(3), 31–34.

nu ima eden "Suikast Üzerine 16 Soru"[194] başlıklı bir makale yayımlamıştır.

Üzerinde durduğumuz özelliklerin hiçbirinin komplo gerçekliğini komplo kurmacasından başlı başına ayırt etmediğini tekrarlamakta yarar var. Bir iddianın altı kriterimize uyması bunun gerçek olamayacağı anlamına gelmez. Ayrıca, komplo teorisyeninin başka örneği bulunmayan bazı sorunlarla yüzleştiği de yoktur. Her şeyden önce, komplo teorileri bir yandan dünyanın normal işleyişinin görünüşte nasıl olduğundan uzaklaşırken, haberdar olduğumuz komplolar her yönüne çok iyi olanlar değildir; bunlar ya ele yüze bulaştırılmış, birileri tarafından açık edilmiştir ya da amaçlarına ulaşmış ve artık gizlilik gerektirmeyenlerdir. Bir komplo, teorisyenlerin dediği kadar iyi olsaydı bunu asla kanıtlayamazdık. Bir diğer noktaysa, Brian Keeley'nin de işaret ettiği gibi, komplo teorisyenleri, laboratuvar önlüklü ve deney tüplü eski tarz sıkıcı bilim insanlarının tersine, öne sürdükleri kuramlarda haklı olsalardı, başka birilerinin aktif şekilde engellemeye çalıştığı araştırmalarla uğraşırlardı. "Nötrinoların, yani sıfır yük ve kütleye sahip parçacıkların belirlenmesi zor şeyler olmakla kalmayıp bir de belirlenmemek için özel çaba sarf ettiğini düşünün!'[195] (Ünlem işaretine akademik bir yazıda nadiren rastlanır ama bu, akademisyenlerin saklanma peşinde olan Nötrinolar tarafından kurulmuş bir gizli örgüt tahayyül edemeyeceği anlamına gelmez.) Bu açıdan bakıldığında, komploya karşı anlamlandırılabilecek kanıtın, komplonun kanıtı olması o kadar da akıl dışı değildir.

Her komplo iddiasını hiç düşünmeden bir kenara itmek de, eleştirmeden kabul etmek kadar yanlış olur. Bazı hallerde

194 http://22november1963.org.uk/bertrand-russel l-16-questions-on-the-assassination

195 Keeley, B. L., *age.* s. 120.

görünümler yanıltıcıdır. Yine bazı durumlarda güçlü odaklar, kanıtları ortadan kaldırma ve yanlış bilgi yayma girişiminde bulunur. Görünüşte mantıksız, hatta hayal bile edilemez olan kasıtlı komplolar gerçekten işliyor olabilir. Yasa ve ahlak dışı olması bir yana, insanı hayrete düşürecek kadar kötü tahayyül edilmiş Northwoods Operasyonu, komplo teorilerinin en tuhaf ve hayalperestçe örneği gibi gelir kulağa ama *gerçekten* yüksek kademelerdeki devlet görevlileri tarafından tasarlanmıştır. (Neyse ki daha yüksek kademelerdekiler planı eyleme dönüştürmeyi reddetmiştir. Buna rağmen akla tamamen aykırı bir komplo örneğinin uygulamaya koyulduğunu 5. Bölüm'de göreceğiz.)

Bir şeyi komplo teorisi olarak anmak, sık sık bir iddiayı peşinen gülünç kabul ederek bir kenara itmek için kullanılan yöntemlerden birini oluşturur. Daha az aşağılayıcı bir tanım önerebilmeyi isterdim. Bu bakımdan bizim tanımımız da tamamen nötr değil. Bizim altı özelliğimizin her birini ihtiva eden teoriyle bunun akla yakınlığı arasında tersine işleyen ilişki bulunabileceğini önermek belki adilane olur gibi görünüyor. Kabaca ifade edecek olursak, iddia ne kadar dünyevi olursa gerçek olması o kadar olasıdır.

Çünkü komplo teorileri her halükârda bir akla yakınlık yelpazesi dahilinde mevcuttur; *çünkü* bu teoriler o derece merak uyandırıcıdır ki kumun üstüne, komplo gerçeklerini komplo kurgularından ayıracak düzgün bir çizgi çekilemez.

Aslına bakılırsa, tüm toplumu kapsayan kıyamete yaraşır türden ama zorlayıcı kanıttan yoksun –başka deyişle, bizim komplo teorisi portremize en iyi uyan kuramlar– komplo teorileri birçok bakımdan teoriye yatkın tarzın en az ilginç ürünlerini oluşturur. Kitabın geri kalanında da göreceğimiz gibi, geleneksel ve komploya meyilli düşünce tarzı arasındaki sınırın bulanıklaştığı, akla yakın olanla paranoyakça olanı birbirinden

ayırt etmenin en fazla zorlaştığı, zihinlerimizin nasıl çalıştığına dair azami bilgi edinmeye yöneldiğimiz yer işte burasıdır.

Tüm bu uyarıları akılda tutarak komplo teorisi tasvirimizi tekrar özetleyelim. Prototip oluşturabilecek komplo teorisi; yanıt bulmamış bir sorudur, hiçbir şeyin göründüğü gibi olmadığını kabul eder, komploculari son derece işinin ehli kişiler olarak resmeder, onları yine aynı şekilde olağanüstü kötü gösterir, anormallik avcılığı üzerine inşa edilmiştir, en aşkın düzeyde çürütülemezdir. Bu karakteristik özellikler, 11 Eylül'ün bölüm girişinde verdiğimiz iki versiyonunu birbirinden ayırmakta gayet iyi işe yarar. Her ne kadar El Kaide mensubu hava korsanlarının saldırıları gerçekleştirmek için bir komplo düzenlediğini söylemek bir komplo teorisi ortaya atmaksa da bu iddia tanıma uymaz; ancak bunun içeriden tezgâhlandığı iddiası buna tamı tamına uyar.

Daha da önemlisi, komplo teorilerinin nasıl işlediğini görerek *teorisyenlerinin* kafasının nasıl işlediğine dair bazı ipuçlarını da ortaya koymuş olduk. Komplo teorileri böyledir çünkü birilerinin hayalinin ürünleridir ve başka birilerinin hayal gücüne hitap ederler. Ve bizim hayal gücümüz –cazip ve akla yakın bulduğumuz türden fikirler– psikolojimiz tarafından dizginlenir. Kanıtlanmamış komplo teorilerinin birine ya da hepsine inanmaya açıksanız, geleneksel akıldan alışkanlıklarınız gereği uzak duruyorsanız, hiçbir şeyin kazara olmadığına dair şüphelere sahipseniz, iyilikle kötülüğün karşı karşıya geldiği debdebeli hikâyelere meraklıysanız, anormallikleri nokta kabul edip bunları bir çizgiyle birleştirmeye meyilliyseniz ve kanıtların niteliği ne olursa olsun (ya da kanıt yokluğunda) inancınızı koruyabiliyorsanız bir iddia üzerine düşünürken buradaki tanımlama kriterlerini kontrol etmeniz faydalı olacaktır.

Ne tür insanlar bu şekilde düşünmeye yönelir ve bunun nedeni nedir? Psikologlar on yıllardan beri bu ya da görünüşte bunlara benzeyen sorular üzerinde çalışmaktadır. İlk sorunun cevabı aşağı yukarı hepimizi kapsar. *Neden* o şekilde düşündüğümüze gelince, bu biraz daha açıklama gerektirir.

4

KOMPLO ZİHNİYETİ

"Peki, 'Komplo Teorisi Günü' aynı kafada insanların bir araya geldiği masum bir etkinlik midir, yoksa çok daha karanlık bir şey mi?.." Şimdi kapanmış olan bir İngiliz uydu televizyon kanalının (200. kanaldan yayın yapan Controversial TV'nin) internet forumunda bu şüphe dile getiriliyordu.[196] Başka bir kullanıcı "Bu konu üzerinde ne kadar düşünürsem o kadar tedirgin oluyorum," itirafında bulunuyordu. Kendine "Öfkeli" adını veren bir yorumcuysa şöyle diyordu: "Yakında Londra'da yapılacak olan bu toplantı gelecekteki bir el değiştirmenin temellerini atmaya ve komplo teorisyenlerini Resmi Sistem üzerinden mağdur etmeye yönelik sessiz bir adım olabilir mi?"

Söz konusu etkinlik, aralarında bendenizin de bulunduğu bir dizi akademisyenin komplo teorilerine inanma üzerine yapacağı konuşmalardan oluşacaktı. Ancak konferanslar yaklaşırken etkinliği düzenleyen kişi, gündemimizin çektiği ilginin farkına vardı. Açık ve kapsayıcı olma amacıyla bir çağrıda bulundu. Karşı görüşü temsil edecek konuşmacılar da gönderilmesini önerdi. Bu kişi Ian R. Crane olacaktı. Kişisel web sitesinde[197]

196 Ne yazık ki televizyon kanalının kapanmasıyla beraber bu forum 2013 yılında kapandı. Atıf yapılmayan iki alıntı etkinliği organize eden kişinin blogunda mevcuttur: http://stephenlaw.blogspot.com/2011/09/just-to-remind-you-of-this-upcoming.html. Öfkeli'nin yorumunu etkinlikte yaptığım konuşmaya dahil etmiştim. Bu da YouTube'da bulunabilir: https://www.youtube.com/watch?v=V6s_Jw3RU9g

197 http://www.ianrcrane.com/

yazdığına göre Ian R. Crane, "örülmekte olan jeopolitik ağlarla, özellikle de ABD Hegemonyası'yla Yeni Dünya Düzeni'nin küresel kaynakları kontrol etme planıyla ilgili konferanslar veren, yazan ve yayınlarda bulunan eski bir petrol arama şirketi yöneticisi" idi.

Bu tür etkinliklerin ağırlıklı olarak biraz silik, sosyal bilimlerle ilgili, mürekkep yalamış karakterlerin oluşturduğu tipik dinleyici kitlesi toplanmıştı. Öte yandan, internet forumundaki tartışmalar ve Ian'ın adının afişlerde yer alması sayesinde, dinleyicilerimiz arasında Controversial TV'nin hepimizin devlet tarafından atılmış yemler olduğuna inanan meraklılarının oluşturduğu, sesi epey yüksek çıkan bir grup da vardı. Tansiyon zaman zaman belirgin şekilde yükseliyordu. Günün ilk konuşmacısı bendim ve o zamanlar doktoraya henüz başlamış, yeni bir simaydım. Topluluk karşısında ilk konuşmam olacaktı. Nasıl olduysa, konuşmaya bir şakayla başlamanın iyi etki yapacağı gibi bir fikre kapılmıştım. Diğer konuşmacılarla tekrar bir araya geldiğimize sevindiğimi, çünkü Bilderberg toplantısından beri görüşmediğimizi söyleyiverdim. Bu pek iyi olmadı.

Oturumun yürümesini sağlayan şeylerin Ian'ın varlığı ve konuşmacılar arasındaki bakış açısı çeşitliliği olduğunu söylemeliyim. Panel boyunca dinleyicilerle konuşmacılar canlı tartışmalara girişti ve Ian'ın 11 Eylül'ün içeriden tezgâhlanmış bir iş olduğuna yoğunlaşan konuşması diğer katılımcılara ilginç çıkış noktaları sağladı. Ama benim için en önemli olay –hayatın diğer tüm benzer dönüm noktalarında olduğu gibi– etkinlikten sonra barda otururken yaşandı. 11 Eylül'ün içeriden tezgâhlanmış bir olay olduğundan gayet emin olan bir dinleyiciyle sohbet ediyordum. Ancak bu kişinin büyük bir Ian R. Crane fanı olmadığı anlaşıldı. Ona eğer 11 Eylül'ün gerisinde gerçekten devlet varsa Ian'ın bunu herkese anlatarak ortada dolaşmasına neden izin verildiğini, komplocuların onu neden

susturmadığını sordum. Omzunun üzerinden arkaya göz attı ve bana doğru eğildi. Ian R. Crane'in *devletin adamı olmasının* ve komplo teorisyenlerini aptal gibi gösterme yoluyla itibarsızlaştırmaya çalışmasının çok muhtemel olduğunu söyledi.

Bu şaşırtıcıydı işte. Oradaki akademisyenlerden ve benden yanlış bilgi yaymak için devletten maaş alan ajanlar olarak şüphelenilmesi beni şaşırtmazdı. Ne de olsa, ortada büyük bir örtbas falan olmadığını söylüyorduk ve bu da esasen büyük bir örtbasın parçası olan insanların *söyleyeceği* bir şeydi. Ama öyle bir *tezgâhı ortaya çıkaracağı* iddiasındaki bir kişinin *bunun parçası olduğu* fikri, çapraşık düşünme tarzının bambaşka bir düzeyini işaret ediyordu.

İlk kez böyle bir üst-komplo teorisiyle karşılaşıyordum. Ancak kendini adamış komplo teorisyenleri arasında gayet yaygın olduğunu sonradan anladım. Astrofizikçi ve UFO uzmanı Jacques Vallée, *İfşaatlar: Uzaylılarla Temas ve İnsan Aldatmacası* [*Revelations: Alien Contact and Human Deception*] adlı kitabında birçok UFO tanıklığı ve uzaylılar tarafından kaçırılma iddiasının, (elbette kendisinin de aralarında olduğu) ciddi UFO akademisyenlerini itibarsızlaştırmaya dönük özenli bir yanıltma kampanyasının parçası olduğunu öne sürer. Akıl almaz gerçeğe tesadüfen rastlayan bilge komplo teorisyenlerini yıldırma, satın alma, öldürme ya da başka yollarıyla susturmak mantıken ciddi bir emek, yoğun bir çaba gerektirir. Komplo hareketlerini daha da dolambaçlı, mantıksız, absürd teoriler yayarak *içeriden* itibarsızlaştırmak, komplo teorisyenlerinin dikkate değmeyen dengesiz çatlaklar gibi görünmesini sağlayarak daha kolay olacaktır. Vallée'nin vardığı sonuca göre, hızını alan bir treni sırf yoluna dikilerek durduramazsınız.[198] İçine atlayıp kontrolü kaybolana ve raydan çıkana kadar hızını artırmak daha iyi bir taktiktir.

198 Vallée, J. (1991). *Revelations.* Ballantine Books. s. 81.

Komplo teorisi teriminin popülerliğiyle ilgili bir komplo teorisi bile vardır. Lance deHaven-Smith'e göre bu ifade, "devletin kendisi tarafından planlanmış ve yönetilmiş"[199] olarak özetlenebilecek sakat düşünceyle bağdaştırılır. Bu terimin popüler olmasını özellikle CIA ajanları 1960'larda "Warren Komisyonu'nun eleştirilerine karşı" başlatılan bir fısıltı kampanyası sırasında sağlamıştır ve ifade, *bu iddiayı öne süren delidir* ifadesinin kısaltılmış hali olarak kullanılmıştır. Wisconsin Eau Claire Üniversitesi'nde komplo teorileri üzerine bir ders veren Bob Blaskiewicz'e göre bu düşünce 1990'ların sonundan beri ortada dolaşmaktadır ama o zamandan bu yana ivme kazanmıştır.[200] deHaven-Smith, 2013 yılında yayımlanan *Amerika'da Komplo Teorisi* [*Conspiracy Theory in America*] kitabında şöyle yakınır: "Komplo teorisi terimini popülerleştirmeye ve komplo zihniyetli yaklaşımları küçümsemeye, saldırı hedefi haline koymaya yönelik CIA kampanyasının hakkını, tüm zamanların en başarılı propaganda inisiyatiflerinden biri olması bakımından ne yazık ki teslim etmek gerekir." (Ancak deHaven-Smith hemen sonraki cümlede "yalnız tetikçi" hikâyesine inanmayanların sayısının inananlardan fazla olduğunu ifade eder ki bu da bana örtbas kampanyası söyleminin başarısını dinamitlemek gibi gelmiştir.)

Tüm bunlar, komplo zihniyetinin merkezi özelliklerinden birini örnekler. Komplo teorisyenliği dünyaya bakmakta kullanılacak bir mercektir ve bakış alanı içinde kalan her şeyi çarpıtma potansiyeline sahiptir. Her şey –mütevazı bir akademik konferans bile– komplonun parçası olabilir, komplo teorilerini

199 deHaven-Smith, L., *age.* s. 21.

200 Blaskiewicz, deHaven-Smith'in 'komplo teorisi' deyişinin ortamı bulandırmak için CIA tarafından üretildiği teorisine karşı bu ifadenin çok daha öncelerde de kullanıldığına dair örnekler sıralar ki bunlar 1870'ler, yani CIA'nın kurulmasından çok öncelere kadar uzanır. http://www.csicop.org/specialarticles/show/nope_it_was_always_already_wrong

yaymak için çalışsalar da, mahkûm etseler de herkes bunların içinde yer alabilir. Elbette ki komplo teorilerine inanan herkes bu zihinsel tavşan deliğinin dibine yuvarlanmaz. Yine de gördüğümüz gibi komplo teorisi zihniyeti –haberlerde sürekli komplo aramak, enerji içeceklerine dair uydurma hikâyelere veya birbirine taban tabana zıt teorilere inanmak anlamına gelse bile– her şeyi aynı fırçayla katrana bular.

#SahteBayrak

Asperger sendromu ve obsesif kompulsif bozukluk teşhisi koyulmuş sıkıntılı bir genç olan Adam Lanza, 14 Aralık 2012 günü sağa sola ateş açma alemine çıktı. Annesini Connecticut, Newtown'daki evlerinde öldürdü, sonra arabaya binip Sandy Hook İlkokulu'na gitti, orada da altı yetişkinle yirmi çocuğu vurarak katletti. Polis gelince intihar etti.

Ayrıntıları bir araya getirmek ve kamuoyuna açıklama yapmak soruşturmacıların günlerini aldı. Öte yandan, trajediyi izleyen saatlerde her şeye karmaşa hâkimdi. Haber medyası yetkililere ulaşmaya çalışıyor, olaydan sorumlu kişi ya da kişilerin kimliklerine, amaçlarına dair teyit edilmemiş söylentiler yayınlıyordu[201]; üstelik bu durum, soruşturmanın başlamasından sadece saatler, hatta dakikalar sonra başlamıştı. Gün boyunca defalarca, ikinci bir saldırganın olduğu, kamuflajlı kıyafet giyen bir adamın daha olaya karıştığı haberi yayınlandı; saldırganın okuldaki öğrencilerden birinin babası olduğu öne sürüldü; annesinin okulun öğretmenlerinden biri olduğu iddia edildi. Daha da kötüsü, birkaç saat boyunca haberlerde saldırganın adı yerine erkek kardeşi Ryan Lanza'nın adı yer aldı ki söz konusu kişi o sırada Manhattan'daki işyerinden New Jersey'deki evine gitmek için otobüsteydi ve

201 http://www.businessinsider.com/sandy-hook-shooting-mediainaccuracies-2012-12

adının olaya karıştırılmasını Facebook'tan şiddetle protesto ediyordu.

Her şeye rağmen, ateş açılmasını izleyen panik saatlerinde bile bazı insanlar fazla açıklamaya gerek olmadığı kanısına varmıştı. Saldırının gerisinde neyin olduğunu anlamışlardı: Birleşik Devletler hükümeti tarafından düzenlenmiş bir sahte bayrak operasyonuydu bu. Saldırganın (ya da çok daha büyük olasılıkla saldırganların) zihin kontrolünün etkisi altındaki maşalar olduğunu öne süren bir sürü yazı ve yorum, komplo teorisi sitelerine sel gibi akmıştı. Teorisyenler, öldürülen çocukların çılgına dönmüş ebeveynlerinin "kriz aktörleri" olduğunu öne sürüyor[202] ve Başkan Obama'nın basın toplantısı sırasında sahte gözyaşı döktüğünü iddia ediyordu.[203] Bazıları medyanın yanlış haberleri geri çekmesini örtbasın kanıtı olarak görüyordu. Sonunda bir komplo teorisyeni, Adam Lanza'nın babasına, oğlunun CIA tarafından ilaçla uyuşturularak bu eylemi yapmaya itildiği ve bütün bunların amacının ateşli silahların denetlenmesine dönük bir yasanın çıkarılması için destek toplamak olduğu teminatını veren bir mektup gönderdi.[204]

Olaylar kameralar tarafından yakalandığında böyle şeylerin peşine düşenlerin komplo kanıtı üretme olanağı daha da artar. 15 Nisan 2013 günü Boston Maratonu'nun bitiş çizgisine yakın bir yerde iki ev yapımı bomba patladı. Üç kişi öldü, iki yüzden fazlası yaralandı. Bir saat içinde profesyonel komplo teorisyeni Alex Jones şu tweet'i attı: "Kalbimiz yaralanan ya da ölenlerle birlikte... ama bu şeyden yükselen #sahtebayrak kokuları göklere kadar ulaşıyor."[205] Aynı gün öğleden sonra

202 http://www.snopes.com/politics/guns/newtown.asp

203 http://www.infowars.com/obama-wipesaway-fake-tears/

204 Solomon, A. "The Reckoning", *The New Yorker*, 17 Mart 2014.

205 http://www.thewire.com/national/2013/04/what-is-false-flag-attack-boston-bombing/64260/

Jones'un meslektaşı Dan Bidondi, kameralar önünde yapılan bir basın toplantısı sırasında Massachusetts Valisi Deval Patrick'e, saldırının "yurttaşlık özgürlüklerimizi kısıtlamak ve kolluk kuvvetlerinin ellerini pantolonlarımızın içine sokmasını kolaylaştırmak amacıyla düzenlenmiş bir diğer sahte bayrak operasyonu" olup olmadığını sordu. Patrick dümdüz bir sesle, "Değil," dedi ve "Sonraki soru," diye devam etti.

İnternetteyse binlerce insan kapalı devre kamera görüntülerini, haber filmlerini, amatörlerin çektiği fotoğrafları ve videoları, patlama sahnesine tanık olanların ifadelerini tarayarak anormallik arıyordu.[206] Bombaların patladığı anda yakındaki binalardan birinin çatısında yürüyen adamı yakalayan bir fotoğraf yaygın şekilde ortada dolaşıyordu ve adamın patlamalarla ilgisi olduğu iddialarına yol açmıştı. Başka bir fotoğrafta biraz gölgeli görüntülere sahip, şapka takmış ve sırt çantası taşıyan iki adam vardı ve bunların da saldırıyı yöneten paralı askerler olduğu öne sürüldü. Başka bir iddiada yaralılar arasındaki bir adamın iki yıl önce Afganistan'da bacaklarını kaybeden bir askerle olan benzerliği bombalamanın kurgulandığının, yaralıların da rol yaptığının kanıtı olarak gösterildi. *Wire* yazarlarından biri olan Philip Bump, bombalamanın olduğu gece 22.30'da –yani patlamadan sekiz saat sonra– Google'da "Boston maratonu sahte bayrak" başlığıyla yapılan aramaların sayısının 85.000'in üzerinde olduğunu belirtir.[207]

Dünyanın başka yerlerinde yaşanan olaylar da benzer düzeyde ilgi çeker. 22 Mayıs 2013 günü öğleden sonra iki sularında iki adam, İngiliz askeri Lee Rigby'ye Londra'nın banliyölerinden biri olan Woolwich'de sokak ortasında saldırıp öldürdü ve dehşete kapılan tanıkların gözü önünde pa-

206 http://www.snopes.com/politics/conspiracy/boston.asp

207 http://www.thewire.com/national/2013/04/what-is-false-flag-attack-boston-bombing/64260/

lalarla başını kesmeye kalkıştı. Komplo teorisyenleri olayın fotoğraflarını ve videolarını internette ortaya saçıp bariz anormalliklere dikkat çekmeye başladı ki bunların başında (iddia sahiplerine göre) yerde yeterince fazla kan olmaması geliyordu.[208] Başka bir olayda, 7 Ocak 2015 sabahı silahlı iki kişi, Fransız mizah dergisi *Charlie Hebdo*'nun Paris'teki ofisine dalıp on bir kişiyi öldürdü ve on birini de yaraladı. Saldırganlar olay yerinden kaçarken biri yerde yatan ve hayatının bağışlanması için yalvaran bir polis memurunu başına çok yakın mesafeden ateş edip öldürmek için duraksadı. Bu infazın yakınlardaki bir binada bulunan tanıklardan biri tarafından kameraya alınan kan dondurucu görüntüleri ortaya çıkınca bazı komplo teorisyenleri yine kan olmamasını kanıt göstererek olayın düzmece olduğunu iddia etti. Videoya yorum yapanlardan biri şöyle diyordu: "Resmi anlatımlar doğal olarak kuşkulu çünkü güç daima kendini gözetir. Görüntüler bize bu gerçeği hatırlatma bakımından iyi bir örnek teşkil ediyor."[209]

Hava bile komplo teorisine konu oluşturabilir. Birleşik Devletler'in güneydoğusunu 2005 yılının Ağustos ayında vuran Katrina Kasırgası, Amerikan toprakları üstünde yaşanan en kötü doğal afet olma niteliğini hâlâ korumaktadır. Kasırganın 1800 insanın hayatına ve 81 milyar dolarlık zarara neden olduğu tahmin edilmektedir. Hasarın en yüksek olduğu yer, ırmağın taşmasını önleyen setlerin çöktüğü, su baskınlarının yaşandığı New Orleans'tı. Katrina'yla ilgili komplo teorileri neredeyse ilk anda oluştu ve popülerliklerini sürdürdü. Bunların bazısı setlerin vurgunculuk ya da etnik temizlik amacıyla kasten yıkıldığını öne sürer; bazılarıysa kasırganın Bush

208 http://www.huffingtonpost.co.uk/2013/05/23/woolwich-attack-bizarre-conspiracy-theories-claim-incident-hoax-video_n_3324962.html

209 http://www.globalresearch.ca/what-the-charlie-hebdo-execution-video-really-shows/5424505

yönetimi tarafından güçlü askeri hava kontrol teknolojileri kullanılarak yaratıldığını iddia eder.[210]

Komplo zihniyetinin dijital çağın bir ürünü olduğunu söylemiyorum. Hem ana akım medya hem de bunu eleştirenler gerçeğe dair birbiriyle çelişki içindeki dayatmaları öne çıkarma çabasındadır ve hızlı yanıt bekler. İnternet, olgular hâlâ gelişim halindeyken bunlara dair bilgi alışverişini hızlandırmış ve kolaylaştırmıştır. İnternet bağlantısına sahip herkes bir olay haberlere düştükten dakikalar sonra bunun bir tür tezgâh ya da örtbas olduğuna dair ahkâm kesmeye başlayabilir. Psikolog Mike Wood'un belirttiği gibi, internet ve yirmi dört saat kesintisiz haber devinimi komplo teorilerinin palazlanmasını sağlayacak hammaddeleri sağlar; "rakamların bariz ağırlığı sayesinde, benimsenecek ve olguya dair ana akım anlatıma karşı kanıt olarak gösterilebilecek tutarsızlıklar derlemek mümkündür"[211]. Öte yandan, internet komplo teorilerinin yumurtlandıkları kadar hızlı çürütülmesini de sağlayabilir.

Önemli olan nokta Sandy Hook saldırısı, Boston bombalaması, Woolwich ve *Charlie Hebdo* saldırıları, Katrina Kasırgası'nın komploya meyilli hayal gücünü besleyen birçok olgunun nispeten yakın zamana isabet eden örnekleri olmasıdır. Silahlı saldırılardan ve bombalamalardan uçak facialarına, ortadan kaybolma vakalarından uluslararası sürtüşmelere ve patlak veren salgınlara kadar, haberlerde yer alıp da hiç değilse kısa ömürlü birkaç komplo teorisini tahrik etmeyen pek az olay vardır.

Bazı insanların bir olayı izleyen en derin karmaşa anlarında, hiçbir makul açıklamaya ulaşılamayacak bir zaman diliminde komplo teorisi üretmekte ya da bunlara inanmakta gös-

210 http://montalk.net/conspiracy/142/haarp-earthquakes-and-hurricanes

211 Wood, M. J. (2013). Has the internet..., *age*. ss. 31–34.

terdiği hız, komploya meyilli düşüncenin tarafsız kanıt üretme eğilimine kıyasla daha yaygın olduğunu işaret eden bir ipucudur. Kennedy suikastı, Ay'a iniş, hatta 11 Eylül gibi olayların üzerinden yıllar geçmiş ve bilgiler derlenmiştir; dolayısıyla da komplo teorilerini savunan insanların kanıtlara ulaştıklarını öne sürmesi anlaşılır bir şey kabul edilebilir. Öte yandan, Sandy Hook örneğinde olduğu gibi, medyanın savunmasız çocukların üzerine kaç saldırgan tarafından ateş açıldığından henüz emin olmadığı ya da Boston bombalarının gerisinde kimin bulunduğunun bilinmediği karmaşa anlarında henüz kanıt niteliği oluşturacak bir şey yoktur ortada ve hikâye yeni bilgilerin gün ışığına çıkmasıyla birlikte hızla değişebilir. Böyle durumlarda birileri tarafından spesifik bilgiye ulaşmadan ortaya atılan komplo teorisi, kanıtlar üzerinde yapılan dikkatli bir çalışmaya dayanıyor olamaz. Bu teoriler sanki önceden hazırlanıp bir kenara koyulmuş gibidir. Emma Jane ve Chris Fleming'in ifadesiyle, "bunlar kendilerine yatkın 'gerçekleri' bekleyen sonuç çıkarımlarıdır."[212]

Tek Komplo, Değişik Formlar

Komplo teorisyenliğinin kanıtlarla ilgisi bulunmadığına işaret eden ikinci ipucu, görünüşte birbirleriyle bağlantılı olmayan ve komplo teorileri üretilmesine yol açan birçok olgunun, kendine özgü amaçları ve hedefleriyle bağımsız gruplar tarafından kurulduğu öne sürülen komplolara ortaklaşa kaynak teşkil etmesidir. Komplo teorisyenleri birbiriyle ilintili olmadığı görüntüsü veren çok sayıda olguyu aynı zengin örgüde bir araya getirme hünerine sahiptir.

Sandy Hook olayında saldırının izole bir olgu olmadığına, aralarında Columbine Lisesi, Virginia Tech, Colorado, Auro-

212 Jane, E. A. ve Fleming, C., *age.* s. 96.

ra kentindeki sinema, Wisconsin'deki Sih Tapınağı ve Oregon'daki alışveriş merkezi saldırılarının da bulunduğu uzun bir sahte bayrak operasyonu dizisinin sonuncu halkası olduğuna dair birçok komplo teorisi vardır. Bunların öne sürdüğüne göre, tüm bu korkunç olaylar aynı komplonun parçalarıdır: Ateşli silah taşıma hakkı veren İkinci Madde'yi [Second Amendment] yürürlükten kaldırmak isteyen devletin düzenlediği bir tezgâh. (Böylece, insanlar zamanı geldiğinde Yeni Dünya Düzeni'nin yürürlüğe konulmasına direnemeyecektir.) Olguların arasındaki komplo bağlantıları farklı eylemler düzenlemek için aynı aktörlerin kullanılmasına kadar vardırılabilir. Mike Wood, "Boston Maraton'u bombalamasında olay yerinde bulunan bazı insanların, Sandy Hook saldırısında görülen bazılarıyla belli belirsiz benzerlik arz ettiğini öne sürerek iki olayın da kriz yaratmaya yönelik sahte saldırılar olduğu iddiasını desteklemek için kullanılan birçok YouTube videosu olduğunu"[213] belirtir.

Katrina Kasırgası'nın bir soykırım komplosunun parçası olduğunu düşünen bazı insanlara göre özellikle ciddi yıkıma neden olan kimi fırtınalar, tsunamiler ve depremler de aynı türden olgulardır. Bu kişiler, yıkıcı depremlerden alışılmadık derecede yoğun yağışlara kadar, neredeyse her olağanüstü doğa olayının kaynağı olarak, anlatılanlara kulak verecek olunursa, hükümetin fırtınaları manipüle etmek ve depremler ortaya çıkarmak amacıyla kullandığı, Birleşik Devletler'e ait askeri bir araştırma tesisi olan (yakın zamanda son verilen) HAARP'ı [High Frequency Active Auroral Research Program-Yüksek Frekanslı Aktif Atmosfer Araştırma Programı] gösterme eğilimindedir.

Dünyada olan biten her şeyi çok daha büyük bir yapbozun parçaları gibi gösterme eğilimi, tüm komploya meyilli düşünce

213 Wood, M. J. (2013). Has the internet..., *age.* ss. 31–34.

eğilimlerinde yaygındır. Kanada'daki *National Post* gazetesinin muhabiri Jonathan Kay, *Gerçekçiler Arasında* [*Among the Truthers*] isimli kitabı için 11 Eylül komplo teorisyenleriyle söyleşiler yaparken olaya dair her konuşmanın kaçınılmaz şekilde başka komplo teorilerine, özellikle de Kennedy suikastına dair üretilenlere kaydığını tespit etmiştir. Şöyle yazar: "Orta yaşlı bir 11 Eylül Gerçeği destekçisinin yüzeyini biraz kazırsanız bir Kennedy suikastı teorisyeni bulmanız neredeyse garantidir."[214] Ben de aynı eğilime Bilderberg Sınırı Festivali'nde, küresel ısınmadan Kara Veba'ya kadar her şeyi meşum bir komplo mekanizmasına bağlayan bazı insanlarla konuşurken fark ettim. (Bu Bilderberg etkinliğinden 6. Bölüm'de geniş şekilde söz edeceğiz.) Buna dair en açık örnek, David Icke'dır. Icke, kalabalıklara verdiği ve insan deneyiminin bütünlüğünü boyutlar arası bir komplonun parçası olarak izah ettiği on saatlik doğaçlama söylev maratonlarıyla ünlenmiştir. Londra'daki Wembley Arena'da 2014'te yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "İnsanlar her yerde komplo gördüğümü söylüyor. Öyle bir şey yok. Ben değişik formlara bürünen tek bir komplo görüyorum."[215]

Kısacası, insanlar tek bir komplo teorisini benimseme eğiliminde değil. Bir olgunun suçlusunun bu konuda düzenlenen komplo olduğuna inanan kişi, benzer birçok tezgâhın, dalaverenin ve örtbasın en iyi şekilde yine komplo teorileriyle açıklanacağına inanıyor. Aynı şey tersi için de geçerli; yani komplo teorilerine şüpheyle yaklaşan biri, diğerlerinin çoğunun geçerliliğinden de kuşkulanıyor.

214 Kay, J. (2011)., *age.* s. 51.

215 http://www.newstatesman.com/lifestyle/2014/11/psycho-lizards-saturn-godlike-genius-david-icke

Bu şaşırtıcı olmayabilir. Kendimizi dünyada yaşanan her şeyin bir komplonun kanıtı olduğuna inanan insanlarla tartışır halde bulmuşuzdur. Ama işte bu şaşırtıcı olmalı. Fransa'daki acımasız bir silahlı saldırının devletin ajanları tarafından mı düzenlendiği sorusu, makul bir bakışla Britanyalı bir prensesin monarşi tarafından öldürülme olasılığıyla ilintisizdir; aynı şekilde Amerikan hükümetinin gizli hava kontrol teknolojilerine sahip olup olmadığı meselesinin, Neil Armstrong insanlık için büyük adımı atarken yapılan film kaydının Ay yüzeyinde mi, yoksa dünyadaki bir stüdyoda mı çekildiği meselesiyle bağlantısı yoktur. Tarafsız bir araştırmacı büyük olasılıkla her iddiayı farklı inandırıcılık düzeyleri bakımından ele alır. Tersi bir düşünce tarzının belirtilerini, hâlâ gelişme halindeki olguları alelacele verilmiş reflekslerle komplo şeklinde etiketleme ve her bir komployu daha büyük bir tanenin parçası kabul etme eğiliminde gördük. Ancak geneli temsil etmeyen birkaç örneği cımbızla seçerek adaletsiz davranmadığımızdan emin olmamız gerekir. Anekdota dayalı gözlemleri sağlam verilerle desteklememiz şarttır.

Mesele komplo teorilerine inancı ölçmek olduğunda psikologlar insanlara, örneğin 11 Eylül'ü içeriden tezgâhlanmış bir iş olarak mı gördüklerini sormaz, yani bunu evet-hayır düzeyinde ele almaz. Bu önemli bir noktadır çünkü burada ilgilendiğimiz sadece kendini adamış komplo teorisyenlerinin zihinleri değil; biz, *herkesin* inanışlarını nasıl şekillendirdiğiyle ilgileniyoruz. Dışarıda 11 Eylül'ün içeriden tezgâhlandığına –ve bunun tersine– tamamıyla ikna olmuş insanlar var ama çoğunluğun düşüncesi öyle bir iddiayı tamamen kabullenmekle tamamen reddetmek arasındaki gri bölgede kalıyor. Sizin belki bunun komplo olduğuna dair ılımlı şüpheleriniz vardır, belki de komplo olduğundan tamamen eminsinizdir, kararsız da olabilirsiniz. İnanış bir evet-hayır, başka deyişle hepsi ya da hiçbi-

ri meselesi değildir; bir tayf oluşturur. İstediğimiz tartışmasız inancı ve inançsızlığı ölçmek değil, o türden değişimleri yakalamak. Ayrıca tek bir komplo teorisine inancı ölçme çabasında da değiliz. İnsanların farklı teorilere yönelişinde bir örgüsellik olup olmadığını anlamak için birden fazla teoriyi ele alarak çalışmamız gerekir.

Soyutluk açısından kulağa biraz karmaşık gelebilir bu ama uygulamada gayet açıktır. 1'den 7'ye kadar olan sayıları zihninizde sırayla ve soldan sağa doğru canlandırın (ya da daha iyisi bir kâğıda yazın). 1 sayısı 11 Eylül'ün Amerikan hükümeti tarafından tezgâhlanmış bir iş *olmadığına* kesin inandığınızı, 7 ise tersini temsil ediyor ve ortadaki 4 de tamamen kararsız olduğunuz anlamına geliyor. Diğer numaralara da çeşitli kuşku ya da inanç düzeyleri denk düşüyor. Hangi sayıyı daire içine alırsınız? Şimdi bu sayı sırasının altında aynısından bir tane daha bulunduğunu düşünün ve bu da Kennedy suikastıyla ilgili olsun. 1 sayısı, işin Lee Harvey Oswald tarafından tek başına yapıldığına inandığınızı gösterirken, 7 sayısı bunun tersinden emin olduğunuz anlamına geliyor. Şimdi bunların altına Ay'a iniş, dünyadaki tüm önemli olayları gizli bir grubun kontrol ettiği ve aklınıza gelen başka komplo teorileri için birer sayı dizisi daha yazın.

Daire içine alınmış sayılar belli bir örüntü oluşturuyor mu? Cevaplarınız sayfanın her tarafına dağıldıysa bunun belli bir nedeni yoktur. Bazı insanlarınki elbette öyle olacak. Ama aynı şeyi fazla sayıda insana yaptırdığımızda verilen cevapların sayfanın üstünden aşağıya doğru tam olmasa da kabaca bir çizgi oluşturduğunu görürüz. 11 Eylül komplo teorisine inancınızı, diyelim ki 3'le belirlediyseniz, tüm diğerlerini de aynı şekilde işaretleme olasılığınız büyüktür. Ay'a iniş komplo teorisi için 5'i ya da 6'yı seçen kişi 11 Eylül'ü, Kennedy suikastını, Yeni Dünya Düzeni'ni ve diğer teorileri de aynı "ılımlı inanç" sı-

nırları içinde işaretleyecektir. Daha teknik şekilde ifade etmek gerekirse; bir komplo teorisine inanmak, aralarında herhangi mantıksal bağlantı olmasa bile başka teorilere inançla *ilişkilendirilebilir*.

Farklı komplo teorileri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların neredeyse hepsi –nadir durumlar haricinde– bu tür ilişkilendirmeler bulmuştur. Devletin 51. Bölge'de uzaylıları sakladığına inanan Amerikalılar aşıların güvenli olmadığı iddiasına yakın durma eğilimindedir.[216] Londra Metrosu'nda 7 Temmuz 2005 günü yaşanan bombalama olayının gerisinde bir komplo olduğuna inanan Londralılar, Martin Luther King suikastının Birleşik Devletler hükümetinin komplosu olduğundan şüphelenmeye daha yakındır.[217] Natascha Kampusch'un kaçırılmasının gerisinde bir komplo olduğunu düşünen Avusturyalılar, AIDS'in Birleşik Devletler hükümeti tarafından üretildiğine ikna olmaya daha yakındır.[218] Apollo mekiğinin Ay'a inişinin sahte olduğunu düşünen Almanlar, Yeni Dünya Düzeni'nin yönetimi ele geçirmeye hazırlandığına inanabilir.[219] İklimbilim bloglarının mevsimlerdeki değişimin aldatmaca olduğuna inanan ziyaretçileri, Prenses Diana'nın

216 Lewandowsky, S., Oberauer, K. ve Gignac, G. E. (2013). NASA faked moon landing-therefore, (climate) science is a hoax: An anatomy of the motivated rejection of science. *Psychological Science, 24*(5), 622-633.

217 Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S. ve Voracek, M. (2011). Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories. *British Journal of Psychology, 102*, 443–463.

218 Stieger, S., Gumhalter, N., (2013). Girl in the cellar: A repeated cross-sectional investigation of belief in conspiracy theories about the kidnapping of Natascha Kampusch. *Frontiers in Personality Science and Individual Differences, 4*(297).

219 Swami, V., Pietschnig; J. Stieger, S. ve Voracek, M. (2013). Lunar lies: The impact of informational framing and individual differences in shaping conspiracist beliefs about the moon landings. *Cognitive Psychology, 27*(1), 71–80.

Britanya kraliyet ailesi tarafından öldürüldüğü düşüncesine daha yakın durur.[220]

Ama bu tahminin belki de en net göstergesi, bazı insanların bunların hepsinin psikologlar tarafından uydurulmuş bir komplo teorisi olduğuna bile inanmasıdır. Avusturya'da yapılan bir çalışmada Viren Swami'nin yönetimindeki psikologlar, enerji içeceği Red Bull'a dair bir komplo teorisi uydurdu.[221] Buna göre Red Bull'da yasadışı katkılar (zekice bir isimlendirmeyle 'testiculus taurus' [*Lat.* boğa testisi –*ç.n.*]) vardı ve bu da insanların üründen daha fazla içmesini sağlıyor, işin kötüsü laboratuvar farelerinde gelişmemiş kanatların çıkmasına yol açıyordu (Bu da içeceğin "Red Bull kanatlandırır" sloganına göndermeydi). Komplo teorisi, içeceğin piyasaya, mucidinin gıda müfettişlerine rüşvet vermesi sayesinde çıktığını da içeriyordu. Red Bull rasgele yapılmış bir seçim değildi; çalışmada yer alacak Avusturyalılara özellikle uygunluğu bakımından seçilmişti. Red Bull bir Avusturyalı tarafından geliştirilmişti ve markanın patenti son birkaç on yılın en başarılı Avusturya şirketlerinden birine aitti. Araştırmacılara göre, Red Bull'un başarısının gerisinde "bir komplo teorisini beslemeye müsait zemin" oluşturacak komplo söylentileri vardı. Gerçekten de bazı katılımcılar iddiaları akla yatkın olarak değerlendirdi. Ve beklendiği gibi, bu tamamen uydurma komplo teorisine inananlar, Kennedy'nin bir komplo sonucu öldürüldüğüne, 11 Eylül'ün içeriden desteklenmiş bir iş olduğuna, Yeni Dünya Düzeni'nin dünyayı ele geçirmeye çalıştığına ve bu türden diğer şeylere de inanıyordu. Öte yandan, yerleşik komplo teorisi söylemlerine itibar etmeyenler yeni teoriye de şüpheyle yaklaşmıştı.

220 Lewandowsky, S., Oberauer, K., ve Gignac, G. E. (2013), *age.*

221 Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S. ve Voracek, M. (2011), *age.*

Kısacası, teorilerin ayrıntıları fazla önemli değil gibi görünüyor. Kişinin bir komplo teorisine olan bakışını biliyorsanız, onun –aralarında aleni bağlantı olmasa bile– başka komplo teorilerine nasıl yaklaşacağını da kesine oldukça yakın şekilde tahmin edebilirsiniz.

Hem Ölü Hem Diri

Bir komplo teorisine inanmanız neden diğer hepsini de kabullenmeye meyilli olduğunuz (ya da tersine, birinden şüphe duymanız hepsini reddetmeye yakın durduğunuz) anlamına geliyor? Olası yanıtlardan biri, sosyolog Ted Goertzel tarafından önerilmiştir ve komplo teorilerine yatkın zihin yapısının, bir teori doğruysa bunun tüm diğerlerinin de öyle olması gerektiğine dair kanıt kabul edilebileceği yönündeki kaygan mantıkla çalıştığını öne sürer.[222] Eğer Kennedy suikastında devlet unsurlarının parmağı varsa, bunlar 11 Eylül gibi bir şeye de kalkışabilir. Ve eğer devlet yetkilileri kendi yurttaşlarına düzmece bir terör saldırısıyla hücum edebiliyorsa, onları sulara kimyasal karıştırmaktan ve aşılara zehir katmaktan ne alıkoyabilir? Ve eğer yine kendi yurttaşlarına sağlıkları ve güvenlikleriyle ilgili yalanlar söylemekten çekinmiyorlarsa, sahte Ay'a iniş sahnesi düzenlemekten ya da uzaylıların varlığını örtbas etmekten neden geri dursunlar? Eğer komplocu küçük muhalif gruplar bunları yapabiliyorsa, elitlerin oluşturduğu daha büyük bir gizli topluluk dünyada her şeyi planlayabilir. Örnekleri bu şekilde üretmeye devam edebilirsiniz. Goertzel'e göre, komplo teorileri birbirlerini desteklediklerı için kendi kendini yenileyebilen bir inanç ağına sahip olma yolunda ilerliyor. Bir teoriye inanma konusunda ilk adımı atmaya istekli değilseniz, geri kalanlar da size eşit derecede

222 Goertzel, T. (1994). Belief in conspiracy theories. *Political Psychology, 15*(4), 731–742.

mantıksız gelecektir. Ama birine inanırsanız hepsine kapıyı açmış olursunuz.

Öyleyse, kuramsal olarak, birini herhangi bir komplo teorisine inandırmak, kişiyi bu teoriyle görünüşte alakasız başkalarına inanmaya açık hale getiriyor demektir. Örneğin, diyelim ki size Prenses Diana'nın ölümüne yol açan otomobil kazasından şüphelenmek için geçerli nedenlerim olduğunu söyledim. Britanya kraliyet ailesinin, Diana'nın Mısırlı bir Müslüman olan Dodi Fayed'le ilişkisini ve siyasetle giderek daha fazla ilgilenmesini onaylamadığı sır değildir. Prenses'in ölümünden sadece üç gün önce hükümeti "umutsuz" olarak nitelendirdiği bilinen bir şeydir. Siyasetçiler bunun intikamını almak istiyordu ve bazıları, "Bu kadın siyasete karışarak ne yapmak istiyor, neden yaşlı hanımlarla ve küçük çocuklarla ilgilenmekle yetinmiyor? 'Serseri mayın' olup çıktı," türünden sert ve incitici yorumlar yapmaya başlamıştı. Bunlar göz önünde tutulursa, Prenses'in ölümünün sadece trajik bir kaza mı olduğu, yoksa işe bunun ötesinde bir şeylerin de mi karıştığını sorgulamak gayet mantıklı olabilir.

Psikolog Daniel Jolley'le meslektaşı Karen Douglas, 2014 yılında yaptıkları bir çalışmaya katılan insanların yarısına bunu aynen bu haliyle söyledi. Katılımcıların diğer yarısı da benzer iddialar okumuş ama bunları komplo teorisine *karşı* vurguyla belirtmişlerdi: "Prenses Diana'nın popülerliğinin bazı hükümet yetkililerini rahatsız ettiği sır değil. Öte yandan, Britanya hükümetinin onun ölümüne bir şekilde müdahil olduğuna dair herhangi kanıt yok... Prenses'in ölümü trajik bir kazadan öte değildir." Komplo teorisinden yana versiyonu okuyan insanlar hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde Prenses Diana'nın öldüğü kazanın bir suikast olduğuna daha yüksek oranda inanıyordu. Daha da ilginci, komplo teorilerine genelde daha açıklardı; örneğin devletin düzenli olarak gizli uluslararası komplolara

ve dalaverelere bulaştığına inanmaya meyilliydiler. Umulduğu gibi, Diana'yla ilgili komplo teorisini akla yatkın bir şey olarak sunmak, etrafta başka komplo ve örtbasların olduğu inancına kapı aralamak anlamına gelmişti.[223]

Ted Goertzel'in işaret ettiği kendini yenileyen ve destekleyen mantık, komplo teorilerine yatkın düşünce yapısının özelliklerinden biri olabilir ama hikâyenin tamamı bundan ibaret değildir. Usame Bin Ladin'le ilgili ilginç bir paradoks, dahası da olduğunu ortaya koymuştur.

Başkan Bush, 11 Eylül saldırılarından kısa süre sonra El-Kaide lideri Usame Bin Ladin'i "ölü ya da diri"[224] ele geçireceğine dair, Vahşi Batı imgelemini hatırlatacak şekilde ant içmişti. Bunun hemen ardından küresel bir insan avı başladı. Bin Ladin neredeyse on yıl boyunca bu çabaları geçiştirdi, sonunda araştırmalar Pakistan'ın Abbottabad kentindeki bir yerleşkeye yöneldi. 2 Mayıs 2011 günü erken saatlerde, seçkin bir donanma SEAL timi, görünmezlik donanımına sahip helikopterlerle geldi ve Başkan Obama'nın emriyle yerleşkeye girdi. Başkan daha sonra yaptığı açıklamada, "Çıkan çatışmada Usame Bin Ladin'i öldürdüler,"[225] diye duyurdu.

Gerçekten öldürmüşler miydi? Bin Ladin aslında on yıl önce doğal nedenlerle öldüyse ne olacaktı? Sakat bir ayaktan şeker hastalığına kadar, bir sürü şeyden mustarip olduğu biliniyordu. Daha da önemlisi, bazıları Bin Ladin'in Marfan

223 Jolley, D. ve Douglas, K. M. (2014). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intensions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. *British Journal of Psychology, 105*(1), 35–56.

224 http://abcnews.go.com/US/story?id=92483

225 http://www.whitehouse.gov/blog/2011/05/02/osama-bin-laden-dead

sendromu hastası olabileceğini düşünüyordu.[226] Bu hastalığı taşıyanlar genellikle ince ve uzun boylu, alışılmadık derecede uzun parmaklı ve omurgası bükük, yani tıpkı Bin Ladin gibi insanlardı. Hastalık ayrıca, kişiyi hiçbir uyarı olmaksızın aniden öldürebilen kalp kapakçığı sorunlarına da yol açıyordu. Bazı komplo teorisyenlerine göre, Bin Ladin'in ölümüne yol açan bunlardı. Ve bu ölüm, 2001'in sonunda ya da 2002'nin başında, yani 11 Eylül saldırılarından sadece aylar sonra gerçekleşmişti. Amerikan istihbarat servisleri ölümü örtbas etmiş, hayaleti kamuoyu bilincinde yıllarca canlı tutmuş, onu Terörle Savaş'ı haklı gösterecek bir terörist öcü olarak kullanmıştı. Bu süreçte Bin Ladin'in cesedini uygun anda uygun yere götürülmek üzere buzda saklamışlardı.

Gerçekten öyle mi yapmışlardı? Ya Bin Ladin hâlâ sağ ve sağlıklıysa? Ne de olsa Amerikan yönetimi onu sahiden öldürdüklerini ortaya koyacak herhangi bir fiziksel kanıt göstermeyi reddediyor. Sadece cesedin Müslüman tarzına uygun bir şekilde denize gömüldüğünü açıklamakla yetindiler ve Bin Ladin'in cesedinin nahoş görüntülerinin, teröristleri şiddet yoluyla intikam almaya sevk edebileceğini öne sürdüler. Amerikalı bir radyo programı sunucusu olan ve sık sık komplo teorileriyle uğraşan Glenn Beck, Bin Ladin'in aslında bazı gizli El Kaide operasyonlarıyla ilgili sorgulanmak üzere sağ tutuluyor olabileceğini öne sürdü.[227] Başkalarına göreyse Amerikalılar gerçekte Bin Ladin'i himaye ediyor bile olabilir. Dediklerine göre, adam başından beri Amerikan maşasıydı; CIA onu 1980'lerde, yani Birleşik Devletler istihbarat servisleri Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı savaşan mücahitlerle ittifak halinde olduğu yıllarda bünyesine almıştı. İran Devlet

226 http://www.infowars.com/top-doctor-confirms-bin-laden-had-marfan-syndrome/

227 http://archives.politicususa.com/2011/05/03/glenn-beck-bin-laden.html

Başkanı Mahmud Ahmedinejad bile bu teoriyi destekleyenler arasındaydı ve 2010'da (Bin Ladin'in öldürüldüğünün bildirilmesinden bir yıl önce) Amerikan ABC kanalına verdiği röportajda Bin Ladin'in Washington, D.C.'de güvenlik içinde yaşadığını dile getiriyordu.[228]

Öyleyse elimizde birbirinden çok farklı olasılıklar var. Birincisi, Bin Ladin'in 2 Mayıs 2011'de Birleşik Devletler ordusu tarafından öldürüldüğüne dair "resmi hikâye". Ve bununla tamamen zıt, adamın ya yıllar önce öldüğünü ya da hâlâ yaşadığını öne süren iki komplo teorisi. İki komplo teorisinin de gerçek olamayacağı açıkça belli. Psikologlar Mike Wood'la Karen Douglas tarafından yazılan makalenin başlığında da vurgulandığı gibi, Bin Ladin "*hem* ölü *hem de* diri' olamaz.[229] Makale ayrıca tuhaf bir şeyi daha ortaya koyuyor: Wood'la Douglas insanlara birbiriyle de çelişen iki komplo teorisi hakkında ne düşündüklerini sorduklarında, bunlardan birine inanma eğiliminde olanların karşıt teorinin doğruluğu yönünde şüphe duyduğunu da gördü. Başka deyişle, Bin Ladin'in baskından önce çoktan ölmüş olduğu düşüncesine meyledenler adamın hâlâ yaşadığı fikrine daha açıktı; bu insanlar Bin Ladin'in bir tür Schrödinger'in teröristi, yani aynı zamanda hem canlı hem de ölü olduğu düşüncesine sahipti.

Birbiriyle çelişen komplo teorilerine itibar etme durumu sadece Bin Ladin örneğine özgü değildir. Wood'la Douglas, Prenses Diana'nın ölümüyle ilgili birkaç komplo teorisi üzerine bir başka çalışma[230] yürüttüler. Teorilerin bir kısmı yine diğerleriyle çelişiyordu. Bunlardan birine göre, Diana üzeri-

228 http://www.theguardian.com/world/richard-adams-blog/2010/may/05/osama-bin-laden-mahmoud-ahmadinejad-washington

229 Wood, M. J., Douglas, K. M. ve Sutton, R. M. (2012). Dead and alive: Beliefs in contradictory conspiracy theories. *Social Psychological and Personality Science, 3*(6), 767–773.

230 *age.*

ne yönelen spot ışıklarından kurtulmak için kendine sahte bir ölüm düzenlemişti; bir diğeriyse ölümün Britanya gizli servisinin işi olduğunu öne sürüyordu. Tıpkı Bin Ladin'in hem ölü hem de diri olduğunu düşünenler gibi, burada da Diana'nın kendine sahte ölüm düzenlemiş olabileceğinden şüphelenenler onun gizli servis ajanları tarafından öldürülmüş olabileceğini de düşünüyordu. Başka bir araştırmacı ekibi, kişinin Birleşik Devletler hükümetinin 11 Eylül saldırıları konusunda bilgisi olduğu ve El Kaide'nin bunları yürütmesine izin verdiği düşüncesine ne kadar yaklaşırsa her şeyin bizzat hükümet tarafından organize edildiği iddiasını kabullenmeye o kadar açık hale geldiğini saptadı.[231] Nicoli Nattrass'ın da değindiği gibi, 1999'la 2008 arasında Güney Afrika Cumhuriyeti Başkanı olan Thabo Mbeki, HIV'in CIA tarafından üretildiği ama aslında zararsız olduğu, hatta gerçekte varolmadığı düşüncesini savunuyordu.[232] Ortadoğu'daki komplo teorilerine yoğunlaşan Daniel Pipes, "Washington'la Bağdat'ın arası iyi olduğunda Tahran'ın bunda bir komplo, savaştıklarında ise başka komplo gördüğünü"[233] belirtir.

Neden bazı insanlar Usame Bin Ladin'in *hem* ölü *hem de* diri olduğuna, Diana'nın kendine sahte bir ölüm düzenlediğine ama *bir yandan da* öldürüldüğüne, Birleşik Devletler hükümetinin 11 Eylül'ü planladığına ama *aynı zamanda* planlamadığına, AIDS'in *hem* biyolojik silah *hem de* söylence olduğuna, savaşın *da* barışın *da* komplo teorisinin kanıtlarını sunduğuna inanabilir? Bin Ladin araştırması yazarlarına göre, bu inanışlar-

231 Swami, V., Chamorro-Premuzic, T. ve Furnham, A. (2010). Unanswered qouestions: A preliminary investigation of personality and individual difference predictors of 9/11 conspiracist beliefs. *Applied Cognitive Psychology, 24*, 749–761.

232 Nattrass, N. (2012). *The AIDS Conspiracy*. Columbia University Press. s. 105.

233 Pipes, D. (1996)., *age*. s. 228.

da pozitif sezgisel ilişki yönünden mantık olamaz. Çelişen teoriler arasındaki ilinti elbette negatif olacaktır: Belli bir komplo teorisine ne kadar inanırsanız bununla çelişen bir şeyin size o kadar uzak görünmesi gerekir. Ted Goertzel'in "bir komplonun varlığı diğerlerinin varlığına dönük kanıt oluşturur" şeklindeki tekil inanç sistemi bu bağlantılara açıklık getirmez. Bin Ladin'in ölmüş olması hâlâ yaşıyor olmasını mümkün kılamaz.

Bu ikilemin cevabı, Wood ve Douglas'ın çalışmaya dahil ettiği bir başka soru vasıtasıyla ortaya çıkar: Birleşik Devletler hükümetinin Bin Ladin baskını konusunda bazı önemli ve hasara neden olabilecek bilgileri sakladığına ne oranda inanıyorsunuz? Resmi versiyonun spesifik bir şekilde belirtilmeyen nedenlerle güvenilir olmadığını işaret eden bu daha belirsiz önermenin, çelişkili inanışların kilidini açacak bir anahtar niteliğinde olduğu anlaşıldı. Kişi bir şeyin üzerinin örtüldüğünü ne kadar kabul ederse, çelişkili iki teoriyi birden kabul etmeye o kadar yaklaşıyordu. Bu istatistiksel açıklığa kavuşunca çelişkili teoriler arasındaki ilişki ortadan kalktı. Başka deyişle, Bin Ladin'in çoktan öldüğüne inanmanız sizi onun hâlâ yaşadığına inanmaya yöneltmez. Buna yol açan şey, bir konuda size karanlık ya da şüpheli gelen bir şeyler varsa diğer komplo teorilerine –hatta birbiriyle çelişenlere– de yakın durmanızdır.

Komplo Zihniyetli

Bu da bizi komploya meyilli düşünce meselesinin yüreğine taşır. Herhangi bir komplo teorisine ne şiddette inandığınızı belirleyen şey, tek başına ne konuya dair gerçeklerdir ne de bir teorinin diğerlerini Goertzel'in öne sürdüğü şekilde desteklemesi. Bu daha ziyade, her bir komplo teorisi hakkındaki duygularınız büyük oranda dünyanın nasıl işlediği üzerine çok yönlü ve kapsamlı varsayımlardan hangisini tercih ettiğinize

dayanır; tıpkı her daim çeşitli dalavereler çeviren birileri olduğu, her zaman için görülebilenden fazlası olduğu, hikâyenin tamamının asla anlatılmadığı düşüncesi gibi. Yani diyebiliriz ki bu durum ne kadar *komplo zihniyetli* olduğunuza bağlıdır. Bu açıdan, komplo teorisyenliği diğer herhangi kişilik özelliği gibidir. Kişinin dışadönüklüğünün ölçülmesi onun bir dizi toplumsal etkileşim içinde nasıl davranacağına dair ipucu sağlıyorsa, komplo teorisyenliğine yatkınlığının ölçülmesi de bize bir dizi komplo teorisi karşısında nasıl tepki vereceğini gösterir. Komplo teorisyenliği zihniyetini bu şekilde –psikolojik bir eğilim olarak– tarif etmek bazılarına, özellikle de komplo teorilerine inananlara çarpıcı gelebilir. Bunlar şöyle bir itiraza yönelecektir: "Mesele psikolojiyle ilgili değil. Gerçekler zaten gerekeni ortaya koyuyor." Ve bu gayet anlaşılabilir bir itirazdır. Bir şeye inandığımızda, inancımız bize tanımlanamayacak bir ideolojinin ürünü olarak görünmez; kişisel hassasiyetlerimizden, zaaflarımızdan ya da tercihlerimizden bağımsız bir *doğru* olarak görünür. Ama komplo teorilerine inanmanın psikolojik nedenleri olduğunu söylemek, bu bakımdan alışılmadık, olağandışı olduğunu önermek anlamına gelmez. Tersine, inançlarımızın hepsini değilse bile, çoğunu şekillendiren şey psikolojimizdir.

Yargıların ideoloji tarafından etkilenerek bulutlanması diyebileceğimiz olgu, başka hiçbir yerde siyaset alanında olduğu kadar kendini göstermez. Joe Uscinski ile Joseph Parent buna örnek olarak Godfather's Pizza restoran zincirini gösterir.[234] YouGov's BrandIndex belirlemelerine göre, 2011 yılı başına gelinene değin hem Demokrat seçmenler hem de Cumhuriyetçiler bu restoran zincirinden eşit düzeyde hoşlanıyordu. Sonra kuruluşun eski CEO'su Herman Cain, 2011 yılı Mayıs ayında Cumhuriyetçi Parti'den Birleşik Devletler Başkanlığına aday

234 Uscinski, J. E. ve Parent, J. M., *age.* s. 75.

olmaya karar verdi. Cain'in on beş yıl kadar önceki CEO konumu kampanya boyunca konuşuldu. Demokrat ve Cumhuriyetçi pizza meraklılarının arasında ansızın bir set oluşmuştu. Godfather's Pizza'ya rağbet düzeyi Cumhuriyetçi saflarında yükselirken Demokratlar arasında düştü.

Siyasi bağlantılarımızın adaylara ve politikalarına dönük tüm bireysel, tarafsız kararlarımızın ve yargılarımızın ürünü olduğunu düşünmek caziptir. Ama gerçekte, ideolojinin önde geldiği ve gerçeklere dönük yorumlamalarımızın rengini belirlediği giderek açıklık kazanmıştır. Godfather's çok büyük olasılıkla, Cumhuriyetçilere daha iyi servis yapıp Demokratlara malzemede cimrilik yapmıyordu. Pizzanın kalitesinde değişiklik olmamıştı. Tek değişiklik, şirketin, insanların içinde yatan siyasi ideolojisini dalgalandırmasıydı.

Buna benzer şekilde, konu komplo teorileri olduğunda da inanışlarımızın –ya da inançsızlıklarımızın– gerçeklere dönük adil değerlendirmelere dayandığını düşünmek bize cazip gelir. Ama gerçekte inançlarımız kabullenmekten hoşlanmayacağımız sıklıkta, genel dünya görüşümüz tarafından şekillendirilir. Daha önce de belirttiğim gibi, komplo teorisyenliği dünyaya bakmakta kullandığımız bir mercektir ve hepimizin bunu kullanış şekli farklıdır. Pek az insan her teoriyi çabucak inanarak kabullenir ve yine pek azı ortaya atılan her komplo söylemini inatla hemen reddeder. Çoğumuz arada bir yerdeyizdir, komplo teorilerine karşı ılımlı bir şüpheciliğe sahibizdir ama bunların üstünü hepten çizmeye istekli değilizdir.

Komplo teorisyenliği zihniyetinin bu temel özelliğini anlamak, komplo teorilerinin psikolojisini anlama yolundaki ilk adımımızdı. Şimdi komplo teorilerinin, olguların etrafında resmi hikâye bile ortaya çıkmadan nasıl doğduğuna, bunlara inanan insanların neden çoğunlukla bu teorileri çizgilerle birleştirilecek bir sürü nokta gibi görme eğilimde olduğuna ba-

kabiliriz. Ayrıca bazı insanların neden sahte bir teoriye ya da birbiriyle çelişen birkaç iddiaya inandığını da inceleyeceğiz. Komplo teorilerinin yayılışının neden başlı başına bir komplo teorisi görüntüsü verdiğine de bakacağız. Ve belki mütevazı bir akademik toplantının, neden yaklaşmakta olan Yeni Dünya Düzeni'nin habercisi gibi göründüğünü de anlayabiliriz.

Ama bunlar, komplo teorilerinin psikolojisinde çıktığımız yolculuğun sadece başlangıcını oluşturuyor. Sonuçta bazı insanların neden diğerlerine kıyasla daha fazla komplo teorisyeni zihniyetinde olduğunu ya da en başından bakılırsa neden öyle bir zihniyete sahip olduğumuzu açıklamaya yetmiyorlar. Buradan öteye dikkatimizi yönelteceğimiz sorular işte bunlar ve ağızdan ağza en sık dolaşan soruyla başlayacağız: Komplo teorilerine inanan insanlar paranoya eğilimli mi?

5

PARANOYANIN KIYILARINDA

Aldous Huxley'in 1932 yılında yayınlanan *Cesur Yeni Dünya* romanı, bir yüzyıla yakın zamandan beri komplo teorisyenlerinin kâbuslarını yansıtır. Romanda Huxley, görünüşte ütopik bir geleceği anlatır. Savaş yoktur, fakirlik yoktur. Hemen hemen herkesin hayata bakışı tatminkârdır. Ama elbette ki her şey ilk bakışta olduğu kadar tozpembe değildir. Görünüşteki huzur ve mutluluk yapaydır, yurttaşların hayatındaki her olguyu sinsice kontrol eden zorba bir diktatörlük tarafından dikkatle oluşturulmuştur. Devlet, düşünmeden itaat etmeye yönelten bilinçaltı mesajlar aracılığıyla beyin yıkayarak ve insanları Soma adındaki uyuşturucuya bağımlı hale getirerek yurttaşların asla soru sormamasını sağlar. İnsanlar büyükbaş hayvanlar gibi muamele görür; Çalışmak, tüketmek üzere yetiştirilir ve ölür.

Kısacası, Huxley'in Cesur Yeni Dünya tasavvuru, mükemmel bir komplo teorisinin tüm unsurlarını içerir ve komplocu zihinler tarafından yaygın şekilde, yaklaşmakta olan şeylerin ileri görüşlü bir uyarısı şeklinde kabul edilir. Bu nedenle de komplo teorisyenliğinin en ikonik sembollerinden biri, eserin yaratıcısı Huxley'in ağabeyi Julian'dır.

Bu daha az tanınan Huxley'in 1927'de yazdığı bir kısa öyküsünde[235] eksantrik bir bilim insanı rastlantı sonucu telepatinin sırrını çözer. Zamanla, bunu insanların zihinlerini çok

235 Huxley, J. (1927). *The Tissue-Culture King.* http://www.revolutionsf.com/fiction/tissue/

uzak mesafelerden bile fark edilmeden kontrol etmeyi sağlayan güçlü bir psişik silah olarak kullanabildiğini de keşfeder. Mesele, hipnotik emirleri gönderecek kişinin de hedef seçtiği kurbanı kadar duyarlı olmasıdır. Neyse ki bu bilim insanı, psişik enerjiye kalkan oluşturacak bir yöntem de keşfeder. Bunun için yapılması gereken, kişinin kendini metalle yalıtmasıdır ve ince tabakalar kullanılarak öylesine yapılmış bir başlık bunun için yeterli olacaktır. Folyodan yapılmış şapkaların –şık değil ama– zihin kontrol ışınlarına karşı etkili savunma araçları olduğu fikri böyle doğmuştur.

Folyo başlık o zamandan beri komplo teorileri ve bunlara inanan insanlarla merhametsizce bağdaştırılır, görülmeyen düşmanlara ve hayali komplolara dönük akıl dışı inancın sembolü olarak alay konusu edilir. Bu kinayeli gönderme, M. Night Shyamalan'ın uzaylı istilasını konu alan filmi *İşaretler* gibi yapımlarda ve *The X-Files*'tan *Simpsons*'a kadar birçok televizyon dizisinde mizah unsuru olarak kullanılmıştır. Muhtemelen en eğlenceli şekliyle de komedyen-müzisyen "Tuhaf Al" Yankovic tarafından hicvedilmiştir. Yankovic'in 2014'te yaptığı *Foil* adlı şarkısı, alüminyum folyonun artık yemekleri korumadaki yararına düzülmüş samimi bir övgüyle başlar. Ne var ki ikinci kıtada meşum bir dönüş yapar ve Yankovic kafasına bu çok elzem başlığı geçirip muazzam bir komployu ortaya çıkardığını ifşa ederek dinleyicilerini, uzaylıların (başka beden oyuklarının yanı sıra) kafatasımızın içeriğine ilgi göstermesi ihtimaline karşı kendi folyo şapkalarını tasarlamaya davet eder.

Folyo şapka, kurgusal komplo teorileriyle dalgaya alındığı gibi biraz (ya da epeyce) paranoyakça davranışları olan gerçek insanlarla alay etmede de kullanılır. Gazeteciler komplo teorileri ve bunlara inanan insanlara dair bir şeyler yazarken sık sık bu kinayeyi kullanır. Siyasetçilerin bile arada sırada oyuna katıldığı olur. Missourili sade yurttaşlar 2014'te farkın-

da olmadan folyo şapka temelli bir alaya yol açmıştır.[236] Missouri'de okulların Common Core[(*Lat.*) core curriculum'dan türetilmiş olup ortak müfredat anlamına gelir –*yhn.*] adı verilen müfredata geçmesi tasarısına karşı çıkan bazı muhalifler, bunun çocuklar üzerinden gizlice veri toplamaya, hatta belki de onların beynini yıkamaya yönelik bir girişim olduğunu öne sürdüler. Bunun üzerine Eyalet Temsilcisi Mike Lair, Common Core eleştirmenlerini fazla ağırbaşlı olmayan bir tarzla alaya alarak vergi mükelleflerinin eyalet eğitim bütçesindeki parasından sekiz doların "iki rulo yüksek yoğunluklu alüminyum folyo alınıp insansız hava araçları ve kara helikopterlerin zihin okuma teknolojilerine direnecek şekilde tasarlanmış başlık yapılmak üzere" bir kenara ayrılmasını önerdi. (Common Core muhalifleri hiç de şaşırtıcı olmayan şekilde Lair'in şakasını eğlenceli bulmadı. Bunun intikamını, bazı şakacıların adamın çalışma masasını, üstündeki her şeyle birlikte –tahmin ettiniz– alüminyum folyoyla sarmasıyla aldılar.[237])

Folyo şapka, zihninizde bir komplo teorisyeni canlandıracağınız zaman ilk akla gelen şeylerden biridir. Bu klişe, komplo teorisyenleri için kullanılan yaygın sembollerden birini oluşturur: Onlar saygın bir toplumun kıyılarında sinsi tavırlarla dolanan, herkese açık olmayan internet forumlarına, telefonla bağlanılan radyo programlarına ve alüminyum folyoya meraklı bir avuç antika tiptir. Oturduğu yerden ahkâm kesen birçok üstada göre bu insanların komplo teorilerine neden inandığı sorusunun basit bir yanıtı vardır: Çünkü hepsi umutsuz derecede paranoyak birer kaçıktır. Peki komplo teorisyenleri bu paranoya namını hak ediyor mu?

236 http://www.columbiatribune.com/blogs/between_party_lines/state-to-buy-tinfoil-hats-to-combat-common-core/article_3ad6e6c8-998e-11e3-b353-001a4bcf6878.html

237 http://www.missourinet.com/2014/02/20/tin-foil-hats-line-item-leads-to-tin-foil-covered-desk-for-representative/

Paranoyak Tarz

Komplo teorilerinin paranoyanın kıyılarında dolaştığı görüşünün meşrulaşmasında bir kişinin, başka herkesten fazla katkısı olmuştur. Richard Hofstadter, New York City'deki prestijli Columbia Üniversitesi'nde 1940'lardan 1970'teki ölümüne kadar Amerikan tarihi dersi veren bir profesördü. Kısa ve düzgün taranmış saçları, papyonu, akademisyenlere özgü kemik çerçeveli gözlüğüyle tipik bir 20. yüzyıl ortaları entelektüeli görüntüsüne sahipti. Öğrencilerinden biri onun için "neredeyse sıradan" ifadesini kullanmıştı. Gelgelelim Hofstadter'in bu iddiasız görünümü, alışılmadık fikirlere beslediği hırsla çelişiyordu. Amerikan kültüründe popülizmi ve entelektüel karşıtlığını konu alan kitaplarıyla iki Pulitzer ödülü kazanmıştı, ayrıca toplumsal Darwincilik ve statü takıntısı gibi mücadele gerektiren konularla uğraşıyordu. Bir tarihçi meslektaşının da belirttiği gibi, kariyerinin büyük kısmını "Amerikan toplumsal yaşamının tuhaf, çarpık, aptalca, çatlak karakterlerini anlamaya"[238] adamıştı. Bu durumda dikkatinin bir noktada komplo teorilerine yönelmesi de gayet doğaldı.

Harper's Magazine, 1964 yılında Hofstadter'ın komplo teorilerinin Amerikan tarihindeki rolünü özetleyen ve komplocu zihniyetin muhtemel nedenleri üzerine akıl yürütmelerde bulunan bir makalesini yayımladı.[239] Böylece Hofstadter, komplo teorileri üzerine kafa yoran ve bunu saygın akademik tartışılmalara uygun bir konu haline getiren ilk sosyal bilimci oldu. O zamandan beri komplo teorileri üzerine çalışma yürüten her analist, Hofstadter'ın öncü niteliğindeki makalesine entelektüel anlamda borçlanmıştır. Bu makale akademik çevrelerin ötesinde, paranoyak, uçlarda gezinen komplo teorisyeni şablonun ortaya çıkmasına da ciddi katkıda bulunmuştur ve uzmanlar

238 Wakeman, J. (1975). *World Authors: 1950–1970.* Wilson. s. 659.

239 Hofstadter, R.(1964)., *age.*

bundan hâlâ alıntılar yapar. Bu üzücü bir durumdur çünkü göreceğimiz gibi, Hofstadter'ın analizi anlayıştan uzak olduğu kadar, kusurluydu da.

Hofstadter makalesine kasten kışkırtıcı bir başlık vermişti: "Amerikan Siyasetinde Paranoyak Tarz." Bunun fazla ılımlı kaçması olasılığına karşı, "paranoyak tarz" ifadesini aşağılama anlamında kullandığını da belirtiyordu. Hofstadter'a göre paranoyak tarz, dünyaya bakmanın çarpık bir yoluydu; kuruntulu düşünce, aşırı şüphecilik, şişirme akademisyenlik, gerçeklerin abartılması ve hayal gücünün sebepsiz sıçramalarıyla karakterize ediliyordu. Ama anahtar niteliğindeki özellik, 'komplocu hayal gücü' idi. Hofstadter bunları vurguladıktan sonra siyasette elbette ki meşru komploların olabileceği sonucuna varıyor ve dolayısıyla komploların muhtemel varlığının mutlaka kuruntu olması gerekmediğini öne sürüyordu. "Paranoyak tarzın ayrışmasını sağlayan şey, bunu yansıtanların tarihin şurasında burasında komplolar görmesi değil, 'büyük' ya da 'devasa' bir komployu, tarihsel olguların itici gücü olarak kabul etmesidir." Başka bir deyişle, paranoyak tarzdan mustarip insanlar ona göre, her yerde komplo görüyordu. "Paranoyak sözcü... dünyaların, tüm siyasi düzenlerin, insani değerlerine dair tüm sistemlerin doğumundan ölümüne kadar faaliyet ve dolaşım halindedir," diye övgü düzer Hofstadter. "Bu kişi daima uygarlığın surlarını destekler. Daima bir dönüm noktasında yaşar: Komployа karşı direniş ya şimdi örgütlenecektir ya da hiç. Zaman onun için durmaksızın akıp gitmektedir."

Hofstadter'ın iddia ettiğine göre paranoyak tarz, Amerikan tarihi boyunca ve dünyanın her tarafında azınlıktaki siyasi hareketlere bulaşmıştır. Birbirinden tamamen farklı bu gruplar çok değişik gündemlere sahip olsa bile paranoyak tarzın temel özellikleri daima aynı kalmıştır. "Farklı yoğunluktaki dalgalar halinde meydana geldiğinden," der Hofstadter, "köklü bir olgu

izlenimi uyandıran, dünyayı bu şekilde görmeye eğilimli bir zihniyet sürekli bir psişik fenomen olabilir." Ancak neyse ki Hofstadter, "alışılmadık derecede öfkeli zihinlerin" genellikle "nüfusun mütevazı bir azınlığını" etkilediğini de belirtir. Başka bir deyişle; paranoyak tarz, saygın bir toplumun sınırlarında gelişme ortamı bulmaktadır.

Hofstadter'ın komplo teorisyenlerini kıyamete kadar var olacak bir paranoyak düşünceden mustarip, toplumun sınırlarında yer alan çatlaklar grubu olarak gösterdiği bu canlı portreden esinlenen birçok sosyolog, komplo teorilerine yönelen insanların gerçekten paranoyak yaradılışlı olup olmadığını yoklamaya girişti. Hofstadter'ın tezini sınayan ilk araştırmacılardan biri, New Jersey'deki Rutgers Üniversitesi'nde profesör olan Ted Goertzel'di. O ve bir grup araştırmacı 1992 yılında yüzlerce Jerseyli'ye rasgele telefon açıp o zamanlar popüler olan birkaç komplo teorisi hakkında ne düşündüklerini sordu.[240] Araştırmacılar bunun ardından paranoyak düşüncenin bir unsurunu ölçmek üzere tasarlanmış soruları yöneltti ki bu unsur da güvensizlikti. Katılımcılara dostlarına, ailelerine, polis gibi otoritelere ne kadar güvendikleri soruldu. Sonuçlar gayet netti; insanlar çevrelerindekilere ne derece az güven duyuyorsa komplo teorilerine inanmaya o kadar meyilli oluyordu.

Başka bilim insanları da benzer sorular sordu ve aynı eğilimi tespit etti.[241] Araştırmacılar ayrıca paranoyanın başka belirtileriyle ilişkiler de saptadı; komplo teorilerine inanan insanla-

240 Goertzel, T., *age.*

241 Darwin, H., Neave, N. ve Holmes, J. (2011). Belief in conspiracy theories. The role of paranormal belief, paranoid ideation and schizotypy. *Personality and Individual Differences, 50*(8), 1289–1293.

rın biraz daha düşmanca[242], kinik[243], otoriteye karşı isyankâr[244], takıntılı[245] ve komplo teorini reddedenlere kıyasla daha ters[246] tavırlar benimseyebileceğini gördü. Bu araştırmaların yöneldiği binlerce kişi arasında Afrika kökenli kırsal Amerikalılardan kiliseye düzenli gidenlere, Britanyalı üniversite öğrencilerine kadar çok çeşitli insanlar vardı. Bulgular o kadar da keskin hatlı değildi; örneğin bir araştırma, komplo teorisini çürütmeye yönelik internet mesajları gönderen insanların bazen bu teorileri savunanlardan daha düşmanca tavırlar gösterebildiğini saptadı.[247] Öte yandan bütünüyle bakıldığında, ortaya çıkan şema gayet tutarlıydı. Komplo teorilerine genelde inanan insanlar, bunlara şüpheyle yaklaşanlara kıyasla daha paranoyak yaradılışlıydı.

Buraya kadarı Hofstadter'ın tezi (ve folyo şapka şablonu) için iyiydi.

Hofstadter'ın argümanındaki diğer asal unsurun, yani paranoyak tarzın ağırlıklı olarak toplumun uç kesimlerinde yer alan insanlara musallat olduğuna dair iddianın durumu ne acaba? Hofstadter, tezini desteklemek için Amerikan tarihinde üç asır geriye giderek komplo söylemine yol açabilecek uçlardaki siyasi hareketlerden cımbızla örnek ayıklamakta zorlanmamıştır. Bunların arasında kayda değer olanlar, Massachusettsli kışkırtıcı bir

242 Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T. ve Gregory, W. L. (1999). Belief in cospiracies. *Political Psychology, 20*(3), 637–647.

243 Parsons, S., Simmons, W., Shinhoster, F. ve Kilburn, J. (1999). A test of the grapevine: An empirical examination of conpiracy theories among African Americans. *Sociological Spectrum, 19*(2), 201–222.

244 Swami, V., Chamorro-Premuzic, T. ve Furnham, A. (2010)., *age.*

245 Swami, V., Pietschnig; J. Stieger, S. ve Voracek, M. (2013)., *age.*

246 Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N. ve Imhoff, R. (2013). Measuring individual differences in generic beliefs in conspiracy theories across cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Personality Science and Individual Differences, 4,* 225.

247 Wood, M. J. ve Douglas, K. M. (2013)., *age.*

rahibin, 1798'de "kâfir komplocuların" Hıristiyanlığın temellerini oymaya yönelik oyunlar peşinde olduğu uyarısı yapması ve Kızıl Korku çığırtkanı senatör Joe McCarthy'nin 1951'de yaptığı bir konuşmada, "Bu yönetimin yüksek yerlerindeki insanların bizi felakete sürüklemek için kararlar aldığına inanmadan mevcut duruma nasıl açıklama getirebiliriz?" diye sormasıdır.

Ya toplumun kıyılarına sürgün edilen, siyasi gündemi bile olmayan diğer insanlar? Goertzel, New Jersey'de yerleşik katılımcılarına güvensizlik düzeylerini sormanın yanı sıra onların toplumdan ne kadar hoşnutsuzluk duyduğunu da araştırdı. İnsanların "çoğu kamu çalışanının ortalama insanla ilgilenmediğine" ve "bugünün dünyasına çocuk getirmenin adil olmadığına" inanma düzeyi arttıkça komplo teorilerine inanmaya yaklaştığını keşfetti. Başka bazı çalışmalar da insanın hayattan duyduğu tatmin ve kendi koşulları üzerindeki kontrolü azaldıkça komplo teorilerini kabullenmeye daha yatkın olduğunu ortaya koydu.

Dahası, komplo teorileri özellikle de kendini etkisiz ve toplumdan uzak hisseden, ırksal ya da etnik yönden azınlık teşkil eden topluklara ait insanlar arasında popülerleşme eğilimi gösteriyordu (en azından söz konusu araştırmaların yoğunlaştığı Birleşik Devletler'de durum böyleydi). Goertzel'in New Jerseyli örnekleri, İspanyol ve Afrika kökenlilerle beyazlardan oluşuyordu. Goertzel, bütünsel olarak bakıldığında İspanyol ve Afrika kökenli Amerikalıların, beyazlara kıyasla komplo teorilerine daha yatkın olduğu verisine ulaştı. New Mexico Devlet Üniversitesi'nden bir grup araştırmacı 1999'da aynı eğilime öğrenciler arasında da rastladı.[248] Başka bir araştırma ekibi,[249] 2006'da binden fazla Amerikalıya rasgele telefon açа-

248 Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T. ve Gregory, W. L., *age.*

249 Stempel, C., Hargrove, T. ve Stempel, G. H. (2007). Media use, social structure, and belief in 9/11 conpiracy theories. *Journalism & Mass Communication Quarterly, 84*(2), 353–372.

rak 11 Eylül komplo teorileriyle ilgili ne düşündüklerini sordu. Bu kez Afrika, İspanyol ve Asya kökenlilerden oluşan azınlık Amerikalılar yine, teorilere beyazlardan daha açık olduklarını gösterdi. Ve daha yakın zamanda yapılan anketler de benzer demografik farklılıklar ortaya koydu.[250]

Yani öyle görünüyor ki Hofstadter hedefi on ikiden vurmuş. Komplo teorileri paranoyaya tıka basa doymuş insanlar arasında olduğu kadar kendilerini ana akım topluma yabancılaştırılmış bulan ve bir dış gücün insafına terk edilmiş hisseden insanlar arasında da popüler. Burada durup paranoya kıyılarında gezinen şablonumuzu güzelce teyit etmek ayartıcı geliyor. Ama eğer burada durursak, çok daha büyük bir yapbozun sadece küçücük bir parçasını görmüş oluruz. Çünkü Hofstadter'ın öngörüsü, komplo teorisyenliğinin gerçek kapsamını kavramakta başarısız olmuştur.

Paranoyak Kitleler

Hofstadter'ın paranoyak tarzın üzerine gidişindeki en göze çarpan sorun, komplo teorilerinin yalnızca toplumun kenar kesimlerine has bir özellik olmamasıdır. Hofstadter, komplo teorisyenliğinin marjinal kesimlerde beslenip geliştiğini işaret ederken hatalı değildi. Hatası, orada durmaktı. Böylece komplo teorilerinin, toplumun ana akım kesimlerinde de geliştiğini gözden kaçırmış oldu. Jesse Walker, meseleyi başlığa taşıyarak ele aldığı kitabı *Paranoya Birleşik Devletleri*'nde [*United States of Paranoia*] bunun birçok örneğinin Amerika'nın kumaşına gayet derinden işlendiğini ortaya koyar. Kitapta Hofstadter'ın ünlü makalesinin başlığını, bölümlerden birine "Paranoyak Tarz Amerikan Politikasıdır" adını koya-

250 http://www.aei.org/files/2013/11/06/-public-opinion-on-conspiracy-theories_181649218739.pdf

rak açıkça çürütür. Walker, "yerleşik düzenin kendi komplo teorileri olduğunu"[251] vurgular.

Örneğin temelleri yeni atılan ulusun ilk başkanı George Washington, toplumun sınırlarından bir figür olmakla suçlanamaz. Buna rağmen, bir tanıdığı Washington'ı İlluminati komplosuna inanmamakla itham eder, o da buna hızla yazılı cevap vererek, "Tam tersine, kimse bu gerçekten benden daha fazla içtenlikle tatmin duymamıştır,"[252] der. Bir yüzyıl sonra başka Amerikan başkanları, Theodore Roosevelt ile Woodrow Wilson, devletin gerisinde gizli bir el olduğu hissine kapılır.[253] Roosevelt, 1912'de, "Görünürdeki devletin gerisinde gözle görülemeyen, halka herhangi bir sadakat borcu olmayan ve mesuliyet üstlenmeyen başka bir devlet tahtına kurulmuştur," diye yazar; bundan bir yıl sonra, Wilson uğursuz uyarısını yapar: "Birleşik Devletler'de ticaret ve imalat alanlarındaki en büyük şahsiyetlerden bazıları bir şeylerden korkuyor. Bunu kınarken seslerini fazla yükseltmekten bile çekinmelerine yol açacak kadar organize, ciddi, uyanık, kenetlenmiş, mütekâmil, her yere nüfuz eden bir gücün olduğunu biliyorlar." Lance deHaven-Smith'e göre II. Dünya Savaşı'nı izleyen otuz yıl içinde "Birleşik Devletler resmi yetkilileri komünistlerin dünyayı ele geçirmek için komplo kurduğunu, Amerikan bürokrasisinin Sovyet ajanı kaynadığını, yurttaşlık hakları savunucularının ve savaş karşıtlarının 1960'larda oluşturduğu çeşitli hareketlerin Sovyet etkisiyle doğduğunu"[254] ileri sürmüştür (Hofstadter'ın "sınır" komplo teorisyeni örneklerinden birinin seçilmiş Birleşik Devletler senatörü Joe McCarthy olduğunu hatırlayın. Belli ki bu çıkarımı yakalayamamış). Başkan Obama bile 2012'deki

251 http://www.slate.com/articles/technology/future_tense/2014/05/conspiracy_theory_research_can_t_be_believed.html

252 Jane, E. A. ve Fleming, C. (2014), *age.* s. 98.

253 *age.* ss. 98–99.

254 deHaven-Smith, L., *age.* s. 8.

ikinci seçim kampanyasında "gizemli petrol milyarderlerini" suçlamıştı.[255]

Elbette ki arada sırada komplolar konusunda telaşa kapılanlar sadece yüksek rütbeli devlet görevlileri değildi. Toplumun uç kesimlerinden kaynaklanan komplo teorileri Düzen'in içinde de karşılık buluyordu. İç Savaş öncesinin köleleri, beyaz doktorların onları kaçırıp kesmek için komplo kurduğundan korkarken tarla sahipleri de kölelerinin Kuzeyli kölelik karşıtları tarafından kanlı bir ayaklanmaya kışkırtılması kaygısıyla yaşıyordu.[256] Ve sonraki yüzyılın başında da popülistler devletin uluslararası bankerlerin oluşturduğu gizli bir örgütün kontrolü altında olmasından korkarken başkaları da popülizmi, "kurnazca tasarlanmış ve güçlü şekilde organize edilmiş bir gizli örgüt"[257] ilan ediyordu. Ve toplum arada sırada gelip geçen komplo çılgınlıklarına kapılıyordu. 20. yüzyılın başlarında Amerikan kamuoyu, genç beyaz kadınların kaçırılıp zorla fuhuş yaptırılmak üzere satılacağına dair sinsi bir komplonun korkusuna teslim olmuştu.[258] Anlatılan hikâyelerin canlılığına kendini kaptıran Başkan William Howard Taft (şimdi Mann Yasası olarak bilinen) Beyaz Köle Dolaşımı Yasası'nı alelacele imzaladı ki bu düzenleme, sonradan Federal Soruşturma Bürosu, yani FBI adını alacak bir kurumun oluşturulması için 50.000 dolar tahsis edilmesini gerektiriyordu. 1980'ler ve 90'larda sinsi bir Şeytan'a tapma komplosunun içindeki canilerin masum çocukları kitleler halinde istismar ettiği ve öldürdüğü üzerine bir "şeytani panik" dalgası Britanya ve Birleşik Devletler'i baştan başa kat etti.[259]

255 http://www.politico.com/politico44/2012/04/obama-campaign-secretive-oil-billionaires-funding-121757.html

256 Walker, J. (2013)., *age.* s. 8.

257 *age.* s. 12.

258 http://reason.com/archives/2008/03/13/the-white-slavery-panic

259 Walker, J. (2013)., *age.* ss. 213–216.

Zamanla Hofstadter'ın da komplo teorisyenliğinin hayal ettiğinden büyük bir fenomen olabileceğinden şüphelendiğini belirtmek gerek. Makalesinin erken bir versiyonu paranoyak tarzın, toplumun "mütevazı" bir azınlığını etkilediğini söylerken daha sonra bu tahminini "kayda değer" olarak güncellenmiştir.[260] Ama Hofstadter'ın elinde iddiasını destekleyecek rakamlar yoktu ve bu daha cömert tahmin bile komplo teorisyenliğinin gerçek kapsamı konusunda yetersiz kalıyor. Son birkaç yıl bize onlarca anketin verilerini sağladı ve bunlar komplo teorilerine bir avuç yabancılaştırılmış paranoyağın değil, muazzam sayıda insanın inandığını gösteriyor. Örneğin 11 Eylül saldırıları, Prenses Diana'nın ölümü, Ay'a iniş, gerçekleşmesi yakın Yeni Dünya Düzeni, sularımızdaki floroid, aşıların güvenilirliği ya da uzaylıların varlığı konularında insanların %10 ile %30'u komplo teorisi söylemlerine inanıyor. Ve mesele Kennedy'yi kimin öldürdüğüne geldiğinde, komplo teorisyenleri çoğunluğu teşkil ediyor; yıllar içinde yapılan bazı anketlerin sağladığı verilere göre, her on kişiden sadece bir ya da ikisi Lee Harvey Oswald'ın tek başına hareket ettiğini kabul ediyor.

Ancak sadece belli bir komplo teorisine inandığını söyleyen insanların sayısına bakmak komploya meyilli düşüncenin gerçek kapsamını anlamamıza yetmez. Teoriler moda olur, modaları geçer. Bazıları zaman içinde popülerlik kazanırken başkaları ortadan kaybolur. Kimisi saman alevi gibidir, neredeyse oluştukları kadar hızla unutulurlar. Joe Uscinski ile Joseph Parent'ın da vurguladığı gibi, belli bir komplo teorisine duyulan inancın ölçülebilmesinin, "bu teorilerin geneline dönük hatasız gösterge elde edilmesini sağlayacağından şüphe duyulmaması,

260 Hofstadter, R. (2008). *The Paranoid Style in American Politics and Other Essays*. Vintage. s. 39.

ancak General Motors hisselerinin değerinin tüm borsayı belirlediğinin kabulü kadar makul bir yaklaşım olabilir."[261]

Komploya meyilli düşüncenin yaygınlığına dair bir gösterge elde etmek için daha geniş bir perspektif benimsememiz gerekir. Her şeyden önce sadece belli *bir* komplo teorisine değil, *her* komplo teorisine inananların sayısına bakabiliriz. Ted Goertzel, 1992'de yaptığı araştırmada herkesin, sorduğu komplo teorilerinin en az birini kabul ettiğini ve çoğunluğun birden fazla teorinin kesinlikle ya da muhtemelen doğru olduğuna inandığını gördü. Daha yakın zamanda, 2013'te yapılan bir anket, Amerikan kamuoyunun %63'ünün en az bir siyasi komplo teorisine inandığını ortaya koydu.[262] Benzer şekilde, 2014'te yapılan bir araştırma da Amerikalıların yarısının en az bir tıbbi komplo teorisinin geçerliğini kabul ettiğini gösterdi.[263]

Bu inanç düzeyleri her türlü "sınır" tanımını kopma noktasının ötesine kadar esnetmeye yeter. Ama böyle azımsanması mümkün olmayan rakamlar da komploya meyilli düşüncenin gerçekteki yaygınlığını azımsamaya yol açabilir. Tek gösterdikleri çalışmalara katılan insanların konu edilen birkaç komplo teorisinden en az birine inandığıdır. Goertzel, 12 farklı teori sormuştu, 2014'te yapılan tıbbi komplo teorisi anketindeyse altı tane teori ele alınmış ve 2013'teki siyaset temalı ankette sadece dört örnek seçilmiştir. Bunlar kaçınılmaz sınırlamalardır. İnsanlara güneş yüzü görmüş her komplo teorisini sormak elbette daha bilgilendirici olur ama oturup öyle bir sorgulamaya tahammül edecek fazla insan bulmak mümkün değildir. Eğer *bir şekilde öyle iddialı bir araştırmaya girişebilsek*, neredeyse herkesin, hiç değilse bir teoriye inandığını göreceğimi-

261 Uscinski, J. E.,ve Parent, J. M., *age.* s. 56.

262 http://www.scribd.com/doc/120815791/Fairleigh-Dickinson-poll-on-conspiracy-theories

263 Oliver, J. E. ve Wood, T. (2014). Medical conspiracy theories and health behaviors in the United States. *JAMA Internal Medicine, 174*(5), 817.

ze kuşkum yok. Hepimiz hiç değilse zamanın birinde komplo teorisyeni olup çıkmışızdır.

Gündelik Paranoya

Öyleyse neden hâlâ terli avuçlarıyla toplumun sınırlarında yer alan, folyo şapka takmış komplo teorisyeni klişesine o kadar kolay inanıyoruz?

Bu klişede bir gerçeklik çekirdeği *vardır* çünkü. Komplo teorilerine en büyük heyecanla inanan insanların, bunları geçiştirenlere kıyasla gerçekten *de* paranoyaya daha eğilimli olduğunu gördük. Sorun, paranoyanın öylesine fevkalade bir durum olduğu kabulünde. Bu kelimeyi işitmek bile işlevlerini tam yerine getiremeyen, sürekli birilerinin gelip kendisine bir şeyler yapacağı korkusunun azabını yaşayan insan portresi hayal etmeye itiyor kişiyi. Böyle bir patolojik paranoya türü vardır ve insanı bir şey yapamaz hale getirebilir. Şiddetli paranoya, şizofreni ve bipolar bozukluk gibi zihinsel hastalıkların anahtar konumundaki belirtisini teşkil eder. Ama kişiyi tamamen zayıflatan o tür bir paranoya toplumun sadece çok küçük bir kesiminde görülebilir.[264] Patolojik paranoya, komplo teorilerine inanmakla açıklanamaz.

Ama sözünü ettiğimiz çalışmaların ölçtüğü paranoya bu türden değildir. Hofstadter'ın aklından geçen de o değildi zaten. Makalesinde, her ne kadar *paranoyak* terimini klinik bir sendromdan ödünç alsa da, paranoyak tarzın belirtilerini gösteren kişileri akıl hastası olarak etiketlemek gibi bir niyeti olmadığını açıklıyordu. *Paranoyak* sözcüğünü daha ziyade gündelik konuşma diline ait anlamıyla kullandığını söylüyordu. Öte yandan, terimi kısıtlı anlamda kullanmasına rağmen Hofstadter'ın dili, genelde yaftalamaya dönüktü. Bu kadar yaygın ol-

264 Freeman, D. (2007). Suspicious minds: The psychology of persecutory delusions. *Clinical Psychology Review, 27*(4), 425–457.

duklarına göre, komplo teorilerinin onun tabiriyle "fevkalade öfkeli zihinlerin" ürünü olduğunu söylemek başka anlam ifade etmez.

Mesele şu ki çevrenizdeki şeylerden şüphe duymak olağanüstü öfkeli bir zihin gerektirmez. Paranoyakça düşünceler geniş bir yelpazeyi kapsar ve patolojik olanla sıradan olanın arasında bunları birbirinden ayıran geniş bir uçurum yoktur. Bazı şizofrenlere musallat olarak onlara eziyet çektiren gelişmiş kuruntular, uç bir noktada ortaya çıkar ve şükürler olsun ki ender görülür. Ancak diğer uç durum –yani aklınızdan asla tek bir paranoyakça düşünce geçmemesi– de çok enderdir. Kalabalık bir trendeyken yabancı birinin ortada neden yokken size ters ters baktığı olmadı mı hiç? Belki de işyerinizde insanların gizliden gizliye sizinle ilgili e-postalar gönderip göndermediğini ya da bir arkadaşınız selam vermeden yanınızdan geçip gittiğinde insanların size kasten ters davranıp davranmadığını düşünmüşsünüzdür. Ya da bir gece evde yalnızken karanlıkta bir şeylerin sinsice dolaşarak sizi beklediğine dair içinizi kemiren bir hisse kapıldığınız olmadı mı hiç? Eğer böyle şeyler olduysa siz de paranoyayı deneyimlemişsiniz demektir.

Ama üzülmeyin, yalnız değilsiniz. Neredeyse herkesin aklına paranoyakça düşünceler gelir ve bu sandığınızdan daha sık yaşanan bir durumdur. Psikolog Daniel Freeman, kariyerini paranoyayı incelemeye adamıştır. Meslektaşlarından oluşturduğu bir ekiple birlikte 2005 yılında binden fazla sıradan üniversite öğrencisine, birilerinin onları istismar etmeye çalıştığı ya da insanların arkalarından kendileri hakkında konuştuğu türünden ılımlı paranoid düşüncelere ne sıklıkta kapıldıklarını sordu.[265] Öğrencilerin neredeyse tamamı bu tür şüphelere arada sırada

265 Freeman, D., Garety, P. A., Bebbington, P. E., Smith, B., Rollinson, R., Fowler, D., ... Dunn, G. (2005). Psychological investigation of the structure of paranoia in a non-clinical population. *The British Journal of Psychiatry, 186*(5), 427–435.

kapıldıklarını kabul etti. Belki daha da şaşırtıcı olan, öğrencilerin *dörtte üçünden* fazlasının her hafta en az bir ya da birden fazla kere paranoid düşüncelere kapıldığını söylemesiydi. Öğrencilerin üçte birine yakın kısmıysa bu türden düşüncelere daha sık sürüklendiğini itiraf etti.

Ted Goertzel'le diğerleri paranoyayı ölçerken, yönelttikleri sorular bu türden gündelik kuşkuları değerlendirmeye yönelik hazırlanmıştı. Sıradan insanların arasında insanların amaçlarına dönük kuşkular, güvensizlikler, otoriteye başkaldırma, kuşku ve düşmanlık besleme eğilimleri her zaman güvenilemeyecek, daima adil davranmayan insanlar olduğu şüphesiyle birlikte var olur. Elbette ki bazı insanlar o duygulara, diğerlerine nazaran daha yatkın olacaktır. Ve göreceli –ama yine ılımlı– paranoid bir yaradılışın kişiyi komplo teorilerine nasıl yöneltebileceğini görmek zor değildir. İnsanların, özellikle de otoritelerin güvenilirliğinden şüphe duyduğunuz zaman, bir ihtimal "resmi" açıklamalara ihtiyatla yaklaşırsınız. İnsanların büyük kısmının sinsi amaçları olduğunu düşünüyorsanız komplo teorileri size gayet mantıklı gelebilir. Paranoya, komplo teorileriyle el ele yürüyebilir ama bu teoriler tamamıyla toplumun sınırlarına özgü kabul edilemez çünkü *paranoya* öyle değildir.

Benzer şekilde, komplo teorisyenlerinin kendilerini nispeten yabancılaştırılmış ve dışlanmış hissettiği düşüncesinde de gerçeklik payı vardır. Ama bu da kendine internette mekân bulmuş ezikler şeklinde klişeleştirilen insanların deneyimlediği düşünülenden daha evrensel bir şeydir. Psikologlar, kişinin kendini kontrolde hissetmesinin önemini uzun zaman önce anlamıştır ve bu da sadece toplumun sınırlarındaki insanlara özgü bir şey değildir. Hepimiz koşullarımızı idrak ettiğimize ve kendi kaderimizi tayin edebileceğimize inanmak isteriz. Öte yandan, dünyanın bize rastlantısallığının merhametine kaldığımızı ha-

urlatmak gibi tatsız bir huyu vardır. Bir kriz döneminde işinizi kaybetmekten paslı bir çiviye basmaya kadar önceden kestiremeyeceğimiz, kontrol edemeyeceğimiz ama hayatımızın gidişatını bir anda değiştirebilecek –ya da en azından günümüzü rezil edecek– sayısız rasgele talihsizlik kaynağı vardır. Kontrol hissimizle daha az dramatik yollar vasıtasıyla rekabet halinde olan, toplumsal ittifaklarımızda kayma formunda gelen şeylerle de yüzleşiriz: ayrıma tabi tutulmak, dışlanmış, yabancılaştırılmış, adil olmayan şekilde dezavantajlı konuma düşürülmüş ya da birilerinin kontrolünde olduğumuzu hissederiz.

Ve tam olarak kontrol hissimiz tehdit edildiğinde biraz paranoyaklaşmamız gayet mümkündür. Dünyanın kaotik olduğunun farkına varmak çoğumuz için derin bir rahatsızlık sebebidir. Varoluş kaygısı bizi düzen ve kontrol gereksinmelerimizi tatmin etmek için başka yollar bulmaya yöneltir; kendi kontrolümüzü elimizde tutacak durumda olmadığımızda şoför koltuğuna başka birini (ya da bir şeyi oturtma düşüncesine meyleder iz. Psikologlar buna *dengeleyici kontrol*[266] adını verir.

Dengeleyici kontrol söz konusu olduğunda karşımızda birkaç seçenek vardır. Bunların en sık başvurulanı, güçlü bir müttefikimiz olduğuna inanmaktır. Dinler, yardım eden, kontrol eden bir Tanrı'nın inananlara her şeyin bir neden doğrultusunda gerçekleştiği teminatı verdiği düşüncesi çevresinde kendine temel bulur. Ya da olguyu dünyaya daha yakın tutacaksak, inancımızı devlet gibi kurumlara yöneltiriz. Psikoloji araştırmaları, kişisel kontrol duyguları aşındığı zaman insanların, hiçbir şeye karışmayan değil, müdahaleci bir Tanrı'ya inanmaya daha fazla meylettiğini ve devletin kontrol mekanizmalarının güçlenmesini desteklediğini gösterir.

266 Kay, A. C., Whitson, J. A., Gaucher, D. ve Galinsky, A. D. (2009). Compensatory control: Achieving order through the mind, our institutions, and the heavens. *Current Directions in Psychological Science, 18*(5), 264–268.

Dengeleyici kontrole erişmenin bir diğer yolu da güçlü bir düşmanımız olduğuna inanmaktır. Kulağa ikilem içeriyor gibi gelebilir bu: İnsanların bize karşı dolap çevirdiğini düşünmekten daha rahatsız edici bir şey olabilir mi? Ama düşman sahibi olmanın bazı avantajları vardır. Dünyayı rastlantısal bir ortam olarak görmekten her şeyden fazla kaçındığımızı hatırlayın. Eğer bazı şeyler başımıza sırf şans eseri gelecekse yazgımızı idrak etme, öngörme, kontrol altında tutma umudumuz çok azalır. Hakkımızda en iyi dileklere sahip olmasalar da birilerinin bir yerde kontrolü elinde tuttuğuna inanmak, hayatınızın gidişatının sadece şans tarafından yöneltildiğini düşünmekten daha fazla tercih edilecek bir şeydir. Tanımlanamaz rastlantısallığın tersine, tanınabilir düşmanlar engellenebilir, baş edilebilir ya da en azından anlaşılabilir unsurlardır.

Bu bilinçli bir karar değildir. Beynimiz işin büyük kısmını nereden başlayacağımız telaşına düşmemize bile fırsat kalmadan bizim için yapar. Paranoya konusunda uzmanlaşmış başka bir sosyolog olan Roderick Kramer, kontrol duygumuza yönelik tehditlerin beyni eyleme geçmesi için nasıl mahmuzladığını tarif eder.[267] Aşırı ihtiyatlı, her şeyi ince eleyip sık dokuyan, her zamankinden daha dikkatli davranan, bir meselenin gerisindeki potansiyel dürtüleri düşünen, düzeni ve kavrayışı geri getirmeye yardım edecek ipuçlarını araştıran insanlar olup çıkarız. Bu muğlak verileri toplayıp üzerlerinde kafa yormak bizi tehlikesiz olgularda kötü niyetler görmeye, masum davranışları tehdit gibi yorumlamaya yöneltebilir. Bunun sonucunda birilerinin güvenilmez ya da aleyhimize bir şeyler karıştırmakta olduğuna kolaylıkla inanabiliriz; bu da daha yüksek düzeyde ihtiyata, aynı konu üzerinde uzun uzun düşünmeye yol açabilir. Biz ne olduğunu bile anlamadan şüphelerimiz kontrolümüzden

267 Kramer, R. M. (1998). Paranoid cognition in social systems: Thinking and acting in the shadow of doubt. *Personality and Social Psychology Review, 2*(4), 251–75

çıkar, başka insanların ya da güçlerin kontrol düzeyine, bize vermeye niyetli oldukları zararlara dönük abartılı tahminler yapmamıza yol açar.

Yakın zamanda yapılan bir dizi deney, bu süreci harekete geçirmenin ne kadar kolay olduğunu göstermiştir. Örneğin psikolog Daniel Sullivan ve meslektaşları, hiçbir şeyden şüphelenmeyen katılımcıların kontrol duygularıyla oynanan deneyler tasarladı.[268] Çalışmalardan birinde araştırmacılar gruba dahil olanlardan, "bir hastalığa karşı savunmasız olmaları" ya da "aile üyelerinin sıkıntı çekmeleri" gibi bazı konularda ne kadar kontrole sahip olduklarını derecelendirmelerini istedi. Farklı bir grup "ne kadar televizyon seyredeceğim konusunda kontrole sahibim" gibi daha az tehlike yansıtan ifadeleri derecelendirdi. İlk grup, yani varoluşa dönük kontrol edilemez tehditlerin örtülü olarak hatırlatıldığı insanların, hile karıştırılmış bir seçime dair uydurma komplo teorisine inanmaya çok daha yatkın olduğu görüldü.

Psikologlar Jennifer Whitson ve Adam Galinsky başka bir yaklaşım benimsedi.[269] Yaptıkları çalışmada denekler ya üzerinde kontrol sağlayamadıkları ya da tam kontrolleri altında yaşanan bir olayı hatırlayacaktı. Sonra hepsinden çalıştıkları kurum ya da kuruluşun en üst düzey yöneticilerinden biri olduklarını hayal etmeleri istendi. Görevleri, diğer şeylerin yanı sıra diğer tüm çalışanların internet ve e-posta kullanımını izlemek olacaktı. Terfi almanın eşiğindeydiler ve bununla ilgili mülakattan bir gün önce yan masadaki iş arkadaşlarıyla patron arasında alışılmadık bir e-posta trafiği olduğunu fark ediyor-

268 Sullivan, D., Landau, M. J. ve Rothschild, Z. K. (2010). An existential fucntion of enemyship: Evidence that people attribute influence to personal and political enemies to compensate for threats to control. *Journal of Personality and Social Psychology, 98*(3), 434–449.

269 Whitson, J. A. ve Galinsky, A. D. (2008). Lacking control increases illusory pattern perception. *Science, 322*(5898), 115–117.

lardı. Patronla karşı karşıya geldiklerinde de terfi alamadıklarını öğreniyorlardı. Senaryo buydu. Psikologlar, deneklere patronun kararında o iş arkadaşının etkisi olup olamayacağını sordu. Geçici olarak güçsüz bir konuma itilen grubun ortada bir komplo olduğuna inanma oranı, rahat ve kontrolün kendinde olduğu hissettirilenlere kıyasla daha yüksekti.

Laboratuvar dışında bir vakada, Polonyalı psikolog Monika Grzesiak-Feldman önemli bir sınavdan on beş dakika önce öğrencilere bir komplo teorisiyle ilgili sorular sordu.[270] Sınavın başlamasını bekleyen asabi öğrenciler komplo teorilerine, derse girmek için bekleyenlere kıyasla daha yüksek oranda inanma eğilimindeydi. Yine benzer şekilde Roderick Kramer de bir yerde yeni olan, yoğun bakışlara maruz kalan ya da (üniversitede ilk yıl öğrencisi, yardımcı profesör gibi) başlangıç konumlarında olan kişilerin insanların onların arkasından iş çevirdiğinden, daha yüksek statülerdekine kıyasla daha fazla şüphelendiğini gördü.[271]

Tedbirli Paranoya

Bu da bizi paranoyanın "olağanüstü öfkeli zihinlerin" ürünü olduğuna yönelik klişe kavramdan çok farklı bir paranoya görüşüne getiriyor. Paranoya, çok şiddetli vakalar haricinde, sinir kavşaklarındaki çalışma bozukluğunun kişiyi tekin olmayan kuruntular oluşturmaya sürükleyen bir ürünü değildir. Tersine, ılımlı paranoya tamamıyla sıradan insanlar arasında yaygındır; bizim dünyayı, o dünyadaki yerimizi anlamaya ve sürücü koltuğunda olduğumuzu hissetmeye yönelik doyurulamayan güdülerimizin ürünüdür.

270 Grzesiak-Feldman, M. (2013). The effect of highanxiety situations on conspiracy thinking. *Current Psychology, 32*(1), 100–118.

271 Kramer, R. M. (1998)., *age.*

Ve paranoya, her zaman o kadar da kötü bir şey değildir. Ne de olsa dünya sık sık belirsizliğin hâkim olduğu, korkutucu bir yer haline geliyor. Daniel Freeman şöyle der: "Bazı caddelerde yürümek kişiye tehdit altında olduğu hissi verir. Dostlar her zaman iyi dost değildir."[272] İnsanlar belki sahiden de arkanızdan sizinle *alay ediyordur*. Belki birileri *peşinizdedir*. "Başka insanların potansiyel düşmanca niyetlerine karşı tetikte bulunmak gayet akıllıca ve doğru strateji olabilir." Roderick Kramer buna "tedbirli paranoya" adını verir.[273] Bunun "zihnin erken uyarı sistemi" olduğunu ve "gerçek bir dış tehdide karşı sağlıklı savunma oluşturabileceğini" söyler. Ancak potansiyel tehditlere dönük sağlıklı kuşkuyla, meşum niyetlere dair aşırı ve temelsiz tahminler arasında ince bir çizgi vardır. Birine ne zaman güvenmemiz gerektiğini, ne zaman bize yalan söylendiğini, karşımızdaki kişinin ne zaman iyiliğimiz için davrandığını ya da ne zaman kayıtsız kaldığını, ne zaman istismar tehlikesiyle karşı karşıya olduğumuzu bilmek zordur. Böyle durumlarda kuşkuya düştüğümüzde Kramer'in "kusurlu niteleme hatası" adını verdiği şeye sürüklenebiliriz. Şüpheden tarafa kayabiliriz.

Güneş gözlüğü almak için küçük ve güzel bir butiğe girdiğinizi ve birkaç tanesini denediğinizi düşünün. Özellikle pahalı bir gözlüğü taktığınızda satış temsilcisi, "Bu gerçekten güzel bir gözlük ve sizde harika durdu," türünden bir şeyler söylüyor. Bu övgü karşısında ne hissedersiniz? Satış temsilcisi elbette bunu içtenlikle söylemiş olabilir (ve eminim ki gözlük sizde *sahiden* harika durmuştur). Ama bir taraftan da sizi pohpohlamak için geçerli nedenleri de olabilir: alınacak iyi bir komisyon, doldurulması gereken satış kotası. Belki de bu

272 Freeman, D. (2007)., *age.*

273 Kramer, R. M. (2002). When paranoia makes sense. *Harvard Business Review, 80*(7), 62–69.

kişi size paranızı almak için yağ çekiyordur. Bir çalışmanın parçası olduğundan habersiz kişiler, psikolog Kelley Main ve meslektaşları tarafından öyle bir durumla karşı karşıya bırakıldıklarında gayet anlaşılabilir şekilde satış temsilcisinin niyetlerinden kuşku duydu.[274] Alışveriş yapanlar öyle belirsiz bir durumla karşı karşıya kaldıklarında ve satışta kullanılan söylemin samimiyetsiz olması için sebepler bulunduğundan şüphelendiklerinde tedbirli paranoyayı deneyimlemişlerdi.

Çalışmanın gerçek öngörüsü aslında başka bir senaryodan kaynaklanıyordu ki buna göre aynı övgüyle gözlüğü satın aldıktan *sonra* karşı karşıya geleceklerdi. Öyle bir durumda satış temsilcisinin gözlük konusunda yalan söylemesini gerektirecek bariz şartlar ortadan kalkmış oluyordu; gözlük satın alınmış, para çoktan el değiştirmişti. Ama alışveriş yapanlar hâlâ övgünün samimi olmadığından kuşkulanıyordu. Buna yol açanın biraz artık şüphe olduğunu düşünebilirsiniz. Satış temsilcisi müşterinin ayağını alıştırmaya çalışıyor olabilir. Ama övgü belli bir gözlüğe yönelikti. Satıştan önce doğrudan müşterinin kararını etkilemeyi amaçlıyordu, yani övgünün gerisindeki yalan motivasyonu güçlüydü. Satıştan sonraysa ancak farazi bir gelecekteki davranışı etkilemeyi amaçlayabilirdi, yani motivasyon çok daha zayıftı. Ne var ki zamanlaması bir şeyi değiştirmemişti. Müşteriler satış sonrası yapılan övgüye de, satıştan önceki kadar güvensiz yaklaşıyordu. Bu basit deney haklı şüphenin temelsiz olana ne kadar kolay dönüşebileceğini gösterir. Gizli motivasyonları saptamada o kadar iyiyizdir ki bazen onları masum davranışların gerisinde sinsice dolaşır halde görebiliriz.

274 Main, K. J., Dahl, D. W. ve Darke, P. R. (2007). Deliberative and Automatic Bases of Suspicion: Empirical Evidence of the Sinister Attribution Error. *Journal of Consumer Psychology, 17*(1), 59–69.

Bunun ışığında, komplo teorilerinin neden bu kadar yaygın olduğunu görmeye başlayabiliriz. Gerçekte, popüler komplo teorilerinin aktörleri söz konusu olduğunda tedbirli paranoyaya kapılmak için gayet geçerli nedenlerimiz mevcuttur; bu suçluların arasında devlet, istihbarat servisleri, şirketler ve gizli topluluklar vardır. Belli başlı insan gruplarının zaman zaman gözümüzü boyamak için gerçekten de motive olduğunu biliyoruz. Tedbirli paranoyanın devreye girmesiyle birlikte beynimiz vites yükseltip, biz dalaverenin saklı amaçlarını ve belirtilerini görmeye başlayana dek veri toplayabilir ve ister gerçekten haklı olsunlar ister olmasınlar, bunları analiz edebilir. Yalan motivasyonu ortadan kalktıktan sonra da satış temsilcisine duyulan güvensizliğini sürdüren müşteri örneğindeki gibi, sağlıklı şüphe bazen komplo algılarına sebep olabilir.

Bozuk Kan

Birleşik Devletler'deki ırk tabanlı azınlıkların, komplo teorilerini kabullenmeye beyazlara kıyasla daha açık olduğunu ortaya koyan araştırmayı hatırlayalım. Özellikle de konu beyazların ağırlıklı olduğu kurumlar ve otoritelere gelip dayandığında, temkinli paranoyanın ırk ya da etnik tabanlı azınlıklarda neden ağırlık kazandığını anlamak zor değildir. "Derin Güney" olarak da adlandırılan Louisiana eyaletinde yapılan bir çalışmaya göre[275] ırk ayrımı ya da polis tacizi kurbanı olan siyahiler komplo teorilerini kabullenmekte, bu tür yabancılaştırmalar deneyimlemeyenlere nazaran daha açıktır. Siyahilerin siyasette sahip olduğu kontrol düzeyine duyulan inanç bundan daha da güçlü etkilenmiştir ve siyahilerin politik süreçte etki sahibi olabileceğini düşünenler komplo teorilerine daha az inanırken, kendini bu sürecin dışında bırakılmış hissedenler aynı teorileri kabullenmeye daha yakındır. Buna benzer şekilde, Ted

275 Parsons, S., Simmons, W., Shinhoster, F. ve Kilburn, J., *age.*

Goertzel'in çalışması da Afrika ve Latin kökenli Amerikalıların, beyazlara kıyasla toplumdan daha az tatmin duyduğunu ortaya koymuştur. Goertzel de analizinde, komplo teorilerine olan inançtaki farkın büyük bölümünü bu ilave hoşnutsuzluğun oluşturduğu belirtir.

Komplo teorisi ve ırkçılık üzerine yapılan çalışmaların çoğu, özellikle Afrika kökenli Amerikalılara odaklanır. Komplo teorileri "Afrika kökenli Amerikan toplumunun can damarı"[276] olarak anılır. Malcolm X ve Martin Luther King Jr. gibi önemli insan hakları savunucularının devletin ajanları tarafından katledildiğini öne süren teoriler vardır; belli başlı atıştırmalık yiyecek, alkolsüz içecek ya da sigara markalarının ürünlerinde siyahilerin üreme yetisini yok edecek katkılar olduğu iddia edilir; Amerikan yönetiminin Afrika kökenli Amerikan toplumunda silahlanmaya ve uyuşturucu kullanımına kasten göz yumduğu söylenir; doğum kontrolünün siyahi nüfusun artmaması için gösterilen çabalardan biri olduğu düşünülür. En yaygın teorilerden biri, devletin ve yerleşik tıp düzeninin insanlara AIDS hakkındaki hikâyenin tamamını anlatmadığı, hatta bu hastalığın siyahileri hedef alacak şekilde tasarlanmış bir biyolojik silah olduğu söylemidir. 1992'de *New York Times*'ta yayınlanan ve komplo teorilerinin siyahi toplumda yaygınlaşmasını konu alan bir makale şöyle başlar: "Siyahi Amerikalıların çoğunun AIDS'in ve buna karşı kullanılan sağlık önlemlerinin siyah ırkı ortadan kaldırmaya yönelik bir komplo olduğuna inanması toplumun büyük kesimine garip gelebilir."[277]

Ancak siyahi Amerikalıların, özellikle de konu sağlık olduğunda tedbirli paranoyaya kapılmak için yeterli sebebi vardır.

276 Pipes, D. (1997)., *age.*, s. 2.

277 http://www.nytimes.com/1992/05/12/opinion/the-aids-plot-against-blacks.html

İç Savaş'tan önce, Güney'deki köle sahipleri kölelerinin üreme hakkını kontrol altında tutuyordu[278] ve kölelerle "renkli hür insanlar" orantısız şekilde tıbbi deneylerde[279] otopsi masası derslerinde kullanılıyordu. İç Savaş'tan sonra özgür kalan köleler üzerinde kontrolü ele geçirmek isteyen bazı beyazlar, siyahları kaçıran, öldüren, vücutlarını kesip biçerek üzerlerinde deney yapan "gece doktorları" söylentisini körükledi. 20. yüzyılın başlarında, linç bir toplumsal eğlence halini almıştı.[280] Bazen fotoğrafçılar önceden çağrılıyordu ve çektikleri fotoğraflardan yapılan asılmış adam kartpostalları tanesi elli sentten satılıyordu. İnsan hakları organizasyonları ve liderleri 1960'larda FBI'ın karşıt faaliyet programlarının bir numaralı hedefi haline aldı. "Counterintelligence program" ifadesinin kısaltılmışı olan COINTELPRO ifadesiyle anılan bu girişim, söz konusu kuruluş ve kişilerin "huzuru bozmaya yönelik" faaliyetlerini "teşhir etme, önleme, yanlış yönlendirme, itibarsızlaştırma ve bunların yetersiz kaldığı yerlerde etkisizleştirme"[281] amaçları doğrultusunda yasadışı izleme ve sızma yöntemlerine başvuruyordu. Amerika şimdilerde bile polisin siyahilere dönük tutumu nedeniyle tazelenmiş bir huzursuzluğun içine düşmüş durumda. Silahsız bir siyahi gencin 2014 Ağustos'unda Missouri, Ferguson'da bir polis memuru tarafından öldürülmesinin ardından yapılan Adalet Bakanlığı soruşturması, kentteki polis uygulamalarında kasti ırk ayrımı kanıtları buldu.[282]

278 http://nationalhumanitiescenter.org/pds/maai/enslavement/text6/masterslavesexualabuse.pdf

279 Savitt, T. L. (1982). The Use of Blacks for Medical Experimentation and Demonstration in the Old South. *The Journal of Southern History, 48*(3), 331–348.

280 Lightweis-Goff, J. (2011). *Blood at the Root.* SUNY Press. s. 164.

281 Cunningham, D. (2003). The patterning of repression: FBI counterintelligence and the new left. *Social Forces, 82*(1), 209–240.

282 http://www.justice.gov/opa/pr/justice-department-announces-findings-two-civil-rights-investigations-ferguson-missouri

Beyazların 20. yüzyıl Amerikası'nda siyahlara uyguladığı kötü muamelelerin en berbat ün yapmış ve en korkunç örneği, olasılıkla "Zenci Erkekler Üzerinde Yapılan Tedavisiz Frengi Çalışması"[283] adıyla bilinen olaydır. Alabama'nın Tuskegee kentinde yapılan bu çalışmaya iyi niyetlerle başlanmıştı. Birleşik Devletler Kamu Sağlığı Dairesi, 1920'lerin sonuna doğru Güney'in kırsal kesimlerinde yaşayan yoksul siyahiler üzerinde frengi tarama ve tedavi programları geliştirmeye başladı. Ancak çalışmanın tedavi evresine gelinemeden, 1929'da yaşanan Büyük Buhran, fonların büyük kısmını silip süpürerek araştırmacıları bu aşama için para bulamaz hale getirdi. Yararlı bilimsel veriler son bir çabayla kurtarıldı, proje alelacele hastalığın doğal ilerleyişine yönelik bir araştırma çalışması haline konuldu. Deneyin fikir babası tarafından gamsız bir tavırla ifade edildiği üzere "Alabama halkına tedavi görmeyen frenginin etkilerinin incelenmesi için benzersiz bir fırsat sunulmuş oldu."

Altı yüz yoksul ortakçı başvurdu. Gönüllü olmalarını sağlayan, fakirlikleri ve bedava sağlık hizmeti alacakları vaadiydi. Bir frengi araştırmasına katıldıkları, hatta bu hastalığı taşıdıkları kendilerine söylenmemişti (ve dört yüzü frengiliyken, geri kalanı hastalıksız denek olarak alınmıştı). Tek bildikleri "bozuk kan" tedavisi görecekleriydi ve bu terim geniş bir yelpaze içinde kalan birçok hastalık için kullanılıyordu. Gerçekte, tedavi hiçbir zaman planın bir parçasını oluşturmamıştı. Başlangıçta birkaç ay içinde sonlandırılması kararlaştırılan çalışma, çalışmayı yürütenlerin bilimsel meraklarını tatmin etme güdüleri ve hasta haklarına saygısızlıkları nedeniyle kırk yıl boyunca sürdürüldü. Frengi, tedavi edilmediği zaman nöro-frengi düzeyine ilerleyebilir ve merkezi sinir sistemine atlayarak

283 Thomas, S. B. ve Quinn, S. C. (1991). The Tuskegee syphilis study, 1932 to 1972. *American Journal of Public Health, 81*(11), 1498–1505.

zihin karışıklığına, körlüğe, uyuşmalara, felce ve hafıza kaybına neden olabilir. Çalışma başladığında hastalığın güvenilir bir tedavisi yoktu. Standart tedavi, bir yıl boyunca arsenik ve cıva enjekte edilmesini kapsıyordu. Öte yandan, 1943'e gelindiğinde güvenli ve etkili tedavi, yani penisilin keşfedilmişti. Kamu Sağlığı Dairesi çalışmayı durdurup hastalıklı adamları bu illetten kurtarmak yerine, deneyin devam edebilmesi için onların aktif tedavi görmesini engelledi. Araştırmacılar deneklerini "son noktaya" kadar izlemekte kararlıydı ve o nokta da otopsi masasıydı.

Kamu Sağlığı Dairesi'nden birilerinin çalışmanın etik yanını sorgulamaya başlaması 1960'ları buldu. İnsan hakları savunucularının Afrika kökenli Amerikalıları savunma konusunda giderek etki kazanmasıyla birlikte Kamu Sağlığı Dairesi, Tuskegee çalışmasının potansiyel bir halkla ilişkiler sorunu olduğunu gördü. Ama çalışma, birilerinin konuyu basına sızdırdığı 1972 yılına kadar durdurulmadı. Hikâye ulusal düzeyde bir öfke patlamasına yol açan kıvılcımı oluşturdu, bunun ardından da Kongre soruşturmaları geldi ve sonunda 1997 yılında, Başkan Bill Clinton bu durumdan dolayı resmi olarak özür diledi. O zamandan beri çıkarılan yasalar, tıbbi araştırmalarda yer alan insanları zarar görmekten koruyacak şekilde düzenleniyor. Etik komitelerin, çalışmaları tasarlanma aşamasında dikkatle incelemesi ve onaydan geçirmesi, katılımcıların da süreç ve riskleri konusunda tam olarak bilgilendirildikten sonra çalışmaya gönüllü olması gerekir. Tuskegee çalışması gibi bir şeyin tekrar yaşanmaması teminat altına alınmalıdır.

Bunun Afrika kökenli Amerikalıların oluşturduğu toplumda kalıcı etki bırakması anlaşılabilir bir şeydir. Tuskegee çalışmasından haberi olan siyahi insanların AIDS komplo teorilerine

inanması doğal karşılanmalıdır.[284] Daha genel olarak, araştırmalar bu insanların, kendi istekleri dışında kobay olarak kullanılacakları ve doktorların bir çalışmanın tüm ayrıntılarını katılımcılara açıklayacağı konusunda demografik anlamda diğer kesimlere kıyasla daha fazla şüphe beslediğini göstermiştir.[285] Bu insanlar açısından komplo teorileri 1992 tarihli *New York Times* makalesinde vurgulandığı gibi, garipsenebilir. Öte yandan, tarihsel bağlamda, Afrika kökenli Amerikalıların otoritelerin her zaman iyi niyetle davranmadığından neden özellikle kuşku duyduğunu anlamak zor değildir.

Sırf Paranoyaksınız Diye

Richard Hofstadter, *Paranoyak Tarz*'da komplo mantığının "reddedilemez olandan inanılamaz olana yapılan büyük bir sıçrama" doğrultusunda çalıştığını tarifler. Hofstadter, komplo teorilerinin reddedilemez akla yatkınlık çekirdeğine dayandığı konusunda haklıdır. Öte yandan, gerçek şu ki çoğumuz –belki de tamama yakın kısmımız– için komplo teorileri net şekilde inanılmaz değildir. Tedbirli paranoyadan absürd söylemlere geçiş o kadar büyük bir sıçrama değil, gezinti adımlarıyla yapılan bir yürüyüş gerektirir. Birinin nerede başlayıp diğerinin nerede bittiğini belirlemek zor olabilir.

Komplo akademisyeni Peter Knight, folyodan yapılma şapka takan paranoyak kaçık klişesinin sığ olduğunu belirtir: "Bir görüşü paranoyakça olarak etiketlemek, bilimsel gayretle parlatılmak istenen boş bir yuvarlak tanım haline gelmiştir: Paranoyak, bir şekilde komplo teorilerine inanan kişidir ve diğer taraftan,

284 Mays, V. M., Coles, C. N. ve Cochran, S. D. (2012). Is there a legacy of the U.S. public health syphilis study at Tuskegee in HIV/AIDS-related beliefs among heterozexual African Americans and Latinos? *Ethics & Behavior, 22* (6)61–471.

285 *age.*

insanların komplo teorilerine inanmalarının nedeni paranoyak olmalarıdır."[286] Artık bu acemice karikatürün ötesine geçebiliriz. Hepimiz zaman zaman, özellikle de kendi koşullarımız üzerindeki kontrolümüz azaldığında biraz paranoyak olabiliriz. Elbette ki bazı insanlar bunu diğerlerine kıyasla daha fazla deneyimler ve bazen bunun için gayet geçerli nedenleri vardır.

FBI'ın yıkıcı niyetlere sahip olduğuna inandığı herkesi yasadışı izleme altına aldığı, başka ulusların liderlerini ve masum sivilleri öldürmek için askeri planlar yapıldığı konularında bildiklerimiz ve Ulusal Güvenlik Teşkilatı'nın yakın zamanda ifşa olan, emsalsiz burnunu her yere sokma yeteneği ışığında, hepimizin biraz tedbirli paranoyaya kapılması herhalde mazur görülebilir. Ve buna rağmen bir komplo gün ışığına çıktığında, güvence bulmak yerine öfkeye ve bir sonraki ifşaatın ne olacağına dair dehşete kapılıyoruz. Bir komployu öğrenmekle diğerinin ne olabileceğini, hangi sırların bize açıklanmadığını tahayyül etmekten kendimizi alamıyoruz. Ne kadar fazlasını öğrenirsek tedbirli paranoyaya o kadar fazla kapılıyoruz. Komplolar, komplo teorilerine babalık ediyor. Paranoyanın modası hiç geçmiyor.

Özetle, komplo teorilerine inanmak için paranoyak sınırların daimi müdavimi olmanız ve bir dolap dolusu folyo şapka bulundurmanız şart değil. Aslında bir işe yaramadıklarına göre o şeyleri unutmak muhtemelen en iyisi. 2005 yılında, yani Julian Huxley'in insanın görülmeyen psikolojik güçlerden korunmasının en iyi yolunun kafasına metal geçirmesi olduğu fikrini uydurmasının üzerinden seksen yıla yakın zaman geçmişken, Massachusetts Institute of Technology'deki bilim insanlarının aklına nihayet bunu sınamak geldi.[287] Araştırmacılar, folyonun

286 Knight, P., *age.* s. 15.

287 http://web.archive.org/web/20100708230258/http://people.csail.mit.edu/rahimi/helmet

zihinle oynamaya yönelik elektromanyetik alanları bloke etme yetisini titizlikle analiz etti. Bunu yaparken en son teknik donanımları ve aralarında "Klasik, Fes, Roma Miğferi" gibilerin de bulunduğu çeşitli şapkalar kullandılar. Beklenenin tersine folyo, radyo dalgalarını engellemekte etkisiz kalmak bir yana, belli frekanslar için –özellikle de Birleşik Devletler hükümetinin GPS iletişimine ayırdıklarında– güç yükseltici etki yapıyordu.

Paranoyak olmanız sırf bundan ötürü peşinize düşmeyecekleri anlamına gelmez. (Ama bu, *peşinizde oldukları* anlamına da gelmez.)

6

İNANMAK İSTİYORUM

8 Haziran 2013. Yaz başında sıcak bir gün. Londra'nın kuzeyinde bulunan ve kısa bir tren yolculuğuyla ulaşılan Watford'da bir tarladayım. Orada benimle birlikte, organizasyonu yapanların tahminlerini ikiye katlayan iki bin kişilik bir kalabalık var. Akşam saat 18.30'da gösterişli bir Teksaslı, kalabalığın karşısındaki küçük sahneye çıktı ve mikrofona bağırmaya başladı. Tutturduğu teraneyle, o iki bin kişiyi sekiz yüz metre kadar uzaktaki tepenin üstünde bulunan ve ağaçlar tarafından kısmen gizlenen otele yöneltiyordu: "Katil olduğunuzu biliyoruz! Katil olduğunuzu biliyoruz! Katil olduğunuzu biliyoruz!"

Gezegendeki en zengin ve etkili insanlardan yüz kadarı her sene dünyanın kaderini tartışacakları gizli toplantılara katılmaya davet edilir. Hayır, kelime oyunu yapmıyorum. Bu toplantılara 1954 yılında Hollanda'nın Oosterbeek kentinde ilk delegasyonu ağırlayan lüks Hotel De Bilderberg onuruna "Bilderberg toplantıları" adı verilmiştir. (Grup daima golf tesisi olan beş yıldızlı otellerde toplanır.[288]) Bilderberg toplantıları en başından beri gizliliğe sahiptir. Hiçbir gazetecinin bunlara girmesine izin verilmez. Kimlerin katıldığı, nelerin konuşulduğu çoğunlukla ayartıcı bir sır olarak kalır.

288 Ronson, J. (2001). *Them*. Simon & Schuster. s. 112.

Bilderberg'in resmi web sitesine göre (evet, son zamanlarda gizliliği eskisi kadar sıkı tutmuyorlar) konferans sadece "dünyanın yüzleştiği belli başlı meselelerin gayrı resmi olarak tartışıldığı bir forum"[289] niteliğindedir. Yani ortada netameli bir şey yoktur.

Öte yandan, bazı eleştirmenlere göre Bilderberg katılımcıları sadece *tartışmakla* kalmaz. *Kararlar da verirler*. Bir sonraki ekonomik krizin, terör saldırısının, savaşın ne zaman olacağına yönelik kararlar alınır; bizi tiranca bir küresel yönetime, o çok korkulan Yeni Dünya Düzeni'ne taşıyacak gizli antlaşmalar yapılır, yasadışı tezgâhlar kurulur. Kendini bu işe adamış küçük bir komplo teorisyenleri grubu, yıllardan beri Bilderberg'in peşinden ayrılmaz. Bilderberg, katılımcılarını dünyanın her tarafında izler, sonraki toplantıların nerede yapılacağını anlamaya çalışır, sızıntılar ve belgeler elde etmek için elinden geleni yapar, Bilderberg destekçilerinin netameli entrikalarına dair farkındalığı artırmak için didinir.

Ve farkındalık da artırılmıştır. Bilderberg'in komplo zihniyetli eleştirmenleri 2013'te Watford'da, o yılın toplantılarına ev sahipliği yapan lüks konaklama, spa ve golf tesisi olan Grove'un hemen bitişiğindeki tarlada kitlesel şekilde toplanmıştı. Dünyanın gizli egemenlerine karşı düzenlenen bu protesto/parti etkinliğine "Bilderberg Sınırı Festivali" adını vermişlerdi. Komplo teorisyenliğinin, aralarında David Icke'ın ve 11 Eylül Gerçeği destekçilerinden Değişim Biziz grubunun kurucusu olan Luke Rudkowski'nin de bulunduğu en önemli bazı isimleri oradaydı ve "Katil olduğunuzu biliyoruz!" nakaratını tutturan enerjik Teksaslı Alex Jones da bunlardan biriydi. Organizatörlerin çadırında, üstünde "Bilderberg 2013'e Gittim ve Elime Geçen Tek Şey İğrenç Yeni Dünya Düzeni Oldu" yazılı tişörtler satılıyordu.

289 http://www.bilderbergmeetings.org/index.php

Yapılan konuşmalar arasında festival katılımcılarıyla sohbet ederken herkesin şaşırtıcı olmayan şekilde fikir birliğine vardığı bir konu vardı. Bilderberg katılımcılarının hayırlı olmayacak bir şeyler karıştırdığı söyleniyordu. Öte yandan, konu ayrıntılara geldiğinde sersemletici bir iddialar dizisi ortasında hoşça vakit geçiriyordum. Spesifik olarak bakıldığında, komplonun F. Kennedy'nin, Robert Kennedy'nin, Abraham Lincoln'ün öldürülmesinden küresel ısınmaya, aşılara, hava kirliliğine, gıda katkılarına, atmosfere kimyasal püskürtülmesine, çocuk istismarına, Kara Ölüm'e, Britanya kraliyet ailesine kadar her şeyi kapsadığı düşünülüyordu. Daha da şaşırtıcısı, komplo teorisyenliğinin önerilen tek ideoloji olmamasıydı. Güvenliğin üstümü araması için sırada beklerken bir beyaz büyü erbabıyla sohbet ediyordum. Festival alanında Hare Krişna'cılar, hula-hopçular, reiki şifacıları, ot içenler, davul ekipleri, akustik gitar çalanlar, Jedi şövalyesi kılığına girmiş olanlar, vantrilok kuklası taşıyanlar ve sivri kulaklar takmış (bunu, "Bir grup periyle beraberim," diye açıklayan) bir adam vardı. Basın çadırının yanında orta yaşlı bir çift, şişelenmiş gümüş ve altın çözeltisi satıyordu. Onların yakınında bir grup, lotus pozisyonunda oturarak bir daire çizmiş, ortalarına aldıkları bakır piramitten yayıldığı farz edilen titreşimlerin altında meditasyon yapmaya dalmıştı.

Bilderberg Sınırı Festivali'ndeki bu ideoloji çeşitliliği beni şaşırtmıştı. Metafizik New Age ruhbanlarını orada insani hırs, yozlaşma ve dolandırıcılık söylentileri gibi daha dünyevi meselelerle gayet mutlu şekilde dirsek teması kurmuş halde bulmayı beklemiyordum. Ama Bilderberg Sınırı Festivali'ndeki düşünceler potasının komplo teorisyenliği zihniyetine dair çok şey ifade ettiği anlaşılmıştı. Bir komplo teorisine inanmanın, diğerlerine de inanma eğilimini işaret ettiğini görmüştük ama mesele o kadarla da kalmıyordu. Komplo teorisyenliği çok

daha geniş bir dünya görüşünün potansiyel ürünlerinden sadece birisiydi.

Basit Düşünen Zihinler

Bir düşünce tarzına göre insanların komplo teorilerine inanmasının nedeni basittir daha doğrusu *basitlik*tir. Tarihçi Kathryn Olmsted bunu kısa ve öz şekilde ortaya koyar: "Komplo teorileri, karmaşık hikâyeleri anlatmanın kolay yoludur."[290] *Siyon Protokolleri* araştırmacısı Binjamin Segel, komplo teorilerini, "bir ulusun varoluşuna dönük en ciddi sorunların basit bir formül aracılığıyla tam ve eksiksiz olarak çözülmesi"[291] şeklinde açıklar. Michael Billig ise şöyle der: "... [komplo teorileri] özünde basittir: Olguların birden fazla nedeni olamaz ve tarih, şans faktöründen arındırılmıştır. Tüm olguların izi, komplocular tarafından bilerek alınmış kararlara kadar, geriye doğru sürülebilir."[292] Daniel Pipes da komplo teorilerini benzer şekilde "akım" halindeki [streamlining] gerçeklik olarak tarifler, "Sayısız bela, tek bir düşman güç" halini almıştır.[293] Başka bir deyişle, komplo teorileri açıklanamaz olanı açıklanabilir, bileşik bir anlak haline getirir. Karmakarışık, sersemletici, muğlak realiteyi basit bir açıklamayla dümdüz hale koyarlar: *Yaptılar, oldu.*

Bu düşünce tarzı gereğince, komplo teorilerinin, asal olarak daha nüanslı açıklamalara yönelme niyeti ya da kapasitesi olmayan insanları cezbedeceği farz edilir. Bu bakış açısının geçmişi, modern komplo teorilerinin doğduğu zamanlara kadar uzanır. Jean-Joseph Mounier, Augustin de Barruel'in Fransız İhtilali'yle ilgili İlluminati komplo teorisine gayet açık ve net

290 Olmsted, K. S. (2011)., *age.* s. 6.

291 Segel, B. W., *age.* ss. 52–53.

292 Billig, M. (1978)., *age.* s. 315.

293 Pipes, D. (1996)., *age.* s. 229.

anlaşılır şekilde, "son derece karmaşık nedenler yerine gayet basit olanlar ikame edilmiş, meselenin özü en tembel ve yüzeysel zihinlere uyarlanmış"[294] cevabını vermiştir. Segel, İlluminati'nin ve antisemit komplo teorilerinin başarısını aynı şartlar açısından değerlendirmiştir. Şöyle yazar: "Bu saçma derecede basitleştirici tarih felsefesi sade insanların aklını cezbetmiştir çünkü onların kritik yeteneklerine dayatmalarda bulunmaz."[295]

Düşüncelerine katılmadığınız insanları zihinsel yetersizlik tanısıyla bir kenara itmek her zaman cezbedicidir ama doğru mudur? 1999 yılına gelindiğinde, yani Mounier'nin, komplo teorilerinin salaklara göre olduğunu ima etmesinin üzerinden iki yüzyıl geçmişken, sosyologlar nihayet bu hipotezi sınamak için işe koyuldu. Marina Abalakina-Paap yönetimindeki bir psikolog grubu, öğrencilere düşünce tarzlarını anlamaya yönelik sorulardan oluşan anketler dağıttı.[296] Üç özelliği ölçeceklerdi: düşünme ihtiyacı (yapbozlardan, problem çözmekten ve diğer zihinsel zorlamalardan ne kadar hoşlandıkları), belirsizlik toleransı (belirsizlik karşısında ne düzeyde rahat davrandıkları), atıf karmaşıklığı (insanların davranışları konusunda ne düzeyde karmaşık ve nüanslı açıklamalara ulaşma eğiliminde oldukları). Araştırmacılar, hâkim şablonlar ekseninde, komplo teorilerine meyleden öğrencilerin bu özelliklerde düşük puan alacaklarını, yani basite kaçan, katı ve tembel olacaklarını öngörmüştü. Öte yandan test, beklentilerin tersine, herhangi bir ilişki saptayamadı.

Daha yakın zamanda, psikologlar Patrick Leman ve Marco Cinnirella da benzer bir özelliği, düşünme ihtiyacını dizginleme becerisini (bir konudaki açıklamayla çabucak uzlaşma ve böyle-

294 Mounier, J. (1801). On the Influence Attributed to Philosophers, Freemasons, and to the Illuminati. W. & C. Spilsbury. s. v.

295 Segel, B. W., *age.* s. 52.

296 Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T. ve Gregory, W. L., *age.*

ce daha fazla zihinsel efor sarf etmeme arzusunu) ölçtü. Komplo teorisi savunucularıyla karşıtları arasında yine fark yoktu.

Düşünüldüğünde, şablonun eksik ve kusurlu olması o kadar da şaşırtıcı değildir. Komplo teorileri birçok bakımdan bu şablonda öne sürüldüğünden daha karmaşıktır. Bu teoriler bir bakıma basittir ama "aynı zamanda, komplo teoricileri karmaşıklıkta teselli bulurlar"[297]. Daniel Pipes şöyle der: "Girift ve şatafatlı açıklamalar onlar için korkutucu değildir. Komplo teorileri evreninde Occam'ın Usturası olarak bilinen –en basit açıklamanın gerçeğe en yakın olduğunu öne süren– mantık kuralı askıya alınmıştır." En iyi komplo teorileri, sonsuz ayrıntıya ve karmaşıklığa sahiptir. Kendini bu işe adamış komplo teorisyenleri için en basit açıklama asla doğru değildir. Daima görülmeyen güçlerin oluşturduğu, sıyrılıp alınması gereken başka bir katman ve gizli amaçlar vardır.

Öyle görünüyor ki komplo teorilerini entelektüel anlamda tembel ve kaygısız zihinlerin tercih edeceği aceleci, kolaycı açıklamalar olarak gösteren insanların bizzat kendileri aşırı basitleştirilmiş argümanlara inanma eğiliminde. Veriler, komplo teorisyenlerinin zihinsel bakımdan, bu teorilere kuşkuyla yaklaşanlardan daha alt seviyede olmadığını gösteriyor. Aslında yakın zamanda yapılan araştırmalar, muhalifleriyle karşı karşıya koyduğumuzda komplo teorisyenlerinin birçok bakımdan zihinsel maceralara *daha gözü pek* yaklaştığını gösteriyor.

Açık Zihinler

Açıklık, kişilik psikologlarına göre herkesin şahsiyetini özetleyen beş özelliğin –yani Büyük Beşli'nin– bir elementidir. (Diğerleri dürüstlük, dışadönüklük, uygunluk ve nevrotikliktir.) Yapılan birkaç çalışma, kişinin açıklık seviyesi ne kadar

297 Pipes, D. (1996)., *age.*, *s.* 229.

yüksekse komplo teorilerine inanma eğiliminin o kadar arttığını göstermiştir[298]. Ancak bu ilişki zayıftır ve yapılan birkaç başka araştırma bunu belirleyememiştir.[299] Öyleyse komplo teorisyenliği zihniyetinin genelde açıklıkla ilintili olduğu konusu hâlâ havadadır ve eğer böyle bir ilişki varsa muhtemelen zayıftır. (Hayal kırıklığına neden olabilecek bu belirsizliği mazur göreceğinize inanıyorum.)

Ancak açıklığa dönük birkaç farklı element vardır. Bu konu yaratıcılıkla, maceraperestlikle, duygusal farkındalıkla, entelektüel merakla, sanatı takdirle bağlantılıdır. Açıklıkta yüksek bir düzeye ulaşmak için bu kriterlerin hepsini tatmin etmeniz gerekmez. Görmediğiniz ülkelere yolculuk yapmayı sevebilir ama şiir konusunda üzerinize gelinmesinden hoşlanmıyor olabilirsiniz. Bu elementlerin hiçbiri komplo teorileriyle başlı başına ilgili gibi durmuyor. Komplo teorileri daha ziyade açıklığın son özelliğiyle ilintili olabilir: geleneksel akla dudak bükerek yaklaşmak ve tutucu olmayanı benimsemek. Bu anlayış, komplo teorisyenlerinin *başka* ne tür şeylere inanma eğiliminde olduğu üzerine yapılan bazı çalışmalardan gelir. Bu çalışmalarda tutarlı bir eğilim belirlenmiştir. Kişi komplo teorilerine ne kadar inanırsa geleneksel olmayan savları kabullenmeye o kadar yaklaşır.

Bugüne kadar yapılan çalışmaların en kapsamlılarından biri, Emilio Lobato'nun liderlik ettiği bir grup psikolog tarafından yürütülmüştür. Lobato ve meslektaşları üniversite öğrencilerini tuhaflık içeren üç tür iddiayla yoğun bir taramadan geçirdi:[300] Komplo teorileri, sahte bilim ve doğaüstü iddialar.

298 Swami, V., Pietschnig; J. Stieger, S. ve Voracek, M. (2013)., *age.*

299 Imhoff, R.,ve Bruder, M. (2014). Speaking (un-)truth to power. *European Journal of Personality, 28*(1), 25–43.

300 Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V. ve Chin, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal belirfs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology, 28*(5), 617–625.

Öğrenciler her iddiayı ne kadar güçlü inandıklarını gösterir şekilde puanladı, sonra bu cevaplar üç ayrı sonuçta yoğunlaşacak şekilde sınıflandırıldı. Ve bunların üçünün de birbiriyle iç içe geçmiş halde olduğu görüldü. Bir sonucun yükselmesi diğerlerinin de yükselmesine yol açıyordu. Homeopati[eş sağaltım] yöntemlerinin ciddi hastalıkları iyileştirebileceğine dair sahte bilim kavramına inananlar, doğaüstü psişik güçlerin gerçekliğine ve Kennedy suikastının komplo olduğuna da inanmaya meylediyordu. Aynı şekilde, Elvis'in hayatta olduğundan şüphelenen kişi, hayaletlerin gerçek olduğuna ve beynimizin sadece %10'unu kullandığımıza inanmaya daha meyilliydi. Öte yandan, komplo teorilerine şüpheyle yaklaşan bir denek, sahte bilim ve paranormal güçlere de kuşkuyla bakıyordu.

Başka çalışmalar, yama işi yorganı andıran bu garip inanışlar karışımına daha kapsamlı yaklaşımlarda bulunmuştur. Her şeyden önce, komplo teorisyenleri nispeten daha batıl itikatlı bir grup oluşturuyordu.[301] Birisi komplo teorilerini ne kadar fazla onaylarsa kara kedilerin, kırık aynaların, merdiven altından geçmenin uğursuzluğuna inanmaya da o kadar meyliydi. Başka bir noktaysa, buzla dolu bir küvette tek böbreği alınmış halde uyanan işadamı türünden bayat kent efsanelerinin geçerliliğine olan inancın bu deneklerde yükselmesiydi.[302] Komplo teorisyenleri astroloji ya da alternatif tıp gibi sahte bilim dallarına nispeten yakın durmakla kalmıyor, ana akım bilimi ve bunun aşı ya da genetiği değiştirilmiş gıdalar gibi ürünlerini reddetmeye daha fazla yöneliyordu.[303] Ayrıca birçok

301 Stieger, S., Gumhalter, N., Tran, U. S., Voracek, M. ve Swami, V. (2013)., *age.*

302 Drinkwater, K., Dagnall, N. ve Parker, A. (2012). Reality testing, conspiracy theories and paranormal beliefs. *Journal of Parapsychology, 76* (1), 57–77.

303 Lewandowsky, S., Gignac, G. E. ve Oberauer, K. (2013). The Role of Conspiracist Ideation and Worldviews in Predicting Rejection of Science. *PLOS ONE, 8*(10), e75637.

çalışma, benim Bilderberg Sınırı Festivali'nde deneyimleyerek keşfettiğim şeyi destekleyen veriler sağlamıştır: Komplo teorilerine inananlar metafizik kavramlar, karma, reenkarnasyon ve tüm kozmosun yaşayan bir bütün olduğu gibi fikirler içeren ruhani New Age akımlarına daha yakın durmaktadır.[304]

Burada, 11 Eylül'ün içeriden tezgâhlanmış bir iş olduğunu söyleyen herkesin hayaletlere, sağaltıcı kristallere ve küçük yeşil adamların varlığına inandığını ileri sürmüyorum. Daha net ifade etmem gerekirse, bunlar arasında *istatistiksel* bağlantılar, olasılık düzeyleri vardır. Elbette komplo teorilerine inanan ama paranormal olgulara ayıracak zamanı olmayan insanlar mevcuttur; aynı şekilde New Age guruları da Yeni Dünya Düzeni'ne ilgi göstermeyebilir. Ama geniş bir eğilim uyarınca, kişi, geleneksel olan dışında bir inanç sistemine ne kadar meyilliyse, diğerlerine de o kadar açık haldedir.

Gerçek Orada Bir Yerde

Doğrusu, bazı eklektik inançların arasındaki korelasyon çok şaşırtıcı değildir. Ne de olsa, devletin küçük yeşil adamların varlığını sakladığına inanmak küçük yeşil adamların varlığına inanmanızı gerekir. Büyük İlaç'ın enerjiyle şifa yöntemini bastırmakla ilgilendiğine inanıyorsanız, öyle bir şeyin mümkün olduğuna da inanıyor olmalısınız. Bu tip vakalarda ideolojik örtüşmeler durumun kendi içinde mevcut olan bir şeydir. Ama bazı bağlantıların açıklanması daha zor olabilir. Kennedy'yi CIA'in öldürdüğüne inanan birinin, hayaletlere ya da psişik güçlere, Lee Harvey Oswald'ın suikastı tek başına gerçekleştirdiğini düşünen birinden daha yakın durmasının belirgin bir nedeni yoktur. Aynı şekilde, tahtaya vurmanın size şans getireceğini düşünmenizle iklim değişikliklerinin arka planında bi-

304 Swami, V., Pietschnig, J., Tran, U. S., Nader, I. W., Stieger, S. ve Voracek, M. (2013)., *age.*

limin olduğuna dair görüşlerinizin ilgisi olması için de geçerli neden yoktur. Geleneksel olanlardan farklı ve görünüşte birbiriyle bağlantısı olmayan inanç sistemlerinin aynı çevrelerde ortaya çıkması, yeni bir vahiy doğmasına yol açmaz. Sosyolog Colin Campbell, 1970'lerde tüm ayrıksı ve harikulade fikirlerin serpilip birbiriyle kaynaştığı "toplumun entelektüel yeraltı" üzerine çalışmalar kaleme almıştır. Bunu *kült çevresi*[305] olarak adlandırıyordu. Bu terim, etkilere açık insanların akıllarını çelerek onları hayatlarını kurtarmak için maddi birikimlerini vermeye ikna eden karizmatik kült liderlerini akla getirebilir. Ama bu tür tam teşekküllü kültler, Campbell'a göre buzdağının tepesi, her tarafa nüfuz eden çok daha büyük, bulutlu bir düşünce tarzının dışarıya akseden kısmıdır. Campbell'a göre kült çevresi, her toplumun her daim mevcut olan bir özelliğidir. Nerede Ortodoks zihniyet varsa, orada insanlar Ortodoks olmayana doğru karşı koyulmaz bir çekim hisseder.

Campbell buna örnek oluşturacak kült inanışların ve toplulukların listesini verir: "Gelenekselci olamayan bilim, yabancı ve kâfir dinler, sapkın tıp... okült ve büyüler dünyası, metafizik ve psişik fenomenler dünyası, mistisizm ve yeni düşünce tarzları, bilinçli uzaylılar ve kayıp uygarlıklar dünyası, inanç ve doğa yoluyla sağaltım dünyası." Bunlara astroloji, numeroloji, parapsikoloji, revizyonist tarih, Yaradılışçılık, kıyamet kehanetleri, ölümün kıyısındaki deneyimler, mucize diyetler gibi konulardaki iddiaları da dahil edebiliriz. Bu eksantrik inanışlar karışımı, her ne kadar yüzeyde sonsuz çeşitlilik arz eder (ve bazen saçma) gibi görünse de, hepsi anahtar konumdaki bir özelliği paylaşır: Yerleşik düzen tarafından reddedilirler, geleneksel düşünce biçiminin muhalefetine hedef olurlar, entelektüellerin çiğnediği patikanın dışına itilirler.

305 Campbell, C. (2002). The cult, the cultic milieu and secularization. Kaplan, J. ve Lööw, H. (Ed.). *The Cultic Milieu*. Rowman & Littlefield. ss. 12–25 içinde.

Kült çevresinin değerler sistemi, *X-Files*'ın mantrası olan "gerçek orada bir yerde" ifadesiyle gayet derli toplu şekilde özetlenir. Bu sözler, hayatın büyük sorularına yanıt teşkil eder ama o yanıtları kurulu Düzen'in size bakmanızı söylediği yerlerde bulamazsınız; izlerini bizzat sürmeniz gerekir. (İkinci vurgu, kült çevresi için de geçerlidir: Gerçek *orada bir yerde* ve hayal ettiğinizden daha da garip.) Campbell'a göre, kült çevresinin kendini adamış müdavimleri, kişisel aydınlanma arayışları vasıtasıyla bir araya gelmiştir. Ve bunun gerçek meraklıları için yolculuk, varılması amaçlanan yerden daha önemlidir. Gerçek'e uzanan birçok yol vardır ve saklı bir bilgelik pınarı bulmanız, aramayı bırakmanızı gerektirmez. Neden bütün yumurtalarınızı aynı sepete koyasınız ki? Campbell, geleneksel olanın dışında ama bir yandan da birbiriyle ilintisiz düşüncelerin işte bu nedenle sık sık el ele dolaştığını söyler. Kült çevresinde düşünceler birbirini besleyip geliştirir. Örneğin "uzaydan gelen ziyaretçilerin psişik olduğu anlaşılmıştır ve medyumlar başka gezegenlerde hayat olduğunu doğrular."

Campbell, komplo teorilerinden bahsetmez ama az önce sıralanan korelasyonlara bakarak bunların kült çevresinde derli toplu şekilde yer bulduğunu söyleyebiliriz. Nicoli Nattrass, komplo teorileri dünyasında yapılacak kısa bir gezintinin "organize bir aktivistler ağının birbiriyle bağlantılı web siteleri, konferanslar, makaleler, kitaplar, belgeseller ve halkla ilişkiler uygulamaları aracılığıyla bilimle rekabet edecek ideolojiler inşa etmekle kalmadığı, kendi kahramanlarına, değerlerine, inanışlarına sahip olan, tamamıyla alternatif bir toplumsal dünya kurduğu gerçeğine kapı aralayacağını"[306] vurgular. Ve komplo teorileri dünyası, başka ayrıksı ideolojilerle dirsek temasındadır ki buna örnek olarak David Icke'ın gerçekliğin doğasına dair psişik mesajlar aldığı iddiasını ya da Alex Jones'un

306 Nattrass, N., *age.* s. 108.

"Süper Geliştirilmiş B-12 Vitamini Infowars Yaşam Sırrı 12™ Tescilli Formülü" gibi alternatif sağlık ürünlerinin reklamını yapmasını gösterebiliriz.

Dahası, komplocu mantık, inananların kült çevresine –diğer tüm ayrıksı ideolojilere kıyasla– daha derinlemesine dalmasını *gereksinir*.[307] Eğer ana akım bilgi kaynaklarının komplonun parçası olduğu düşünülüyorsa, belli bir düşüncenin bilim insanları, akademi çevreleri ya da medya tarafından reddedilmesi bu inanışın geçerliğinin kanıtı kabul edilebilir.

Öğrenme Cüreti Göster!

Yer üstünde kalan bilgi doğrultusunda bakmanın konforu, Campbell'ın zihinsel anlamda her şeyin mümkün olduğu yeraltı kültünü tuhaf bir alacakaranlık kuşağı şeklinde görmeyi kolaylaştırır. Gazeteci Francis Wheen *Hurafeler Dünyayı Nasıl Fethetti?* [*How Mumbo-Jumbo Conquered the World*] kitabında Aydınlanma değerlerinin komplo teorisyenleri ve onların yandaşı olan "irrasyonalistler[308] tarafından terk edilmesine" ilişkin üzüntüsünü belirtir.[309] Jonathan Kay, *Gerçekçiler Arasında*'da 11 Eylül Gerçeği'ni Aydınlanma'nın düşmanı ilan eder[310] ve bu insanların Akıl Çağı'nın sonunu getirebileceğinden kaygılandığını belirtir. Wheen ve Kay, komplo teorileri ve diğer ayrıksı inanışlara kuşkuyla yaklaşan ve ana akım bilgiye karşı çıkan insanları geri kafalı çatlaklar olarak yaftalayanlar arasında yaygın olan düşüncelerin temsilcileridir. Emma Jane ve Chris Fleming'in değindiği üzere, kült çevresinin sunduğu bu izlenim "komplo teorisyenleri ve onların hurafeye dayalı

307 Barkun, M. (1997). *Religion and the Racist Right*. UNC Press. s. 258.

308 Wheen, F. (2005). *How Mumbo-Jumbo Conquered the World*. PublicAffairs. s. 118

309 *age*. s. 118.

310 Kay, J. (2011)., *age*. s. xxiii.

söylemlerini, tıpkı saçma diyetler yaparak başarısızlığa uğrayanların entelektüel dengi gibi gösterir: Akıl Çağı'nın büyük düşünürleri toplumun hatalı ve cılız zihinsel yaklaşımlarını şekle sokarken kitleler bunu takip etmeyi boşlamıştır."[311] Öte yandan, kendi sırtımızı sıvazlama konusunda daha ileri gitmeden önce kült çevresinin Aydınlanma ideallerinden ne kadar uzaklaştığını görelim.

Fransız filozofu René Descartes, 1641'de yayımlanan *İlk Felsefe Üzerine Meditasyonlar* kitabında edinilmiş aklı reddetme, mümkün olan her şeyden şüphe duyma, kendi dünya anlayışını sıfırdan kurma, sadece kendi eleştirel yeteneklerine güvenme azmi göstererek Aydınlanma'yı başlatır. Britanyalı filozof John Locke ondan yarım asır sonra, "Ararken başka insanların düşünceleri yerine kendimizinkileri kullanırsak rasyonel ve derinlemesine bilgiyi keşfetmekte daha büyük ilerleme kaydederiz çünkü bana göre, başka insanların gözüyle bakarsak görmeyi umabileceklerimiz mantıken başkalarının görüşlerinden ibarettir," der.[312] Alman filozof Immanuel Kant da bir asır sonra, "Aydınlanma nedir?" sorusuna "*Sapere aude!*", yani "Öğrenme cüreti göster!"[313] ilkesiyle cevap verir.

Sizin de fark edebileceğiniz gibi, Aydınlanma düşünürlerinin yüce entelektüel ilhamlarının hiçbiri Campbell'ın belirleyici özellikleri "geleneksele saldıran" ve "kişisel inanç ve davranış özgürlüğünü savunan" kült çevresine bir milyon kilometre bile yaklaşamaz. Benzerlik bazen büsbütün esrarengizdir. Kant, okurlarını kendi anlayışlarını kullanma cesaretine yönelttikten sonra zihinsel tembelliği ve kitaplarda okuduklarına güvendikleri, başka insanların onlar namına düşünmesine izin verdikleri için gönüllü cehaletinde debelenen düşün-

311 Jane, E. A., ve Fleming, C., *age.* s. 60

312 http://metaphors.iath.virginia.edu/metaphors/24309

313 http://www.columbia.edu/acis/ets/CCREA D/etscc/kant.html

mekten aciz "sığırların" korkaklığını aşağılayarak devam eder ki, bu da "Uyan, koyun-insan"[sheeple] ifadesinin popülerlik kazanmasından asırlar öncesine isabet eder. Jane ve Fleming, komplocu zihniyetin "akılcılıktan kopukluk arz etmek bir yana, Aydınlanma idealleriyle yüz kızartıcı bir tutarlılık içinde"[314] olduğunu yazar.

Kült çevresi, mantığın tamamıyla askıya alındığı egzotik bir bilim karşıtı harikalar diyarı değildir. Ne de olsa, gerçekliğe yönelik kanıt temelli yaklaşımları reddederek bir kenara iten insanların sayısı fazla değildir. Dinleyicilerine bilim insanlarının kötü, aşağılık bir komplonun parçası olduğunu sık sık hatırlatan David Icke gibi biri bile tezlerine uyduğu zaman bilimsel araştırmalardan alıntı yapar.

Kült çevresi, gidererek karmaşıklaşan bir dünyada zihinsel özerkliğin hayatın gerçeğiyle çatıştığı zaman ortaya çıkan şeydir. Jane ve Fleming, önemli Aydınlanma düşünürlerinin, ortodoks zihniyetin büyük ölçüde Kilise'den kaynaklandığı ve dünyanın tüm teknik, bilimsel ve düşünsel bilgilerin göreceli olarak epey ince bir ansiklopedide rahatça toparlanabileceği bir dönemde yaşadığına dikkat çeker.[315] Başka bir deyişle, 17. yüzyılda, ortodoks zihniyeti reddetmek ve neyin gerçek olduğu konusunda en iyi yargıç olarak kendinizi seçmek tutarlı bir amaçtı.

O zamandan beri dünyaya dönük kolektif bilimsel kavrayışımız katlanarak karmaşıklaştı ve özelleşti. Uzmanlık düzeyinde olmayanların neyin doğru, neyin tutarsız olduğunu bilmesi giderek daha fazla zorlaştı (ve biz birçok konuda uzman değiliz). "Yapılan çalışmaların ortaya koyduğu üzere" ifadesi

314 Jane, E. A. ve Fleming, C., *age.* s. 132.

315 *age.* ss. 53–70.

anlamsız bir klişeye dönüştü. Bilimsel makaleler sık sık ödenek duvarlarının gerisinde tortulaşıyor ve bir mesele kişinin konuyla ilgili uzmanlığı yoksa anlaşılamaz bir hal alabiliyor. Herhangi bir markette bulabileceğiniz sıradan dondurulmuş gıda paketinin etiketini gerçekten anlamak lisans düzeyinde kimya, mühendislik, biyoloji ve beslenme eğitimi gerektirebiliyor. Entelektüel özerkliğimizden giderek daha fazla arındırılıyor, uzmanlığı kabul etmeye zorlanıyoruz.

Kült çevresi, bu özerkliğe sahip çıkmamızı sağlıyor. Bizim de uzman olabileceğimizi, anlatılanlara kulak vermek zorunda olmadığımızı, cevapları bulmak için az kullanılan yollarda dolaşmanın yeterli olduğunu söylüyor. Uyanın! Gerçek orada bir yerde! Öğrenme cüreti gösterin!

Campbell, kült çevresini bir kültürel yeraltı olarak anıyor ama komplo teorilerinin ve diğer geleneksel olmaktan uzak fikirlerin belirsiz, tonları bulanık bir zihinsel diyarla sınırlı kalmadığı ortada. Kült çevresine giren pek az insan bunu gerçek bir külte dalma noktasına götürür, çoğu bu sulara ayak parmağını sokmakla yetinir. *Secret* kitabının, Doktor Öz'ün, Deepak Chopra'nın ve *Ancient Aliens* gibi televizyon programlarının popülerliği, muazzam sayıda insanın en azından geçici ve/veya yüzeysel olarak gizemli ve gelenekselden farklı olana ilgi gösterdiğinin kanıtıdır. Ve bunun için kimse bizi suçlayamaz. Gizemli bilgiye ulaşmanın her zaman derin bir psikolojik cazibesi olmuştur. Susan Harding ve Kathleen Stewart şifreleri çözmenin, belirtiler arasında dolaşmanın, kayıp bilgileri ve gizli entrikaları ortaya çıkarmanın eğlenceli olduğunu vurgular.[316] Richard Hofstadter ise komplo teorisyenlerinin "bir komployu, bunun gerçeklerine henüz uyanmamış olan kamuoyuna mal olmadan önce idrak edebilen avangartın bir üye-

316 Nattrass, N., *age.* s. 107.

si"[317] olarak tanımlar. Ya da Damian Thompson'un vurguladığı üzere, ayrıksı inanışlar "Atlantis'in Antarktika buzulları altında ve Ahit Sandığı'nın Etiyopya'da saklı olduğu, uzaylıların DNA'larımızı manipüle ettiği, Mars'ta bir zamanlar uygarlıkların bulunduğu heyecan verici bir alternatif evrene giriş için pasaport işlevi görür."[318]

Ama genellikle, bir şeylere sırf eğlenceli oldukları için inanmayız. Bir şeye *gerçekten inanmamız* için bize akla yakın görünmesi gerekir. Kült inançlara sahip olanlar, ana akım bilim bir taraftan aldatılır ya da yanıltılırken, bilginin işaret ettiği yoldan ayrılarak yaptıkları yolculukta gerçeğe ulaşabileceklerinden nesil emin olabilir? Bizi ayartarak kült çevresine sürükleyen şeyin karizmatik bir mezhep lideri olması şart değildir; bazen bunun için tek gereken, aşırı iyimser düşünen beynimizin dünyayı normalde yaptığımızdan çok daha derinlemesine idrak ettiğimizi söylemesi olabilir.

"Sanırım Sandığımdan Daha Azını Biliyorum."

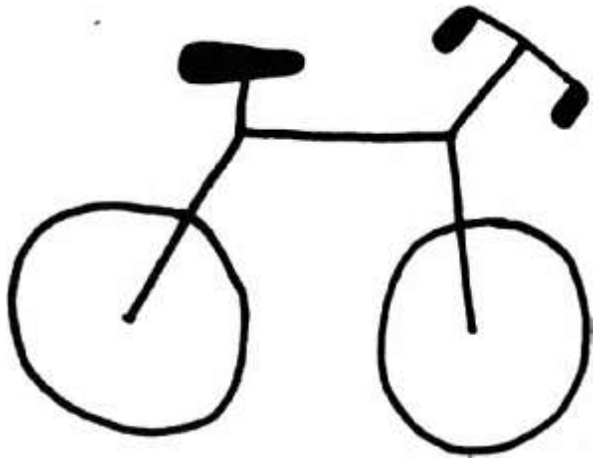
Gözünüzde sıradan bir bisiklet canlandırın. Bisiklet oldukça basit bir düzenektir: iki tekerlek, bir iskelet, gidonlar, pedallar ve zincir (amaçladığımız şey bakımından vites ve benzeri karmaşık düzenekleri bir kenara bırakabiliriz). Hayatınızın bir döneminde bunlardan birine sahip olma ya da en azından kullanmış olma ihtimaliniz yüksektir. Ve eğer bir kentte yaşıyorsanız her gün bunları elektrik direğine yaslanmış ya da caddede karşıdan karşıya geçerken, size doğru gelirken görüyorsunuzdur. Bisikletlere dair bir iki şey biliyorsunuz, değil mi?

Öyleyse sizin için çok kolay olacak. Aşağıda bir bisiklet eskizi var ama bunda birkaç önemli kısım eksik. Gerisini sizin

317 Hofstadter, R. (1964)., *age.*

318 Thompson, D. (2008). *Counterknowledge.* Atlantic Books. s. 10.

tamamlamanızı istiyorum. İskeletin eksik kısımlarını, zinciri ve pedalları ekleyin. Çizgileriniz acemi olursa da önemli değil. Sanatsal yetenek testi yapmıyoruz nasılsa. Elinizin altında kalem yoksa bunu zihninizden de yapabilirsiniz. Bisikletin işe yaraması için farklı parçaların nerelerde olması gerektiğini kabaca belirlemenizi istiyorum.

Nasıl yaptınız? Psikolog Rebecca Lawson insanlardan aynı şeyi istediğinde, hepsinin bisiklete binmeyi bilmesine ve çoğunun evinde bir tane olmasına rağmen yaklaşık yarısı bazı parçaları yanlış yerleştirdi.[319] Ve yaptıkları ufak tefek, önemsiz hatalar değildi. Bisikleti yararsız bir hurda yığınına çevirecek tasarım kusurlarıydı bunlar. Bazı denekler bisikletin iskeletini hem ön hem de arka tekerleğe bağlamıştı ki bu da gidonu döndürmeyi imkânsız hale getirecekti. Bazıları da pedalları ayaklarınızla ulaşmanızı zorlaştıracak şekilde tekerleklerin ortasına yerleştirmişti. En yaygın hataysa zincirin yanlış yere koyulmasıydı; bazı denekler bunu ön *ve* arka tekerlekler arasında çevrim halinde, yani yine gidon kullanımını sıkıntılı hale sokacak şekilde göstermişti. Doğru cevap, iskeletin, selenin

319 Lawson, R. (2006). The science of cycology: Failures to understand how everyday objects work. *Memory & Cognition, 34*(8), 1667–1675.

altından tekerleklerin arasındaki bir noktaya kadar uzanması, oradan arka tekerleğe bağlanması, üçgeni tamamlayacak şekilde selenin altına dönmesi ve bir demirin de benzer üçgen oluşturacak şekilde ortadaki bağlantı noktasından gidonun altına gitmesiydi. Pedalların tekerleklerin arasında yer alması ve zincirin de pedallarla arka tekerlek arasında çevrim oluşturması gerekiyordu. Bu plan, pedalların zinciri çevirerek arka tekerleği hareketlendirmesini sağlarken ön tekerleği serbestçe dönebilecek şekilde serbest bırakır. Siz hata yaptınız mı? Soru düşündüğünüzden zor mu çıktı?

Bu yanıltıcı derecede basit deney, birçok insanın bisikletin gerçekte nasıl çalıştığına dair temel kavrayışa sahip olmadığını gösterir. Aslında tek başına çok da açıklayıcı değildir. Yaşamda bisiklet tasarımının daha incelikli noktalarını anlamadan da tutunabileceğimizi açıkça ortaya koyar. Asıl ilginç olan, öyle bir kavrayışa sahip olmadığımızı çizimi tamamlamak zorunda kaldığımızda bocalayana kadar *bilmememizdir*. Lawson, önlerine çizimi koymadan önce insanlara bisikletlerin temel mekaniğini ne düzeyde bildiklerini sormuştu. "Bisikletin nasıl çalıştığını biraz biliyorum ya da hiç bilmiyorum" cevabının 1, "Bisikletin nasıl çalıştığını eksiksiz biliyorum" cevabının 7 olarak değerlendirildiği bir tabloda insanlar kendilerine bir yer seçmişti ve makul bilgi düzeyi 4 ve 5 olarak değerlendirilecekti. Ama birçok insanın kendisi için belirlediği kavrayış düzeyinin yanılsamadan ibaret olduğu anlaşıldı. Yaptıkları hatalar gösterildiğinde –başka bir deyişle, bu konudaki cehaletleriyle doğrudan yüzleştiklerinde– bu yanılsama yok olup gitmişti. Şaşırtıcı bir deneydi bu. İçtenlikle konuşan bir denek durumu şöyle özetlemişti: "Sanırım sandığımdan daha azını biliyorum."

Olduğundan daha iyi bildiğimizi düşündüğümüz şeyler bisikletlerin mekaniğiyle sınırlı değildir. Birçok şeyi anladığımız

konusunda aşırı güvene sahibizdir. Yale Üniversitesi'nin lisansüstü öğrencilerinden Leon Rozenblit ve danışmanı Frank Keil, yaptıkları bir dizi geniş çaplı deneyde insanlara konserve açacağı ya da fermuardan helikoptere kadar, farklı karmaşıklık ve aşinalık seviyelerindeki düzenekleri ne kadar iyi bildiklerine inandıklarını sordu.[320] Her örnekte, çoğu insan başta düzeneğin çalışması konusunda makul düzeyde ayrıntılı bilgiye sahip olduğunu düşünüyordu. Öte yandan, araştırmacılar konserve açacağının nasıl çalıştığının ya da helikopterin nasıl uçtuğunun adım adım açıklanarak yazıya dökülmesini istediğinde çoğu insan bunu tamamlayamadı. Lawson'un hüsrana uğrayan bisikletinde olduğu gibi, Rozenblit'le Keil'in denekleri de "sandıklarından çok daha az şey biliyor olmanın şaşkınlığına ve mahcubiyetine kapıldı."

Ve bu kadarla da kalmaz. İnsanlar düşen nesnelerin nasıl bir yol izlediği gibi basit fizik problemlerine[321] ve depremlerin nasıl gerçekleştiği, kuyrukluyıldızların gerilerinde neden iz bıraktığı ya da gökkuşağının nasıl oluştuğu gibi daha karmaşık doğa olaylarına[322] dair bilgilerini de gözlerinde büyütür. İnsanlar yasaları[323], politikaları gerçekte olduğundan daha iyi bildiklerini düşünürler.[324] Dan Simons'la Chris Chabris'in *Görünmeyen Goril*'de [*The Invisible Gorilla*] belirttiği gibi[325],

320 Rozenblit, L. ve Keil, F. (2002). The misunderstood limits of folk science: an illusion of explanatory depth. *Cognitive Science, 26*(5), 521–562.

321 http://www.psmag.com/health-and-behavior/confident-idiots-92793

322 Rozenblit, L. ve Keil, F. (2002)., *age.*

323 Kim, P. T. (1997). Bargaining with imperfect information: A study of worker perceptions of legal protection in an at-will world. *Cornell Law Review, 83*, 105–160.

324 Fernbach, P. M., Rogers, T., Fox, C. R., ve Sloman, S. A. (2013). Political extremism is supported by an illusion of understanding. *Psychological Science, 24*(6), 939-946.

325 Chabris, C., ve Simons, D. (2011). *The Invisible Gorilla.* Broadway Paperbacks. Ss. 123-127.

Büyük Boston Kazısı [Boston's Big Dig] türünden, bütçe nedeniyle aksayarak ilerleyen ve hedeflenen tarihi geride bırakan projeler uzmanların bile planlama safhasında bilgi kapasitelerini abarttığını gösterir.

Bir şeyi derinlemesine anladığımızı düşünebiliriz ama mesele bildiklerimizi uygulamaya koymak olduğunda sık sık bunların yetersiz kaldığı anlaşılır.

Bilinmeyen Bilinmeyenler

Kavrayışımızın derinliğini neden bu kadar sıklıkla yanlış değerlendiririz? Bu sanki kendimize pohpohlayıcı bir yalan söylemekten ya da etkileyici görünmeye çalışmaktan öte bir şey. İnsanlara meselelere dönük kavrayışlarını ya da yeteneklerini samimiyetle ve doğru şekilde değerlendirmeleri için nakit para teklif etmek bile bu konudaki aşırı güvenlerini kırmaya yetmez.[326] Onları, yeteneklerini kendi emsallerini gözeterek değerlendirmeye, böylece kibirli ya da aptal gibi görünmekten kurtulmaya zorlamak da yetersiz kalır.

Aşırı güvenimizin gerçek nedeni, *üstbilişsel* bir arızadan kaynaklanır. *Üstbiliş* terimi, "düşünme üzerine düşünme" olgusunu ifade etmenin şık bir yoludur. "Matematikte iyiyim," ya da "Dikkatim kolaylıkla dağıtılabilir," türünden bir şey söylediğiniz zaman üstbilişsel bir sezgi ortaya koymuş olursunuz. Ama kişinin kendi dirseğini yalayabilmesi örneğinde olduğu gibi, kendi düşüncemiz üzerinde düşünmek de kulağa geldiği kadar kolay değildir. Mesele ne kadar bildiğimizi değerlendirmek ve özellikle de ne kadarını *bilmediğimizi* idrak etmek olduğunda yeteneklerimizin sınırı vardır. Birleşik Devletler'in eski savunma bakanı Donald Rumsfeld, bu sorunu mükemmel şekilde özetlemiştir:

326 Ehrlinger, J., Johnson, K., Banner, M., Dunning, D. ve Kruger, J. (2008). Why the unskilled are unaware. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 105*, 98–121.

"Bildiğimiz gibi, bilinen bilinenler vardır; bildiğimizi bildiğimiz şeyler yani. Ayrıca, bilinen bilinmeyenler olduğunu da biliriz; yani bilmediğimiz bazı şeyler olduğu bilgimiz dahilindedir. Ama bir yandan da bilinmeyen bilinmeyenler, yani bilmediğimizi bilmediğimiz şeyler de mevcuttur... İşte bize zorluk çıkaranlar da bu son kategoride yer alanlardır."[327]

Rumsfeld'in sözcük seçme yöntemi beyninizde bükülmeye yol açmış (ve titiz dilbilimcilerden sert eleştiriler almış) olabilir ama vurgulamayı amaçladığı nokta önemlidir. Sırayla her kategoriyi ele alalım. *Bilinen bilinenler* kolay. İngiltere'nin başkenti neresidir? Cevabı biliyorum: Londra. Okuduğumda beynim soruyu sanki zihinsel bir arama motoruna koydu ve cevap ortaya çıkıverdi. *Bilinen bilinmeyenler* de fazla sorun teşkil etmiyor. Namibya'nın başkenti neresidir? Bilmiyorum. Ama bilmediğimi *biliyorum*. Arama butonuna tıkladığımda "Yaptığınız arama herhangi belgeyle uyuşmadı" hata mesajını ileten boş bir sayfa çıkıyor. Leon Rozenblit, mesele ülkelerin başkentleri türünden basit bilgiler olduğunda, bilgimizi olduğundan fazlaymış gibi kabullenme eğilimi göstermediğimizi bulgulamıştır. Cevabı ya biliyoruzdur ya da bilmiyoruzdur; ayrımı ortaya koyma konusunda sorunumuz yoktur. Bilinen bilinmeyeni, bilgi dağarcığımızdaki doldurulmayı bekleyen derli toplu, küçük bir boşluk olarak deneyimleriz. (Muhteşem arama motoru sayesinde kendimdeki bu boşluğu doldurdum: Namibya'nın başkenti Windhoek'tir.)

Ama diğer tarafta da *bilinmeyen bilinmeyenler* var. Bunlar daha sinsi şeyler. Zihinsel kör noktalar oluşturuyorlar ve beynimiz böyle noktaları doldurmayı sever. Rebecca Lawson, Leon Rozenblit ve diğerlerinin bulgularına göre kör noktalara özellikle depremler, bisikletler gibi fiziksel olgular ya da dü-

327 http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=2636

zenekler ve adalet ya da siyaset gibi karmaşık sistemler söz konusu olduğunda meyilliyizdir. Rozenblit'e göre mesele, çoğumuz bisiklet tamircisi ya da siyaset bilimci olmamamıza rağmen hepimizin bunların yüzeysel özelliklerine dair tesadüfi bir aşinalık sahibi olmamızdan kaynaklanır. Bu belirsiz bilgi yüzeyselliği, sorun yaşamamıza neden olabilir çünkü bir şeyi fazla *bilmediğimizi* bilmek de biraz uzmanlık gerektirir. Bu olmadan derin bir kavrayış havuzuyla sığ bir birikintinin farkını ayırt etmek zordur.

Psikolog David Dunning bunu daha anlaşılır şekilde açıklar: "Cahil bir beyin tamamen lekesiz, boş bir kap değildir. Yıllar boyunca biriktirdiğimiz bilgiyle, tüm yaşam deneyimleriyle, kuramlarla, sezgilerle, gerçeklerle, stratejilerle, algoritmalarla, sezgiselliklerle [heuristics], metaforlarla ve öngörülerle doludur."[328] Bir konuda bilgilendirilmediğimiz –ve birçok konuda cahil olduğumuz zaman– beynimiz zihinsel kör noktayı sıvamak için elde ne varsa rasgele kullanır.

Rebecca Lawson'un bisiklet konusundaki bilgilerini gayet yüksek olarak değerlendiren, sonra da diyagramı tamamlama işini beceremeyen denekleri için bisikletin nasıl çalıştığı bilinmeyen bir bilinmeyendi. Lawson bilgilerini derecelendirmelerini istediğinde zihinsel bir arama yapmışlardı ve ortaya, üstünde hata mesajı olan boş bir sayfa çıkmamıştı. Bunun yerine ilk bakışta sağlıklı bilgilerle dolu gibi görünen bir sayfayla karşılaşmışlardı: çeşitli parçaların isimleri, çocukluklarında bindikleri bisikletin nasıl göründüğüne dair hatları belirsiz anılar, bisiklet sürme deneyimi, hatta belki patlak bir lastiğin nasıl onarılacağı bilgisi. Tüm bu oldukça sığ bilgileri, parçalar bir araya geldiğinde tekerleği nasıl döndürdüğü bilgisiyle karıştırmışlardı. Sayfayı daha yakından incelemek zorunda kaldıkla-

328 http://www.psmag.com/navigation/health-andbehavior/confident-idiots-92793/

rında, yani sinir bozucu psikolog çizimde yaptıkları hatalarla yüzleşmelerine neden olduğunda, yanıltıcı bilgileri bir serap gibi yok olup gitmişti.

Rozenblit'le Keil'in de vurguladığı gibi, bazen ancak konunun iskeletine ait olabilecek denli tamamlanmamış bir eskizi "yaşama geçmiş bir projenin çıktısı"[329] olarak görme yanlışını yaparız. Veya Chris Chabris ve Dan Simons'un ifadesinden alıntılarsak: bir bisikletin nasıl çalıştığını anladığınızdan ancak bisikletin nasıl çalıştığını anladığınızda tam olarak emin olursunuz.[330]

Bunun aklınıza yatması zor olabilir. Ne de olsa, mesele entelektüel kör noktalarımız olduğunda kör noktalara sahibizdir. Öte yandan, bir kör noktanızın beklenmedik şekilde ifşa edilmesiyle birlikte tedirginliğe kapılmış olabilirsiniz. Belki de arkadaşlarınızla içki içip sohbet ederken kendinizi yakın zamanda fikir edindiğiniz bir konu üzerine söylev verir halde buldunuz. Diyelim ki söylevin ortasında birisi emisyon üst sınırı ve ticaret politikalarının küresel karbon emisyonu salınımını *nasıl etkilediği* gibi masum bir soruyla araya girdi. Ansızın ne diyeceğinizi bilmez halde kalıyorsunuz. Sağlam bir entelektüel zeminde durduğunuzu düşünmüştünüz ama idrakinizin ayağınızın altından çekildiğini ve şu çizgi filmdeki çakal gibi havada kalakaldığınızı fark ediyorsunuz. Bazen idrakimizin nerede son bulduğunu, uçurumun kıyısından mutlu ve mesut halde düşene kadar anlayamayız. Eğer böyle bir deneyiminiz hiç olmadıysa ya dâhisiniz, ya sadece sahiden uzmanlığınız içinde kalan başlıklar üzerine konuşuyorsunuz ya da bilinmeyen bilinmeyenler konusunda özellikle kötü bir deneyiminiz olmuş.

329 Rozenblit, L. ve Keil, F. (2002)., *age.*

330 Chabris, C. ve Simons, D. (2011)., *age.* s. 122.

Google Üniversitesi

Nanoteknoloji konusunda neler düşünüyorsunuz? Buna dair bilgileriniz bilinçli bir duruş sergilemek için yeterli mi? David Dunning şöyle der: "Kişi gizemli bir teknolojiye dair fikirlere tesadüfen ermenin zor olduğunu düşünebilir.[331] Gerçekten de nanoteknolojinin insan türü için bir nimet mi, yoksa kıyamete doğru atılmış bir adım mı olduğunu anlamak malzeme bilimi, mühendislik, sanayi yapısı, mevzuat meseleleri, organik kimya, yüzey bilimi, yarıiletken fiziği, mikrofabrikasyon, moleküler biyoloji üzerine bilgi sahibi olmayı gerektirir." Buna rağmen ilintili disiplinlerde uzmanlığı olmayan insanlar söz konusu olguya dönük fikir üretmekte sınır tanımaz.

2006 yılında yapılan bir çalışmada, katılımcıların büyük çoğunluğu nanoteknoloji üzerine çok az bilgi sahibi olduğunu ya da buna dair hiçbir şey bilmediğini kabullenmiştir.[332] Bu teknolojinin yararlarını ve risklerini ölçmeleri istendiğinde yaklaşık yarısı cevap veremeyeceğini söylemiştir. Onlara göre potansiyel yararlar ve zararlar meselesi, bilinen bilinmeyenlerdendir. Ama bir idrak yanılsaması uydurmak için gerekli olan sadece azıcık bilgidir. Başka bir çalışmada psikolog Dan Kahan'la meslektaşları, iki cümle uzunluğunda ve peşin hüküm doğurmayacak bir nanoteknoloji tanımı verdikleri on kişiden dokuzunun bunun potansiyel zararları ya da yararları konusunda fikir yürütmesini sağlayabildi.[333]

Dürüst olmak gerekirse, çoğu insanın eğilimi tarafsız kalma yönündeydi; bütününde bakıldığında çoğunluk, yararlar ve

331 http://www.psmag.com/navigation/healthand-behavior/confident-idiots-92793/

332 http://www.nanotechproject.org/file_download/files/HartReport.pdf

333 Kahan, D. M., Braman, D., Slovic, P., Gastil, J. ve Cohen, G. L. (2008). The future of nanotechnology risk perceptions. Harvard Law School Program on Risk Regulation Research Paper, (08-24). http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1089230

riskler değerlendirmesinin ortalarından ayrılmamayı seçerek iki tarafın birbirine epey denk olduğu cevabını verdi. Öte yandan, verilen azıcık ilave bilgi pazarlığın bağlanmasına yetti. Kahan, farklı bir denek grubuna nanoteknoloji üzerine iki kısa paragraf okuttu ki bunların biri potansiyel yararların, diğeri potansiyel zararların ana hatlarını özetliyordu. Gerçekte, az miktarda muğlak ve çelişkili duygular doğurması olası bilgi, aydınlatıcı olmaktan tamamen uzaktı. Ama anlaşıldığı kadarıyla insanlara hiç de öyle görünmemişti. Fikir öne sürmekte isteksiz davrananların sayısı yarıya inerek %11'den sadece %5'e düştü. Daha da önemlisi, bu yeni aşama, deneklerin tarafsız bölgeyi terk etmesine yol açmıştı. İki sıkıcı paragrafı okuduktan sonra insanlar bir yönde ya da diğerinde bilimsel açıdan belirgin derecede daha güçlü fikirler öne sürmeye meyletmişti. Azıcık bilgi –aydınlatıcı olmakta yetersiz kalsa bile– bizi abartılı derecede fikir sahibi etmeye yeter. Ve insanların neredeyse hiçbir şey bilmedikleri bir teknoloji karşısında konumlanmasına yol açan bu yanılsama, bazılarını kült çevresine sürükleyebilir.

Jenny McCarthy, *Sözcüklerden Daha Yüksek Tonla: Bir Annenin Otizmi İyileştirme Yolculuğu* [*Louder than Words: A Mother's Journey in Healing Autism*] kitabını tanıtmak üzere 18 Eylül 2007'de *Oprah Winfrey Show*'a çıktı.[334] McCarthy programda oğlu Evan'a otizm teşhisinin nasıl konduğunu anlattı ve hastalığın aşılardan kaynaklandığını öne sürdü. Çok yönlü bir kadındı Jenny McCarthy: Modeldi, aktristti, yazardı. Ancak herhangi düzeyde tıp eğitimi görmemişti. Öyleyse onu oğlunun otizmi konusunda tanılar yapmaya vasıflı kılan şey neydi? Oprah'ya şöyle diyordu: " Google Üniversitesi'nden mezun oldum. Evan'a otizm teşhisi konduğunda ilk yaptığım şey

334 http://blogs.plos.org/thepanicvirus/2013/07/15/a-jenny-mccarthy-reader-pt-2-jenny-brings-her-anti-vaccine-views-to-oprah/

Google'a girmekti. Otizm yazıp arama yaptım ve araştırmamı başlattım." Oprah konumu gereği Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi'nin, mevcut en makbul araştırmaların, aşılarla otizm arasında bir bağlantı bulamadığı yönündeki açıklamasını okuyunca McCarthy önceden hazırlanmış karşı argümanına başvurdu: "Benim bilimimin adı Evan'dır ve şimdi evde. Bilim diye bunu tanırım."

Jenny McCarthy, ana akım tıptan daha iyisini bildiği kanısında yalnız değildir. Christine Maggiore, Chicagolu bir iş kadını.[335] 1992 yılında rutin bir kan tahlili yaptırırken HIV pozitif olduğunu öğrendi. Herhangi düzeyde bilimsel eğitimi ya da üniversite diploması bulunmamasına rağmen tıbbi AIDS literatürüne daldı. AIDS'in HIV virüsünden değil; uyuşturucu kullanımından, anal seksten, hatta hastalığın tedavisi için verilen reçeteli ilaçlardan kaynaklandığı sonucuna vardı. Mesajını yaymak için Sağ ve Sağlıklı AIDS Alternatifleri adlı bir grup kurdu. Rock grubu Foo Fighters, 2000 yılında bu oluşum yararına Hollywood'da bir konser verdi. Konserde Maggiore dinleyicilere şöyle diyordu: "Bana beş ila yedi yıllık ömrüm kaldığı söylendi. Bu sekiz yıl önceydi ve o zamandan beri hayatımı AIDS ilaçları olmadan, gayet sağlıklı şekilde sürdürüyorum... Bunu doktorların yönlendirmelerine uymamaya borçluyum. O yönlendirmeleri sorguladım. Ve hepinize HIV ve AIDS konusunda size söylenenleri sorgulamayı tavsiye ediyorum."

Maggiore hamile kalınca AIDS'in çocuklarına geçmesini engelleyecek hiçbir tıbbi önleme başvurmadı. Kızı Eliza Jane, üç buçuk yaşındayken AIDS'ten öldü. Maggiore'nin kendisi de 27 Aralık 2008'de elli iki yaşındayken, tedavi görmeyen AIDS hastaları arasında yaygın olan "fırsatçı enfeksiyonlar" nedeniyle hayata veda etti.

335 Nattrass, N., *age.* ss. 118–127.

Fena Şeydir Bir Parça Bilmek

Google Üniversitesi'nin kalabalık bir öğrenci kitlesi vardır. Kontrollü bina yıkımı üzerine birkaç YouTube videosu izledikten sonra inşaat mühendisliği alanında yeterince bilgili olduğunuza, İkiz Kuleler'in çöküşünün üzerinde birliğe varılmış uzman görüşlerinin tersine kontrollü yıkım olduğuna inanmak size cazip gelebilir. Hepimiz vurulan adamın kurşunun sekmesiyle geriye savrulduğu filmler izlemişizdir; böylece adli balistik konusunda gereken her şeyi bildiğimize, John F. Kennedy'nin başının geriye ve sola doğru yaptığı harekete bakarak görülmeyen suikastçının yerini saptayabileceğimize inanmak da ayartıcı olabilir. Karanlık, bulutlu bir göğün içinde yıldızlar olması gerektiğini biliriz ve Ay yüzeyinde çekilen fotoğraflarda yıldız görünmediğini öne sürmenin Ay'a inişin sahte olduğunu kanıtlamamıza yeteceğini düşünmek hoşumuza gidebilir. Çoğumuz inşaat mühendisliğinde ya da adli balistikte ya da astrofotografide uzman değilizdir. Ancak azıcık bilgi sahibi olduğumuzda bunun çok fazla olduğu sanısına kapılmak kolaydır. İdrak yanılsaması hepimizi yayıldığı koltuktan ahkâm kesen uzmanlara dönüştürebilir.

Bilgimizin derinliğini ölçmeye zorlandığımızda, dibe genellikle sandığımızdan çabuk ulaşırız. Öte yandan, yaşamda çoğunlukla yüzeyde batmadan durarak idare edebilir, bilmediğimiz ne kadar çok şey olduğunu hiç fark etmeyebiliriz. Bu konudaki yanılsamamız çoğunlukla zorlamayla karşılaşmaz. Önümüze tamamlanmamış bisiklet şemaları koyan psikologlarla nadiren uğraşırız, dostlarımız genellikle bizi bozmayacak kadar naziktir ve çevremizi insanların inançlarımızı güçlendirdiği entelektüel bir yankı odasıyla sarmalayarak rahat ederiz. Christine Maggiore, Jenny McCarthy ve başka milyonlarca oturduğu yerden ahkâm kesen uzmanın idrak yanılsaması, dü-

şünceleri temellendirilmiş muhalefetle karşılaşana kadar sarsılmaz bir inanç içinde gelişip serpilmiştir.

Bu bölüme iki bin insanın bir tarlada toplanıp uzaktaki bir otele doğru, "Katil olduğunuzu biliyoruz!" diye bağırışını anlatarak başlamıştık. Orada konuştuğum herkes Bilderberg destekçilerinin kanlı komplolara karıştığından gayet emindi ama ayrıntılar konusunda bastırdığımda, örneğin Bilderberg destekçilerinin gerçekten kim olduğunu, büyük komplolarını nasıl yürüttüklerini, bu konuda neler yapılabileceğini sorduğumda insanların cevapları darmadağınık ve genellikle hayal kırıklığı yaratacak kadar belirsizdi. Bir festival katılımcısı şöyle diyordu: "Eh, temelinde, mesele gerçeği ifşa etmek. Ve gerçeğin de farklı insanlar için farklı olduğu açık şekilde ortada ama ben bunu tek bir şey olarak görüyorum ve gerçeğin başka herhangi bir versiyonu benim için gerçekdışıdır. Bilirsin işte, gerçek o kötü insanlardan –anlıyorsun ya– daha derinlere, bambaşka şeylere uzanıyor... Yani... Tam olarak ifade edecek sözleri bulamadım."[336]

Alexander Pope, 1709 tarihli *Eleştiri Üzerine Bir Makale* [*An Essay on Criticism*] şiirinde şöyle der:

Fena şeydir bir parça bilmek;
Pieria Pınarı'ndan ya kana kana içmek
ya hepten bırakmak gerek;
Sığ yudumlar sarhoş eder beyni;
Fazla fazla içmekse tekrar ayıltır bizi.

336 Bu söyleşi, meslektaşım Mike Wood tarafından yapılmıştır. Mike'ın ve benim Bilderberg Sınırı Festivali'nde yaptığımız tüm söyleşilerin kaydı şu linkte bulunabilir: http://conspiracypsychology.com/2013/06/14/a-trip-to-the-bilderberg-fringe-festival/

Emma Jane ve Chris Fleming, tüm cevapları bilmediğinizi kabullenmenin değerine belki daha az şiirsel ama çok daha pragmatik bir yaklaşım getirir: "Sandığımızdan azını bildiğimizi ve yarın bugünden daha derin bir karanlık içinde olabileceğimizi kabullenmek" erdem sayılmalıdır. "Belki de arada sırada durup kendi kendimize, 'Biliyor musun, neden söz ettiğim konusunda en ufak bir fikrim yok,' dememiz gerekir."[337]

337 Jane, E. A., ve Fleming, C., *age.* s. 138.

7

(RESMİ) HİKÂYELER

David Icke her zaman hayalperest olmuştur. Dediğine göre, okulda öğretmenleri ona hayal kurmayı kesmesini söylermiş ve o da kendi kendine, *"Hayal kurmayı sizi dinlemekten fazla seviyorum, o nedenle de devam edeceğim,"* dermiş.[338] Icke, on beş yaşındayken futbolcu olmak için okulu bıraktı. Eklem romatizması yüzünden yirmi bir yaşında emekli olmak zorunda kalınca gazeteciliğe yöneldi.

1980'lere gelindiğinde Icke, BBC'nin spor sunucusu olarak ünlenmişti. Ama 1993'te yayımlanan otobiyografisinde de itiraf ettiği gibi, bu başarısına rağmen hayata karşı tatminsizlik besliyordu ve bu giderek artıyordu.[339] Hayata dair daha öte şeyler olduğunu hissediyordu. İşte o sıralarda dünyanın kötü bir çok boyutlu sürüngenler ırkının gizli egemenliği altında olduğunu bildiren psişik mesajlar almaya başladı.

David Icke'ın anlattığı şekliyle gerçeğin hikâyesi aşağıdaki gibidir.[340]

İnsanlığın altın çağını sürdürdüğü bir dönem vardı. Ahenk ve mutluluk zamanıydı bu. Kadim atalarımız birbirleriyle ve evrenle kusursuz bir karşılıklı bağlantı kurmuş halde yaşı-

338 Icke, D. "Remember Who You Are,". Wembley Arena'da konuşma, 28 Ekim 2012.

339 Icke, D. (1993). *In the Light of Experience*. Warner. s. 106.

340 Bu anlatım büyük ölçüde Icke'ın 28 Ekim 2012 tarihinde Wembley Arena'da yaptığı ve neredeyse tüm gün süren konuşmaya dayanır.

yordu. Savaş yoktu, kıtlık yoktu, çevre kirliliği yoktu; herkes uyum içinde yaşıyordu. Sonra huzur hoyratça paramparça edildi. Tekinsiz bir güç, insanlığın üzerine karanlık gölgeler salmaya başladı. Bir komplo işliyordu.

Günümüzden bin yıl önce, komplocular kozmosla olan doğal bağlantılarımızı baskı altına almak, bizi kesintisiz korku ve akıl karışıklığı içinde kısılmış halde tutmak üzere tasarlanmış karmaşık bir kontrol sistemini gizlice uygulamaya koymuştu. Modern dünya onların gizli entrikaları için bir mabetti. Ana akım medya, eğitim sistemi, bilim, siyaset, Batı tıbbı komplocuların zihnimizi kontrol etmek ve bizi itaatkâr kılmak için kullandıkları araçlardı. Dünyada her ne olup bitiyorsa –savaşlar, ekonomik durgunluklar, doğal afetler, terör saldırıları– kara giysili adamların oluşturduğu gizli bir topluluk tarafından dumanlı toplantı odalarında tasarlanıp yönetiliyordu. Ama bu, tavşan deliğinin sadece dış çeperini oluşturuyordu. Bu dünyevi gaddarlar daha da şeytani bir düşmanın kuklalarından öte değildi.

Icke'a göre bu iğrenç komplonun asıl faili, Archon denen çok boyutlu bir uzaylı sürüngen türüydü. Ve komplo da bizim beş duyumuzun ötesine uzanıyordu. Archon'lar tıpkı vampirler gibi insan enerjisiyle besleniyordu. Korku ve nefrete karşı özel bir iştahları vardı; bizi bir sanal gerçeklik hapishanesinde tutarak en karanlık duygularımızı hasat ediyorlardı. Evrenimiz artık bir hologramdan öte değildi ve Archonlar kozmosun her dokusuna nüfuz etmişti. Gerçeklik algımızı kontrol altında tutarak düşüncelerimizi kaynağında manipüle edebiliyor, bizi etkileri altında kapana kısılmış halde, kesintisiz korku ve akıl karışıklığı yaşayıp göremedikleri efendilerine itaat eden köleler konumunda tutabiliyorlardı.

Her şey umutsuz görünüyor. Kendimizi Archonların şeytani iktidarına kaptırmışız. İnsanlık tamamen köleliğin kıyısında sendeliyor. Oyun bitti: Sürüngenler kazandı.

Ama kaderimizin bu olması gerekmez. Bir umut ışıltısı var. Archonlar ölümcül bir zaafa sahip: Karanlıkta gizlice faaliyet göstermek zorundalar. Planları bir kez ışık yüzü görürse büyüleri bozulacak ve kontrol sistemleri iskambil kâğıtlarından yapılmış bir ev gibi çökecek. Ve havada değişim var. Giderek daha fazla insan zihnini açıyor, uyanıyor, Archonlarla onların insan kökenli uşaklarının prangalarından kurtuluyor. Bu devinimi korursak Archonlar yenilgiye uğratılacak ve gölge kalkacak. Yeni bir şafak doğacak. İnsanlık yine tek bir bilinç gibi birleşecek ve kozmosta hakkımız olan konum için çabalayacağız.

Eğer hâlâ bir David Icke fanatiğine dönüşmediyseniz bütün bunlar size epey çılgınca iddialar gibi görünebilir (ki henüz Satürn'ün çevresindeki halkaların dev bir radyo anteni işlevi gördüğünden ve Ay'ın içinin boş olduğundan söz etmedim). Loren Collins'in *Bullspotting* [argoda zırva anlamlı *bullshit* (İng.) kelimesinden zırvalıkların ortaya çıkarılması anlamında türetilmiş –*ç.n.*] kitabında gayet açık ve net şekilde belirttiği gibi, David Icke ile uzaylı sürüngenleri, "uç düşüncelerin en ucundakilerin poster yüzünü teşkil eder,"[341] yani aklı başında kimsenin inanması mümkün olmayacak kadar çılgınca komplo teorilerinin simge niteliğinde bir örneğidir. Ama Icke'ın cazibesinin kapsamı, uç düşüncelere meyilli insanlarla sınırlı kalmaz. İnançlı bir izleyici kitlesi vardır. Web forumu, internetteki en yoğun komplo sitelerinden biridir; düşüncelerini ayrıntılandıran bir düzineden fazla kitap yazmıştır ve Londra'daki Wembley Arena gibi yerlerde düzenlenen, bütün bir gün süren konuşmalarına tezahürat yapan binlerce insan gelir.

Icke'ın çapraşık, tüm toplumu kapsayan teorileri neden bu kadar çok insanı cezbeder? Icke'a dair bildiklerim, dünyanın siyasi hırslar besleyen gizli bir sürüngenler topluluğu tarafından

341 Collins, L., *age.* s. 38.

idare edildiğini düşündüğünden ibaretken ben de bu fikirleri sınırlarda yer alanların en ucundaki olarak bir yana itmiştim. Ama Icke'ın dünya görüşüyle –ve hikâye anlatma psikolojisiyle– tanışıklık kurunca başka bir yan daha netlik kazandı. Kendi kendime bunun Icke'ın gerçeklik anlatısı olduğunu söyledim ve doğruyu söylemek gerekirse, David Icke'ın teorileri, hepimizin bilip sevdiği en kalıcı, en başarılı teorilerin bazılarından daha tuhaf değildir.

Bir Zamanlar...[342]

Yazılmış ya da bulunup ortaya çıkarılmış en eski hikâye *Gılgamış Destanı*'dır. Hikâyenin bölümlerinin ilk kez beş bin yıl kadar uzun süre önce anlatıldığı düşünülür. MÖ 7. yüzyıl dolaylarında epik şiir olarak derlenmiş, on iki kil tablete yazılmış ve Asur kralı Asurbanipal'in Ninova'daki kütüphanesine konulmuştur. Bunun üzerinden fazla zaman geçmeden Asur İmparatorluğu'yla Babilliler arasında savaş patlamış, Asur devrilmiş, Ninova yakılıp yıkılmış ve tabletler neredeyse üç bin yıl boyunca çöle gömülü halde kalmıştır. İngiliz arkeolog Austen Henry Layard, 1849 yılında antik kentin harabelerini ve unutulmuş tabletleri ortaya çıkardı. Takoz şeklindeki tabletlerin üstündeki çivi yazılarının deşifre edilmesi de yirmi yıl sürdü. Eski şiir sonunda tercüme edildinde Viktorya Dönemi İngiltere'si büyülenmişti.

Hikâyenin kahramanı, Uruk'un Gılgamış adındaki güçlü ve bilge kralıdır. Gılgamış'ın maceralarından biri muazzam bir kötülüğün o zamana dek huzurlu bir yer olan krallığın üzerine gölge düşürmesiyle başlar. Bu derdin kaynağı, birçok tasvire göre aslan suratına, boğa boynuzlarına, akbaba pençelerine sa-

342 Bu bölüm ve Gılgamış destanı, Beowolf ve Jaws sinopsisleri için Booker, C. (2004). *The Seven Basic Plots*. Continuum. ss. 1-2, 21-50 esas alınmıştır.

hip ve bedeni dikenli pullarla kaplanmış olan Humbaba adında yırtıcı bir devdir. Bu varlık, "İnsan soyunun dehşetidir." Gılgamış'ın dostları, "Humbaba'nın kükremesi seldir, ağzı ölümdür, nefesi ateştir," diyerek uyarır onu. Gözü pek Gılgamış, Humbaba'yla yeraltındaki ininde yüzleşmek için dünyanın yarısını kat eder ve muazzam bir mücadele yaşanır. Humbaba, Gılgamış'tan çok daha kuvvetlidir. Kralın zafere erme umudu yok gibidir. Sonra, tam yenilecekken kahramana insanüstü bir marifet vaki olur ve canavarın hakkından gelmesini sağlar. Uruk krallığı tekrar huzura kavuşur.

Gılgamış Destanı iyi bir hikâyedir; hatta o kadar iyidir ki insanlar farkında olmadan binlerce yıldır bunu tekrar ve tekrar keşfetmiştir. Ortaçağ İngiltere'si halk ozanlarının sekizinci ve onuncu yüzyıllar arasında bir yerde ortaya çıkardığı *Beowulf* hikâyesini düşünün. Hikâyenin kahramanı Beowulf adında güçlü ve bilge bir savaşçıdır. Macera muazzam bir kötülüğün gölgesini, huzur içinde yaşayan Heorot halkının üzerine düşürmesiyle başlar. Derdin kaynağı, gözleri alev saçan, ölümcül pençeleri ve güçlü çeneleri olan, bedeni delinmez pullarla kaplı Grendel denen yırtıcı bir devdir. Grendel her gece ortaya çıkıp Heorot ahalisine dehşet saçar, insanları yataklarından kapıp kollarını bacaklarını kopartır. Beowulf, onunla karşılaşmak için Avrupa'yı boydan boya kat eder. Ancak o arada Grendel'in çok daha korkunç bir varlığa, kendisinden çok daha büyük bir canavar olan anasına öncülük ettiğini anlar. Ana canavarın suyun altındaki inini arar ve muazzam bir mücadele yaşanır. Canavar, Beowulf'tan çok daha kuvvetlidir. Kahramanın zafere erme umudu yok gibidir. Sonra insanüstü bir güce kavuşur ve devler tarafından dövülmüş bir kılıçla canavarın hakkından gelir. Heorot tekrar huzura kavuşur.

Beowulf ve Gılgamış hikâyeleri binlerce yıl arayla, birbirine yabancı kültürler tarafından ve birbirinden tamamen bağım-

sız şekilde üretilmiştir ama aralarında kayda değer benzerlikler vardır. Bugünün klimalı sinema salonları ve gişe rekorları kıran büyük bütçeli yapımlarıyla esintili han salonları ve eskinin gezgin halk ozanları arasında büyük fark vardır ama korkunç kötülüklerin hakkından gelen cesur kahramanların hikâyeleri bizi hâlâ aynı şekilde büyüler. Steven Spielberg'in *Jaws* adlı filmini hatırlayın. Canavar denecek kadar büyük boyutlarda bir köpekbalığı, sakin bir kıyı kasabasına dehşet salar. Polis şefi Brody, bu yaratıkla mücadele etmek üzere denize açılır. Brody zekâsıyla köpekbalığını öldürene kadar zafere erişilmesi zor görünür. Dehşetengiz Darth Vader'ın tüm galaksiyi tehdit ettiği *Star Wars*'ı düşünün. Luke Skywalker onun planlarını "Güç" aracılığıyla Death Star'ın bir zaafını bularak engeller. Ya da yapılmış herhangi bir James Bond filmini hatırlayın. Kötü adam, Batı dünyasının güvenliğini tehdit eder. Bond onun sığındığı yeri bulur. Kötü adam, Bond'u kıstıracak gibi olur. Bond üstün gelir.

İnsanın hayal gücünün sınırsız olduğunu düşünmek caziptir. Kamp ateşlerinin etrafında fısıltılarla anlatılanlardan internette hazırlanıp Bulut aracılığıyla yayılanlara kadar binlerce yıldır birbirimize hikâyeler anlatır ve bunun için elde ne varsa onu kullanırız. Kolektif çalışmayla sayısız insanüstü karakter, fantastik varlık ve gerçekleşmesi imkânsız olgu yaratmışızdır. Teoride, hikâyelerin sayısı hikâyecilerinki kadar çoktur. Öte yandan, yukarıda sıraladığımız özetlerin de ortaya koyduğu gibi, ayrıntılarından arındırılıp iskelet haline koyulduklarında bazı hikâyeler neredeyse birbiriyle aynı hale gelir. Bunun nedeni, hikâyecilerin tembellik ederek aynı şeyi tekrar tekrar ısıtıp önümüze sürmesi ya da kasıtlı olarak intihal yapması değildir. Belli başlı hikâye şablonları zihnimize adeta kazınmıştır. Carl Jung, psikolojik arketipler üzerine olan yazılarında bunları "psişik cereyanlarımızın doğal haliyle aktığı eski dere

yatakları" olarak tarif eder.[343] Üç yaşındaki çocuklar bile hikâyenin yapısını anlayabilir.[344] İnsanlığın başından bu yana belirli hikâyelerle içgüdüsel olarak yakınlık kurarız ve spontane biçimde arketip anlatıları temel alan hikâyeler yaratıp coşkuyla kendimizi kaptırırız.

Akademisyenler arketip niteliğindeki hikâyelerin sayısının şaşırtıcı derecede az olduğunda genellikle aynı fikirdedir ancak rakam konusunda tezler farklılık gösterir. Yazar Ronald B. Tobias'a göre yirmi "ana tema" vardır.[345] Senarist Blake Snyder rakamı yarıya indirerek yapılmış her filmin on temel türden birine uyduğunu öne sürer.[346] Gazeteci Christopher Booker ise bu rakamı daha da aşağı çeker. Booker, hayatının otuz dört yılını dünyanın her tarafından ve tarihin her döneminden sayısız hikâye derleyip bunları tasnif etmeye adadı; bu çabalarının sonunda ortaya *Yedi Temel Tema* [*The Seven Basic Plots*] başlıklı yedi yüz sayfalık koca bir kitap çıktı. Adından da anlaşıldığı gibi, Booker kitabında dünyadaki hikâye temalarının yedi temel başlığa kadar indirilebileceğini öne sürer. Mitoloji uzmanı Joseph Campbell ise tek bir "monomit" olduğunu belirterek hepsinin ötesine geçer ki bu da neredeyse her hikâyenin üstüne kurulduğu "kahramanın yolculuğu" temasına dayanır.[347]

Elbette tek bir belirleyici cevap yoktur. Temaların sınıflandırılması ve nitelenmesi öznel bir iştir. Tobias'ın da kabullendiği gibi, "bir temayı sayısız şekilde paketleyebilirsiniz ve

---

343 *age.* s. 12.

344 Mancuso, J. C. (1986). The acquisition and use of narrative grammar structure. Sarbin, T. R. (Ed.). *Narrative psychology*. Praeger. ss. 91–110.

345 Tobias, R. B. (2012). *20 Master Plots*. Writer's Digest Books.

346 Snyder, B. (2005). *Save the Cat*. Michael Wiese Productions.

347 Campbell, J. (1968). *The Hero with A Thousand Faces*. Princeton University Press. [*Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, İstanbul, Kabalcı, 2010]

ulaşacağınız sayıyı da paketleme şekliniz belirler"[348]. Mesele şu ki hikâyeler dünyanın her tarafında ve yazılı tarih boyunca anlatılırken belli başlı temalar birbirinin içinden bağımsız olarak türemiştir. Bu fikirler sadece uydurduğumuz hikâyeleri şekillendirmekle kalmaz; ileride göreceğimiz gibi, çevremizdeki dünyayı anlama ve açıklama tarzımıza da yansır.

Christopher Booker'ın temel temalarından biri konumuzla yakından ilgili. Buna *canavarın alt edilmesi* başlığını vermiş. Booker, her "canavarın alt edilmesi" hikâyesinin mutlaka şöyle gelişim gösterdiğini anlatıyor: Hikâye, huzurlu bir toplumun ciddi bir tehdidin varlığını öğrenmesiyle başlar, kötülükle mücadele edecek bir kahraman ortaya çıkar, bu kahraman kötülükle yüz yüze geldiğinde karşısındaki şeyin ondan çok daha güçlü olduğu anlaşılır; kahraman, canavarın pençesine düşebilir ancak canavarın ölümcül bir zaafı vardır; tüm umutlar kaybedilmek üzereyken kahraman bu zaaftan yararlanmanın yolunu bulur ve canavarı alt eder. Gölge kalkmış, topluma huzur geri gelmiştir.

Bu örüntünün Gılgamış'ta, Beowulf'ta, *Jaws*'ta ve Bond'da işlendiğini görmüştük. Ve bölümün başında David Icke'ın gerçeklik komplosu teorisinde de aynı şeyi gördük. Icke'ın büyük komplo teorisi klasik bir "canavarı alt etme" hikâyesidir; huzur dolu altın çağdan başlayıp kötülüğün gölgesine, muazzam nihai mücadeleye, huzurun geri gelmesi vaadine kadar bu modelin her motifini içinde barındırır. Dramatik, hali hazırda sürmekte olan bir destandır bu ve hepimizi yıldız düzeyinde rollere yerleştirir. Ve Icke bu konuda eşsiz ya da benzersiz değildir. Komplo zihniyeti iyinin kötüyü alt etmesi arketipi tabanında çalışır. Canavarların psikolojisine biraz ileride derinlemesine değineceğiz ama önce iyi kahramanı ele alalım.

348 Tobias, R. B. (2012)., *age*. s. 11.

Dezavantajın Avantajları

Kazananı herkes sever. Psikologların *yansıtılmış zaferle ısınmak* deyişiyle ifade ettiği bir olgu vardır ve buna kısaca "BIRGing" ['Basking in Reflected Glory' kısaltması olarak –*ç.n.*] denir. 1973 yılında yapılan klasik bir çalışmada Robert Cialdini'nin yönettiği araştırma ekibi, bir üniversite futbol takımı hafta sonu yapılan maçı kazandığında pazartesi günü takımın yenildiği haftalara kıyasla daha fazla öğrencinin derse girdiğini fark etti.[349] Daha ilginç olansa, öğrencilerin takımın yenildiği bir maçla ilgili konuşurken, "Yenildiler," türünden ifadeler kullanmaları ama kazanılan maçlardan söz ederken, "Yendik," demeleriydi. BIRGing, çocukluğumuzda "cool" tiplerle takılma arzumuzdan ünlü isimlerden söz ederek kendimize paye çıkarmaya, pahalı markaların (ve bunların korsan ürünlerinin) popülerlik kazanmasına kadar birçok garip eğilime açıklık getirir. Beraber olduğumuz insanlarla tanınırız ve kaybetmeye mahkûm görüntüsü verenlerle birlikte olmaktan hoşlanan fazla insan yoktur. Alenen olmasa da, hayatta kazananlarla ilintilendirilmeyi arzularız.

Dünyaya kazanmak üzere gelenlerden fazla hoşlandığımız bir şey varsa, o da kazanma şansı olmayan, her şey aleyhine gelişir gibi görünen birisidir. Bu konuda Eski Ahit'teki Davut ile Câlût [Golyat] hikâyesinden daha iyi bir örnek olamaz. Câlût, Filistinlilerin üç metre boyunda, zırhlara bürünmüş, kılıç taşıyan, görünüşte yenilmez şampiyonudur. Davut ise sapanından ve bir avuç taşından başka bir şeyi olmayan onlu yaşlarında bir çocuk. Câlût karşısında zafer elde etme şansı yoktur ve herkes bunu bilir; İsrail'in en uzun boylu adamı Kral Tâlût bile bunun, kazanılması imkânsız bir dövüş olacağını söyler. Ama

349 Cialdini, R. B., Borden, R. J., Thorne, A., Walker, M. R., Freeman, S. ve Sloan, L. R. (1976). Basking in reflected glory: Three (football) field studies. *Journal of Personality and Social Psychology, 34*(3), 366–375.

Davut'un cesareti kırılmaz. Güvenli ve sakin adımlarla dövüş alanına yürür, Câlût'u iki kaşının arasına yapıştırdığı bir taşla anında öldürür.

Davut, kaybetmeye mahkûm karakter arketipi oluşturur. Sekiz erkek kardeşin en küçüğü olması tesadüf değildir. J. K. Rowling kendi kaybetmeye mahkûm görünüşlü karakteri Harry Potter'ı yaratırken ona kırılganlığını sürekli vurgulayan bir gözlük takmıştır.[350] J. R. R. Tolkien'in Frodo Baggins'i bir metre yirmi santim boyunda, barışsever bir hobbittir ama orkların ve ejderhaların tehlikeli dünyasına sürüklenir. Rocky Balboa'dan Küçük Lokomotif'e kadar tüm zamanların en kalıcı ve sevilen karakterlerinden çoğu şaşmaz bir şekilde kaybetmeye mahkûm tiplerdir ama dezavantajlarının üzerine gider, aşılması mümkün görünmeyen zorlukları sırf hırs ve kararlılık vasıtasıyla alt ederler.

Kaybetmeye mahkûm görüntüsü veren karakterin cazibesi, kurmaca yapıtlarla sınırlı değildir. Psikolog Joseph Vandello, böyle karakterlerin psikolojisi üzerine uzmanlaşmıştır. Vandello ve meslektaşları[351] 2004 Yaz Olimpiyatları'ndan bir ay önce birkaç ülkenin oyunlar tarihi boyunca kazandığı toplam madalyaları gösteren, yaklaşık 500 madalyalı İsveç ve 140 madalyalı Belçika'dan 6 madalyalı Slovenya'ya kadar uzanan bir liste hazırladı. Ardından Amerikalı öğrencilere farazi bir yüzme yarışmasında iki ülkeden hangisinin kazanmasını arzulayacaklarını sordular. Ülkeler İsveç'le Belçika olduğunda insanlar kazanma olasılığını az gördükleri Belçikalıların yanında yer aldı. Ama kaybetmeye yakın olanın cazibesi bize kalleşlik edebilir. Taraflar Belçika'yla Slovenya olunca Belçikalılar kazanmaya yakın

350 http://www.accioquote.org/articles/2000/1200-readersdigest-boquet.htm

351 Vandello, J. A., Goldschmied, N. P. ve Richards, D. A. R. (2007). The Appeal of the Underdog. *Personality and Social Psychology Bulletin, 33*(12), 1603–1616.

hale geldi ve insanlar onların kaybetmeye mahkûm gördükleri Slovenlere yenildiğini görmek istiyordu. Neeru Paharia'yla meslektaşlarının belirttiği üzere, hayatta kaybeden görüntüsü verenler olimpiyatların televizyonlarda izlenme oranlarına damga vurur ve bunda "yüzücü Michael Phelps'in çocuğunu yalnız başına büyüten annesinden,[352] jimnastikçi Shawn Johnson'ın çocuklarının spor derslerinin parasını ödeyebilmek için evlerine ikinci ipoteği koyduran ebeveynlerine kadar birçok unsur etkilidir". Ayrıca Vandello ve ekibi, insanların üçte ikisinden fazlasının bir spor müsabakasında (hedefe ulaşma adına riske gireceğini farz ederek) yenilgiye uğraması muhtemel tarafı destekleme eğilimine girdiğini de bulgulamıştır.

Yenilmesi muhtemel sporcuyu desteklememize yol açan eğilim, paramızı nasıl harcadığımızı da aynı şekilde etkileyebilir. Pazarlama stratejileri kuranlar, bir markayı piyasada gerilerde kalmaya mahkûm gibi göstermenin tüketicileri etkileyerek üst klasmandaki markalardan uzaklaştırabileceğinin farkındadır. Harvard İşletme Fakültesi'nin eğitmenlerinden biri olan Jill Avery, "Samuel Adams bira imalathanesinin, Anheuser-Busch gibi bir devle kıyaslandığında ne kadar küçük kaldığını bize sürekli hatırlatırken esnaf ölçeğindeki imalathanelere göre ne kadar büyük olduğuna değinmekten kaçındığına"[353] dikkat çeker. Avery bunu iyi bilir elbette; zamanında Sam Adams da marka yöneticisi olarak çalışıyordu. Apple, Google ve Hewlett-Packard da benzer şekilde, elde büyük bir fikir ve bunu hayata geçirme azminden başka hiçbir şey olmadan bir evin garajında faaliyete başladıklarını vurgulamaktan geri kalmaz.

352 Paharia, N., Keinan, A., Avery, J. ve Schor, J. B. (2011). The Underdog Effect. *Journal of Consumer Research, 37*(5), 775–790.

353 Keinan, A., Avery, J. ve Paharia, N. (2010). Capitalizing on the Underdog Effect. *Harvard Business Review, 88*(11), 32–32.

Politikacılar da kaybetmeye yakın taraf olarak görülmenin yararlarını bilir. Vandello, 2009'da yayımlanan bir çalışmada, siyasete adaylığını koyanların sık sık referanslarını düşük göstermek için yaygara kopardığını ve belirgin dezavantajlarının reklamını yaptığını vurgular.[354] "Adınız Barack Obama ise siyaset yarışlarında her zaman kaybetmeye yakın taraf olarak görülürsünüz."[355] Obama bunu 2008 seçimleri için kampanya yaparken söylemiştir. Aynı taktiği 2012'deki kampanyada bir röportaj verirken de kullandı ve hâlâ kaybetmeye yakın taraf olarak görülüp görülmediği konusundaki soruya, bu etikete hiç duraksamadan sahip çıkarak cevap verdi: "Kesinlikle öyle düşünüyorum... Kaybetmeye mahkûm görülmeye alıştım."[356] Obama'nın Cumhuriyetçi rakibi Mitt Romney de aynı fikirdeydi. Anketlerde geride kalınca şöyle dedi: "Kaybetmeye yakın taraf olarak görülmek, mücadelenin daha esaslı olması açısından daima iyidir."[357] Romney haklıydı; Vandello, bir siyasi aday kaybetmeye yakın taraf olarak etiketlendiğinde, o kişiyi daha sevilmeye değer[358] –ve aynı oranda ehil– gördüğümüzü bulgulamıştır. (Ancak bu örnekte taktiğin diğer kaybetmeye yakın tarafı yenmekte Romney'e yararı olmadı.)

Bir rekabette taraflardan birini kaybetmeye yakın olarak belirlemek, kanlı uluslararası çatışmalara bakışımızı bile şekillendirebilir. Vandello, 2007'de yapılan bir çalışmada öğren-

354 Paharia, N., Keinan, A., Avery, J. ve Schor, J. B. (2011)., *age.*

355 Goldschmied, N. ve Vandello, J. A. (2009). The advantage of disadvantage: Underdogs in the political arena. *Basic and Applied Social Psychology, 31*(1), 24–31.

356 http://abcnews.go.com/Politics/president-obama-calls-underdog-2012-race-white-house/story?id=14656286

357 http://abcnews.go.com/blogs/politics/2012/02/romney-says-hes-fine-being-the-underdog/

358 Goldschmied, N. ve Vandello, J. A. (2009)., *age.*

cilere İsrail ve Filistin konusunda neler hissettiklerini sordu.[359] Deneklere bu sürtüşmenin kısa tarihçesinin yanı sıra kararlarında yardımcı olması için bölgenin bir haritası da verilmişti. Öğrencilerin yarısı İsrail-Filistin haritasını tek başına gördü ki İsrail bu haritada Filistinlilere Gazze ve Batı Şeria'da ufacık bölgeler bırakarak neredeyse her yeri kaplamıştı. Öğrencilerin diğer yarısınaysa, İsrail'in çevre ülkeler arasında ufacık kaldığı daha büyük ölçekli bir Ortadoğu haritası verildi. Bakış açısındaki bu fark çok etkili oldu. Filistin –tamamıyla coğrafik anlamda– kaybetmeye mahkûm göründüğünde öğrencilerin yarısından biraz fazlası Filistinlilerin yanında yer aldı. İsrail'in komşu ülkelerle sarılmış halde gösterildiği öğrencilerin üçte ikisiyse İsraillileri desteklediklerini belirtti.

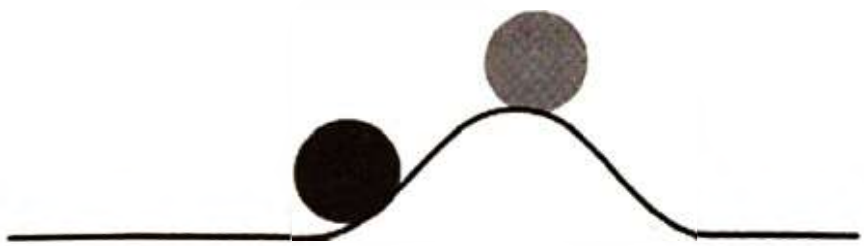
Kaybetmeye yakın tarafı daha fazla çaba gösteren, daha ısrarcı, cesur ve meseleye yüreğini koymuş olarak görürüz. Hatta kurgusal çalışan adayları üzerinde yapılan bir çalışmaya göre şansı düşük olan aday, tersi konumdakilere kıyasla fiziksel anlamda daha cazip gelir bize.[360] Kaybetmeye yakın duranlara duyduğumuz sevginin derinlere işlediği aşikârdır. Psikolog Scott Allison'la meslektaşları 2008'de yaptıkları bir çalışmada bunun ne kadar kökleşmiş olduğunu ortaya koymuştur.[361] Araştırmacılar, on beş saniyelik basit bir animasyon hazırlamıştı ve bunda iki daire yatay bir çizgi üstünde ilerleyip ortadaki bir tepeciğe ulaşıyordu. Açık gri olan daire –ki buna tepe nokta diyelim– sabit hızla soldan sağa doğru ilerliyordu. Koyu gri daireyse –buna da dip nokta diyelim– tepeyle fark edilir derecede yavaşlayarak karşılaşıyor ve eğimi tırmanmaya çalışıyor-

359 Vandello, J. A., Goldschmied, N. P. ve Richards, D. A. R. (2007)., *age.*

360 Michniewicz, K. S. ve Vandello, J. A. (2013). The attractive underdog. *Journal of Social and Personal Relationships, 30*(7), 942–952.

361 Kim, J., Allison, S. T., Eylon, D., Goethals, G. R., Markus, M. J., Hindle, S. M. ve McGuire, H. A. (2008). Rooting for (and then abandoning) the underdog. *Journal of Applied Social Psychology, 38*(10), 2550–2573.

du. Bu küçük fark, izleyicilerin sempatisini kaybetmeye yakın tarafta toplamaya yetmişti. Daireler hakkında ne düşündükleri sorulduğunda insanlar kayda değer bir çoğunlukla dip noktayı tepe noktadan fazla sevdiklerini söyledi.

Eser sahiplerinin izniyle kullanılmıştır.

Videoda yapılan ufak bir değişiklik durumun tamamen netleşmesini sağlayacaktı. Bu versiyonda, dip nokta çabalamakla kalmıyor, tepe nokta tarafından aktif şekilde engelleniyordu; açık gri daire, koyu grinin yanından hızla geçiyor, tepeyi tırmanıyor, sonra da gerisin geri masum dip noktanın üzerine doğru yuvarlanıyordu. Bu klip alabildiğine güçlü bir etki yarattı. İzleyenler, "mücadele veren alt noktanın zarar gördüğüne tanık olunca gözle görülür şekilde heyecanlandı."[362] Allison şöyle yazıyor: "Çalışma tamamlandıktan sonra denekler bize 'kaybetmeye yakın tarafa' yöneltilmiş böyle agresif bir eylemin haddini tamamıyla aştığını söylüyordu."

Allison'un noktaları sevilen bir müzmin kaybeden olmanın anahtarını ortaya koymuştur: dezavantajlı olmanız gerekir ve bu dezavantajınız adaletsizlikten –ya kaynak eksikliğinden ya da agresif bir rakibin kötücül eylemlerinden– kaynaklanmalıdır. Birisinin dezavantaja kendi isteğiyle maruz kaldığını, o

362 Allison, S. T. ve Goethals, G. R. (2011). *Heroes*. Oxford University Press. s. 130.

kişinin kazanmak için gerekli tüm kaynakların sağlanmasına rağmen yine de başarısız olduğunu hissettiğimizde ona karşı, sıradan bir kaybedene yönelteceğimizden fazla hoşnutsuzluk duyarız. Ama adaletsiz dezavantajlar hakkaniyet duygumuzun körüklenmesine neden olur. Kazanmaya yakın konumdakinin çivileme düştüğünü görmek isteriz; haksızlığa uğramış kaybedenin zafere ulaştığını görmek isteriz. Ve mesele komplo teorileri olduğunda, adaletsiz dezavantajlar olması normaldir.

"Bu Bir İt Dalaşı!"

Andrew Wakefield'ı 2. Bölüm'de, MMR aşısıyla otizmi bağlantılandıran bulguları itibarsızlaşmış ve hekimlik lisansı geri alınmış halde bırakmıştık. Ama bu, dünyanın Wakefield adını son duyuşu olmayacaktı. Wakefield, destekçilerinin nazarında onu yok etmek için harekete geçen güçlü, yozlaşmış sisteme karşı yenilmesi kaçınılmaz olmasına rağmen cesaretle mücadele vermiş bir mazlum kahramandı artık. Aşı karşıtı bir kitap olan *Aşı Salgını*'nın [*Vaccine Epidemic*] yazarları şöyle diyordu: "Bu kadarı durumun netlik kazanması için yetmediyse daha açık şekilde vurgulayayım. Aşı/otizm tartışması medyaya yansıyan haliyle bilimsel bir karşıtlığa ya da samimi araştırmaya dayanmaz. Bu bir it dalaşıdır ve Büyük İlaç, oyunu pis yöntemler kullanarak sürdürür."[363]

Wakefield, devleti ve milyarlarca dolarlık kaynağı arkasına alan ilaç sanayiinin tersine, tek başına parlayan bir ışık, kaybetmeye mahkûm olmasına rağmen kaygılı ebeveynlerin haklarını savunan bir cesaret timsali olarak sunulmuştur. Jenny McCarthy, Wakefield'ın araştırmasını anarken *Huffington Post*'ta şöyle yazar: "Dr. Wakefield, tüm doktorlardan beklediğim bir şeyi yaptı: Ebeveynlere kulak verip söylediklerini herkese du-

363 http://adventuresinautism.blogspot.com/2011/01/our-book-vaccine-epidemic-how-corporate.html

yurdu... Ebeveynlerin sözlerini tekrar edip daha öte araştırma yapılmasını tavsiye etmek ne zamandan beri suç sayılıyor? Anladığım kadarıyla bu sorunun cevabı, birileri aşıların güvenilirliğini sorguladığından beri."[364] Destekçilerine göre, dürüstlüğü Wakefield için adaletsiz bir dezavantaj oluşturmuştu; ona sırf bir şeyleri umursama cesaretini gösterdiği için çamur atılıyordu. Wakefield da aşılar ve otizm konusundaki duruşunu savunmaya devam etti, hayranlarından bir değil, iki tane "Bilimde Cesaret Ödülü" aldı.[365]

Wakefield, yozlaşmış sisteme karşı çıkan, kaybetmesi kaçınılmaz cesur kahraman rolü verilen tek kişi değildir. AIDS inkârcılarının arasında da Peter Duesberg adında bir muhalif bilim insanı vardır.[366] Duesberg, moleküler biyoloji kariyeri boyunca kanser araştırmalarına önemli katkılarda bulunmuş, hatta prestijli Ulusal Bilim Akademisi'ne seçilmiştir. Ne var ki 1980'lerin sonuna doğru dikkatini AIDS'e yöneltti ve HIV virüsünün kendi başına zararsız olduğu iddiasını öne sürdü. Duesberg'e göre AIDS'e keyif için uyuşturucu kullanımı ("esas olarak homoseksüeller tarafından tercih edilen uyuşturucular"[367]), hatta virüslere karşı uygulanan tedaviler neden oluyordu. Duesberg'in web sitesindeki bir biyografi[368] onu modern zaman Galileo'su olarak gösterir: "Prof. Duesberg'in buluşları sağlık kurumu ve ilaç şirketleri için 1987'den beri bir diken oluşturmaktadır. Öte yandan, bilimsel bir tartışmaya girmek yerine, buna verilen yegâne tepki Profesör Duesberg'in hipotezleri üzerinde daha ileri araştırmalar yapması için gereken fonların kesilmesi olmuştur."

364 http://www.huffingtonpost.com/jennymccarthy/vaccine-autism-debate_b_806857.html

365 Bunların biri Barbara Loe Fisher'in Ulusal Aşı Bilgilendirme Merkezi tarafından 2000'de, diğeri AutismOne adlı grup tarafından 2009'da verildi.

366 Nattrass, N., *age.* ss. 110–115.

367 http://www.duesberg.com/articles/bginterview.html149

368 http://www.duesberg.com/index.html

11 Eylül Gerçeği hareketi de Steven E. Jones'un kişiliğinde kendine bir muhalif bilim insanı bulmuştur. Jones, Brigham Young Üniversitesi'nde kadrolu eğitmen olarak çalıştığı 2005 yılında İkiz Kuleler'in kontrollü yıkımla çöktüğünü öne sürmeye başladı. Üniversite bu yorumlara mesafeli durunca Jones'un destekçileri bunda bir hainlik sezerek, "Bush yönetiminin kendi öğretim görevlisinin 'çenesini kapatması' için, kirli ellerini Brigham Young Üniversitesi'ne uzatarak baskı uyguladığını"[369] öne sürmeye başladı.

Kennedy suikastı meraklılarının kaybetmeye mahkûm ezileni de eski savcı Jim Garrison'du. Garrison, 1960'ların sonunda Kennedy'nin bir CIA komplosu sonucu öldüğüne inanmaya başladı. Oliver Stone, bu iddialar bir jüri tarafından reddedilmesine rağmen, 1991 yapımı filmi *JFK*'da Garrison'u gerçeğe ulaşmak için her şeyi feda eden (ama kaybetmeye mahkûm) kahraman olarak gösterdi. *JFK*'daki Garrison, tam bir kaybetmesi mukadder gibi konuşarak, "Gerçeği söylemek bazen korkutucu bir şey olabilir,"[370] diyordu.

En iyi komplo teorileri klasik bir kaybetmeye mahkûm tip hikâyesinin tüm tuzaklarını içerir. Düşman zorludur. Siyon Liderleri'nden Yeni Dünya Düzeni'ne, silah endüstrisinden Büyük İlaç'a kadar komploculara verilen isimler, sıklıkla bunların sözde ezici güçlerini ve etkilerini abartır niteliktedir. Öte yandan her kötülük kaynağının olduğu gibi, komploların da bir zaafı vardır; sahtekârlık bir kez gün ışığına çıkarılırsa düşman, gücünü kaybeder.

---

369 http://www.rense.com/general69/discred.htm150

370 *JFK* filmi senaryosundan. Oliver Stone (Yön.), Oliver Stone ve Zachary Sklar(Senar.), JFK, Warner Bros. Inc., Regency Enterprises V.O.F. ve Le Studio Canal+, ABD, 1991

Ve savaşma amacı asildir. Christopher Booker, arketip konumundaki kahramanların kendi menfaatleri için değil, başkalarının yararı doğrultusunda davrandığını söyler.[371] "Davut, ülkesi İsrail'i tehdit ettiği için Câlût'a meydan okur; James Bond'un kötü adamları İngiltere'yi, Batı'yı, insanlığı tehdit eder; *Star Wars*'ta Darth Vader tiranlığını tüm evrene yayma tehdidini dayatır." Ve komplo teorilerine göre, tezgâhlanan komplo özgürlüğe, insanlığın esenliğine yönelik bir tehdittir.

Kişinin dezavantajlı bir konumu isteyerek sahiplenmesi ilk bakışta garip gelebilir. Ama gördüğümüz gibi, kaybetmeye yakın görünmenin avantajlı yanları vardır. Komplo teorileri olmasa Wakefield, Duesberg, Jones ve Garrison gibi insanlar hatalı kişi olmanın ötesine geçemez. Böylelerinin namını karalamaya ve buluşlarını itibarsızlaştırmaya yönelik bir kampanya varsa, hiçbir şeyden haberi olmayan toplumun menfaati için güçlü ve sinsi bir düşmana karşı bilimin sınırlarını özverili bir biçimde zorlayan cesur kahraman konumuna geçerler. Ancak komplo teorileri birkaç muhaliften kahraman yaratmanın ötesinde, hepimizden kaybetmeye yakın görünen kahraman karakterler yaratır. Bir komplo teorisi, aydınlanmış ama savunma halinde sıkışmış azınlığa, güce karşı gerçeği cesaretle, özveriyle dile getiren seçilmişlere katılma davetiyesi niteliğindedir.

Joseph Vandello'nun da belirttiği gibi, kaybetmeye yakın görünenler konusundaki kavrayışımız "zorlukların yenilmesini anlatan arketip konumunda, ilham verici hikâyeler"[372] tarafından şekillendirilir. Kaybetmeye mahkûm görüntüsü verenler gerçek dünyada tanım itibarıyla zafere ulaşma ihtimali düşük olanlardır. Öte yandan, anlattığımız hikâyelerde bu karakterler daima kazanır; iyi her zaman kötüye üstün gelir.

Kötü demişken...

371 Booker, C. (2004)., *age.* s. 245.

372 Goldschmied, N. P. ve Vandello, J. A. (2012). The future is bright. *Basic and Applied Social Psychology, 34*(1), 34–43.

Saf Kötülük Miti

Kötü adamlar her şekil ve ebattadır. Türünden beklenmeyecek şekilde kana susamış köpekbalığından anatomik açıdan mantıksız Humbaba'ya kadar bazıları kelimenin gerçek anlamıyla canavardır. *Harry Potter* serisinde Voldemort'un bir zamanlar insan olan tuhaf karakterinden Hitchcock'un *Psycho*'sundaki görünüşte zararsız Norman Bates karakterine kadar, bir kısmı da insandır ya da geçmişte öyledir. Ancak dış görünüşlerindeki farklara rağmen en iyi kötü adamlar aynı kumaştan biçilmiştir. Christopher Booker'a göre, arketip niteliğindeki canavarlar insan doğasındaki bir şekilde çarpılmış ve mükemmellikten uzaklaşmış her şeyi, insan ruhundaki en kötü unsurların saf özünü temsil eder.[373] Bunlar safi hırs, çıkar, acımasızlık, kurnazlık, pervasızlık ve bencillik tarafından yönlendirilir. Öte yandan, en iyi kötü karakterler insanlık dışı kötülüklerine rağmen, sadece tiksinti duygusu uyandırmaz; çekim, merak ve hatta zevk bile yaratırlar. Kötülük, anlaşıldığı kadarıyla paradoks içeren bir cazibeye sahiptir.

Sosyal psikolog Roy Baumeister, kötülüğün kitabını yazmıştır. Gerçek anlamda bir kitaptan söz ediyorum. Kitabın başlığı *Kötülük: İnsani Şiddetin ve Acımasızlığın İç Yüzü*'dür [*Evil: Inside Human Violence and Cruelty*]. Baumeister bunun yanı sıra, yaratılmış en kötü karakterlerin, çizgi roman sayfalarında görülen süper kötülerin bazılarının psikolojisi üzerine bir de makale yazmıştır. Baumeister, çizgi romanlardaki kötü karakterlerin vicdana sığmayacak, küresel, hatta kozmos ölçeğindeki suçları gündelik bir keyifle işlediğine dikkat çeker.[374] Süper kötü karakterler buna rağmen kurgusal olanlar arasında

373 Booker, C. (2004)., *age.* ss. 555–556.

374 Pizarro, D. A. ve Baumeister, R. (2013). Superhero comics as moral pornography. Rosenberg, R. (Ed.) *Our Superheroes, Ourselves*. Oxford University Press. ss. 19–36 içinde.

en fazla popülerlik kazananlardır. Aslına bakılırsa, bir kötünün popülerliği; ahlaksızlığının, fesatlığının derinliğiyle orantılıdır. IGN.com'un bir listesinde yüzlerce kötü çizgi roman karakteri yapılan değerlendirmeler doğrultusunda sıralanmıştır ve en başta X-Men'in bir numaralı düşmanı Magneto ile Batman'in ezeli rakibi Joker yer almıştır; ikisi de geride bıraktıkları cesetlerin sayısıyla böbürlenen tiplerdir.

Baumeister, kurgusal süper kötülere duyduğumuz sevginin biraz akıl karıştırıcı olduğuna dikkat çeker. Genelde ahlaksız insanlardan hoşlanmaz ve onların uygunsuz edimlerini duymaktan haz almayız. Süper kötülerin gerçek dünyadaki en yakın benzerleri, Hitler ve Pol Pot gibi evrensel boyutta tiksinti çeken bireylerdir. Öyleyse neden psikopat düzeyinde suçta ayrım gözetmeyen katillerin hikâyelerinden zevk alıyoruz? Baumeister, kötü adamların posterlerinin neden yatak odalarının duvarlarında ve çocukların beslenme çantalarının üstünde kendilerine yer bulduğunu soruyor. Ona göre cevap, diğerlerinin karakteri üzerine yargı yürütmeye düşkünlüğümüzde ve ahlaki sapkınlıklara verdiğimiz tepkide yatıyor.

Sizin ve benim, önümüzde yepyeni bir on dolarlık banknotla psikoloğun laboratuvarında oturduğumuzu canlandırın gözünüzde. Parayı alıp götüreceğiz ama bir mesele var: paranın nasıl bölüştürüleceğine karar verme yetkisi bana bırakılmış, size kalansa sadece teklifimi kabul edip etmemek. Reddederseniz ikimiz de oradan eli boş çıkacağız. Psikologlar bu duruma Ültimatom Oyunu adını veriyor. Adil bir dünyada beş doları size teklif eder, beş dolar da kendime alırdım. Bu iyi niyetli teklifimi büyük olasılıkla kabul ederdiniz ve oradan ikimiz de beşer dolar zenginleşmiş halde çıkardık. En yaygın sonucun bu yönde olması cesaretlendiricidir; çoğu insan yarı yarıya bölüşmeyi teklif etmiştir. Öte yandan, diyelim ki size sadece bir dolar teklif ettim. Mantıklı davranacak olursanız bunu kabul

etmeniz gerekir çünkü o zaman hiç değilse bir dolarınız olur. Ama teklifin cazip gelmediğine dair bahse girebilirim. Benim dokuz dolarla çıkıp giderken sizin bir dolarla kalacağınız düşüncesi sinirinizi bozuyordur. Belki de sırf sizi kazıklamamı engellemek için o bir dolardan vazgeçeceksiniz. Eğer öyle yaparsanız, bu kararı veren tek kişi olmayacaksınız. Oyuncuların yarısı adil paylaşımın fazlasıyla ötesine geçen bu teklifi reddetmiştir.[375]

Açgözlü bir Ültimatom Oyunu katılımcısını cezalandırmak için bir dolardan feragat etmek, katıksız mantıktan sapmak olabilir ama dolandırıcıların palazlanmasına izin vermenin herkese dert yaratabileceği bir dünyada anlamlıdır. Toplumsal bir tür olarak varlığımız başkalarıyla, istismar edilmeden işbirliği yapmamıza bağlıdır ve doğal seleksiyon başkalarının vicdanına uyumlu davranmamızı sağlar. Ültimatom Oyunu'nun da ortaya koyduğu gibi, bize yanlış muameleyle yaklaşan insanları adalet adına ufak fedakârlıklar yapmak zorunda kaldığımız hallerde bile mahkûm etmeye ve cezalandırmaya meyilliyizdir. Bir adaletsizliğin edilgen yanında olmak bizi öfkelendirmez, canımızı yakar. İnsanlar bu oyunu beyinleri görüntüleme cihazlarıyla izlenirken oynadığında, adil bir teklifle karşılaştıkları durumlarda beyinlerinin haz ve ödüllendirilme duygusuyla ilişkili bölümleri aktif hale gelir; adil olmayan teklifler karşısında aktif olansa acı, tedirginlik ve tiksintiyle ilgili bölümlerdir.[376]

Hafife alınmadığımız durumlarda bile, sürekli olarak ve mevcut her bilgiyi kullanarak başkalarında ahlaki dayanıklılık belirtileri ararız. Diğer insanlarla birlikteyken karakterlerine

375 Sanfey, A. G., Rilling, J. K., Aronson, J. A., Nystrom, L. E. ve Cohen, J. D. (2003). The neural basis of economic decision-making in the ultimatum game. *Science, 300*(5626), 1755–1758.

376 *age.*

dair ipuçları elde etmek için onların davranışlarını, hatta kısa süreli yüz ifadelerini izleme durumundayızdır.[377] Herhangi biri çevremizde değilken onun dedikodusunu yaparız. Psikolog Robin Dunbar'a göre, dedikodunun birincil işlevi[378] başka birini potansiyel kötülüklere karşı uyarmaktır ve tüm konuşmaların üçte ikisine yakın kısmı başka insanların dedikodusunu yapmaya ayrılır. Yabancı biriyle tanıştığımız anda onu yargılamaya girişiriz ve o kişinin güvenilirliği bizim için diğer her konudan önemlidir.[379]

Ahlaki donanımımızın bir sonucu, ahlaki yeteneklerimizi –tamamıyla hayali kötü adamlara yönelik olsa da– uygulamaya koymaktan hoşlanmamızdır. Aslında, *özellikle* hayali kötüler söz konusu olduğunda hoşlanırız bundan. Baumeister'a göre, canavarı alt etme hikâyelerinin kalıcı popülerliğinin nedeni ahlaki netlikleridir. Popüler kurguda kötü adamlar konusunda yanılgıya yer yoktur. Bunların kötü icraatları yeterince açık değilmiş gibi, yazarlar ve film yapımcıları karakterin kötücül doğasına dair gayet açık ipuçları vererek sık sık okura ve izleyiciye yardımcı olur. Sessiz sinema döneminin melodramlarındaki kötü adamlar uygulamaya koydukları son dalaverenin amaca ulaşması karşısında bıyık burma alışkanlığına sahipken, spagetti Western denen türün kötüleri siyah, iyileri beyaz şapka takardı. Çizgi romanların kötü adamları bu eğilimi kendi mantıksal uçlarına taşımıştır; tipik bir süper kötü metal maske takıp kendine "Dr. Doom" [*İng.* kıyamet, lanet -*çn.*] gibi adlar

377 Ames, D. R.,ve Johar, G. V. (2009). I'll know what you're like when I see how you feel. *Psychological Science, 20*(5), 586–593.

378 Dunbar, R. I. M. (2004). Gossip in evolutionary perpective. *Review of General Psychology, 8*(2), 100–110.

379 Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C. ve Glick, P. (2007). Universal dimentions of social cognition: Warmyh and competence. *Trends in Cognitive Sciences, 11*(2), 77–83.

vererek dolaşabilir ya da ahlaki sapkınlığını bütüne erdirmek için fiziksel bir bozuklukla hava atabilir. Canavarı alt etme hikâyeleri bize, aleni kötülere yuh çekerken iyilere tezahürat yapma yoluyla kolayca oluşturulan ahlaki yargılara bağlanma fırsatı verir.

Edebiyat eleştirmeni Lionel Trilling, yüksek edebiyatın ve tiyatronun başlıca ürünlerinden olan bu tür basmakalıp karakterlerin geçmişinin Viktoryen döneme kadar uzandığını ve 20. yüzyılın başlarında "saygın" kurgu yapıtlarından büyük ölçüde çekildiğini söyler.[380] Ciddi yazarlar gerçeklik arıyordu ve karikatürize kötülerin gerçeklik temeli fazla sağlam değildi. Trilling şöyle diyor: "İnsanların iyiyle kötünün karışımından oluştuğu ve o kadar aşkın kötülüğün nedeninin koşullarla açıklanabileceği görüşü yerleşik doktrin halini aldı." Buna rağmen, gerçekçilik arayışındaki yazarlar karikatürize kötü adamlardan kaçınırken toplum kötü iyilerden hâlâ büyük oranda hoşlanıyordu. 2014 yılında en fazla kazandıran on filmin hepsinde bir tür kötü adam vardı; bunların beşi çizgi roman uyarlamasıydı.[381] Heath Ledger'in *Kara Şövalye*'de çizdiği Joker portresi çok iyi yorumlar aldı ve yapımı tüm zamanların en fazla gişe hasılatına erişen filmler arasına soktu.

Yenilmez kötülerin olduğu hikâyelere dönük iştahımız, arketip niteliğindeki kötü adamların gerçeklikten sapma göstermelerine rağmen dünyaya bakışımızla önemli bir yoldan alışveriş halinde olduğunu önerir. Düşünüş tarzımız Baumeister'ın "saf kötülük miti"[382] adını verdiği şeye tabidir. *Bizler* kötü şeyler yaptığımızda davranışımızı anlık bir düşkünlük ya

380 Trilling, L. (1972). *Sincerity and Authenticity.* Harvard University Press. s. 14.

381 http://www.boxofficemojo.com/yearly/chart/?view2=worldwide&yr=2014&p=.htm

382 Baumeister, R. F. (1996). *Evil: Inside Human Violence and Cruelty.* W. H. Freeman and Company. ss. 60–96.

da koşullarla bağlantılı makul bir kusur olarak mazur göstermekte gayet iyiyizdir. Ancak *diğer insanlar* kötü şeyler yaptığında bunun nedeni iliklerine kadar kötü olmalarıdır; kötü edimlerin sahiplerinin esasen sadizm ve kötü niyet tarafından yönlendirildiğini, sırf zarar vermekten haz duydukları için masum kurbanlarına öyle davrandıklarını farz ederiz. Bunun sonucu, insanları tıpkı Noel Baba gibi sadece iki grupta kategorize etme yönündeki dayanılmaz dürtüdür: iyi ya da kötü, aziz ya da günahkâr, işe yaramaz ya da hoş.

Baumeister, saf kötülük mitinin izlerinin sadece çocukların çizgi romanlarında değil, gündelik hayatta bir şeyleri vurgulamak için anlattığımız hikâyelerde de görüldüğünü belirtir. Akşam haberleri hiçbir şeyden şüphelenmeyen masumlara yapılan keyfi saldırılara odaklanma eğilimindedir. *Time* dergisi, Columbine Lisesi'nde yapılan silahlı saldırının ardından kapağına iki saldırganın gülümseyen fotoğraflarını koydu ve "KAPI KOMŞUSU CANAVARLAR" şeklinde bir başlık attı.[383] Başkan George W. Bush, 11 Eylül saldırılarının gerisindeki teröristlerin "özgürlüklerimize dönük"[384] katıksız nefretle davrandığını söyleyip "bu teröristlerin sadece yaşam söndürmek için değil, hayat tarzlarını aksatmak ve sona erdirmek için öldürdüğünü" eklerken aynı mite atıfta bulunuyordu.

Gerçeklik karmaşıktır. Kötülük yapanlar nadiren saf sadizmden motivasyon alarak davranır ve kurbanlar da daima tamamen masum değildir. Şiddet, sıklıkla karşılıklı kışkırtma ve düşmanlığın körüklenmesi sonucunda ortaya çıkar. Haince edimler genellikle esasen sıradan ve haklı tarafta olduğuna inanan insanlar tarafından gerçekleştirilir. Öte yandan, saf

383 http://newsfeed.time.com/2013/01/16/a-history-of-violence-gun-control-in-the-pages-of-time/slide/may-3-1999-the-monsters-next-door/

384 http://www.washingtonpost.com/wp-srv/nation/specials/attacked/transcripts/bushaddress_092001.html

kötülük miti aracılığıyla gerçekliği çarpıtmaya, grinin tüm tonlarını yok ederek durumu tartışmasız iyiyle çare bulunamaz kötünün karşı karşıya olduğu siyah-beyaz bir karikatüre çevirmeye meyilliyizdir. Baumeister şöyle yazar: "Saf kötülük miti, kötücül yabancı güçlerin[385] iyi niyetli, hiçbir şeyden haberi olmayan erdemli insanların dünyasına müdahalesini işaret eder. Dünya sık sık onlara karşı biz şeklinde bölünmeye uğrar ve bu olduğunda kötülük, neredeyse şaşmaz şekilde 'onların' tarafındadır."[386]

Herhangi psikolojik zaaf bizi saf kötülük mitine o ya da bu ölçüde yaklaştırabilir. Psikologlar Eric Oliver ve Thomas Wood, 2011 yılında bin Amerikalı üzerinde bir araştırma yaptı.[387] Değişik komplo teorilerine dair çeşitli soruların arasına siyasi sürecin temel doğasını konu alan kısa bir ifade kattılar: "Siyaset, en nihayetinde iyiyle kötü arasında bir mücadeledir." Çalışmaya katılanların üçte biri bu düşünceyi onayladı. Bu yargıyı ne kadar güçlü benimsiyorlarsa komplo teorilerine de o kadar fazla inanıyorlardı. Siyah-beyaz bir dünya görüşü, komplo zihniyeti için mükemmel tuval oluşturur.

Joe Uscinski ve Joseph Parent, komplo teorilerinin dünyayı yabancı bir gözle görmekten çok uzak olduğunu belirtir. Onlara göre, komplo zihniyeti gündelik siyasi söylemden o kadar da farklı değildir; sadece yoğunlaşmış ve nüanslardan arındırılmıştır. "Olağan türden siyasetçiler sorunları vurgular, çözümleri savunur ve en kısa zamanda yoğun eylem çağrısı yaparken, komplo teorisyenleri çok kötü ilişkilerden dem vurur,

385 Baumeister, R. F. (1996)., *age.* s. 89.

386 *age.* s. 62.

387 Oliver, J. E. ve Wood, T. J. (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American Journal of Political Science, 58*(4), 952–966.

muazzam politikaların savunuculuğunu yapar ve hemen şimdi yoğun eyleme geçilmesi çağrısı yapar."[388] Dünyada hakikaten *sorunlar* vardır, özgürlüğümüz zaman zaman *tehdit altında* kalır, bürokratlar kendi *menfaatleri* yönünde davranabilir. Bu meseleler komplo teorisyenliği zihniyetinin filtresinden geçerken iyiyle kötünün çizgi roman sayfalarından fırlamış melodramatik bir mücadelesi görüntüsüne bürünür. John Robison'un İlluminati'nin tüm Avrupa hükümetlerini devirmeye niyetli olduğu iddiasından, yakın zamanın kendi yurttaşlarından binlercesini öldürmekten çekinmeyecek psikopat bürokrat tiplemeleri içeren teorilere kadar, hepsi arasında en iyi komplo teorileri, içinde belirsiz amaçlar kovalayan, her şeyden habersiz ve masum topluma en büyük kötülükleri yapmaya hazırlanan manyaklık düzeyinde kötü karakterler barındıranlardır.

Bütün Dünya Bir Sahnedir

Psikolog Serge Moscovici, 1987 yılında yazdığı bir makalede komplo teorisinde resmedildiği haliyle dünyayı bir tiyatro gösterisine benzetir.[389] İlk sahnenin başında toplumu bir masumiyet ve istikrar halinde görürüz. Sonra başka bir grup karakter sahneye çıkar, beraberinde sürtüşme ve gizem getirir. Kötülük peşindeki bu insanlar da tıpkı bir tiyatro oyunundaki aktörler gibi ipleri elinde tutan ama asla görünmeyen meşum bir yapımcının önlerine peşinen koyduğu metni takip eder. Moscovici şöyle devam eder: "Bu şekilde bir gösteri gerçekten sahnelense absürt kaçardı. Ama öyle değildir. Temel öğelerine indirgenmiş bir gösteridir bu; esas güçlerin yüzleşmesidir ve ancak birinin diğeri karşısında nihai zafere ulaşmasıyla sona erebilir." Kısacası, komplo teorilerinin dünyasında "düalizme kişilik kazandırılmıştır ve bunlar rollerini toplum sahnesinde oynar."

388 Uscinski, J. E.,ve Parent, J. M., *age.* s. 146.

389 Moscovici, S. (1987)., *age.*

Alex Jones'un komplo teorisi temalı gündelik radyo programlarının dinleyicileri *Star Wars*'taki "İmparatorluk Marşı" ile karşılanır ki filmde bunun hemen ardından görüntüye Darth Vader gelir. Arada sırada, reklamlardan dönerken abartılı bir ses, "Harekete geçiyoruz, *İmparatorluk* ilerliyor!" duyurusunu yapar. Bu bölümün araştırmalarını yaparken bir cuma günü bu radyo istasyonunu açtım ve Jones'un kendi dünya görüşüyle yakın zamanda gösterime giren bir süper kahraman filmi arasındaki paralellikleri değerlendirişine denk geldim: "Eğer *Captain America* türünden bir filmi izlemeye giderseniz, benim yazmış olabileceğim bir şeyle karşılaşırsınız.[390] Bunun nedeni benden kopya çekmeleri değil, benim sistemin nasıl çalıştığını anlamış olmam."

Oklahoma City bombacısı Timothy McVeigh'in yargılanmasında bir suç ortağı, McVeigh'in Waco gibi felaketlerle hiç ilgisi olmayan sekreterleri, resepsiyon görevlilerini, devlet memurlarını öldürmeyi nasıl akla yakın gösterdiğini şöyle anlatır: "Bana o insanları *Star Wars* filmindeki fırtına birliklerinin askerleri gibi gördüğünü açıkladı. Bireysel anlamda masum olabilirlerdi ama Kötülük İmparatorluğu'nun bir parçası oldukları için işbirliği yapma nedeniyle suçlulardı."[391]

Psikolog Dan McAdams, "Hepimiz hikâyeciyizdir,"[392] diye yazar. Hikâyeler zihnimizin nasıl çalıştığını gösterir. Gerisinden bakarak dünyaya anlam verdiğimiz ve o dünyadaki yerimizi belirlediğimiz merceklerdir onlar. Kaotik gerçekliği tutarlı ve anlamlı bir şey haline koymamızı sağlarlar. Hikâyelerden ka-

390 *The Alex Jones Show*, 13 Şubat 2015. http://www.infowars.com/listen-to-the-radio-show-archive/

391 http://law2.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/mcveigh/mcveighaccount.html

392 McAdams, D. (1993). *The Stories We Live By*. Guilford Press. s. 11.

çış yoktur. Bilim ve tarih gibi görünüşte nesnel çabalar bile nihayetinde hikâye anlatıcılığıdır. Siyaset psikolojisi uzmanları Molly Patterson ve Kristen Monroe, "Bir protagonist ve antagonist algısı ima etmeyen tarih yoktur; neyin önemli ya da ilintili, neyin bunun tersi olduğunu yorumlamayan hiçbir gerçekler dizisi olamaz," der.[393]

Dinlediğimiz hikâyeler, inanışlarımızı ve davranışlarımızı etkileyebilir. Birisini ikna etmek istediğinizde bir hikâye, başına madde imleri koyulmuş bir gerekçeler listesinden çok daha işlevsel olabilir. Psikolog Melanie Green ve meslektaşları, hikâyelerin eleştirel yeteneklerimizi baypas edip bizi cezbederek olguların içine nasıl çektiğini göstermiştir.[394] Birisinin bizi ikna etmeye çalıştığını bildiğimizde onun argümanlarını yakından inceleriz ama hikâyeler, inanışlarımızı, biz ne olduğunu anlamadan şekillendirebilir. Bir hikâye ne kadar iyiyse içine o kadar fazla çekilir, ikna olmaya o kadar açık hale geliriz.

Ve mesele hikâyeler olduğunda "daha iyi" ifadesi, zihnimize bir plağın üstündeki yivler gibi kazınmış olan asırlık arketiplere uygunluk anlamına gelir. Bu düşünüldüğünde hikâyelerin beklentilerimizle daha yakından uyum sağlayacak şekilde tekrar tekrar anlatılma alışkanlığı şaşırtıcı kabul edilmemelidir. Örneğin, Amerikalı öğrencilerin asırlardır aşina olduğu Kristof Kolomb'un kıtayı keşfediş hikâyesi, zaman içinde kâşifin kahramanlıkları katılarak renklendirilmiştir[395]: Yolculuk zahmetlidir, isyankâr mürettebat Kolomb'u neredeyse gemiden

393 Patterson, M. ve Monroe, K. R. (1998). Narrative in political science. *Annual Review of Political Science, 1*(1), 315.

394 Green, M. C. ve Brock, T. C. (2000). The role of transportation in the persuativeness of public narratives. *Journal of Personality and Social Psychology, 79*(5), 701–721.

395 Brock, T. C., Strange, J. J. ve Green, M. C. (2002). Power beyond reckoning. Green, M. C., Strange, J. J. ve Brock, T. C. (Ed.) *Narrative Impact.* Lawrence Erlbaum Associates. ss. 1–16 içinde.

atacaktır, adamcağız beş parasız ölmüştür. Ama o arada pek iştah açıcı olmayan ayrıntılar, örneğin Kolomb'un soykırıma ve köleciliğe katkıları hikâyeden çıkartılmıştır. Bazen iyi bir hikâye, gerçekleri gölgede bırakabilir.

Hikâye geliştirmenin başka bir yolu da gerilimi ve karşıtlığı yükseltmek, gerçeklik nüansını geriye sadece siyah ve beyazdan oluşan bir iyi/kötü teması kalana kadar bulandırmaktır. David Icke'ın Archonları, sadece aç gözlülük ve sadizmle güdümlenen mükemmel kötüyü temsil eder. Icke'a göre akıllı ve iyi organize olmalarına karşın özgün düşünceden yoksunlardır. İnsanlarla parazit misali beslenir, varlıklarını en karanlık duygularımızı hasat ederek sürdürürler. Amaçlarını kovalarlarken genlerinden empati silinmiş melez bir insan-sürüngen ırkı yaratmışlardır; 11 Eylül gibi katliamlar düzenlemekten, kan içmekten, çocukların kurban edildiği ayinler düzenlemekten rahatsızlık duymamalarının nedeni de budur. Icke, Archonların kötü planlarını gün ışığına çıkararak izleyicilerini aldatılmış kitlelerin selameti için mücadeleye katılmaya, kaybetmeye mahkûm gibi görünen ama muazzam komplolarla cesur bir şekilde savaşmaktan vazgeçmeyen kahramanlar olmaya davet eder.

Dürüst olmak gerekirse, Icke'ın ideolojisinin çok boyutlu sürüngen kısmı nispeten sınırlı cazibeye sahip gibi görünüyor. Icke psişik ifşalarını 1990'larda toplumla ilk paylaştığında ulusal ölçekte alay konusu oldu. Ama bunun üzerinden yirmi beş yıl geçtikten sonra, teorilerinden dünyevi siyasi manevralardan gerçekliğin doğasına kadar her şeyi açıklayabilecek büyük bir anlatı oluşturmayı becerdi. Bu anlatı artık epik bir efsane ve arketip niteliğindeki canavarı alt etme hikâyelerinin bütün hatlarını mükemmel şekilde izliyor. Icke bu hikâyeyle geniş bir hayran kitlesini etkiledi. Bu insanlar söylediği *her şeye* inanmıyor olabilir ama Icke, kendilerine önereceği bir şeyleri olduğuna inanan sadık izleyicilerle dolu lejyonlara sahip artık.

Icke, tamamen kendine has on saatlik konuşmalarından birinin sonuna doğru cemaate bir sırrını açarak, "Yirmi beş yıl önce bana, 'Sen bittin; tüm bu aşağılamalardan sonra ilerleyemezsin,' dediler," diye sesleniyordu. Sakin bir tavırla kalabalığı süzdükten sonra kendisini eleştirenlere kısa ve öz bir cevap gönderdi: "Bir de şimdiki halime bakın!"[396]

396 http://www.newstatesman.com/lifestyle/2014/11/psycho-lizards-saturn-godlike-genius-david-icke

8

NOKTALARI BİRLEŞTİRİN

"Zapruder filmi" Dallaslı bir terzi tarafından çekilen, sadece 24 saniye –486 kare– uzunluğunda düşük kalitede, 8 milimetrelik bir filmdir ama 20. yüzyılın en ikonik görüntülerinden biri haline gelmiştir.

Abraham Zapruder, bu filmi neredeyse çekmeyecekti.[397] Havanın yağmurlu olacağını düşündüğünden, kaliteli Zoomatic Director serisi kamerasını o sabah evde bırakmıştı. Ama gökyüzü açıldı ve sekreteri eve kadar uğrayıp kamerayı alması için Zapruder'e ısrar etti. Öğle yemeği saati yaklaşırken Zapruder etrafta dolanıyordu ve araç konvoyunu mükemmel şekilde göreceğini düşünerek Elm Caddesi'nin kuzeyindeki yüksekçe bir beton kaidenin üstüne çıktı. Ve böylece, Birleşik Devletler Başkanı başından vurulduğunda kamerasının vizöründen bakıyordu. Ailesinin sonradan anlattığına göre, Zapruder bir daha asla kamera vizöründen bakmadı.[398]

Zapruder filmi şöyle akar: Elm Caddesi'nin köşesini önce üç polis motosikleti döner. Burada bir kesinti olur, Zapruder filmden tasarruf etmek için çekimi durdurmuştur. Sonra Başkan Kennedy'nin üstü açık Lincoln Continental arabası caddeye girerek mutlu izleyicilerin önünde ilerlemeye başlar. Kennedy ile

397 Bugliosi, V. (2007). *Reclaiming History*. W. W. Norton &Company. ss. 452–454.

398 http://www.theguardian.com/film/2013/nov/14/abraham-zapruder-film-kennedy-killing-parkland

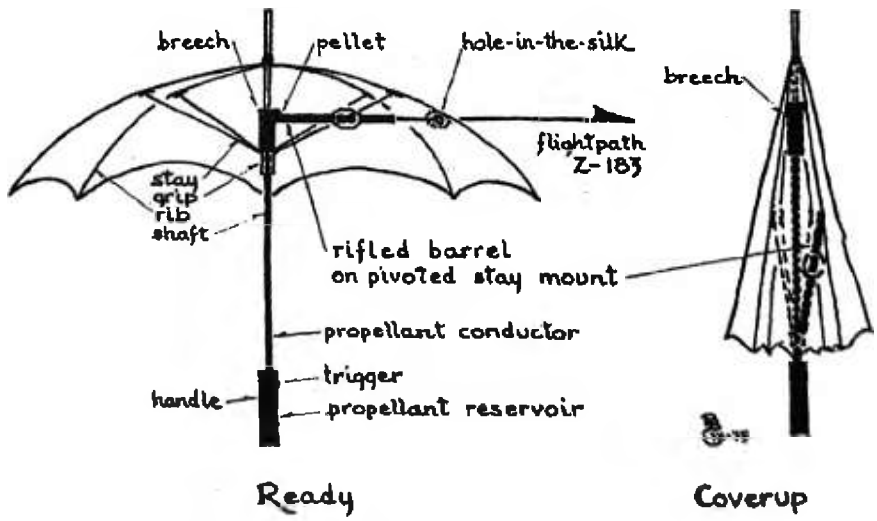
eşi Jackie kalabalığa keyifle el sallar. Ardından araba kısa süre için büyük bir trafik tabelasının gerisinde kalarak gözden kaybolur. Tekrar ortaya çıktığında bir şeyler ters gidiyordur. Kennedy boğazını tutmaktadır. Arkadan gelen kurşun o arada isabet etmiştir. Bir an sonra ikinci kurşun başını parçalayıp geçer. Filmin bir karesinde havaya parlak turuncu-kırmızı bir bulut savrulur. Z313 olarak etiketlenen bu kare öylesine çarpıcıdır ki Zapruder, filmi *Life* dergisine satmayı bunun hiçbir şekilde yayınlanmaması koşuluyla kabul eder; kamuoyu filmin tamamını 1975'te Geraldo Rivera tarafından geç saatte televizyonda yayınlanana kadar göremez. Kennedy cansız bir şekilde eşine doğru yığılır. Panik halindeki Jackie yerinden doğrulup arabanın arkasına tırmanır, aynı anda bagaj kapağının üstüne çıkan bir Gizli Servis ajanına doğru emekler, konvoy hızlanır. Kısa, sessiz film dehşet verici ve akıllardan çıkmayacak türdendir.

Ama birkaç saniye geri sarıp dikkatle izlerseniz tuhaf bir şeyin farkına varabilirsiniz. Kennedy'nin arabası tam tabelanın arkasından sıyrılırken ancak yarısı görülen büyük siyah bir şemsiyenin de yana doğru uzandığını seçebilirsiniz. Eğer güneşli, esintili bir öğle vakti olmasa bu garip bulunmayabilir. Dealey Plaza'da başka tek bir kişinin bile elinde açık şemsiye yoktur, hatta konvoyun güzergâhı üstünde sıralanmış yüzlerce insanın fotoğraflarında da öyle bir şey görülmez. Her nasılsa, Dallas'taki tek açık şemsiye, öldürüldüğü sırada Kennedy'nin arabasının tam yanındadır. Bunun olma ihtimali nedir sizce?

Durum daha da garipleşir. Dealey Plaza'nın her tarafına dağılmış insanların çektiği fotoğraflarda şemsiyenin olağan tavırlı, koyu renk takım elbise giymiş sahibi görülür ve konvoy gelirken şemsiyesi kapalı halde aylakça dolaşmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, Başkan'ın arabası önüne geldiğinde şemsiyeyi açıp ilginç bir şekilde havada tutmuş, aşağı yukarı indirip kaldırmış ve çevirmiştir. Kennedy, suikastçının kurşunlarına,

araba tam bu ilginç gösterinin önünden geçerken hedef olmuştur. Bundan sadece saniyeler sonra çekilen fotoğraflarda adam, kapatılıp gayet düzgün şekilde katlanmış şemsiyesi koltuğunun altında olduğu halde, telaşsız adımlarla uzaklaşırken görülür.

Şemsiyeli Adam, Başkan'ın katledilmesinin en yakın tanığı olmasına rağmen Dallas polisi tarafından sorgulanmadı. Ondan Warren Komisyonu Raporu'nda da söz edilmedi. Hiç iz bırakmadan kayboluvermişti. Ancak amatör suikast meraklıları anormal şemsiyenin farkına vardığında sorular gelmeye başladı. Bazı kuşkuculara göre, bunun tek bir açıklaması olabilirdi: Şemsiyeli Adam bir komplonun parçasıydı. Kimi onun suikastçıya –ya da suikastçılara– tetiği çekmek için doğru zaman olduğuna veya kurşunların hedefi bulduğuna dair işaret verdiğini düşünüyordu. Kimileriyse daha aktif bir rol oynadığı, şemsiyenin kendisinin silah olduğu kanısındaydı. Richard Sprague ve Robert Cutler, 1978'de şemsiyenin içine saklandığı düşünülen ölümcül silahın nasıl çalıştığına dair ayrıntılı bir diyagram yayınladı.[399]

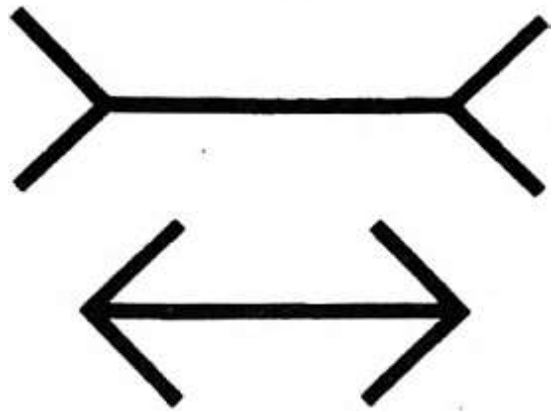
R. B. Cutler Collection, Baylor Collections of Political Materials, W. R. Poage Legistative Library, Baylor Üniversitesi, Waco Texas.

399 http://www.ratical.org/ratville/JFK/TUM.html

Şemsiyeli Adam'ın sırrı nihayetinde çözüldü; o ve şemsiyesi, Birleşik Devletler hükümetinin karşısına çıkartılıp açıklama istendi. Adamın neyin peşinde olduğunu ileride öğreneceğiz. Şimdilik iyi bir komplo teorisinin temel özelliklerini yansıtan ilginç bir hikâyeyle yetinelim: Görünüşte birbiriyle bağlantısız ve bir konuma yerleştirilemez anormalliklerin sinsice komplolar ve bunların gizli amaçları bünyesinde tutarlı şekilde örgütlendirilmesi. Komplo teorileri, bir noktaları birleştirme eylemidir. Öte yandan noktaların birleştirilmesi, ileride göreceğimiz gibi, sadece komplo teorisyenlerinin tasarrufunda olan bir şey değildir. Önceki bölüm en derin arzularımız ve en karanlık korkularımızla yankılanan büyük anlatılara dairdi. Bu bölüm ve kitabın geri kalanı, dünyayı bir andan diğerine anlamlandırışımızı etkileyen çok daha küçük ölçekli hikâyelere dair. Gerçeklik, noktalarla doludur. Beynimiz bunu anlamlandırmak için o noktaların nasıl birleştirileceğini hızla çözmek zorundadır. Ancak çevremizdeki kaosu anlama çevirmek için giriştiği amansız arayışta baştan çıkarıcı yanılsamalar yaratır. Bazen gözlerimiz bizi yanıltır ve bazen de zihnimiz oyunlar oynar.

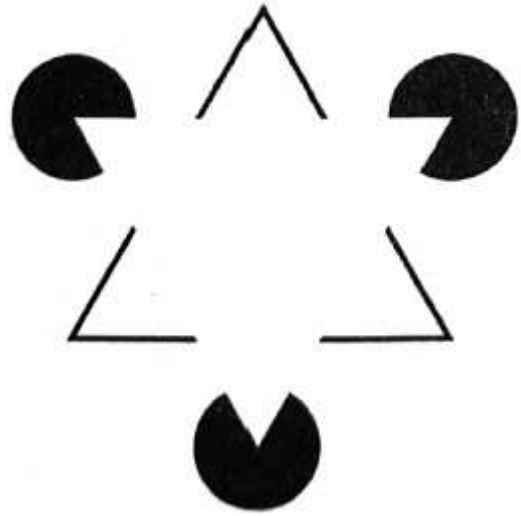
Göz Oyunu

Aşina olduğumuz bir yanılsamayla başlayalım. Sonraki sayfada göreceğiniz iki çizgi, dünyanın en ünlü yanılsamalarından birine yol açar. Buna Müller-Lyer yanılsaması adı verilmiştir. Muhtemelen daha önce görmüşsünüzdür. Her biri "kanatlarla" sona eren iki paralel çizgiden oluşur. Kanatları dışa doğru olan çizgi, kanatları içe doğru olandan yadsınamaz şekilde uzun görünür ama gerçekte ikisinin uzunluğu aynıdır; bunu bizzat ölçerek anlasanız bile onları farklı görmekten kendinizi alamazsınız. Beyniniz yanlış yönlendirilmiştir.

Wikimedia Commons

Muller-Lyer yanılsaması, *karşımızdaki* bir şeyi yanlış yorumlama vakasıdır. Bazen orada olmayan şeyler görürüz. Bir diğer açıklayıcı yanılsama da Kanizsa üçgenidir[400]. Yaratıcısı olan İtalyan psikolog Gaetano Kanizsa'nın adını taşıyan bu yanılsama, birbirinin üstüne ters şekilde koyulmuş iki üçgenle bunların üstüne birlikte yerleştirildiği siyah dairelerden oluşmuş görüntüsü verir. (Şahsen bana daima netameli bir gizli teşkilatın arması gibi görünmüştür.)

Wikimedia Commons

400 Kanizsa, G. (1976). Subjective contours. *ScientificAmerican, 234*(4), 48–52.

Öte yandan, üçgenler ve daireler sadece sizin kafanızın içinde mevcuttur. Sayfanın üstünde birbiriyle bağlantısız, tamamlanmamış şekillerden oluşan bir kompozisyon vardır aslında: uçları dışarıya bakan üç ok ve bir grup aç Pac-Man'i andıran tamamlanmamış üç daire. Beyniniz boşlukları şevkle doldurmuş, tamamlanmış şekiller içeren bir yanılsama yaratmıştır; dairelerin eksik kesimleri oklar arasındaki açıklıklarla birleşerek çizgisiz, baş aşağı bir şekilde ilk üçgenin üzerinde duran, uçları dairelerin kayıp dilimlerinde ikinci bir üçgen olduğu izlenimini yaratmıştır. Bu yanılsamaya dair en çarpıcı nokta, üçgenlerin gerçekte var olmamasına ve sayfanın tamamen aynı renkte olmasına, üstteki üçgenin köşelerini de aslında görmemenize rağmen bu şekli "beyazdan da beyaz" algılamanızdır (ancak köşelerin olması gerektiği yerlere daha dikkatli bakarsanız şekil kaybolur).

Retinalarımızın bir tür sinema perdesi olduğunu ve beynimizin bunun gerisinde oturup gözlemlediğini düşünmek caziptir. Ama görüş bu şekilde çalışmaz. Beyin pasif şekilde izlemekle yetinmez, aktif yapım halindedir. Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz basit görsel yanılsamalar perdeyi çekip açar, görme algımız aslında ne olduğunu ortaya çıkarır: Tahmin. Çoğunlukla, hayret edilecek derecede iyi bir tahmin oluşturur; öyle olmadığındaysa nesnelere çarpar, herhangi bir görüntüyü istenmeyen misafirle karıştırırız. Ama her şekilde tahmindir bu. Gözlerimiz sadece çok küçük bir görsel alanı gerçek netlikte görebilir ki bu da kol uzaklığında tutulan bir elin başparmağındaki tırnak genişliğindedir.[401] Resmin geri kalanı büyük ölçüde bulanıktır, renkler de muğlaktır. Beynimiz bu durumu telafi etmek için geri planda muazzam bir çalışma içindedir ve çevremizdeki dünyayı doğru ayrıntılandırılmış haliyle gördüğümüz hissi yaratmaya çabalar.

401 Storr, W. (2014). *TheUnpersuadables*. TheOverlookPress. s. 79.

Bu karmaşık işlem-sonrası olgu, çevreyi görüşümüzde o kadar belirleyicidir ki korteksimizin yaklaşık üçte biri görmeye ayrılmıştır.[402] Harcanan muazzam enerjiye rağmen dış dünyanın tamamen doğru ve bütünsel modelini oluşturmak imkânsızdır. Beynin, topladığı kaotik, muğlak, tamamlanmamış görüntüleri anlam yaratmak üzere kullanmak için başvurduğu etkileyici bir kestirme yollar ve yaklaşık hesaplar repertuarı vardır; bunlar "ışık yukarıdan geliyor", "daha küçük, daha uzakta olduğu anlamında", "hızla büyüyorsa yaklaşıyordur" türünden mantıklı kabullerdir. Başka bir deyişle, görme duyumuz sadece ışığın retinalarımıza çarpmasıyla değil, beynimizin bu bilgiyi yorumlamasıyla ilgilidir.

Bu strateji beynimizin geri kalanının ne zaman yemek yiyeceğimiz ve bu türden diğer önemli şeyleri düşünebilecek şekilde serbest kalmasını sağlar ve genellikle gayet iyi çalışır. Ancak arada sırada bizi hayal kırıklığına sürükler. Anahtarlarınızı aradığınız ve tam önünüzde durduğunu fark edemediğiniz durumlarda tam karşımızdaki şeyi göremeyiz. Ya da yanıltıcı Muller-Lyer yanılsamasında olduğu gibi karşımızdaki şeyi yanlış yorumlarız. Ve yine arada sırada, hayalet Kanizsa üçgeni örneğindeki gibi, aslında var olmayan şeyleri görebiliriz.

Muller-Lyer ya da Kanizsa üçgeni gibi yanılsamalara baktığımızda, yanıltıldığımızı biliriz. Gerçek dünyada neyin gerçek, neyin hayal gücümüzün ürünü olduğunu kestirmek daha güç olabilir. Gördüğümüz garip şeylerin açıklamaya kavuşmaması karşısında öyle bir açıklamayı uydurmamıza neden olabilir.

Mars'taki Kanallar ve Çalıların Arasındaki Suikastçılar

Mars, 1877 yılı yazının sonuna doğru birkaç hafta boyunca geceleri olağandan daha büyük ve parlak göründü. Buna Bü-

402 Eagleman, D. (2011). *Incognito*. Pantheon. ss. 22–23.

yük Karşılaşma adı veriliyordu ve Mars'ın yörüngesinin Dünya'nınkine en yakın olduğu evreden kaynaklanıyordu. Büyük Karşılaşma sadece on yedi yılda bir gerçekleşir. Dünyanın önde gelen astronomları bu alışılmadık derecede iyi görüntüleme fırsatını değerlendirmek için yıllarını harcamıştı. Bunların arasında Giovanni Schiaparelli adında bir İtalyan da vardı ve Milano'daki Brera Astronomik Gözlemevi'nin direktörüydü. Schiaparelli, 1862'de İtalyan hükümetini çok gelişmiş bir teleskopa yatırım yapmaya ikna etmişti.[403] Üç metre uzunluğundaki Merz ışık kırıcısının koyulması için yeni bir gözlemevi kubbesi inşa edildi. 23 Ağustos 1877 günü güneş battığında Schiaparelli, kendisini hem astronomlar arasında hem de kamuoyunda meşhur edecek gözlemlerini yapmaya koyuldu.

Schiaparelli'nin gördüğü şey inanılacak türden değildi: Mars'ın yüzeyinde uzun, koyu renk, birbirini keserek yayılan çizgilerden oluşmuş karmaşık bir ağ vardı.[404] Dünyanın her tarafındaki astronomlar, Schiaparelli'nin gözlemini hızla teyit etti. Bazıları çizgileri görmüştü. Bazılarıysa göremiyordu. Aralarında Amerikalı astronom Percival Lowell'ın da olduğu birkaç önde gelen astronom, çizgilerin gerçek olduğu görüşünü destekliyor ve bunu sansasyonel bir buluş olarak nitelendiriyordu. Onlara göre çizgiler sulama kanalıydı ve kanallar kendi kendilerini inşa edemeyeceğine göre sadece zeki (ve anlaşılan susamış) varlıklar tarafından yapılmış olabilirdi. 20. yüzyıla girilirken Avrupa'nın ve Amerika'nın büyük bölümü Mars çılgınlığıyla sarsılıyordu.

İşin ilginç yanı, kanalların astrofotografiye bağışıklığı olduğunun anlaşılmasıydı. Bundan da ilginci, farklı astronomlar çizgilerin haritasını oluşturmaya çalıştığında ortaya çıkan şe-

403 Bernagozzi, A.,Testa, A. ve Tucci, S. (2004). Observing Mars with Schiaparelli's telescope. *Third European Workshop on Exo-Astrobiology, 545*, 157–158.

404 Maria Lane, K. D. (2006). Mapping the Mars canal mania. *ImagoMundi, 58*(2), 198–211.

killerin birbiriyle radikal farklılıklar göstermesiydi. Bunların yanılsama kaynaklı olduğu görüşünü ilk ortaya atan, başka bir İtalyan astronomu Vincenzo Cerulli'ydi.[405] Mars haritacılarının teleskoplarının başında saatlerce oturup görüntünün Dünya atmosferi tarafından çarpıtılmadığı ender anları beklemesi gerekiyordu. Ancak o zaman gezegenin yüzeyindeki dokunun minik bir parçacığını kısa süreliğine yakalayabiliyor ve gördüklerinden belleklerinde kalanları çabucak bir eskize aktarıyor, sonra birçok gözlemden yararlanarak ayrıntıları tamamlamaya çalışıyorlardı. Bu süreç, astronomlara renk algısına dönük önyargılarına çok şey katma fırsatı sağlayacaktı. Yapılan gözlemler, Cerulli'nin haklı olduğunu nihayet ortaya çıkardı; Mars'ta kanal falan yoktu. Schiaparelli, Lowell ve diğerlerinin gördüğü uzun, düz çizgiler beynin muğlak imgelerden anlam çıkarma yeteneği sayesinde doğmuş şeylerden öte değildi. Carl Sagan'ın da belirttiği gibi, kanalların zekâdan kaynaklandığı şüphe götürmezdi;[406] "çözüme ulaşmayan mesele, bunu yaratan zekânın teleskopun hangi tarafında olduğu"ydu.

Kanallar, Mars'ta yaşam olduğuna dair belirtiler arasında aşırı aktif hayal gücünün ürünü kabul edilerek üstü çizilen tek şey değildir. İnsanlık, 1970'lerden beri kızıl gezegenin üstüne ve etrafına kameralar koyuyor. Gezici araçların, yörüngedeki uyduların gönderdiği birçok kaya ve sıradağ resminde kartal gözlü anormallik avcıları taş bir tabut, minik bir Kocaayak, reçelli çörek, şaşırtıcı sayıda dev kalp karikatürü, Başkan Obama büstü, taş kesilmiş iguana teşhis etmiştir.[407] (Bu sonuncusu jeolojik anlamda taş kesilmişti; koşullar düşünülürse gayet sa-

405 http://www.mbennardo.com/blog/2012/01/setting-the-record-straight-on-the-canals-of-mars/

406 Sagan, C. (1985). *Cosmos*. BallantineBooks. s. 90. [*Kozmos*, çev. Reşit Aşçıoğlu, İstanbul, Altın, 2018]

407 http://www.huffingtonpost.com/2013/11/19/aliens-on-mars-photos_n_4303447.html

kin bir duruşu vardı.) Öte yandan, dünya dışı yaşam türlerine dair belirtilerin en caziplerinden biri, Viking yörünge uydusu tarafından 1976'da çekilen bir fotoğrafta görüldü. Fotoğraf, göründüğü kadarıyla gezegenin yüzeyindeki tepelerden birine yontulmuş, garip derecede kötü ifadeli bir insan yüzünü gösteriyordu. Mars'taki bu yüz o kadar gizemliydi ki aradan on yıllar geçtikten sonra gezegenin yörüngesine, birincil görevi bunu tekrar fotoğraflamak olan yeni uydular gönderildi. Daha yüksek çözünürlüklü görsellerde sadece diğerlerinden ayırt edilecek özelliği olmayan tepeler vardı. Birçok insanın kuşkulandığı gibi, Mars'taki yüz bir ışık ve gölge oyunundan öte değildi.

Mars konusuna benzeyen çeşitli anormalliklerin de gösterdiği şu: Bazı şeyler bizim için öylesine önemlidir ki onları, özellikle de muğlak imgelerde teşhis etmeye yatkınızdır ve buna doğal olmayan geometrik motifler, insanlar ve hayvanlar, yüzler de dahildir. Yanılsama, hayali inanışlara yol açacak kadar cazip olabilir. Olağanüstü bir örüntü, uygun koşullar altında bizi komplo zihniyetine doğru itebilir.

Dealey Plaza'daki kötü namlı çimenlik tümseği gösteren bulanık bir Polaroid fotoğrafa baktığında, suikast araştırmacısı gazeteci David Lifton'a olan da buydu işte. Fotoğraf Mary Moorman tarafından çekilmişti. Moorman, Zapruder filminde küçük bir rol üstleniyordu; onu caddenin tam karşısında, kırmızı ceket giymiş arkadaşı Jean Hill'in yanında dururken görebilirsiniz. Moorman kamerayı yüzünün önünde tutuyor. Kameranın yeniden yükleme hızının düşük olduğunu ve Başkan'ın ziyaretine dair tek bir hatıra fotoğrafı çekebileceğini biliyor. İki arkadaş uygun bir enstantane yakalamaya öylesine odaklanmış ki ilk iki atışın farkına bile varmıyorlar. Kennedy'nin arabası beş metre ötelerinden geçerken Hill, "Hey, resminizi çekmek

istiyoruz," diye sesleniyor[408] ve Moorman, üçüncü kurşunun Kennedy'nin başına isabet etmesinden sadece 1/6 saniye sonra deklanşöre basıyor. Ön planda Kennedy eşine doğru yığılıyor; arka plandaysa çimenlik tümsek var.

Bir buçuk yıl sonra David Lifton, 22 Kasım ve bunu izleyen üç gün boyunca çekilmiş fotoğrafların derlendiği *Tarihte Dört Karanlık Gün* [*Four Dark Days in History*] başlıklı albümde Moorman'ın fotoğrafına rastladı. Bulanık fotoğrafta gördüğü şey, hayretten donakalmasına yol açmıştı. Lifton, 1980'de yazdığı *En İyi Kanıt* [*Best Evidence*] kitabında, "Sayfada duman püskürmesine benzeyen bir şey görülüyordu... ve gerisinde de bir insan formu vardı," der.[409] Fotoğrafı bir büyüteçle inceledi, hatta orijinal fotoğrafın peşine bile düştü. Görüntüye nitelik kazandırılması, duman konusundaki şüphelerini doğrulamakla kalmadı, aynı zamanda çimenlik tümsekte *başka* bir potansiyel suikastçı belirlemesini de sağladı. Bu ikinci adamın "belden yukarısı görülüyordu ve... elinde de yatay konumda tuttuğu bir şey vardı." Ama diğer Kennedy suikastı meraklıları bulanık fotoğrafta başka suikastçılar da bulmuştu. Teksas Okul Kitapları Deposu'ndaki Altıncı Kat Müzesi'nde 1994'ten beri küratörlük yapan Gary Mack, bir çitin gerisinde duran ve rozeti güneşte ışıldayan üniformalı polisin yüzünün bir silah namlusundan çıkan alevin gerisinde kaldığını belirledi.

Olay yeri inceleme uzmanlarına göreyse, bu suikastçılar büyük olasılıkla tarfalı düşünceyle uyuşan film kusurlarından, parlamalar, gölgeler ya da başka olağandışı etkilerden öte değildi.[410] Bir uzman, Gary Mack'ın Rozetli Adam'ı ortalama boyda biriyse çitin on metre gerisinde ve yerden bir metre yir-

408 Bugliosi, V. (2007)., *age.* s. 41.

409 Lifton, D. S. (1980). *Best Evidence.* Macmillan. s. 9.

410 http://www.skeptic.com/reading_room/jfk-conspiracy-theoriesat-50-how-the-skeptics-got-it-wrong-and-why-it-matters/

mi santim yukarıda, yani pek de arzu edilmeyecek "bir atış pozisyonunda" durması gerektiği sonucuna vardı.

Lifton, gördüğünün bir yanılsama olduğunu sonunda anladı. Bunu kabullenirken şöyle diyordu: "Warren Komisyonu'nun vardığı sonuçlara hâlâ karşı çıkanlar, çimenlik tümsekte birilerini *görmeyi,* rapora inananlara kıyasla kolay bulanlardır." Bu akıl yürütmeyi kendi gözlemlerine uyguladığındaysa başka bir noktaya değiniyordu: "Temel algı sürecimin umutsuz derecede önyargılı olmadığını ne kesinlikte bilebilirdim ki? ...Nihayetinde, büyütülmüş fotoğrafların kanıt olarak yararının çok sınırlı kaldığı sonucuna vardım."

Zihin Oyunu

Zaman zaman aslında olmayan şeyler görmemiz ya da bazı şeyleri hatalı algılamamız muhtemelen sizi şaşırtmamıştır. Gece yataktayken kapının arkasında asılı duran ceketin eve zorla giren kötü niyetli biri olduğunu sanmak kolaydır. Gerçekte orada olmadığını bildiğimiz bir şeyi aramak, zaman geçirmenin keyifli bir yolu olabilir. İnsanlar binlerce yıldan beri öğleden sonra açık havada oturup aşina oldukları şekillere bürünen bulutları birbirlerine göstererek, geceleri yıldızların insan ya da hayvan şekilli desenler oluşturduğunu hayal ederek zaman geçirir. 21. yüzyıl farklı değildir. Mars'taki birçok aykırı objeye adanmış web sitelerini tıklayarak ya da insan yüzüne benzeyen gündelik nesnelere bakarak saatler harcayabilirsiniz. Gözlerimizin bizi zaman zaman yanılttığını biliriz.

Kabullenmeye –hatta belki farkına varmaya– daha az yatkın olduğumuz şeyse, *düşünce* yanılsamalarına da *görsel* yanılsamalar kadar açık olduğumuzdur. Tıpkı gözlerimizin dünyaya açılan güvenilir pencereler olduğunu düşündüğümüz gibi, hayatımızı beynimizin tarafsız bir veri işleyicisi olduğuna güve-

nerek geçiririz. Kafamızın içinde, düşüncelerimizde ve inanışlarımızda tarafsız, doğru bir gerçeklik kavrayışı üretiliyormuş gibi gelir bize. Ancak yine aldanırız. Dünyayı görüşümüzün kapsamlı şekilde sahne gerisinde ilerleyen süreçlere ve karmaşık tahmin edimlerine bağlı olması gibi, dünyayı anlama yetimiz de aynı durumlara bağlıdır. Ve yine tıpkı Kanizsa üçgeninde ya da Mars kanallarında olduğu gibi, baştan çıkarıcı bilişsel yanılsamalar da beynimizin kendini yormaksızın bir örüntü aramasından kaynaklanır.

Aşağıdaki soruyu yüksek sesle okuyun ve aklınıza gelen ilk cevabı not edin:

Musa, gemisine her hayvan türünden kaç tane almıştır?

Yapılan birçok deneyde on kişiden yaklaşık sekizi bu soruya eksiksiz bir güvenle "iki" cevabını vermiştir.[411] Siz de öyle mi dediniz? Bilişsel yanılsamalara dair bir okumanın ortasında olduğunuz göz önünde bulundurulursa, bir şeyler olduğundan şüphelenip aldatmacayı bulmuşsunuzdur. Doğru cevap "sıfır" çünkü her hayvandan iki taneyi yaptığı gemiye alan Musa değil *Nuh*'tu. Hata, gösterildiği anda ışıl ışıl parlayacak kadar aleni bir hal alır. Öyleyse neden o kadar çok insan, başrolünde Nuh'un olduğu hikâyeyi gayet iyi bilmesine ve soru üzerinde istedikleri kadar düşünmelerine izin verilmesine, hatta sorunun bir hata içerebileceği konusunda uyarılmalarına rağmen bunu hemen göremedi?

Dünyayı anlamlandırmak, bağlantılar çizmeye ve örüntüler bulmaya bağlıdır; beynimiz araştırmanın büyük kısmını bilinçli farkındalık seviyemizin altında sürdürür. Bir cümleyi okurken her kelime ve fikir bir sürü bağlantılı fikri, otomatik olarak, çakıl taşlarının su birikintisinin yüzeyinde dalgacıklar

411 Park, H. ve Reder, L. M. (2004). Moses illusion. Pohl, R. F. (Ed.), *Cognitive Illusions*. Psychology Press. ss. 75–292 içinde.

oluşturması gibi etkinleştirir. Yanılsama işe yaramıştır çünkü Musa ile Nuh birçok özelliği paylaşır: ikisi de suyla ilgili hikâyelerde yer alan yaşlı Kitabı Mukaddes karakterleridir. Çakıl taşları dalgacıkların birbiriyle karışmasına neden olacak kadar yakın yerlere düşmüştür. Bir şeylerin hatalı olduğunu fark etmediniz çünkü beyniniz sahne gerisinde anlamsızı anlamlandırdı. Farkında olduğunuz tek şey, bunun sonucuydu. Musa'yla ilgili bir soru okudunuz ama beyniniz bunu Nuh'a dair bir soru olarak yorumladı.

Sorunun başka bir versiyonunu düşünün: Nixon, gemisine her hayvan türünden kaç tane almıştır? Araştırmacılar bu versiyonu denediklerinde neredeyse herkes hatayı anında belirledi. Nixon adı bir dizi düşünceyi (Amerikan başkanlarını, otellere dinleme cihazı yerleştiren adamları, "Ben sahtekâr değilim" diyenleri) etkinleştirmişti ve bunlar cümlenin geri kalanıyla hiç uyuşmuyordu. Başıboş çakıl taşı tüm örüntüyü bozmuştu. Beyniniz anlamsızı kolaylıkla anlamlı hale koymaz ve hata bayrağını kaldırıverir. Yanlış yere koyulmuş Musa çakılı, oraya fark edilmeden geçilmesi kolay olacak kadar uyarken tutarsız Nixon çakılı, ortalığı suçüstü yakalanmasına yol açacak şekilde karıştırdı.

Musa yanılsamasının işaret ettiği içgörü, yanlış yazılmış basit soruların çok ötesine uzanır. Zihinsel yaşamımızın tümü örüntü algılama uygulamasıdır. Beyin, hiç yorulmadan örüntü, bağlantı, anlam arayarak bilgileri süzgeçten geçirir. Strateji genellikle gayet iyi çalışır. Basit bir cümleyi, o şekilde bir kelime düzenlemesiyle daha önce hiç karşılaşmamış olsak bile kolayca anlarız. Bazen de biraz *fazla* iyi çalışır. Nuh'la Musa'yı karıştırdığımızın farkına bile varmayız. Ve bazı hallerde de beynimizin anlamlı bulduğu ama aslında hiç de öyle olmayan örüntüler arasında bağlantı çizgileri çekmekte çok iyiyizdir.

Rastlantıdan Sebebe

Güçlü bir rastlantıya kapılmaya bayılırız. En azından rüyanızda bir şey gördüğünüzde ve ertesi gün o şey gerçekleştiğinde ya da biri aklınızdan geçtikten hemen sonra o kişiden bir telefon aldığınızda etkilenmemek biraz zordur. Beyninizdeki örüntü arama yazılımı o kadar hassastır ki en sıradan, en ufak rastlantı gerçekleştiğinde bile size inanılmaz gelir.

Şu Amerikan Yaşamı adlı radyo programının rastlantılara ayrılmış bölümünde gazeteci Sarah Koenig, kariyerinin başlarında yaşadığı bir olayı anlattı.[412] Yüzüncü yaş gününü yakın zamanda kutlayan Esther Tuttle'la röportaj yaparken (kendisinin de kabullendiği üzere) yaşlı hanıma bir çaylak sorusu yöneltmiş. "Hayatınız boyunca yaşadığınız en inanılmaz şey neydi?" Esther bir süre düşündükten sonra cevap vermiş: "Hayatım boyunca yaşadığım en ilginç şeyle okuldaki ilk günümde, müdür adımı sorduğunda karşılaştım. Esther Tuttle olduğunu söyledim. Müdür de Shelter Adası'nda aynı isimde bir arkadaşı olduğunu söyledi. On iki yaşındaydım... ve bu bana olağanüstü gelmişti."

Koenig, bu cevap karşısında hayal kırıklığına uğradığını itiraf ediyordu. "Kadın arabaların, sinemanın, bilgisayarların gelişimini, uzayda yolculuk edildiğini görmüştü ve cevabı bu muydu?" Öte yandan Koenig, dinleyicilerden program boyunca gelen birçok rastlantı örneğini de duyduktan sonra yaşadığı şeyi tekrar değerlendirmesi gerektiğini söylüyordu. Rastlantıların "rastlantı bile kabul edilemeyecek türden olsa" da aklınıza takılıp kaldığını kabullendi.

Mesele ürkütücü olaylara dair hikâyeler arasında örüntü saptamak olduğunda, eş zamanlılık buzdağının sadece su yüzündeki kısmını teşkil eder. Kehanetli rüyalar ya da ortak so-

412 http://www.thisamericanlife.org/radio-archives/episode/489/transcript

yadları nedeniyle doğan rastlantıları kehanet kabul etmeye yatkınızdır ama "bir rastlantı teknik olarak sadece bir şeyin başka bir şeyle görünürde bağlantılı olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda, rastlantılar her tarafımızı kaplamış haldedir. Örneğin, duyarsızca bir laf edersiniz ve eşiniz bozulur. Bir çiftçi, ineklerini tarlasında otlamaya götürür ve o tarladan çok iyi hasat alır. Büyükbabanız günde iki paket sigara içer ama yüz yaşına dek yaşamıştır. Bir şirket yeni bir CEO'yla anlaşır ve ilk çeyrekte kârı tavan yapar. Bir futbol takımı yeni teknik direktör alır ve berbat bir sezon geçirir. Ne zaman bir şey başka bir şeyle bağdaşır gibi görünse –bu olağanüstü bir düşün gerçekleşmesi veya hatalı bir yorum üzerine girişilen dünyevi bir tartışma olsa da– beynimiz o şeyi kayda almadan yapamaz.

Ancak bir rastlantı kendi başına tatminkâr olmaktan fevkalade uzaktır; tenimizdeki kaşınmayı bekleyen hassas bölge ya da tamamlanmamış vergi iadesi gibidir.[413] Beynimiz örüntüleri tamamlamak ister ve bir rastlantının belirlenmesi, dünyaya dair yararlı bir şey öğrenmenin girizgâh kısmını oluşturur. İki olgu arasında bir tür bağlantı sezdiğimizde, meselelerin nasıl yürüdüğü konusunda bazı ipuçlarını ortaya çıkarmış olabiliriz. Eğer bir şey olduysa, diğerinin olması da gayet muhtemeldir; aradaki ilişki *nedensel* olabilir. Nedensel ilişkileri tanımlamak önemli iştir. Neyin neye neden olduğunu bilmek, çevremizdeki dünyaya dair öngörülerde bulunmamızı ve onu kontrol etmemizi sağlar. Esther Tuttle'ın karşılaştığı türden rastlantılar, hiçbir aleni açıklamaları olmaması nedeniyle öne çıkar. Bir şeyi açıklayamadığımızda o şey bize önemli görünür, rastlantı zihnimize yerleşip kalır. Beynimiz bunu durmadan ortaya çıkarır; örüntü tamamlanana, biz nedeni belirleyene kadar yüzümüze vurur.

413 Beitman, B. D. (2009). Brains seek patterns in coinsidences. *Psychiatric Annals, 39*(5), 255–264.

Mesele, bazı rastlantıların anlamlı, bazılarının da öyle olmamasındadır. Duyarsız laflar eşleri sık sık sinirlendirir, inek gübresi mahsulün artmasını sağlar. Öte yandan, zincirleme sigara yakmasına rağmen yüz yaşına kadar yaşayan birini tanıdığınız için sigaranın sağlığınıza iyi geleceğini düşünmeniz hata olur. Şu örneklerdeki CEO bir dâhi, teknik direktör de işe yaramazın teki olabilir; belki de her halükârda olacak bir şeyden kendilerine paye çıkarıyor ya da öyle bir şeyi bahane ediyorlardır. Beynimize yüklenmiş örüntü arama yazılımı son derece hassastır ama beraberinde onu kontrol altında tutacak bir nitelik denetim programı yüklenmemiştir size. Bir şeyin başka birinin nedeni olup olmadığını anlamak, istatistik ve deney gerektirir ama bilimsel yöntemlere doğal yoldan sahip olmayız. Beynimiz örüntüleri çabucak ve kesinlikle yorumlayacak şekilde evrimleşir ki bu da her bağlantıya, oluşu itibarıyla anlamlıymış gibi yaklaşmak demektir.

En kadim atalarımızdan birinin ormanda dolaşırken çalılıkların arasından gelen bir hışırtı duyduğunu ve çevredeki kuşların hepsinin sustuğunu fark ettiğini düşünün. Bunu tesadüfe yormak ve potansiyel açıklamaları düşünerek orada fazla oyalanmak ciddi sonuçlara yol açacak bir hata olabilir. Çevrede belki de tehlikeli bir yırtıcı vardır. Erken çağların bir insansısı, örüntüleri belirlemekte ve akla yakın nedenlere ulaşmakta ne kadar hızlıysa, hayatta kalması ve o örüntüye yatkın genleri sonraki nesillere aktarması o kadar olasıdır. Atalarımızın bize bıraktığı miras, rastlantıları görecek ve bunlardan sebep çıkaracak şekilde programlanmış bir beyindir.

Örüntü ve nedenlere dönük aşırı hassasiyetimiz çoğunlukla işimize yarar. Ufak duraksamalar ya da bilinçli temkinler vasıtasıyla çevremizdeki dünyanın nasıl işlediğini öğrenme halindeyizdir; *neden* o şekilde işlediğini her koşulda tam olarak

bilmesek dahi. Basit bir etki-tepki olgusu düşünün: Bir butona basıyor ve hareketinize cevap alıyorsunuz. Bu kitap üzerinde çalışmak için New York Halk Kütüphanesi'ne doğru yürürken bir trafik ışığı butonunun önünden geçerim. 42. Sokak'la 5. Cadde'nin köşesinde, turistlerin fotoğraf çekmesi için kütüphanenin önünde poz veren büyük taş aslanların tam karşısındadır bu nokta. Butona basarım. Az sonra 5. Cadde'deki trafik ışığı yeşilden kırmızıya döner. Trafiğin akışı durur ve yoluma devam ederim. Mekanizma benden gizlenmiş olsa bile –yani butonla ışıkların arasında gözle görülmeyen bir sihir işlese de– bu bağlantıdan anlam çıkarmakta zorlanmam. Butona basıyorum, ışık kırmızıya dönüyor. Neden ve sonuç.

Michael Luo'nun 2004 yılında *New York Times* için yazdığı makalede de açıkladığı gibi; asıl mesele, "kent yönetiminin yaya butonlarının çoğunu uzun zaman önce devre dışı bırakmış olmasıdır".[414] Büyük bir kentte trafiği idare etmek çetin, teferruatlı iştir. Her şeyi hareket halinde tutmak için trafik ışıklarının dikkatle planlanmış bir koreografi uyarınca çalışması gerekir. Karşıdan karşıya geçmeyi sağlayacak ışığın ne zaman yanacağını benim gibi sabırsız insanlara bırakmak zamanlamayı altüst eder. Kent de kıpırdayamaz hale gelir. Böylece Ulaşım Dairesi 1980'lerde sessiz sedasız bir şekilde tamamen otomatik sisteme döndü ve söz konusu butonların büyük kısmını devre dışı bıraktı. Çalışmayanların çoğu yıllar içinde yapılan düzenlemeler sırasında kaldırıldı. Ama kent yöneticileri tüm butonların yerlerinden sökülmesinin bu işin maliyetine değmeyeceğine karar verdi. Çoğu, gelip geçen insanları basmaya ayartacak şekilde yerinde kaldı, ışıklar birileri bunu yapsa da yapmasa da belli bir düzen içinde çalışmaya devam etti.

414 Luo, M. (2004). "For Exercise in New York Futility, Push Button," *The New York Times*, 27 Şubat 2004.

Anlaşıldığı kadarıyla, aynısı asansörlerin kapı kapatma butonu için de geçerlidir. Nick Paumgarten, *New Yorker* için 2008 yılında yazdığı makalede, "Çoğu asansörde, özellikle de 1990'ların başından bu yana yapılan ya da monte edilen herhangi bir asansörde kapı kapatma butonu çalışmaz; o buton esasen, çalıştığını düşünmeniz için oradadır," der.[415] Bunun muhtemel açıklaması da trafik meselesinde olduğu gibidir: İşlek bir binada asansörlerin bekleme süresini makul düzeyde tutabilmek için bir ekip gibi çalışması, insanları aşağıya ve yukarıya aksak ritimli bir dansta olduğu gibi taşıması gerekir. Bekleme süresinden birkaç saniye tasarruf etmek isteyen insanlar bu ritmin dengesini bozabilir[416], dolayısıyla da kapı kapatma butonu ancak özel anahtara sahip bir itfaiyeci ya da bakım elemanıysanız çalışır. Bu hiç değilse bir açıklama oluşturuyor. *Bunları Biliyor muydunuz?* [*The Straight Dope*] köşesi araştırmacılarına göre, bir diğer olasılık da buton ya sadece bozuktur ya da en başından tesisata bağlanmamıştır ve kimse bundan şikâyet etmemiştir.[417] Her halükârda, mimarlar ve asansör tasarımcıları bir kablonun ucunda sallanan metal bir kutu içinde karanlık bir kuyu boyunca yukarıya çekilmenin ya da aşağıya salıverilmenin özellikle de durumu denetleyecek halde olmadığımızda tedirginlik yaratabileceğinin farkındadır. Böylece, işlevsiz kapı kapatma butonunu iyi niyetli bir aldatmaca, kontrol sanısı yaratacak bir teselli aracı olarak yerinde bırakırlar.

Bu numara işe yarar. Butona basarız; kapılar kapanır, beynimiz de bize butonun buna neden olduğunu söyler. (Kapı kapanmadığındaysa butonu hemen ardı ardına dürtüklemeye başlarız

415 Paumgarten, N., "Up and then Down," *The New Yorker*, 21 Nisan 2008.

416 *Radiolab*. http://www.radiolab.org/story/buttons-not-buttons/

417 http://www.straightdope.com/columns/read/595/do-close-door-buttons-on-elevators-ever-actually-work

ve bunun işe yaradığını düşünürüz.) Uyanık ukalanın teki çıkıp butonun aslında çalışmadığını söyleyene kadar öyle bir olasılık aklımızdan geçmez. Ne de olsa butonun hayattaki varoluş amacı sadece, kapının otomasyonun gerektirdiğinden önce kapanmasını sağlamaktır ve asansör mühendislerinin öyle muazzam bir toplumsal aldatmanın içinde olabileceği kimin aklına gelir? Beynimiz örüntüleri belirleyip olası sonuç çıkarımına atlama konusunda o kadar hızlı olmasa, birileri işlevsiz butona ilk bastığında dans başlardı.

Şans tılsımlarından alternatif tedavi yöntemlerine kadar sayısız batıl inanışımız böyle oluşmuştur işte. Bir iş mülakatına giderken şanslı çoraplarınızı giyer ve o işi alırsınız, şekerden ibaret hapları yutar ve soğuk algınlığını atlatırsınız. Her iki durumda da sonuç, ediminize bağlı gelişmiş ya da gelişmemiş olabilir ama beyniniz noktaları birleştirmeden ve birinin diğerine sebep olduğunu farz etmeden yapamaz. Yanılsama karşı koyulamayacak türden olabilir.

Doğru, Doğru, İlintisiz

"Genç bir anne olarak ben de diğer annelerin çoğu gibi, yeni doğan bebeğime en iyi şekilde bakmak için her şeyi yapmak istiyordum."[418] Böyle yazar Stephanie Messenger. Oğlunu emzirdi, onu düzenli olarak sağlık kontrollerine götürdü. Aşı olma zamanı gelince gereğini yaparak bebeğini tam gününde doktora götürdü. Klinikte kimsenin aşıların yan ya da ters etkilerinden söz etmediğini, kendisinin de bunu sormayı akıl etmediğini anlatır.

Messenger'la 2. Bölüm'de tanışmıştık. Kendisi *Melanie'nin Harika Kızamığı* kitabının yazarıdır. Kitabı 2014 yılı-

418 Messenger, S. (2008). Jason's journey. Dorey, M.,Lindberg, S. ve Messenger, S. (Ed.), *Vaccination Roulette*. AustralianVaccination Network. ss. 85–88.

nın sonunda Disneyland'da patlak veren kızamık salgınının ertesinde kamuoyunun dikkatini çekince, online aşağılamaların ve sert eleştirilerin hedefi haline geldi. Kitap Amazon.com'da çabucak yüzlerce alaycı eleştiri aldı. Yorumcular, çocuklarını aşılatmak üzere olanların bunu tekrar düşünmesini tavsiye ederek kuşkucu yanlarını muzaffer tavırlarla vurguluyordu. Ama aşı karşıtı kaygılar taşıyan birçok ebeveyn gibi, Messenger da aşılara en başından beri muhalif değildi. Kaygıları bir trajedi tarafından şekillendirilmişti.

Messenger, 1998'de yazdığı bir makalede ilk evladını mutlu, nadiren ağlayan bir bebek olarak tarif ediyordu ve bu durum aşı olduğu güne kadar değişmemişti. Şöyle devam eder Messenger: "O günün geri kalanı boyunca ağladı ve çok huzursuz bir gece geçirdi. Ertesi gün düzelir gibi oldu ama dört ay sonra yine aşı oldu. Bu sefer daha da canhıraş ağlıyordu. Eve döndükten sonra onu yatıştıramadım. Emzirdikten sonra hemen kusuyordu (ki bu da daha önce hiç yapmadığı bir şeydi) ve ağlamayı da hiç kesmiyordu."[419] Messenger, çocuğun sırtını bükmeye, gözlerini devirmeye başladığını ve tüm bedeninin titrediğini anlatır. Doktorlar aylar süren testlerden sonra bile bunların nedenini bulamamıştır ama hastalığın seyri ciddidir. Messenger oğlunu eve götürür ve "altı ay sonra ölene dek onun tükenip bitişini" izler.

Ona göre bağlantı inkâr edilemeyecek türdendi. "Jason'ın hayatı o ilk aşıdan sonra bir daha hiç eskisi gibi olmadı," der. Tesadüf, Messenger'ın zihnine takılıp kalmıştı ve bir yanıt verilmesi için bağırıyordu. Aradan dört yıl geçmişti ki popüler bir Amerikan söyleşi programı olan *The Phil Donahue Show*'a rastladı. O günkü program aşılara ayrılmıştı. Konuklardan biri çocuk doktoruydu ve aşıların tehlikelerine karşı uyarıp risklerin öyle bir şeyi göze almaya değmeyeceğini söyledi. Çocuk

419 *age.*

nöroloğu olan başka bir konuk da birçok meslektaşının kendi çocuklarını aşılatmadığından söz etti. Messenger, "Donakalmıştım," diye yazar. Beklediği açıklama buydu işte. Örüntü nihayet tamamlanabilmişti. Rastlantı açıklanabilirdi. Messenger , oğlunun hastalığına aşıların neden olduğunu biliyordu artık.

Önde gelen aşı karşıtı aktivistlerden biri olan ve yine 2. Bölüm'de tanıştığımız Barbara Loe Fisher da benzer bir deneyim yaşamıştır. 2004'te *Mothering* dergisinde yayımlanan bir makalesinde pişmanlıkla, "Yeni doğan bebeğimi 1970'lerin sonunda aşılanması için çocuk doktoruna götürdüğümde ona hiç sorgulamadan güvenmiştim," der.[420] Fisher, iki buçuk yaşına geldiğinde oğlu Chris'i rutin DPT aşısını yaptırmaya götürdü. Aşının üzerinden henüz saatler geçmişken oğlunun "tamamen başka bir çocuk" olduğunu belirtir. O akşam eve döndüğünde etrafın normalden sessiz olduğunu fark eder ve Chris'i yoklamak için yukarıya çıkar. Şöyle anlatıyor Fisher: "Odasına girince onu sallanır sandalyeye oturmuş, kapının eşiğinde durduğumu görmemiş gibi, doğruca ileriye bakar halde buldum. Yüzü bembeyazdı ve dudakları hafiften morarmıştı. Adını seslendiğimde gözkapakları titreşti, gözleri geriye devrildi ve başı omzuna düştü." Fisher, değişimlerin sonraki haftalarda devam ettiğini anlatır. Chris dikkatini toplamakta zorlanıyor ve alfabeyi, sayıları hatırlayamıyordu. "Bir zamanlar öylesine tasasız olan küçük oğlum artık gülümsemiyordu bile," diye yazar Fisher ve sonunda Chris'e çoklu öğrenme zorluğunun ve dikkat bozukluğunun da dahil olduğu "minimal beyin hasarı teşhisi" koyulur.[421]

Fisher bir buçuk yıl sonra DPT'nin boğmaca bileşeninin yüzlerce çocukla beyin hasarına yol açtığı imasını öne süren *Aşı Ruleti* [*Vaccine Roulette*]adlı belgeseli izledi. Takılıp kalan

420 Fisher, B. (2004). "In the wake of vaccines," *Mothering*, Eylül/Ekim 2004.

421 http://www.nvic.org/nvic-vaccine-news/november-2014/vaccination--defending-your-right-to-know-and-free.aspx

rastlantı artık açıklanabilirdi. Şöyle diyordu Fisher: "Chris bir aşı reaksiyonu kurbanıydı. Aşılamanın %100 riskli olduğunun anlaşılmasıyla birlikte geleceği daha çocukluktan itibaren tehlikede olan yürüyen hastalardan biri olmuştu."

Tıp camiasının rastlantının nedenle karıştırılmaması gerektiğini hatırlatmak için kullandığı bir ifade vardır: "Doğru, doğru, ilintisiz." Otizm gibi gelişim bozukluklarının belirtilerinin sıklıkla bir ila iki yaş arasında görülebilir hal aldığı doğrudur. Ayrıca ebeveynlerin tavsiye edilen aşılama programlarını izlemesi halinde çocukların tek seferde çok aşıya maruz kaldığı da doğrudur. Bilimsel kanıtın baskın ağırlığı bu ikisinin bağlantısız olduğunu ortaya koymuştur. Tek bağlantı, bir zamanlama rastlantısından öte değildir. Ama sezgilerimiz nadiren istatistiklerden etkilenir; özellikle de bize bir rastlantıdan çıkarılacak anlam olmadığını söylediklerinde olmaz bu. Sezgilerimiz birleştirilecek nokta arar.

2009'da yapılan bir araştırmaya göre, Amerikalı ebeveynlerin yarısından fazlası aşıların ciddi yan etkileri olduğundan çekinir.[422] Dörtte biri, bazı aşıların sağlıklı çocuklarda otizme yol açtığına inanır. Örüntü ve neden yanılsamalarına duyarlığımız düşünülürse, bunun neden böyle olduğunu anlamak zor değildir. İnternet birçok ebeveyn için önemli bir bilgi kaynağıdır ve farenin birkaç tıklaması, Messenger ve Fisher'ınkilere benzeyen, sağlıklı çocuklarının aşı olduktan sonra gözlerinin önünde değişime uğradığına inanan ebeveynler tarafından aktarılmış, sonsuz sayıda hikâyeyle karşı karşıya gelmemizi sağlar.[423] Ya-

422 Freed, G. L.,Clark, S. J., Butchart, A. T., Singer, D. C. ve Davis, M. M. (2010). PArental vaccine safety concerns in 20009. *Pediatrics, 125*(4), 654–659.

423 Jones, A. M.,Omer, S. B., Bednarczyk, R. A., Halsey, N. A., Moulton, L. H. ve Salmon, D. A. (2012). Parents' source of vaccine information and impact on vaccine attitudes, beliefs, and nonmedical exemptions. *Advances in Preventive Medicine, 2012,* e932741.

pacağımız başka birkaç tıklama bizi ebeveyn hareketlerinin, suçluların, kendini uzman ilan edenlerin, görünüşte güvenilir bir avuç bilim insanının arasına götürür ve bunların hepsi noktaları birleştirdiklerini, sebebin aşılar olduğunu söyler.

Bir neden yanılsaması o kadar cazip olabilir ki herkese, size olduğu kadar aleni ve net şekilde görünmesi gerektiğini düşünürsünüz. Bunun sonucunda aşılarla otizm arasındaki bağlantıyı reddeden herkesin yalan söylediğini, aşıların tartışma götürmeyecek tehlikelerini saklamak için bir komplo kurulduğunu düşünebilirsiniz. Sağlık antropoloğu Anna Kata, 2009 yılında, aşılar konusunda internette verilen hatalı bilgiler üzerine kapsamlı bir araştırma yaptı.[424] Sonuçlar kayda değerdi. Analiz ettiği *her* web sitesinde bazı komplo iddiaları vardı. Seçtiği siteler gizli ya da örtülü değildi; "aşı" ve "bağışıklık" gibi yansız kelimeler Google üzerinde arandığında ilk sayfadaki arama sonuçlarının arasında çıkıyordu. Komplo teorileri aşı paranoyasına katalizörlük eder. 2014'te yapılan bir çalışmaya göre, Amerikalı –sadece ebeveynlerin değil– yetişkinlerin beşte biri doktorların ve devletin otizme, buna ilaveten başka psikolojik düzensizliklere yol açtığını bilmelerine rağmen çocukları aşılamak için komplo kurduğuna inanıyor.[425] İnsanların %36'sıysa bundan emin olmadığını söylüyor. Neden yanılsamaları tarafından ortaya çıkartılan tartışma, komplo teorileri tarafından körüklenerek olanca şiddetiyle devam ediyor.

Aşı karşıtı hareket, rastlantılardan komplo yaratma konusunda tek ve benzersiz değildir. Aşı ve otizm arasındaki bağlantı yanılsamasından çok daha zayıf rastlantılar bile komplo merceği gerisinden bakıldığında kötücül bir öneme kavuşur. Yanlış yöne kayacak bir savaşı doğuran terör saldırısı da olsa, atmosferi olmayan Ay'da dalgalanan bir bayrak da olsa, sui-

424 Kata, A. (2010). A postmodern Pandora's box. *Vaccine, 28*(7), 1709–1716.

425 Oliver, J. E. ve Wood, T. (2014). Medical..., *age.*

kasta kurban giden bir başkanın hemen yakınında açılan bir şemsiye de olsa rastlantılar, komplo teorilerinin can damarıdır.

En iyi komplo teorisyenleri, sebebi belirsiz gibi görünen ve bir komplonun kanıtı olarak yorumlanabilecek anormallikleri faal şekilde arayanlardır. Aslına bakılırsa, "noktaları birleştirmek", komplo teorisyenleri için mantra gibi bir şeydir. Buna örnek olarak, David Icke'ın 2007'de yayımlanan kitabı *Küresel Komplolar (ve Bunlara Son Verilmesi İçin) David Icke Rehberi*'ni [*The David Icke Guide to the Global Conspiracy (and How to End It)*] alabilirsiniz. Emma Jane ve Chris Fleming, Icke'ın bu eserini taradı ve *birleştirme* ya da bunun *birleşik, birleşme* gibi türevlerinin kitapta kaç kere geçtiğini saydı.[426] Bir selle karşı karşıya kaldılar; 625 sayfalık kitapta noktaların birleştirilmesinden iki yüzden fazla yerde söz ediliyordu ve kelimeler bu sayfalarda sık sık birden fazla geçiyordu. Örneğin Icke, ilk birkaç paragrafta okurlarına "resim, sadece noktalar birleştirildiğinde görülebilir," diyordu. 2014 yılında komplo belirtileri arayarak o haftanın gazetelerini gözden geçirdiği YouTube videoları serisini başlattığında bu iş için başlık seçmekte zorlanmamıştı: *David Icke: Noktaları Birleştirmek [David Icke: Dot Connector]*

"Şartların Yüzeyine Çıkan Kabarcıklar"

Bu da bizi başladığımız yere getirir: açık bir şemsiye ve suikasta kurban giden bir başkan. Kışkırtıcı, bağlantının saptanması için bize el eden noktalar. Yazar John Updike 1967 yılında, *New Yorker*'daki köşesinde Şemsiyeli Adam'ın dayanılmaz çekimini tanımlayan bir ifade kullandı: "Eşit derecede aykırı ve netameli. Tarihin boynunda bir fetiş gibi sallanarak dolaşıyor etrafta."[427]

426 Jane, E. A. ve Fleming, C., *age.* s. 116.

427 Updike, J.,"Notes and Comments," *The New Yorker*, 9 Aralık 1967.

Ardından, on beş yıllık spekülasyondan sonra gizem çözüldü. Birleşik Devletler Temsilciler Meclisi 1978 yılında, Kennedy suikastının tekrar soruşturulması için bir meclis komitesi oluşturdu. Şemsiyeli Adam'ın bulunması için basına fotoğraflar dağıtıldı ve bu fotoğraflarda görülen kişiyi tanıyanların komiteyle iletişime geçmesi istendi. Şemsiyeli Adam'ın kimliği nihayet bir arkadaşının uyarısıyla ortaya çıktı. Çelişkili şemsiyenin muammalı sahibinin, suikast meraklılarını yıllardan beri taciz eden gizemin gerisindeki adamın, Louie Steven Witt adında bir sigorta mümessili olduğu anlaşıldı.

Komite lafı hiç geveleyip dolandırmadı; bir üye, Witt'e, "22 Kasım 1963'te sahip olduğunuz şemsiye içinde ateşli ya da başka herhangi türden bir silah barındırıyor muydu?" diye sordu.[428] Adam gözlerini kapadı, başını hafifçe eğdi ve ciddiyetle iki yana salladı. "Hayır," diye cevap verdi. İnanılması güç ama söz konusu şemsiye hâlâ Witt'teydi. Oturduğu masanın üstünde duruyordu ve kayıtlara "405 sayılı delil" olarak geçti. Komite personelinden genç bir kadına incelenmesi için şemsiyeyi açması talimatı verildi. Kadın şemsiyeyi ucunu komite üyelerine yönelterek açarken başkan, "Onu *şu yöne* çevirseniz belki daha iyi olacak," dedi. Basının olduğu bölümü işaret ediyordu. Salon kahkahalara boğulurken şemsiye aniden çıkan bir rüzgârla dolmuş gibi açılıverdi. Komite başkanı, sesinde hafiften hayal kırıklığı vurgusuyla, "Sanırım içinde silah falan yok," dedi.

Witt, Başkan'ı vurmadıysa hikâyesi neydi? Sorgu sırasında, olay anında Dealey Plaza'nın o noktasında olduğunu kabullendi. Elinde şemsiye olduğu doğruydu. O şeyle garip bir davranış sergilediği de doğruydu. Ve yaptığı şeyle gerçekten birine sinyal veriyordu ama o kişi bir komplocu falan değildi. Tuhaf

428 http://history-matters.com/archive/jfk/hsca/reportvols/vol4/pdf/HSCA_Vol4_0925_7_Witt.pdf

teatral davranışın nedeni, bizzat Kennedy'nin kendisine sinyal vermekti.

Witt bu durumu şöyle açıkladı: "İşyerinde kahve molası verdiğimizde konuşurken birileri şemsiyenin Kennedy ailesinin hassas noktası olduğundan söz etti. Muhafazakâr biri olarak Başkan'ı liberal kanada yerleştirmiştim ve niyetim onun keyfini biraz kaçırmaktı." John F. Kennedy'nin babası Joseph Kennedy, II. Dünya Savaşı yaklaşırken İngiltere'de büyükelçi olarak görev yapıyor ve dönemin Britanya Başbakanı Neville Chamberlain'in Hitler'e tavizkâr yaklaşımını desteklediği için sert eleştirilere maruz kalıyordu. Chamberlain, gittiği her yerde siyah bir şemsiye taşıma alışkanlığıyla tanınmıştı. Dolayısıyla şemsiye tavizin simgesi haline gelmişti ve dolayısıyla Kennedy ailesi için de rahatsız edici bir yanı vardı. Bunların hiçbiri Witt'i özellikle ilgilendirmiyordu, taviz politikalarına ya da Kennedy'nin siyasetine dönük katı duygular beslemediğini öne sürüyordu. Elinde tesadüfen siyah bir şemsiye vardı ve Kennedy de tesadüfen kentten geçecekti. Ortada komplo falan yoktu, sadece ani hevesle yapılmış ılımlı bir iğnelemeden ibaretti o hareket.

Şemsiyeli Adam'ın hikâyesinden çıkarılacak bir ders varsa bu da bazı hallerde gerçeğin hayal edebileceğimiz herhangi bir şeyden daha garip olabildiğidir. Anlaşılmaz olanı açıklamaya dönük umarsız, derinlere kök salmış arzumuz bizi bahçeler arasında uzanan patikalara da yöneltebilir, karanlık arka sokaklara da. Updike, "zaman ve uzamın herhangi bir dakikalık kesitine yöneltilen benzer bir dikkatin benzer tuhaflıklara; yani kopukluklara, tutarsızlıklara, çarpıtmalara, durumun yüzeyinde oluşan kabarcıklara" neden olup olmadığını, normal fizik yasalarının yeterince güçlü bir mikroskop altında incelendiğinde kuantum tuhaflıklarına nasıl yol verdiğini merak eder. "Dallas'ta yaşanan o saniyelere ilişkin gerçek, özellikle anlaşılması

zor türdendir," diye yazar; "bunun araştırılması, deneyselciliğin sihre ne kadar tehlikeli şekilde yaklaştığını ortaya koyar."

Kaosta anlam görme yeteneğimiz gerçekten de bir tür sihirdir. Yaratıcı düşünce, yerinde bir örneksemeye varmaktan yaşamı değiştiren yeni teknolojiler bulmaya kadar her şeyde bağlantıların saptanmasına dayanır. Bilimin esaslarından biridir bu. Gerçeğin öğrenilmesi, veriler arasında örüntü saptanması ve gerçek olanı rasgele olandan ayırma uygulamasıdır. Rastlantısakllıktan ziyade anlam görme yönünde önyargıya sahip bir beyin, en büyük edinimlerimizden biridir. Ödediğimiz bedel, arada sırada gerçekte birbirine ait olmayan noktaları birleştirmektir.

Witt, "küçük dürtükleme eyleminin" kendisini birçok komplo teorisinin yıldızı konumuna getireceğini hiç düşünmediğini öne sürüyordu. Çektiği ilgiden rahatsız olduğu açıkça belliydi ve gayet anlaşılabilir şekilde insanların önünde vurulduğu anda Kennedy'ye sataştığı için pişmandı. Şöyle sızlanıyordu: "Guinness Rekorlar Kitabı'nda yanlış zamanda yanlış yerde olup yanlış şeyi yapan insanlar için bir kategori açılsa, birinci sıraya açık arayla yerleşen kişi ben olurdum."

9

NİYET AVCILARI

Malezya Havayolları'nın 370 numaralı uçuşunu yapan uçak 8 Mart 2014 günü gece yarısını izleyen birkaç saat içinde Malezya hava sahasından çıkarken, pilot standart oturum kapatma tarzını uyguluyor ve gayet sakin bir tavırla Kuala Lumpur'daki hava trafik görevlilerine iyi geceler diliyordu. Uçak, Kuala Lumpur Uluslararası Havaalanı'ndan kırk dakika önce kalkış yapmıştı ve Çin'in başkenti Pekin'e gidiyordu. Ama MH370 oraya ulaşamadı. Uçak, 227 yolcusu ve 12 mürettebatıyla kayboldu. Birkaç saat içinde büyük bir arama operasyonu başladı. Haber kanalları günler boyunca yirmi dört saat soluk almadan bu konuyu işledi. Ancak ben bunları yazarken, yani aradan bir yıl geçmişken, uçaktan ya da yolcularından hâlâ iz yoktu.

Ama gerçekler neden esaslı bir hikâyenin yolunu kessin? Uçağın kaderi konusundaki komplo teorileri birkaç saate kalmadan şahlanmıştı. Ordu tarafından düşürülmüş ya da devlet için çalışan birileri tarafından kaçırılmış olabilir miydi? Uçakta uğruna öldürmeye değer gizli bir kargo mu vardı? Bilinmeyen bir yere mi inmişti? Yolcular rehin mi tutuluyordu ya da saçma bir realite programı tanıtımında mı yer almışlardı? Uçak uzaylılar tarafından kaçırılmış olabilir miydi? Tutarlı gerçeklerin ele alınması yerine bir sürü komplo teorisi üretildi ve her biri kendi başına hikâye oluşturdu. CNN'in olaydan iki ay sonra anket yaptığı bin Amerikalının yarısından çoğu, uçağın

düşman bir devletin gizli ajanları tarafından kaçırıldığına inanıyordu.[429] Yaklaşık 10'da1'i suçluların "uzaylılar, zaman yolcuları ya da başka bir boyuttan gelen varlıklar" olduğunu düşünüyordu. Malezya'nın eski başbakanı Mahathir Muhammed bile CIA'in kayıp uçağın nerede olduğunu bilme ihtimalini ima etti. "Uçaklar öylece kaybolmaz," diye yazıyordu.[430]

Ama MH370, gizemli şekilde kaybolan ilk uçak değildir. Amelia Earhart, 2 Temmuz 1937 günü iki motorlu Lockheed Electra uçağıyla Yeni Gine'deki Lae'den havalandı.[431] Earhart havacılıkta öncü karakterlerden biri ve Amerika'nın en fazla hayranlık duyulan kadınıydı. Beş yıl önce Atlantik'i tek başına uçarak geçen ilk kadın olmuştu. Kılavuzu Fred Noonan'la birlikte çıktığı zorlu dünya turunun üçte ikisini tamamlamıştı. Sonraki durağı Pasifik Okyanusu'nun ortasında minik bir resif olan ve uzunluğu 1.700 metreyi, genişliğiyse 800 metreyi bulmayan ama 4.000 kilometre kadar uzakta yer alan Howland Adası'ydı. Birleşik Devletler Kıyı Koruma'nın gemilerinden biri, Earhart'ın gelişine telsizle rehberlik etmek üzere bölgedeydi ama iletişim kesintili sağlanabiliyordu. Nihayet telsiz operatörleri Earhart'ın sesini net şekilde duydu: "Üzerinizde olmalıyız ama sizi göremiyoruz. Yakıtımız azaldı. 1.000 feet yükseklikte uçuyoruz." Earhart kaybolmuştu, yakıtı azdı ve ona yardım etmenin bir yolu yoktu. Telsiz bağlantısı kurmak için birkaç saat boyunca uğraşıldı ama parazitten başka ses duyulmadı. Görülmemiş ölçekte bir arama başlatıldı. Gazeteler günler boyunca umut verici her ipucunu ve her üzücü hayal kırıklığını işledi. Aradan seksen yıla yakın zaman geçmesine karşın Earhart, Noonan ve uçağa dair herhangi iz bulunmuş değildir.

---

429 http://www.cnn.com/2014/05/06/world/asia/malaysia-airlines-plane-poll/

430 http://chedet.cc/?p=1361

431 Gillespie, R. (2011). *Finding Amelia*. Naval Institute Press.

Öte yandan, bu konuda yıllar boyunca çok sayıda komplo teorisi üretilmiştir. Cesur havacılar gizli devlet ajanları mıydı? Güney Pasifik'te Japonları gözledikleri için düşürülmüş olabilirler miydi? Uçağın düşmesi Birleşik Devletler donanmasının arama çalışmaları sırasında istihbarat toplamasını sağlamak için önceden mi ayarlanmıştı? Earhart'la Noonan kendilerine sahte bir ölüm düzenleyip gizlice Birleşik Devletler'e mi dönmüştü? Uzaylılar tarafından mı kaçırılmışlardı? 2012 yılında yapılan bir araştırma, 10 Londralıdan 3'ünün, uçakların denize düşmesine yol açan kazaların komplo teorisi bağlantılı açıklanabileceği kanısında olduğunu göstermiştir.[432] Bu konudaki %14'le ikinci sırada gelen cevap, Earhart'la Noonan'ın Japonlar tarafından idam edilmiş olabileceği; üçüncü ise, iki havacının sahte ölüm düzenleyerek yeni kimliklere büründüğüydü.

Komplo teorileri, ortada inceleme yapılabilecek enkaz olduğunda bile havacılık felaketlerinin peşini bırakmaz. Bir Polonya Hava Kuvvetleri jeti 10 Nisan 2010 günü yoğun sis içinde Rusya'nın Smolensk Kuzey Havaalanı'na inmeye çalışırken çakıldı.[433] Uçakta bulunan 98 kişinin tamamı öldü. Ölenler arasında Başkan Lech Kaczymki, eşi Maria, genelkurmay başkanı, Polonya Ulusal Bankası'nın başkanı ve birçok başka devlet görevlisiyle tanınmış kişi vardı. Delegasyon Smolensk'e 1940'ta yapılan ve Sovyet gizli polisinin 22.000 Polonyalı savaş esirini infaz ettiği Katyn Katliamı'nın yıldönümünde yapılacak törene gidiyordu. Resmi raporlar, kazanın nedeni olarak kötü hava koşullarını ve pilot hatasını gösterdi. Ama Polonya'da yayılan komplo teorilerine göre bu bir kaza değil, Ruslar tarafından düzenlenmiş siyasi suikasttı.

---

432 Swami, V. ve Furnham, A. (2012). Examining conspiracist beliefs abput the disappearance of Ameia Earhart. *TheJournal of General Psychology, 139*(4), 244–259.

433 http://www.thedailybeast.com/articles/2014/04/11/did-putin-blow-up-the-whole-polish-government-in-2010-a-second-look.html

Buralara daha yakın örneklere gelelim. United Airlines'ın 553 sayılı uçuşu, 8 Aralık 1972 günü pilotun Chicago Midway Uluslararası Havaalanı'na erken inişe geçmesi nedeniyle düşüşle sonuçlandı. Teoriler, uçağın Watergate'e dinleme cihazları koyan ekipteki E. Howard Hunt'ın eşi yolcular arasında olduğu için düşürüldüğünü öne sürüyordu.[434] Trans World Airlines'ın 800 numaralı uçuşu, 17 Temmuz 1996'da New York'taki Kennedy Uluslararası Havaalanı'ndan kalktıktan on iki dakika sonra Long Island üzerinde patladı. Ulusal Taşımacılık Güvenliği Dairesi'nin [NTSB] yürüttüğü dört yıllık bir soruşturmanın ardından patlamaya mekanik bir arızanın neden olduğu bildirildi ama uçağın düşürüldüğüne dair komplo teorileri popülerliğini korumaya devam etti. Bir grup insan 2013'te NTSB'ye bu olasılığı göz önüne alması için başvuruda bulundu fakat kurum bu kanıtı dikkate almayıp soruşturmanın tekrar açılmasını reddetti.[435]

Daha öte kanıtlar bulunmadığı sürece MH370'in kaybolusunun gerisinde hata mı, arıza mı yoksa kötülük mü olduğunu kesin bir şekilde belirtmek mümkün değildir. Diğer felaketlere gelince, tüm belirtiler bunların trajik kazalar olduğunu gösterir. Buna rağmen ne zaman bir uçak düşse, patlasa ya da kaybolsa komplo teorilerinin olayı izleyeceği kesindir. Rahatsız edici, belirsiz olgularla karşılaştığımızda birilerinin o şeyin olmasını *istediğini* düşünmek neden bu kadar caziptir? Bunu anlamak için beynimizin en olağanüstü yeteneklerini araştırmamız gerekiyor.

434 http://listverse.com/2014/07/23/10-controversial-air-crash-conspiracy-theories/

435 http://www.forbes.com/sites/johngoglia/2014/07/02/ntsb-denies-twa-800-conspiracy-theory-petition/

Zihin Okuma

Bir süper güce sahipsiniz: Zihin okuyabiliyorsunuz. Ama kendinizle fazlasıyla iftihar etmeden önce benim ve tanıdığınız herkesin de zihin okuyucu olduğunu belirtmem gerek. Başka insanların düşüncelerine psişik yollardan, Mel Gibson'ın *Kadınlar Ne İster* filminde yaptığı şekilde girebildiğimizi kastetmiyorum. Bu ürkütücü bir şey olurdu. Biz daha ziyade Sherlock Holmes gibiyizdir; başka insanların neler düşündüğüne dair doğuştan gelen, engellenemez takıntıları olan dedektiflerizdir. İzin veri de size bunu göstereyim.

Radharani/Shutterstock.com

Şu küçük kıza bakın. Ne düşündüğünü biliyorsunuz, değil mi? Bir şeye kızmış. Hemen sonrasında ne yapacağını bile öngörebilirsiniz: Muhtemelen kötü laflar edecek, küsmüş bir halde ayaklarını yere vurarak yürüyüp gidecek. Daniel Kahneman, *Hızlı ve Yavaş Düşünme* kitabında bunun başka insanların zihnine girmeye dönük çabasız öngörü örneği olduğunu belirtir.[436] Hepiniz bir yabancının siyah-beyaz fotoğrafına ba-

436 Kahneman, D., *age.* ss. 19–20.

kıp kafasından o anda neler geçtiğini içgüdüsel olarak kestirmiş ve hemen sonrasında nasıl davrandığına dair tahminde bulunmuşsunuzdur. Dahası, bu herhangi bir çaba göstermenizi gerektirmemiştir. Beyniniz o kişinin zihinsel durumunu yüz ifadesinden ve beden dilinden otomatik olarak okumuştur. Kahneman'ın da vurguladığı gibi, üzerinde düşünmeniz gerekenden ziyade kendinize olmuş bir şey gibidir bu. Kızın öfkeli olduğunu saçlarının koyu renk olduğunu anladığınız gibi, çaba sarf etmeden görürsünüz.

Öte yandan, zihin okuma becerimiz ne kadar iyi olursa olsun her zaman doğru yere varamayız. Sezgilerimiz bizi yanlış yönlendirebilir. Bazen Sherlock Holmes'ten çok, beceriksiz Müfettiş Clouseau'ya benzememize yol açarlar. Zihin okumanın komplo teorileriyle nasıl bir ilgisi olduğunu görmek için süper gücümüzün nasıl işlediğini; daha da önemlisi, nasıl yanlış sonuç verebileceğini anlamamız gerekir.

Temel noktalarla başlayalım. Zihin okuma yeteneğimiz psikologların (biraz küçümseyerek) *zihin teorisi* adını verdiği bilişsel araç kitine bağlıdır. Otobüste yanınızda oturan adamın düşünmekten aciz tombul bir robot olmadığını size söyleyen şey, zihin teorinizdir. Adamın kafası düşüncelerle, arzularla, duygularla, bilgiyle, yeteneklerle ve eğilimlerle doludur. Kısacası, tıpkı sizin gibi, onun da bir zihni vardır. Ayrıca zihin teoriniz, aklında neler olduğunu anlayabilseniz hissettiği, inandığı, istediği şeylerin yararlı olabileceğini de söyler size.

İşin aldatıcı yanı, başka birinin kafasının içinde ne olduğunu *göremezsizdedir*. Her şeyden önce, arada çok fazla saç vardır. İnsanların sadece hareketlerini görebilir, söylediklerini işitebiliriz. İşte orada çıkarım güçlerimiz devreye girer. Birilerinin bir şeyi yapmasını ya da söylemesini sağlayanın ne olduğunu anlamak için gözlemlediğimiz (ya da bilgi edindiğimiz) eylemden söz konusu insanın o davranışına yol açmış olabile-

cek düşüncelere ve arzulara dönük, geriye doğru bir çalışma yapmamız gerekir.

Bu geriye doğru akıl yürütme, zihin teorisi araç kitimizdeki kritik bir araç tarafından yapılır. Buna "niyet dedektörü" adını verelim. Niyet dedektörümüz bize bir şeyin *kasıtlı* olup olmadığını söyler (kişi gerçekten bunu mu kastetmiştir?) ve o kişinin bunu yaparken tam olarak ne niyette olduğu (yani neden yaptığı) yönünde tahminde bulunur. Başka insanların kafalarının içindekilere dair akıl yürütme yolumuz budur. Niyetler, gördüğümüz eylemlerle bunlara yol açmış olabilecek görülmeyen düşünceler arasında kurulan kritik bir köprüdür. Örneğin; küçük Suzy'nin kaşlarını çattığını, dudaklarını büzdüğünü izlersiniz ve niyet dedektörünüz sanki bir büyü olmuş gibi, onun hiç de keyifli bir ruh halinde olmadığını size söyleyiverir.

Buraya kadarı çok da süper güç gibi gelmemiş olabilir size. Diğer insanların da *elbette* zihinleri vardır ve *elbette* birinin neler düşündüğünü davranışlarına bakarak anlayabiliriz. Bu o kadar doğal şekilde edinilmiş bir yetidir ki varlığını kanıksamamız gayet kolaydır. Ama başınızın yanındaki bir düğmeyi çevirerek niyet dedektörünüzü kapatabileceğimi söylediğimi farz edin.[437] Dünya ansızın çok garip bir yer olur sizin için.

Diyelim ki bu düğmeyi bir doktorun hayatındaki herhangi bir günü anlatan belgeselini izlerken çevirdim. Önce doktorun, ağlayan bebeklerin kollarına iğne soktuğunu görüyorsunuz. Sonra o kişi elinde bıçakla adamın tekinin üzerine yürüyor ve etinden garip görünen bir kitleyi kesip alıyor. Bunun ardından başka birinin bedenini radyasyona maruz bırakıyor. Günün geri kalanında da insanlara tavsiye ve ilaç veriyor. Psikologlar Dare Baldwin ve Jodie Baird'ın da belirttiği gibi, niyetleri

437 Baldwin, D. A. ve Baird, J. A. (2001). Discerning intentions in dynamic human action. *Trends in Cognitive Sciences, 5*(4), 171–178.

bilinmediği sürece bir doktorun rutin hayatını anlamlandırmak imkânsızdır. Yaptığı şeylerin gerisinde bir amaç olduğu kanısına asla varamazsınız. Davranışlarının hepsi sizin için diş fırçalamakla araba kullanmak arasındaki kadar bile ilişki ifade etmez. Hatta motivasyon ya da kararsızlık sorunu olan bir sosyopatın güncesinden bir bölüm okunmuş gibi hissedersiniz kendinizi. Öte yandan, niyet dedektörünüzü tekrar açtığım anda her şey tekrar anlam kazanır; doktorun gündelik rutininin tek bir niyetin, hasta insanları iyileştirme kararlılığının ürünü olduğunu kavrarsınız.

Başka bir örneğe bakalım ve bu kez de niyet dedektörümüzün (gerçek insanlara yaptığımız gibi kurgusal karakterlerin de zihnine girmekte) bize nasıl yardımcı olduğunu edebiyat göstersin. Düğmeyi kapattığımı ve elinize *Romeo ve Juliet*'in bir baskısını verdiğimi farz edelim. Romeo, Rosaline adında biri için ağlayıp sızlanırken hemen sonrasında yatak odasının penceresinde Juliet'e tatlı sözler fısıldıyor. Birkaç gün sonra kızın kuzenini hançerliyor ve kentten tüyüyor. O arada Juliet, hiçbir tıp eğitimi görmemiş adamın tekinden güçlü bir yatıştırıcı alıyor ve bunu aile mezarlığında kafaya dikince olduğu yere yığılıyor. Romeo çıkıp geliyor ve o da hemen zehir içiyor, Juliet ayılıp durumu görünce kalbine bir bıçak saplıyor. Dünyanın en ünlü ve büyüleyici hikâyelerinden biridir bu ama niyet dedektörümüz devre dışıysa kulağa fevkalade anlaşılmaz gelir. Romantizmin ve trajedinin hakkını teslim etmek için karakterlerin çeşitli edimlerinin niyetler tarafından yönlendirildiğini anlamanız gerekir: asil niyetler (gerçek aşk gibi), yüz kızartıcı niyetler (aileler arasındaki kan davaları gibi) ve engellenmiş ya da yanlış anlaşılmış niyetler (Juliet'in sahte ölümünün trajik sonuçlara yol açması gibi).

Niyetler, insanların bir şeyi neden yaptığını anlamamızı sağlayan bir kişilerarası Reşit Taşı'dır. Niyet dedektörümüz ol-

madan insanların davranışlarını anlamamız ya da öngörmemiz mümkün değildir. En basit toplumsal etkileşimler bile içinden çıkılmaz hal alır. Sıradan sohbet, ayartma, ironi, hiciv, ders anlatımı, çalışma grubu, komite, iş ya da siyaset buluşmaları, spor, sanat, edebiyat, realite şov olamaz. Hatta başka insanların niyetlerini anlayamazsak toplum bile var olamaz.[438]

"Daire Dikdörtgenin İçine Giriyor"

Kısacası, niyetlerin bizim için önemi büyüktür, niyet dedektörümüz de onları koklayarak belirlemekte iyidir. *Gerçekten* iyidir. Aslına bakılırsa, zaman zaman biraz fazla iyidir.

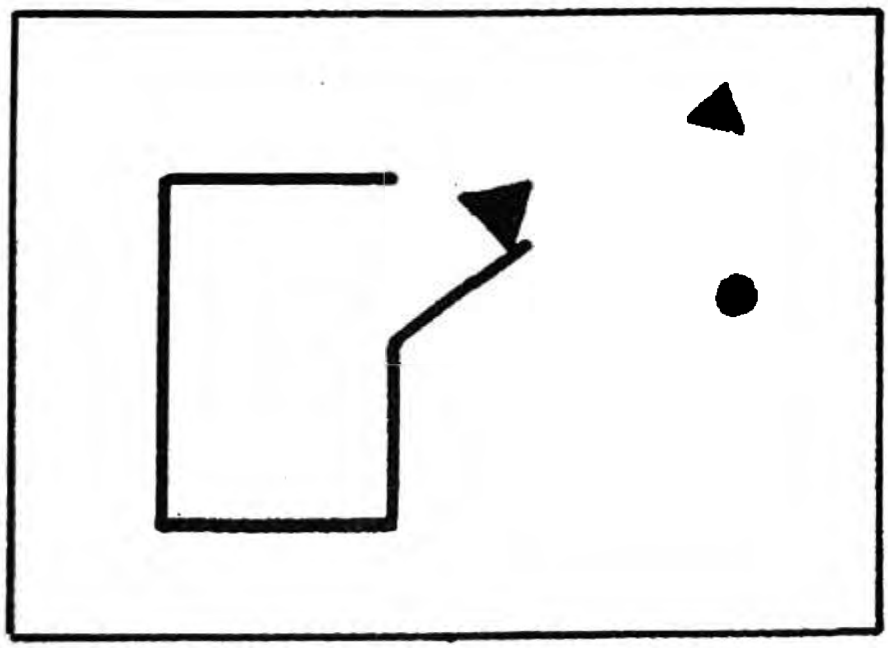
Fritz Heider ve öğrencisi Marianne Simmel, 1943 yılında psikolojide en etkili deneylerden biri haline gelecek olan şeyi ortaya koydu.[439] İki psikolog, denekleri teker teker karartılmış bir odaya alıp bir perdenin önüne oturttu ve onlara sadece bir dakika kadar süren siyah-beyaz bir film izletti. Film makinesi mırıltılarla çalışmaya başlayınca bazı insanlar üç tane taşkın çocuğun parkta sıçrayarak eğlendiğini ama bunların ikisinin diğerine sataştığını ya da bir kabadayının kendisinden küçük iki oğlanı rahatsız ettiğini gördü. Deneklerden biri eve geç geldikleri için annenin iki çocuğunu payladığını söyledi. Bir diğeri, cadının tekinin iki masum çocuğu inine çekmek için tuzağa düşürmeye çalıştığını gördü. Bazıları da haşin bir babanın eşiyle çocuğunu yıldırmaya çalıştığı ya da boynuzlanmış bir gencin sevgilisi ve onun yeni gözdesine karşı şiddetle tepki verdiği türünden daha karanlık dramalar hayal etti.

Mesele şurada: Hepsi aynı filmi izlemişti. Film aslında üç basit şeklin –büyük bir üçgenin, küçük bir üçgenin ve küçük

438 Bering, J. M. (2002). The existential theory of mind. *Review of General Psychology, 6*(1), 3–24.

439 Heider, F. ve Simmel, M. (1944). An experimental study of apparent behavior. *AmericanJournal of Psychology, 57,* 243–259.

bir dairenin– perdede hızla oradan oraya hareket etmesini, arada sırada da ucu kapı gibi açılıp kapanan daha büyük bir dikdörtgene girmesini ve çıkmasını gösteriyordu. Tıpkı önceki bölümde gördüğümüz hayalet Kanizsa üçgeni gibi; kabadayı çocuklar, anneler, cadılar, âşıklar sadece izleyicilerin zihninde var oluyordu.

Bu klasik deney, niyet dedektörümüzün eylemleri niyetler halinde tercüme etmeye ne kadar hevesli olduğunu gösterir. Deneyde yer alanlardan sadece bir tanesi filmi üç poligonun iki boyutlu bir yüzey etrafındaki gelişigüzel hareketleri olarak yorumlamıştır. Bunu gayet basit terimlerle özetlemiştir: "İçi dolu büyük üçgenin bir dikdörtgene girdiği gösteriliyor... Sonra daha küçük başka bir üçgenle bir daire sahneye çıkıyor. Daire dikdörtgene giriyor... İkisi birlikte dairesel bir hareket yapıyor ve sonra daire açık uçtan çıkıp dikdörtgenin etrafında dolaşan küçük üçgene katılıyor."

Böyle devam edip gidiyordu deneğin anlatımı. Diğer herkes sadece üç şekil değil, birbirleriyle etkileşim halinde olan;

kendi kişiliğini, gereksinmelerini, güdülerini, arzularını ifade eden üç *karakter* de görmüştü. Heider-Simmel videosunu internette bulabilirsiniz. İzleyin. Bir hikâye *görememe* şansınız vardır belki.

Küçük şekilleri sahnelenen bir hikâye olarak görmemizin *yanlış* olduğunu söylemiyorum. Ne de olsa, şekillerin hareketi rasgele değildi, bir koreografiye dikkatle yerleştirilmişlerdi. Heider'le Simmel hareketleri birbirini kovalayışlarıyla, kavga sahneleriyle ve doruk noktasındaki finaliyle insana dair eksiksiz bir hikâye olarak tarif etmiştir. Mesele, niyet dedektörümüzün çevremizdeki dünyada sürekli niyet arar halde olmasındadır. En ufak bir kasıtlı hareket önermesi, onun vites yükseltmesini sağlar. Zihin okuma yetimizin bir süper güç olduğunu söylemiştim. Eh, ne demişler, büyük güçler beraberinde büyük sorumlulukla gelir. Heider'le Simmel'in filmi, niyet dedektörümüzün kendine pek de hâkim olmadığını göstermiştir. İşi biraz fazla abartıp biz iki üçgen ve bir dairenin dikdörtgenin etrafında dolaşmasını kabaca canlandıran bir film izlerken bile kişilikler, amaçlar, kahramanlar, kötü adamlar uydurabilir.

Kaza Diye Bir Şey Yoktur

Aslında niyet detektörümüz bir "önce vur, sonra soru sor" politikası benimsemiş gibi görünür. Dünyada olup biten *her şeyin*, birileri niyetlendiği için gerçekleştiğini farz eder.

Psikologlar buna *yanlı yönelimsellik* adını verir. Bunu çocuklarda gözlemlemek kolaydır. Dört yaşındaki bir çocuğa birisinin neden esnediğini ya da hapşırdığını veya ayağının köpeğe neden takıldığını sorarsanız, muhtemelen o şeyi öyle istediği için yaptığını söyleyecektir.[440] Çocuklar dört ya da beş

440 Smith, M. C. (1978). Cognizing the Behavior Stream. *Child Development, 49*(3), 736–743.

yaşına kadar diz refleksi gibi istem dışı hareketleri için niyetler uydurabilir, doktor küçük kauçuk çekiçle dizine vurduğu zaman ayağını ileri atmayı planladığını öne sürebilir.[441] Yanlılık, *insanların* yaptığı şeylerin ötesine bile uzanabilir. Çocuklar doğal dünyayı tıpkı insanların niyetlerinde olduğu gibi, gerisinde amaçlar barındırır şekilde görebilir.[442] Güneş'in bizi ısıtmaktan hoşlandığı için doğduğunu, Ay'ın onları etrafta takip ettiğini, sivri kayaların hayvanların kendilerini kaşımaları için o şekilde olduğunu düşünme eğilimindedirler. Kısacası; küçük çocuklar, kazara olan şeyleri ve istem dışı davranışları kasıtlı edimlerle karıştırma alışkanlığına sahiptir.

Siz o tür şeylerin kasıtlı olduğunu öne sürecek değilsiniz elbette. İnsanların istedikleri için esnemediğini ya da hapşırmadığını biliyorsunuz; bunlara istem dışı refleksler yol açıyor. Düşen insanların bunu tipik olarak eğlence niyetine yapmadığının da bilincindesiniz; her zaman arzuladığımız kadar zarif davranamayız ve yerçekimi yasalarına bağlı hareket ederiz. Ve elbette Güneş'in bizim rahatımız için korkunç derecede kaygılandığını ya da kayaların etrafa kaşıntılı kunduzların huzura ermesi için yerleştirildiğini düşünmüyorsunuz; kayaların ne işe yaradığını sormanın ya da cansız nesnelerin niyetlere sahip olduğunu söylemenin bir anlam ifade etmediğini biliyorsunuz.

Ya da belki bilmiyorsunuzdur. Psikolog Evelyn Rosset'a göre, hiçbir zaman çocukluğumuzun yanlı yönelimsellik tavrını gerilerde bırakacak şekilde olgunlaşmıyoruz.[443] Bir şeyin

441 Montgomery, D. E. ve Lightner, M. (2004). Children's developing understanding of differences between their own intentional action passive movement. *British Journal of Developmental Psychology, 22*(3), 417–438.

442 Kelemen, D. (1999). Why are rocks pointy? Children's preference for teleological expleations of the natural world. *Developmental Psychology, 35*(6), 1440–1452.

443 Rosset, E. (2008). It's no accident: Our bias for intentional explanations. *Cognition, 108*(3), 771–780.

kasıtlı olmadığına karar verdiğimizde bunun nedeni niyet dedektörümüzün sessiz kalması ya da bize o şeyin kasıtlı olmadığını söylemesidir. Yetişkinler olarak bizim tetiğe asılmaya meraklı niyet dedektörümüz bile her şeyi kasıtlı sanır. Bir şeyi kazara görmemiz için niyet dedektörümüzde yüklü yargıları devreden çıkarıp bunların yerine daha mantıklı kararları koyarak onu *geçersiz kılmamız* gerekir.

Çocuklar bir yargının ertesinde niyet dedektörlerini sorgulamak zorunda kalır çünkü fizik ya da insan davranışının incelikleri gibi konularda fazla bilgiye sahip değillerdir. Hapşırma türünden refleksleri ya da kayaları şekillendiren, gök cisimlerinin yörüngelerini belirleyen güçlerin doğasını bilmezler. Böyle niyetlere bağlı gelişmeyen sonuçlar konusunda büyüdükçe bilgi ve deneyim sahibi oluruz. Bunları *öğrenmemiz* gereklidir. Öte yandan, işgüzar niyet detektörümüz en baştan yüklenmiştir bize. Bebekler üzerinde yapılan araştırmalar, bunun hayatın ilk birkaç ayında doğup geliştiğini önerir.[444] Küçükken niyet dedektörümüz bize olguların kasıtlı gerçekleştiğini söyler ve biz de ötesini bilemediğimiz için ona inanırız. Yaşımız ilerledikçe niyet dedektörümüz hiperaktif hale gelir ve öyle kalır; onun bize söylediklerini tekrar değerlendirme konusunda da daha yetkin hale geliriz. Birinin düştüğünü gördüğünüzde bunun kazara olduğunu bilirsiniz ama beyninizin bir bölümü, "Bunu bilerek yaptı," diye fısıldamayı sürdürür.

Rosset ve meslektaşları, yetişkin görüntümüzün dış yüzeyini hafifçe kazıyıp gerisindeki çocuklara has niyet arama eğilimini ortaya çıkarmanın zor olmadığını belirtir. Rosset, bir çalışmasında, tüm gerekenin birkaç kadeh yuvarlamak oldu-

444 Luo, Y. (2011). Three-month-old infants attribute goals to a non-human agent. *Developmental Science, 14*(2), 453–460.

ğunu keşfetti:[445] Çalışmaya katılanlar altı ölçek votkaya denk etanol kokteylini kafaya diktiler. Kalabalık bir barda olduğunuzu ve birisinin size çarpıp elinizdeki Sauvignon Blanc'ın en sevdiğiniz gömleğe dökülmesine neden olduğunu hayal edin. Rosset'in bulgularına göre; vereceğiniz tepki gecenin ne kadar ilerlemiş olduğuna bağlıdır. İlk içkinizi içiyorsanız, yani bir yargıç kadar ayıksanız büyük olasılıkla olayı basit bir kaza olarak görürsünüz. Ancak ne kadar çok içtiyseniz o suçu işleyen kişinin kavga aradığından şüphelenmeye o kadar yaklaşırsınız. Eskinin keyifli günlerinde olsa, meseleyi o kişiyi şafak vakti düelloya davet etmeye kadar vardırırdınız. *Son Düello*'nun [*The Last Duel*] yazarı Eric Jager'a göre, "esaslı içki tüketilen 18. yüzyılda yapılan yüzlerce düellonun temelinde kalıcı sarhoşluk nedeniyle çıkan bar tartışmaları vardır"[446]. Hatta silahşor etiketi, alkolün yargıları bulutlandıran katkılarına bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Bir Vahşi Batı düello el kitabına göre "Alkol etkisi altında olmak hakarete eksiksiz bahane oluşturmaz ama ciddi ölçüde hafifletici nedendir"[447].

Alkol, niyetlere dönük şüpheli çıkarımlar konusundaki tek bahanemiz değildir. Rosset başka bir çalışmada tamamen ayık yetişkinlere "Güneş'in, sıcaklık yaşamı beslediği için mi ışın yaydığını" ya da "ispinoz kuşlarının hayatta kalmak için mi farklılık gösterdiğini" vb. sordu.[448] Deneklerin büyük bölümünün cevabı "hayır" oldu. Sonra Rosset, farklı insan gruplarına aynı soruları her cevap için sadece üç saniyelik düşünme süresi

445 Bègue, L.,Bushman, B. J., Giancola, S. R., Subra, B., ve Rosset, E. (2010). Özellikle insanlar sarhoşsa 'Kaza diye bir şey yoktur'"There is no such thing as an accident," especially when people are drunk. *Personality and Social Psychology Bulletin, 36* (10), 1301–1304.

446 Landale, J. (2005). *The Last Duel*. Canongate. s. 250.

447 Holland, B. (2004). *Gentlemen's Blood*. Bloomsbury. s. 151.

448 Kelemen, D. ve Rosset, E. (2009). The human function compuntion: Teleological explanation in adults. *Cognition, 111*(1), 138–143.

tanıyarak yöneltti. İnsanlar baskı altındayken doğal olayların gerçekleşmesini kasıtla açıklamaya daha yatkındı. Başka bir çalışmada, Amerika'nın en seçkin beş üniversitesindeki öğretim görevlilerinin –yani dünyayı bazı kasıtlı tasarımlar doğrultusunda yorumladığını görmeyi en az umabileceğiniz insanların– da telaşlandırıldıklarında aynı şekilde davranmaya meylettiğini gösterdi.[449]

Rosset bu bulguların, bir şeyin kasıtlı olduğu yargısına varmanın otomatik ve çaba sarf edilmeksizin gerçekleştiğini ortaya koyduğu görüşünü öne sürer.[450] Öte yandan bu yargıyı yenmek zihinsel çaba gerektirir. Yetilerimiz alkol tarafından bozulduğunda ya da düşünmeye zamanımız olmadığında niyet dedektörümüzün fabrika ayarlarındaki kabulle yetinmeye yatkınızdır: Her şey kasıtlıdır. Sarhoş değilken ya da dikkatimiz dağılmamışken de sezgilerimizi yeniden değerlendirme eğilimine ya da yetisine her zaman sahip değilizdir. Bunun sonucunda sorgulanmaya açık birçok niyet yakıştırmada bulunabiliriz. Hayaletlere, tanrılara, meleklere, uzaylılara inanan ya da sadece evrenin herkes için bir planı olduğu konusunda şüpheleri olan muazzam sayıda insanı düşünün. Din üzerine uzmanlaşmış bir psikolog olan Jesse Bering'in de vurguladığı üzere, Tanrı'ya inanmayan insanlar bile yaşamın anlamının ne olduğunu, bizi yaratanın aklından neler geçtiğini merak etmekten kendini alamaz.[451] "Bu, bilimin kaşıyarak deva veremediği bir isilik gibidir."

---

449 Kelemen, D.,Rottman, J. ve Seston, R. (2013). Professional physical scientists display tenacious teleological tendencies: Purpose-based reasoning as a cognitive default. *Journal of Experimental Psychology: General, 142*(4), 1074–1083.

450 Rosset, E. ve Rottman, J. (2014). The big "whoops!" in the study of intentional behavior: An appeal for a new framework in understanding human actions. *Journal of Cognitionand Culture, 14,* 27–39.

451 Bering, J. (2011). *TheBelief Instinct.* W. W. Norton. s. 46.

Ve eğer bunların hiçbirine katılmıyorsanız, hayatınızın bir kesiminde kendinizi cansız bir nesneye, yaramaz bir çocukmuş ve ne kadar hoşnutsuz olduğunuzu anlatırsanız yola gelecekmiş gibi hitap eder (ve/veya küfreder) halde bulduğunuzun garantisini veririm. Arabanızın çalışmadığı, bilgisayarınızın kapandığı ya da akıllı telefonunuzun dürtüklemelerinize cevap vermeyi reddettiği herhangi bir zamanı düşünün yeter. O şeyin bir makine olduğunu biliyorsunuzdur ama ona zihni olan bir şeymiş gibi davranmaktan, hatta belki anlık bir öfkeyle olsa bile, "*Bunu neden yapıyorsun bana*!" diye terslenmekten kendinizi alamamışsınızdır.

O anda açıklayamadığımız bir şey olduğunda hiperaktif niyet dedektörümüze başvurmamız gayet olasıdır. Birilerinin (ya da bir şeyin) o durumun doğmasını istediğini düşünmeden yapamayız. Bu da bizi komplo teorilerine getiriyor.

İpler Birinin Elinde

Demek istediğim, komplo teorilerine getirmek *üzere*. Önce iki cümleyi okumanızı istiyorum. Bunlar gerçekleşmekte olan bir şeyi tarif ediyor ama fazla ayrıntıya girmiyor. Sahneyi zihninizde olabildiğince ayrıntılı şekilde canlandırmanızı istiyorum: ne oluyor, olaya kimler karışıyor, buna yol açan ne ve sonucu ne olacak?

Kadın köpeği tekmeledi.

Oğlan balonu patlattı.

"Kadın köpeği tekmeledi" ifadesini okuduğunuzda aklınıza ne geldi? Dikkati dağılmış bir kadının ayağının merdivenin dibinde yattığını görmediği için Rover'a takıldığını mı canlandırdınız zihninizde? Yoksa bir yere geciktiği ve köpeği yolundan çekilmesi için tekmelediğini mi? Ya patlayan balon? Heyecanlı bir ufaklığın balonu yanlışlıkla doğum günü pastası-

nın mumuna fazla yaklaştırdığını ve gözyaşlarına neden olacak bir sonuca yol açtığını ya da daha büyük bir oğlanın gözlerinde haşarı bakışlarla bir iğneyi uzatıverdiğini düşünmüş olabilirsiniz. Ayrıntılar önemli değil. Önemli olan, her iki cümleyi de iki şekilde yorumlayabilmeniz: Yapılan şey kasıtlı da olabilir, kazara da.

İşte şimdi komplo teorilerine geldik. Bu cümlelerin tek başına komplo teorileriyle ilgisi yoktur; siz oğlanın balonu patlatırken birileriyle işbirliği yaparak davrandığını (çimenlik tümsekte bir oğlan daha olabileceğini) düşünmediğiniz sürece elbette. Ancak psikolog Chris French'le birlikte yürüttüğüm araştırmaya göre, talihsiz köpek ve patlayan balonla ilgili bu iki zararsız cümleyi yorumlayış şekliniz, komplo teorilerine inanmaya ne kadar yakın olduğunuz konusunda bir öngörü oluşturuyor.[452]

İnsanlara sizin de okuduğunuz türden, çift anlamlı kabul edilebilecek on iki cümle okuttuk ve onlardan akıllarına gelen şeyi anlatmalarını istedik. Ne var ki asıl ilgilendiğimiz, her cümlede kaza mı, yoksa kasıt mı gördükleriydi. Ardından her birine, Dünya'nın gizli bir komplocular teşkilatı tarafından idare edildiğini düşünüp düşünmediklerini sorduk. Herkesin kasıt görerek işaretlediği cümlelerin toplamını komplo teorilerini yorumlayış biçimleriyle karşılaştırdık ve iki rakamın bağlantılı olduğu anlaşıldı. Kişi ne kadar çok ifadeyi kasıtlı olarak yorumladıysa, komplo teorilerine inanmaya o kadar meyilli oluyordu.

Başka bir çalışma da benzer derecede şaşırtıcı bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Heider ve Simmel'in iki üçgen ve bir daireyle ilgili animasyon filmini hatırlıyor musunuz? Karen Douglas'ın

452 Brotherton, R. ve French, C. C. (2015). Intention seekers: Conspiracy theories and biased attributions of intentionality. *PLOS ONE. 10*(5). e0124125.

önderlik ettiği bir grup psikolog, o filmi tozunu alıp internete koydu ve beş yüzden fazla insanın küçük şekillerin bilgisayar ekranlarında dans edişini izlemesini sağladı.[453] Herkesten şekillerin neyin peşinde olduğunu ayrıntılı şekilde açıklamalarını istemek yerine onlardan şekillerin *ne kadar* bilinçli ve amaçlı davrandığını düşündüklerini basit bir şekilde notlandırmalarını talep ettiler. Douglas bunun ardından izleyicilere komplo teorilerine ne düzeyde inandıklarını sordu. Rakamlar yine bağlantılıydı; kişinin şekilleri düşünen, hisseden, bilinç sahibi karakterler olarak görme oranı arttıkça Prenses Diana'nın arabasının yoldan kasten çıkartıldığına ve 11 Eylül'ün içeriden tezgâhlandığına inanmaya daha fazla yaklaşıyordu.

Bu bulgular, komplo teorilerinin cazibelerinin bir kısmını hiperaktif niyet dedektörümüzü harekete geçirmeye borçlu olduğunu gösterir. Evelyn Rosset'in araştırması uyarınca *her şeyi* oluşundan kasıtlı gördüğümüzü hatırlayın. Ancak bazı insanlar içlerinden yükselen bu sesi bastırma konusunda, başkalarına kıyasla daha iyidir. Bu eğilim –yani niyet dedektörünüze güven ya da güvensizlik yönündeki önyargı– dünya görüşünüzün tamamını renklendirir. Öyle görünüyor ki niyet dedektörü patlak bir balonla dans eden üçgen arasındaki farkı tespit edemiyor ve kuklacıların oluşturduğu gizli bir teşkilata dair iddialar öne sürüyor. Sezgilerini sorgulamayı alışkanlık edinmiş insanlar sıradan sorulara kaza yorumu getirmeye, Heider-Simmel şekillerini amaçsız görmeye, komplo teorilerini göreceli düzeylerde mantıksız bulmaya daha yakın. Öte yandan, niyet dedektörüne kulak veren insanlar ters istikamete yöneliyor. Onlara göre şekiller canlı, balona sabotaj yapıldı ve kuklacılar gerçek.

453 Douglas, K.,Sutton, R. M., Callan, M. J., Dawtry, R. J. ve Harvey, A. J. (2016). Someone is pulling the strings: Hypersensitive agency detection and belief in conspiracy theories. *ThinkingAndReasoning*. (Basım halinde.) Profesör Karen Douglas tarafından yazara e-posta yoluyla iletilmiştir.

Komplo teorilerinin neden o kadar cazip olduğunu anlamak için bunları alternatif açıklamalar karşısında niyet dedektörümüzün perspektifiyle tartmamız gerekir. Bir tarafına komplo teorisinin, diğer tarafına resmi hikâyenin konulduğu eski tarz bir terazi düşünün. Niyetin ağırlığı bazen doğruca komplo teorisinin tarafına düşüyor. Prenses Diana'nın ölümcül araba kazası, küçümsenmeyi kaldıramayan monarşinin emriyle yaşanmış; Elvis, ünün baskısından kurtulmak için kendine sahte bir ölüm ayarlamış; Amelia Earhart'ın uçağı, bir casus olduğu için düşürülmüş. Öte yandan, resmi hikâyelere göre bu olaylar özünde kasıtlı değil. Seçenekleri tartarsak içimizdeki sesin neden komplo teorisinin daha akla yakın olduğunu söylediğini anlamak zor olmaz. Komplo teorisi, niyet dedektörümüzün bize çoktan anlattığı şeye uymaktadır, dolayısıyla resmi hikâyeye inanmak kararın altüst edilmesini gerektirecektir.

Ne var ki bazı durumlarda, resmi hikâye niyetleri ve güdüleri de içerir. 11 Eylül saldırılarını alalım. Terazinin bir tarafında resmi hikâye vardır: El-Kaide üyesi hava korsanları, uçakları Birleşik Devletler için simge niteliğinde olan hedeflere başarıyla çarptırmıştır. Terazinin diğer kefesinde de komplo teorisi vardır: Birleşik Devletler hükümetinin içinde yuvalanmış gizli komplocular, saldırılara kasıtlı olarak izin vermiş ya da suç ortaklığı yapmıştır. Bu örnekte terazinin iki kefesinde de niyet var ama iki açıklamanın da niyet önermesinde bulunması kefelerin eşit dengede olmasını gerektirmez. Hangi hikâyenin *fazla* niyet içerdiğini göz önünde bulundurmamız gerekir.

Resmi hikâye, El-Kaide üyelerinin saldırıları niyetler doğrultusunda yaptığını söylerken görünüşte daha bütünlüklü yapıya, yüksek ödeneklere sahip, terör saldırılarını teşhis edip önlemekle görevlendirilmiş devlet kurumlarının gafil avlandığını ima eder; bunlar da saldırıların *gerçekleşmesi kastıyla davranmadıklarını* açıkça öne sürer. Komplo teorisiyse bunun

tersine, adeta sınırları olmayan bir niyet kaynağı sağlar. Binalara kasten saldırılmakla kalmamıştır, devlet de sonu gelmeyecek gibi görünen dalkavuklarıyla, örtbasın parçası olan yanlış bilgilendirme ajanlarıyla birlikte tezgâhın içindedir. Bu ilave niyetleri de terazinin komplo teorisi tarafına koyduğumuzda ortada rekabet falan kalmaz. Niyet dedektörümüzün perspektifinden bakıldığında bir komplo teorisi daima resmi hikâyeye üstün gelir.

Sen de Benim Düşündüğümü mü Düşünüyorsun?

Bazı komplo teorilerinin cazibesinden, aşırı aktif niyet dedektörümüz sorumlu tutulabilir ama hikâyenin tamamı bundan ibaret değildir. Ne de olsa, bir şeyin kasıtlı yapıldığını düşünmek komplo teorisine inanmanızı şart kılmaz. Bir uçak kaybolduğunda ya da sevilen bir prensesin hayatı trajik derecede kısaldığında, bunun kasıtlı olduğunu her şekilde düşünebilirsiniz. Belki bir hayalet ya da gazaba gelmiş bir tanrı yapmıştır o şeyi. Belki de yalnız başına iş gören çatlağın teki ya da boyutlar arası uzaylılar birliği el atmıştır konuya. Ama soru hâlâ yerli yerindedir: Bazı insanları bir şeylerin kasıtlı olduğunu düşünmekle kalmayıp bunların gerisinde komplo olduğuna inanmaya sevk eden nedir? Cevabı bulmak için zihin teorisi araç kitindeki başka bir araca göz atmamız gerekir: Yansıtma.

Bir psikoloğun yansıtmadan söz ettiğini duyduğunuzda gözünüzün önüne şöminenin rafına katı bir duruşla yaslanmış, parmaklarının arasındaki puroyu çevirerek size bilinçaltınızın kendinize bile ifşa edemeyeceğiniz ama asıl ahlaksız olan onlarmış gibi başka birilerine atfedebileceğiniz utanç verici dürtüler barındırdığını anlatan bir Sigmund Freud gelebilir. Freud, yansıtmayı sizi gerçekte ne kadar iğrenç biri olduğunuzu anlamaktan koruyan bir savunma mekanizması şeklinde düşünür.

Öte yandan, birçok Freudyen psikanaliz teorisi gibi yansıtma düşüncesinin de yanlış olduğu anlaşılmıştır. Psikologlar artık yansıtmanın toplum tarafından kabullenilemeyecek bazı dürtüleri inkâr etmeye çalışmakla ilgisi olmadığını anlamıştır. Bu sadece muğlak bir dünyadan anlam çıkarmaya çalışmakla ilgilidir ve bunu hepimiz her zaman yaparız.

Yansıtmayı kullanırız çünkü başka insanların ne düşündüğünü davranışlarını temel alarak kestirmek çetrefilli iştir. Çoğu zaman elimizde bunu sürdürmek için yeterli ipucu yoktur. Birisinin ne yaptığını tam olarak bildiğimiz zaman bile sinir bozucu şekilde muğlak kalabilir bu. İki adamın sokakta konuşarak yürürken birinin diğerini ittiğini canlandırın gözünüzde. Hemen o itişin kasıtlı olduğunu düşünürsünüz ama bunun şakacı bir hareket mi, yoksa saldırgan bir itme mi olduğunu tahmin etmeniz mümkün değildir. Niyet detektörümüz ne kadar hevesli ve atılgan olursa olsun, bizi her zaman birisinin kafasının içine tek başına taşıyamaz. Böylece beynimiz konuya biraz daha yakından dahil olur. Birisinin davranışını yorumlamak için azap çekmek yerine zihnimizde onunla yer değiştirir ve daha basit bir soruya cevap veririz: *Ben* olsam ne düşünürdüm?

Bu, tembellik nedeniyle başvurulmuş bir numara değildir; yansıtma, zihin teorisinin köşe taşlarından birini oluşturur. Ne zaman birisinin bir şey yaptığını görseniz, beyniniz çabucak sizin başrolde olduğunuz simülasyonlar yaratır.[454] Örneğin birisinin elindeki bardağı dudaklarına götürdüğünü görmek sizin beyninizde de aynı nöronları uyarır, sizin de aynı hareketi yaptığınız hissi yaratır. Bu sinsice simülasyon, davranışlar sırasındaki niyetlerinizin ve arzularınızın neler olabileceğini anlamakta size yardım eder ki bunu gözlemlediğiniz kişinin

454 Blakemore, S. J. ve Decety, J. (2001). From the perception of action to the understanding of intention. *Nature Reviews Neuroscience, 2*(8), 561–567.

zihninde neler olduğunu tahmin etmek için kullanabilirsiniz. Verdiğimiz örnekte o kişinin susadığını ve bardaktaki sudan bir yudum almayı planladığını (niyetinin bardağı ısırmak ya da o şeyi kafasına vurmak olmadığını) tahmin edebilirsiniz çünkü aynı durumda siz de aynısını yapardınız.

Yansıtma, zihin teorisi araç kitimizdeki vazgeçilmez araçlardan biridir ama kusursuz değildir. Tıpkı aşırı istekli niyet dedektörümüzün bizi sorgulanabilir yargılara yöneltebilmesi gibi, yansıtma da dünyaya bakışımızı çarpıtabilir. Kendimizle zihnini okuma girişiminde bulunduğumuz insan arasındaki sayısız potansiyel farkı ihmal etmeye yatkınızdır. Bunun sonucunda beynimiz etrafımızdaki herkesin bizimle aynı şeyi düşünebileceği yönündeki yanılsamayı, psikologların *sahte konsensüs* adını verdiği şeyi uydurur.

Psikologlar Daniel Katz ve Floyd Allport sahte konsensüs etkisini ortaya koyan ilk çalışmayı 1931'de yaptılar.[455] Yaptıkları gözleme göre, sınavlarda kopya çektiğini kabullenen öğrenciler, sınıfların kendileri gibi kopyacı haylazlarla dolu olduğunu farz ediyordu; buna karşılık, kopyaya yönelmeyen öğrenciler de akranlarının büyük kısmının örnek insanlar olduğunu tahmin ediyordu. O zamandan beri yapılan çalışmalar hemen her şey için bir sahte konsensüs hayal ettiğimizi ortaya koymuştur. Kendinizi dışadönük biri olarak kabul ediyorsanız, sizin gibilerin dünya genelinde utangaç olduğunu düşünenleri sayıca geride bıraktığını farz edebilirsiniz.[456] Aynısı, uzay keşiflerine ayrılan fonları destekliyorsanız, kepek ekmeğini beyaz ekmeğe tercih ediyorsanız, düzenli kan bağışı yapıyorsanız ya da telefonla çok fazla konuşuyorsanız da geçerlidir.[457]

455 Katz, D. ve Allport, F. H. (1931). Students' Attitudes. Craftsman Press.

456 Ross, L.,Greene, D. ve House, S. (1977). The "false concensus effect": An egocentric bias in social perception and attribution processes. *Journal of Experimental Social Psychology, 13*(3), 279–301.

457 *age.*

Üşüdüğünüz zaman diğer insanların da soğuktan rahatsız olduğunu, susadığınız zaman başkalarının da susuzluk çektiğini düşünürsünüz.[458] Özellikle yaratıcı bir çalışmada araştırmacılar, öğrencileri kampusta önlerinde ve arkalarında "Joe'nun Yerinde Yemek Yiyin" sloganı yazılı büyük reklam panelleriyle dolaşmaya ikna etti.[459] Tabelaları taşımayı kabul edenler, birçok kişinin aynısını yapmaya gönüllü olacağını tahmin ediyordu; reddedenlerse çoğu insanın aynı eğilimi göstereceğini öngörüyordu. Konu her ne olursa olsun, kendi tercihlerimizi ve kusurlarımızı olağan görme eğilimindeyizdir.

Bu da bizi tekrar komplo teorilerine getirir.

Kişi Kendinden Bilir İşi

Diyelim ki 1960'lardayız. NASA'da çalışıyorsunuz. Soğuk Savaş olanca hızıyla sürüyor, uzay yarışı zirveye yaklaşıyor ve sizin göreviniz de Sovyetler Birliği'nden önce Ay'a insan indirmek. Başkan Kennedy, 1962'de yaptığı ünlü konuşmada Birleşik Devletler'in Ay'a o onyıl sona ermeden insan indireceğini açıklamış ve bunu kolay olduğu için değil, zor olduğu için yapacağını söylemiş. Ama diyelim ki Ay'a insan indirip sonra geri getirmenin *gerçekten zor* olduğu anlaşılmış. Yıllar alacak bir iş. Sovyetler Birliği uzaya ilk uyduyu, ardından da ilk insanı göndermiş bile. Ay'a inme konusunda da bizi geçecekleri kesinleşmiş. Tüm umutlar kaybolmak üzereyken yeni emirler geliyor. Bu emirler sahte bir Ay'a iniş düzenleyeceğimizi söylüyor. Stüdyoyu ayırtmış, sahte Ay kayalarının parasını ödemişiz. Kubrick yönetmenlik yapmayı kabullenmiş. *Kimse, hiçbir zaman bunu anlamayacak.*

458 O'Brien, E. ve Ellsworth, S. C. (2012). More than skin deep visceral states aare not projected onto dissimilar others *Psychological Science, 23*(4), 391–396.

459 Ross, L.,Greene, D. ve House, S. (1977)., *age.*

Komploda yer alır mıydınız?

Psikologlar Karen Douglas'la Robbie Sutton, üniversite öğrencilerine şu soruyu yöneltti: Kendinizi komplocu iddiası yöneltilmiş kişilerin yerinde bulsanız sahte bir Ay'a iniş düzenler miydiniz?[460] Emin olmak için, öğrencilere Prenses Diana'yı öldürüp öldürmeyeceklerini, 11 Eylül saldırılarını sahneleyip sahnelemeyeceklerini, uzaylıların varlığını saklayıp saklamayacaklarını, AIDS virüsünü yaratıp yaratmayacaklarını, iklim değişikliği verilerini kurcalayıp kurcalamayacaklarını da sordular. Neyse ki çoğu öyle şeyleri hayal bile edemeyecekleri cevabını verdi. 1'den 7'ye kadar değerlerin yazılı olduğu ve 1'in "hiçbir koşulda olmaz" cevabını, 7'ninse "belki yapardım" cevabını temsil ettiği bir tabloda değerlendirme yapıldığında ortalamanın 2 civarında olduğu görüldü. (Bazı insanlar elbette o şeyleri yapmayacaklarını öylesine söylemiş olabilirdi ama cevaplar isim belirtilmeden verilmişti, yani yalan söylemeleri için neden yoktu). Ancak komplo düşüncesine açık olduğunu kabullenen insanlara dönük ilginç bir durum vardı. Kişi komploculuğa ne kadar yakın duruyorsa komplo teorilerinin gerçekliğine inanmaya o kadar açıktı.

Douglas'la Sutton'ın bulguları, yansıtmanın iş başında olduğunu gösteriyordu. Bir teori için itham edilen komplocular-dan gelecek itiraflar türünden nihai kanıt bulmak zordur. Başka ipuçlarına bakmaya zorlanırız ve kolaylıkla yapabileceğimiz bir şey de kendimizi zanlıların zihnine yansıtmaktır. Bir komplo zanlısının muhtemel suçu konusunda yargıda bulunurken kendi benliğimizde araştırma yürütürüz. Tıpkı birçok insanın kopya çektiğini düşünen kopyacılar gibi, kendilerini komplo kurmaya açık düşünen insanlar da her gölgede gizlenmiş komplocular görmeye yatkındır.

460 Douglas, K. M. ve Sutton, R. M. (2011). Does it take one to know more? Endorsement of conspiracy theories is influenced by personal willingness to conspire. *British Journal of Social Psychology, 50*(3), 544–552.

Öte yandan, burada kendiliğinden itiraf edilmiş bir komploya yatkınlıkla uğraştığımızı belirtmekte de yarar var. Douglas'la Sutton'ın bulguları, her komplo teorisyeninin işbirliğine yatkın bir sosyopat olduğu anlamına gelmez. Kendini bu işlere adamış komplo teorisyenlerinin devlete karşı şiddet kullanılmasının, protestonun kabul edilebilir bir formu olduğunu söylediğini ama çok azının bu düşünceyi izlediğini 2. Bölüm'de görmüştük. Bununla birlikte, tarihte komplo teorisyenlerinin hayali komplocularıyla aynı kisveye büründüğü (ve arada sırada onların edimlerini taklit ettiği) olaylar görülmüştür.

Örneğin Ku Klux Klan, düşmanları tarafından hazırlanan gizli entrikalara dönük şüpheler üzerine kurulmuştur. Klan, 1920'lere kadar ırkçı olduğu oranda Katolik karşıtıdır da. Üyeleri Papa'nın Protestanlara savaş ilan edeceğinden, federal hükümeti ele geçireceğinden, Vatikan'ı Indiana'ya taşıyacağından korkuyorlardı.[461] Katoliklerin kiliselerinde silah yığdığı, çan kulelerinin o kadar yüksek inşa edilmesinin gerisinde nişancılara iyi konum sağlama amacı olduğu söyleniyordu. Hatta Notre Dame Üniversitesi'nin altındaki kanalizasyonda ağır topçu teçhizatı ve patlayıcı saklandığına dair bir söylenti bile vardı. Ancak Richard Hofstadter'ın da vurguladığı gibi; Klan, giderek düşmanının bir parodisi halini alarak "üyelerin rahiplere has cübbelere bürüneceği, ayrıntılı ritüellerin ve aynı derecede ayrıntılı bir hiyerarşinin geliştirileceği"[462] noktaya vardı. Daniel Pipes da Klan'ın Katoliklerin planları konusundaki kaygıları düşünüldüğünde, teşkilatın 1924'te yapılan "Demokratik Ulusal Kongre'de gizli toplulukları mahkûm etme çabalarına muhalefet göstermekle kalmayıp bu yöndeki eğilimleri alt etmek için komplo yöntemleri kullanmasının ironik olduğuna"[463] dikkat çeker.

461 Wade, W. C. (1998). *The Fiery Cross*. Oxford University Press. s. 226.

462 Hofstadter, R. (1964)., *age*.

463 http://www.danielpipes.org/220/plotters

Filozof Karl Popper, kendilerini güçlü konumda bulduklarında komplo teorisyenlerinin edimlerinin de sık sık komplo karakteri yansıtır hale geldiğine[464] dikkat çekmiştir. Richard Nixon'ın yaygın şekilde bilinen paranoyası buna örnek teşkil eder. Joe Uscinski'yle Joseph Parent, Nixon'ın başkanlık yaptığı dönemde "kendisine ve ülkeye karşı komplo içinde olduğuna inandığı Yahudilerden, entelektüel elitlerden, medyadan, savaş karşıtlarından" kaygı duyduğunu belirtir.[465] Buna tepkisi ne olmuştur? *Onlara* karşı komplo kurmak. Nixon öyle bir komployu tasarlarken yardımcılarını şöyle uyarıyordu: "Bir düşmanla, bir komployla karşı karşıyayız. Her şeyi kullanıyorlar. *Biz de her şeyi kullanacağız.* Anlaşıldı mı?"[466] İstismarları ve yalanları görevden alınmasına neden oldu ama tezgâhladığı olaylar başka birçok dünya liderininkilere nazaran çok daha ünlü oldu. Daniel Pipes, birçok Ortadoğu devlet başkanının kronik paranoyadan mustarip olduğunu ve sık sık düşmanlarına karşı komplolar kurduğunu belirtir.[467] Pipes buna örnek olarak Saddam Hüseyin'in siyasi muhaliflerinin başına olağandışı sayıda araba kazası ve diğer 'kazaların' geldiğini gösterir.

Ve bu bile kıyamete yaraşır Yahudi komplosu vizyonunu siyasi platformuna taşıyan ve bunu Avrupa Yahudilerine karşı giriştiği komplonun bahanesi olarak gösteren Adolf Hitler'le karşılaştırıldığında ılımlı kalır. Hitler için *Siyon Protokolleri,* düşmanın taktikleri konusunda ipucu vermekten fazlasına hizmet ediyor, kendi güç arayışı için de model oluşturuyordu. Hitler'in şöyle dediği aktarılır: "*Siyon Liderlerinin Protokolleri*'ni okudum. Beni hayrete sürükledi. Düşmanın sinsiliği ve

464 Popper, K. R. (2006). The conspiracy theory of society. Coady, D. (Ed.). *Conspiracy Theories: The Philosophical Debate* (ss. 13–15). Burlington, VT: Ashgate içinde.

465 Uscinski, J. E. ve Parent, J. M., *age.* s. 15.

466 Kutler, S. (1999). *Abuse of Power.* Simon and Schuster. s. 8.

467 Pipes, D. (1996)., *age.* s. 25.

her yerde olma yetisi! Bunu kopyalamamız gerektiğini hemen anladım. Kendi tarzımızda ve kendi amaçlarımız doğrultusunda elbette... Yahudileri kendi silahlarıyla yenmeliyiz."[468]

Komployla komplo teorisyenleri arasındaki ilginç derecede yüksek bağlantı meselesi üzerine uzun uzadıya yoğunlaşan Daniel Pipes, "yıkıcı olanı araştırma şeklinde başlayan şey, yıkım yaratmakla sonuçlanır; gizli ellerden nefret edenler, tiksindikleri nitelikleri benimser"[469] der. Ama belki de zihinsel yansıtma yoluyla düşmanı taklit ediyoruzdur; hayali düşmanlarımız da kendimizin bir yansımasıdır. Komplo teorisyenleri dünyayı komplocularla dolu halde görür, buna karşılık karşı-komplolara yönelir. Douglas'la Sutton bu durumu –çocuk parkında girişilen sayısız ağız dalaşının mantığına kalan aşma örneğinde olduğu gibi– "*kişi kendinden bilir işi*" diyerek ortaya koyar.[470]

Güdü Oluşturmak

Niyet dedektörümüzün hedefi ne şekilde ıskalayabileceğini ve yansıtmanın bizi komplocularla dolu bir dünya tahayyül etmeye yöneltebileceğini gördükten sonra, bir uçağın gizemli şekilde kaybolmasının ardında komplo teorileri görmenin cazibesini incelemeye başlayabiliriz. Son bir çalışma üzerinde düşünelim. Psikologlar Preston Bost ve Stephen Prunier, 2013'te yaptıkları çalışmada insanların önlerine koyulan aşina oldukları bir komplo teorisini, bildikleri gerçek kanıtlar doğrultusunda değerlendirme eğiliminde olduğunu gördüler.[471] Ama denekler hiç duymadıkları bir teoriyle karşılaştıklarında yargılarına te-

468 Rauschning, H., *age.* s. 238.

469 http://www.danielpipes.org/220/plotters

470 Douglas, K. M. ve Sutton, R. M. (2011)., *age.*

471 Bost, S. R.,Prunier, S. G. ve Piper, A. J. (2010). Relations of familiarity with reasoning strategies in conspiracy beliefs. *Psychological Reports, 107*(2), 593–602.

mel oluşturacak gerçekleri düzenleyemiyorlardı. Potansiyel *güdülere* başvurmaya yöneliyorlardı: Komplo zanlıları o şeyi neden yapmış olabilir? Ellerine bundan ne geçecek? Bu olaya isteyerek mi katıldılar? Gerçeklerin ortada olmaması zihnimizi spekülasyon yapma konusunda serbest bırakır. Ve ortada akla yakın bir güdü, bir amaç olmaması insanları bir teoriye ortada gerçek kanıtlar varmış gibi *güvenle* yaklaşmaya yöneltiyordu. MH370'in kaybolması niyet dedektörümüzü harekete geçirmiş ve önümüze en karanlık dürtülerimizi üstüne yansıtabileceğimiz beyaz bir tuval koymuştur.

Güdüler tarafından böylesine güçlü yönlendiriliyor olmamız, buraya kadar gördüklerimizden sonra çok da şaşırtıcı gelmemeli. Psikolog Jonathan Haidt, *Mutluluk Varsayımı*'nda [*The Happiness Hypothesis*] yaşadığımız dünyanın "gerçekte kayalardan, ağaçlardan, fiziksel nesneler tarafından değil; aşağılamalar, fırsatlar, statü sembolleri, ihanetler, azizler ve günahkârlar tarafından"[472] oluşturulduğunu açıklar. Başka insanların niyetlerini kestirmek, karşılaştığımız en büyük güçlüklerden biridir. İster düşman olsunlar ister müttefik; insanlar kendi yetenekleri, arzuları ve güdüleri bağlamında davranır. Bir olgu kazara mı, yoksa kasıtlı mı gerçekleştirildiğine bağlı olarak tamamıyla farklı önem kazanabilir. Psikolog Adam Waytz'ın belirttiği gibi, "başka bir insanın kafanıza attığı ağaç dalı, rüzgârın savurduğundan daha kayda değerdir."[473] Arıza yapan bir uçakla sabotaja uğrayan bir uçak arasında muazzam fark vardır.

Frekansını niyetlerin saklı diyarına fazlasıyla ayarlamış bir beyin geliştirmiş olmamız –arada sırada kargaşayı güdüyle

472 Haidt, J. (2006)., *age.* s. 76.

473 Waytz, A.,Gray, K., Epley, N. ve Wegner, D. M. (2010). Causes and consequences of mind perception. *Trends in Cognitive Sciences, 14*(8), 383–388.

karıştırsa ya da kazaların gerisinde sinsice niyetler arasa dagayet normaldir. Bu tür hataların bize maliyeti evrimleşme tarihimiz boyunca diğer yöndeki yanılgıların maliyeti tarafından fazlasıyla geride bırakılmıştır. Yüzen bir kütüğü timsah sanma eğilimi gösteren bir erken dönem insansısının, genlerini sonraki nesillere aktarmış olma ihtimali canlı ve aç bir timsahı zararsız bir kütük sanma gafletine kapılanlara kıyasla daha fazladır. Niyetlerden yana yanılmanın bedelini rahatlıkla karşılayabiliriz. Heider'le Simmel'in dans eden üçgenini o basit şekilde içerlemiş bir âşık ya da yaramaz bir çocuk görmeden izlemekte başarısız olmamızın gerisinde, atalarımızın bize bıraktığı diğer hediyelerden biri vardır.

Komplo teorilerinin niyet konusundaki sezgilerimizi doğruladıkları için cazip geldiğini önerirken bunların mutlaka yanlış olduğunu öne sürmüyorum. Bazen bir timsah sahiden timsahtır. Anlaşıldığı kadarıyla, MH370 rota değiştirmiş ve sinyal aktarıcıları kasıtlı edim kanısı yaratacak şekilde devre dışı bırakıldıktan sonra saatler boyunca yol almıştır; bize de bunun gerisindeki güdüyü tahmin etmek kalmıştır. Belki de bunda hainlik sezenler haklıdır. Ya da belki, bunun –trajik olması bir yana– daha masum bir açıklaması vardır. Veya belki, gizemli Şemsiyeli Adam örneğinde olduğu gibi, gerçeğin herkesin hayal edebileceğinden de garip olduğu anlaşılacaktır.

10

ORANTISAL ÇARPITMA

Yıllar içinde seksen iki *belli başlı* kişi[474] –isimleri, hayatları, unvanları, duyguları olan gerçek insanlar– komplo teorisyenleri tarafından Başkan John F. Kennedy'yi vurmakla suçlandı. Suikast araştırmacısı Vincent Bugliosi'ye göre, komplo destekçileri arasında 42 grup ya da organizasyonun ve 214 bireyin adı vardı.

Resmi hikâye ise elbette tek bir adamın, Lee Harvey Oswald'ın yalnız olarak hareket ettiğini öne sürüyordu. Oswald, 1959 yılında kısa bir süre için Sovyetler Birliği'ne iltica eden ama sonra bundan vazgeçip 1962'de Amerika'ya dönen eski bir Birleşik Devletler Deniz Piyadesi askeriydi. Dönüşünden bir buçuk yıl sonra, 22 Kasım 1963 günü Dallas, Teksas'taki Dealey Plaza'ya bakan bir pencereden Başkan'a üç kurşun sıktı. İlk kurşun hedefi bulmadı. İkincisi Kennedy'yi sırtından vurdu (ve yoluna devam edip Kennedy'nin önünde oturan Teksas Valisi John Connally'yi yaraladı). Üçüncü kurşun, Başkan'ın başına isabet ederek onun ölümünü ve Oswald'ın kötü ününü kesinleştirdi.

Oswald'ı suikastla ilişkilendiren birçok kanıt vardı. Doğaçlama keskin nişancı yuvasını oluşturduğu ve tüfekle üç mermi kovanının bulunduğu Texas Okul Kitapları Deposu'nda çalışıyordu. Olaydan sonra nerede olduğu bilinmeyen tek çalışandı

474 http://www.dallasnews.com/news/jfk50/explore/20131116-jfk-conspiracy-theories-abound-despite-a-lack-of-evidence.ece

ve birkaç saat sonra Oswald'ın eşkaline uyan birilerini arayan polis memuru J. D. Tippit'i vurma suçuyla tutuklanmıştı. Ayrıca, yedi ay önce Amerikan siyasetinin bir diğer önde gelen figürü, komünist karşıtı sağcı general Edwin Walker'a suikast düzenlemeye çalıştığı biliniyordu. Yani ortada, açıldığı gibi kapanacak bir vaka vardı.

Ama yıllar içinde yapılan araştırmalar[475] meselenin bu versiyonunun genel kamuoyunu fazla etkilemediğini gösterdi. Şüpheler hemen doğup gelişmişti. Suikastı izleyen hafta içinde yapılan bir anket, Amerikan kamuoyunun sadece üçte birinin Lee Harvey Oswald'ın yalnız hareket ettiğine inandığını ortaya koydu; yarıdan biraz fazlasıysa ortada bir komplo olduğunu, düşünüyordu; geri kalanı kararsızdı. 1964'te yayımlanan ve Oswald'ın tek başına olduğu kararını yansıtan Warren Komisyonu Raporu popüler düşünceyi etkileyemedi. 1966'ya gelindiğinde, toplumun üçte ikisi yalnız suikastçı hikâyesinden hâlâ şüphe duyuyordu. 1976'da Kennedy komplosuna odaklanmış bir merdiven altı sanayii vardı ve olayın komplo versiyonu, resmi anlatımın çok önüne geçmişti; 1970'lerin ortalarından sonraki yüzyılın başına kadar yapılan anketler, her on Amerikalıdan sekizinin bu konuda komplodan şüphelendiğini ortaya koyuyordu. Şimdilerde, yani suikastın üzerinden elli yıldan fazla zaman geçmişken, Kennedy'nin bir komplo sonucunda öldürüldüğüne inanan insanların sayısı Birleşik Devletler'de hâlâ açık ara öndedir, diğer yerlerdeyse ciddi şekilde azınlıkta kalmıştır.[476]

Bu şüphe düzeylerine bakıldığında, suikasta açıklık getirdiği iddiası öne süren çok sayıda komplo teorisinin yıllar boyunca resmi geçit yapmasına şaşmamak gerek. Oswald'ı suçlu

475 http://www.gallup.com/poll/165893/majority-believe-jfk-killed-conspiracy.aspx

476 https://yougov.co.uk/news/2012/07/04/we-ask-conspiracy-theories/

olarak gösteren tüm kanıtlara rağmen hayret edilecek kadar az sayıda komplo teorisi onu başka katiller ya da komplocularla aktif suç ortağı konumuna yerleştirir. Oswald bir kurban –daha net bir ifadeyle, kolaylıkla suçlanabilecek bir günah keçisi– olarak görülür. Peki, Kennedy'yi gerçekte kim öldürdü?

Olağandışı Şüpheliler[477]

Birçok komplo teorisinde kötü adam rolünde yerli ya da yabancı gizli ajanlar bulunur. Hikâyelerden biri, Küba füze krizi konusunda Kennedy'ye geri adım attırmak isteyen Sovyetler Birliği komplosunu ortaya atar. Bu teori, Oswald'ın Sovyetler Birliği istihbarat teşkilatı KGB'ye çalıştığına dayanır. Ama iltica girişimi sırasında Oswald'la pazarlık eden ajan, 1964'te Birleşik Devletler'e iltica etmiştir. Yuri Nosenko adındaki bu ajan, KGB'nin Oswald konusundaki düşüncesini CIA'e aktardı: Kayda değer biri değil. Oswald'ın "vasat, ilginç olmaktan uzak, yararsız" ve olasılıkla zihinsel anlamda istikrarsız bir genç olduğunu anlayan Sovyetler, ülkede kaldığı iki yıllık süre içinde onu teşkilata alma girişiminde bulunmamıştı. (Buna karşın, Nosenko, CIA tarafından yasadışı şekilde hapsedildi ve üç buçuk yıl boyunca tecritte tutuldu.) Aslında Sovyetler yönetimi Moskova'ya gelip iltica etmek istediğini belirten Oswald'ı ülkeden sepetlemeye çalışmıştı. Ona ancak sınır dışı edilmesine birkaç saat kala otel odasında bileklerini keserek intihar etmeye kalkıştığında vize verildi. Amerikalı bir turistin o şekilde ölmesinin kötü bir görüntü oluşturacağını, kalmasına izin vermenin daha kolay olacağına karar vermişlerdi.

Öte yandan, yurtiçinde bir yerleri işaret eden komplo teorileri de vardır. En kapsayıcı teorilerin bazılarında CIA rol alır.

477 Aksi belirtilmedikçe bu bölümdeki bilgiler şu kaynaktan alınmış kabul edilmelidir: Bugliosi, V. (2007). *Reclaiming History*. W. W. Norton &Company.

CIA'in 1960'larda, başta Fidel Castro olmak üzere, dünyanın önde gelen liderlerini öldürmek için planlar yaptığını bilmemiz, bu türden iddiaları bir oranda akla yakın kılar. Ama aynı karanlık taktikleri kendi başkumandanları için de kullanırlar mıydı? Teorisyenler, CIA'in başındakilerin, Domuzlar Körfezi fiyaskosunu ele alışından ötürü Kennedy'ye içerlediğini, Başkan'ın da sert idari değişikliklerle teşkilatın etkisini kırmaya niyetlenmesi sonucunda yaşanan çekişme nedeniyle CIA'ye cephe aldığını öne sürer. Gerçeklerin iyi bir hikâyenin önüne geçmesine razı gelmeyen komplo teorisyenleri, Kennedy'nin, Domuzlar Körfezi'nin kaldırdığı toz yatışır yatışmaz CIA ile alışılmadık derecede yakın ilişkilere yöneldiği, bütçesini artırdığı, hatta kurumu suiistimal iddialarına karşı koruduğu gerçeğini görmezden gelir.

Sözde bir savunma sanayii oluşumu da bilindik suçluların arasına katılmıştır. Yüksek seviyelerdeki askerler ve silah imalatçıları Kennedy'nin Birleşik Devletler'in Vietnam'daki tüm askeri varlığını tamamen çekme arzusu nedeniyle gelir kaybına uğrayacaklarını düşünmüş ve onu aradan çıkarmak için bir plan yapmış olabilir. Eğer öyleyse, bu plan gereğini layığıyla yerine getirmiştir; Kennedy'nin yardımcısı ve sonraki Başkan Lyndon Baines Johnson, Amerika'nın Vietnam Savaşı'na müdahalesini zaman içinde şiddetle tırmandırmıştır. Kennedy'nin suikasttan önce Vietnam'dan çekilmek gibi bir isteği olmadığını belirtmesi ya da Johnson'ın bunun tersine bir tavır göstermediği gerçeğini boş verin. Kennedy, 2 Eylül 1963 gibi ölümüne çok yakın bir tarihte yapılan röportajda şöyle diyordu: "Son tahlilde, bu onların [Güney Vietnamlıların] savaşıdır. O savaşı kazanması ya da kaybetmesi gerekenler onlardır. Ama ben, çekilmemiz gerektiğini söyleyenlere katılmıyorum. Bu büyük bir hata olurdu."[478] (Bugliosi, Oliver Stone'un bu alıntının ilk

478 http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=9388

iki cümlesini *JFK*'ya koyduğunu ama savunma sanayi ile ilgili iddianın altını boşaltacak nitelikte olan ikincisini filme dahil etmediğini vurgular.)

Başka teoriler de Kennedy yönetiminin organize suça yönelik girişimlerini aslında pek de umursamayan mafyayı itham eder. Oswald, 24 Kasım günü polis merkezinden hapishaneye nakledilirken silahlı bir adam izleyicilerin arasından sıyrıldı ve onu göğsünden vurdu. Yerel bir striptiz kulübünün sahibi olan, dengesiz halleriyle, dikkat ve saygı arayışıyla anılan Jack Ruby'ydi bu. Teorisyenler onun aynı zamanda bir gangster özentisi olduğunu ve büyük patronlar Kennedy'yi öldürmek için kullandıkları maşanın susturulmasını istediğinde aradığı şansı yakaladığını öne sürüyordu. Temsilciler Meclisi Suikastlar Komitesi Başdanışmanı G. Robert Blakey'nin soruşturmadan çekilmesinin nedeni de mafya babalarının Jack Ruby tarafından gerçekleştirilen bu infazla gözdağı vermiş olmasıydı.

Bu teorilerde hiç değilse bir akla yakınlık cilası vardır. Başkalarıysa inanılırlık fıçısının dibi kazınarak ortaya atılmış gibidir. Suikasttan birkaç saat sonra Dealey Plaza'ya fazla uzak olmayan bir yerdeki tren vagonunda üç evsiz bulundu. Fotoğrafları çekilip nezarete alındılar ama sonra, her nasılsa eter gibi buharlaşarak yok oldular. Bazı komplo teorisyenlerine göre, yetkililerin, suikasttaki rollerini gizlemek için adamların kayıtlarını yok ettiği açıkça belliydi. Ve aynı teorisyenler adamlardan birinin kimliğini kiralık katil, diğer ikisininkini de Watergate Operasyonu'nu gerçekleştiren Frank Sturgis ve E. Howard Hunt olarak belirliyor ve böylece kalan boşlukları mutlulukla doldurmuş oluyordu. Ama daha sonra Teksas polisinin, gözaltına alındıklarında adamların kimliklerini kaydettiği anlaşıldı. Bunlar Harold Doyle, Gus Abrams ve John Gedney'di; izleri 1990'ların başında FBI tarafından bulunduğunda trenlerle oradan oraya sürüklenen üç serseriden öte olmadıkları açık şekilde ortaya çıktı.

En kaçık teorilere göre, katili arıyorsanız Kennedy'nin konvoyundan başka yere bakmanız gerekmez. Komplonun gerisindeki asıl beyin belki de Kennedy'nin iki araba gerisinde neşeyle kalabalığa el sallıyordu ve bu kişi Oval Ofis'e göz koyan Başkan Yardımcısı Johnson'dan başkası değildi. Bir başka hikâye de başa isabet eden ölümcül kurşunun Kennedy'nin hemen arkasındaki arabayı süren Gizli Servis ajanı George Hickey tarafından kazara ateşlendiğini dayatır. Elbette, Warren Komisyonu, Hickey'nin bu korkunç hatasını örtbas etmiştir.

Bazı teoriler katili Kennedy'nin arabasının içine yerleştirir. Başkanlık limuzinini kullanan Gizli Servis ajanı William Greer'in, ilk iki silah sesi duyulduğunda Başkan'a bakmak için çok kısa süreliğine döndüğü Zapruder filminde görülür. Sonra çok dikkatle bakarsanız ve biraz da hayal gücünüz varsa, bir silah çekip çok yakın mesafeden Kennedy'nin başına ateş eder gibi göründüğünü fark etmeye yaklaşırsınız. Ya da belki bir teorinin öne sürdüğü gibi, katil en son şüphelenilecek kişidir: Başkan'ın hemen yanında oturan on yıllık eşi Jacqueline Bouvier Kennedy.[479] Bu saçmalık da Jackie'nin kocasının bilgisi dışında yüksek düzey eğitim almış bir katil olduğunu, kendisine şantaj yapıldığı için Başkan'ı denizci mavisi çantasında saklı olan özel bir silahla vurduğunu öne sürer.

Olağan Şüpheliler

Bu kadarı yeter. Benim niyetim bunları –ya da sayısız diğer teorileri– kanıtlamak ya da çürütmek değil. Bunlardan ve insanların çoğunun suikastın bir komployla açıklanabileceğine inandığını ortaya koyan anketlerden söz etmemin nedeni, Kennedy komplo teorilerinin ne kadar popüler, çok ve çeşitli olduğunu göstermek istemem. Komplo teorilerine dönük akıl

479 http://jackieiskillerqueen.blogspot.com/

yürütmeler sonsuz ve doymak bilmezdir. Komplo teorisi akademisyeni Timothy Melley'in etraflıca detaylandırdığı gibi, bu suikast "nefes kesici kapsamda iki federal soruşturmaya; eyalete bağlı kurumların ve özel kuruluşların yaptığı sayısız daha küçük soruşturmaya; binlerce makale ve kitaba; romanlara, filmlere, tiyatro oyunlarına; bitmek tükenmek bilmeyen yeni hikâyelere; tekrar sahnelemeye, tartışmaya, özel televizyon programına konu olmuştur".[480]

Bir kıyas teşkil etmesi için başkanlara düzenlenen diğer suikastları düşünün. John Hinckley Jr., 30 Mart 1981 günü Başkan Ronald Reagan'a sadece üç metre mesafeden altı kurşun sıktı. Bunların hepsi Reagan'ı ıskaladı ama bir tanesi kurşungeçirmez limuzinden sekerek göğsüne saplandı ve ciğerini delip kalbinin birkaç santim ötesinde kaldı. Reagan ölümün eşiğine geldi ama doktorlar kurşunu çıkartmayı ve iç kanamayı durdurmayı başararak onun hayatını kıl payıyla kurtardı. Resmi hikâye, Hinckley'in zihinsel yönden hasta ve suikastın da genç aktris Jodie Foster'ın dikkatini çekmek için girişilmiş umarsız bir çaba olduğunu öne sürüyordu. Hinckley yıllardır Foster'ı takip ediyor, mektuplar gönderiyordu. Aktrisin Travis Bickle'ı canlandıran Robert De Niro'yla oynadığı *Taxi Driver* filminden etkilenerek bir Birleşik Devletler senatörünü öldürmeyi planlamıştı. Sonra Foster'ı etkilemenin en iyi yolunun Başkan'ı öldürmek olduğuna karar verdi. Suikast sabahı ona gönderdiği notta şöyle diyordu: "Jodie, kalbini kazanacağımı ve hayatımın geri kalanını seninle geçireceğimi bilsem Reagan'ın işini bitirme fikrinden o dakika vazgeçerdim."[481] Açıldığı gibi kapanacak bir dosya daha.

480 Melley, T. (2000).*Empire of Conspiracy.* Cornell University Press. s. 134.

481 http://www.theatlantic.com/politics/archive/2011/03/picture-of-the-day-john-hinckleys-letter-to-jodie-foster/73223/

Öte yandan, komplo teorisyenlerinin inanmamızı istediği şey... Şey... Aslına bakılırsa, Reagan'a suikast girişimiyle ilgili komplo teorisi var sayılmaz. Bu konuda yıllar boyunca öne sürülen komplo teorileri sadece belli belirsiz yüzeysel bilgiler içerir; örtülü web sitelerinde sadece Hinckley'in zihninin gizli bir örgütün kontrolü altında olduğunu ve bu yolla Reagan'ı vurmaya azmettirilen bir Mançuryalı Aday olduğu iddialarına rastlayabilirsiniz. Ama insanların çok büyük bir çoğunluğu Hinckley'in yalnız başına hareket eden çatlağın teki olduğuna inanmış ve komplo düşüncesinin üzerinde durmaya gerek görmemişti. Bu olay Kennedy suikastıyla kıyas kabul etmez. Kennedy konusundaki komplo teorileri bu tarzın ana akım örneklerini teşkil eder; Reagan konusundakilerse neredeyse ortaya bile çıkamamıştır.

Kennedy ve Reagan teorilerinin popülerliği arasında neden böyle bir dengesizlik vardır? İki olgu arasında birçok farklılık saptanabilir. Kennedy bir Demokrat'tı, Reagan ise Cumhuriyetçi. Kennedy henüz 46 yaşında, hayat dolu bir insandı, Reagan ise 70'ine ermiş, azametli bir karakter. Oswald'ın sevdası Marksizm'di, Hinckley ise bir sinema yıldızına abayı yakmıştı. Ama en büyük fark suikastların birinin başarıya ulaşması, diğerininse sonuçsuz kalmasındaydı. Sonuçta, Kennedy suikastı sonsuza dek, çok daha anıtsal bir olay olarak kalacaktı. Karizmatik, popüler bir başkan öldürülmüş ve tarihin gidişatı ebediyen değişmişti. Reagan suikast girişimi –kıyaslama açısından– olay bile sayılmazdı. Karizmatik, popüler bir genç günün birinde ABD Başkan'ı olmak için yaşamıştı. Hinckley daha iyi bir nişancı olsa, Oswald'ın son kurşunu hedefi bulmasa ve Kennedy yaralı olarak kurtulsa, komplo teorilerinin popülerlik oranı şüphesiz ki taraf değiştirirdi.

Bu kulağa gayet açık bir şey gibi gelebilir ama asıl nedeni, beynimizin çalışma şeklindeki temel garipliklerden birine

dayanır. Orantısal yanlılık adı verilen bir zihinsel kısa yol tarafından yönlendiririliriz. Bir olgunun büyüklüğünün, ona yol açan sebebin büyüklüğüyle uyuşmasını isteriz. Olgunun sonucu önemli, ciddi ya da bir yönden etkiliyse, buna aynı özellikleri taşıyan bir şeyin neden olması gerektiğini düşünmeye yatkınızdır. Sonuç daha az kapsamlıysa, daha mütevazı nedenler akla yakın görünür. Daha basit ifade etmek gerekirse, büyük şeylere büyük nedenlerin yol açtığını düşünürüz.

Bu her zaman kötü bir yaklaşım değildir. Çoğu zaman büyük olguların nedeni gerçekten büyük şeylerdir. Bir taşı yerden kaldırıp hafifçe atarsanız fazla ileri gitmemesi sizi şaşırtmaz. Ama gerilip tüm gücünüzü kullanarak yaptığınızda taş çok daha uzağa gider. Gerçekten güç kullanırsanız bir şeyi kırmanız ya da birini yaralamanız mümkündür. Daha büyük güç kullanmanın daha büyük etki yaratacağını biliriz. Buna benzer şekilde, küresel olguların karmaşık diyarında da önemli şeyler genellikle büyük çaba gerektirir. Örneğin atom bombasının geliştirilmesi –hem patlamanın hem fiziksel sonuçları hem de jeopolitik etkileri açısından gerçekten de büyük bir olaydır– 130.000'i aşkın insanın yedi yıl boyunca katılım sağladığı, bugünün parasıyla 26 milyar dolar harcanan Manhattan Projesi'nin bir sonucudur.[482]

Ama sebebin büyüklüğü her zaman sonucunkiyle uyuşmaz. Bazen koşullardaki küçük bir kıpırdanma hayatımızın gidişatında büyük değişikliğe yol açar. Bazı durumlarda görünüşte önemsiz bir insan tarihin akışında muazzam etkiye neden olabilir. Orantısal yanlılık bizi büyük etkileri olacak bazı küçük nedenleri görmezden gelmeye ya da görmeden geçmeye yönelterek tersine kanıtların ezici üstünlükte olmasına rağmen büyük ölçekli, sinsice komplolara inanmaya itebilir. Ama bu

482 http://energy.gov/management/off ice-management/operational-management/history/manhattan-project

tür yersiz muhakemeler sadece komplo teorilerine yönelik değildir. Orantısal yanlılık her şeye dair düşüncelerimizi her zaman etkileyebilir.

Büyüklük Uyumu

Bir zar attığınızı düşünün. Önce küçük bir rakam, mesela 1 ya da 2 atmanızı istiyorum. Hareketlerin akışını hayalinizde canlandırmaya çalışın. Zarı avucunuzda hafifçe salladınız ve şans için üstüne üflediniz. Şimdi atın. Tamam, şimdi de zarı tekrar attığınızı düşünün ama bu sefer 5 ya da 6 gibi yüksek bir rakam gelmiş olsun. Atış tekniğinizde bir farklılık var mıydı? Bunu aklınızda tutun, birazdan konuya tekrar döneceğiz.

Şimdilik zarın, onu atan kişinin umutlarına ve isteklerine tepki vermekten ziyade fizik ve olasılık yasalarına uygun davrandığını farz edelim. Herhangi bir atışın sonucu yetenekten çok, şansa bağlıdır. Buna rağmen bazen kontrol bizdeymiş gibi davranmaktan, zarı atışımız gelecek rakamı etkileyecekmiş gibi hissetmekten kendimizi alamayız.

Sosyolog James Henslin, 1967'de bunu olabilecek en açık, en mantıklı ve en net şekliyle ortaya koydu.[483] Taksi şoförü kimliğine bürünerek bir grup St. Louisli taksicinin sabahın erken saatlerindeki vardiya aralarında park yerleri ya da berbat apartman dairelerinde düzenlediği yasadışı kumar partilerine sızdı (İşin en eğlenceli yanlarını sosyologlar kapar zaten). Taksicilerin tercihi barbuttan yanaydı, yani oyuncular atılacak bir çift zar üzerine bahse giriyordu. Henslin, kumarbazların oyunun şansını kontrol etmek için başvurduğu batıl ritüellerle ilgileniyordu ve bunların gayet ayrıntılı olduğunu gördü. Başlıca örneklerden biri, oyuncunun, zarı atma hızı vasıtasıyla sonucu etkileyebileceği inancıydı. Taksiciler zarı, düşük rakamlara ih-

483 Henslin, J. M. (1967). Craps and magic. *American Journal of Sociology, 73*(3), 316–330.

tiyaçları olduğunda yavaş, yüksek rakamlar gerektiğinde daha güçlü atıyordu. Arada sırada bu kurala uymayı ihmal ettikleri için kendi kendilerini azarlıyorlardı. Henslin, Küçük Joe adındaki bir taksicinin, "Bu sefer fazla hızlı attım," diye sızlandığını aktarır.

Az önce zarı attığınızı hayal ederken siz de öyle bir şey yaptınız mı? Ben çocukluğumda kızmabirader türü masa oyunları oynarken kesinlikle yapardım. Küçük rakam istediğimde zarı hafiften sallayıp masaya bırakıverirdim. Yüksek rakama ihtiyacım olduğunda da zarı karşıya kadar fırlatırdım. Bu stratejiyi öğrenmem gerekmemişti; tıpkı St. Louisli taksicilere, dünyanın her tarafındaki kumarbazlara ve masa oyunu meraklılarına olduğu gibi, doğal bir şekilde gelmişti aklıma. Daha gayretli yapılan bir eylemin daha yüksek rakamları sağlayacağına bir şekilde inanılır. Büyük rakamın büyük nedeni olmalıdır. Zarın hızının aslında tamamen rastlantısal olarak ortaya çıkacak rakamları etkilediği düşüncesi, orantısal yanlılık sonuca dönük inancımızı ve davranışımızı etkilediğini gösterir.

Bu, başlangıç için verilmiş bir örnek sadece. Orantısal yanlılık zarı nasıl attığımızı etkilemekten çok daha derinlere uzanır. Yaşama, evrene, hatta neredeyse her şeye dönük düşünce tarzımızı şekillendirir. Büyük şeyler olduğunda bunun gerisinde büyük nedenler ararız.[484] Sizin de kendi hayatınızda öyle düşündüğünüz olmuştur herhalde. Bir kazıkazan kartından 50.000 dolar çıkması ya da hayatınızın aşkına tesadüfen rastlamanız halinde bunun büyük bir nedeni olması gerektiğini düşünmeden yapamazsınız. Bu kazanç belki de daha önce yaptığınız iyi bir şeyin karma tarafından bahşedilen karşılığıdır. Sevgilinizi getirip karşınıza koyan belki de bizzat kaderdir. Buna benzer

484 Lupfer, M. B. ve Layman, E. (1996). Invoking naturalistic and religious attribuions. *Social Cognition, 14*(1), 55–76.

şekilde, kişisel bir trajediyle yüzleştiğimizde bunun ilahi bir planın parçası ya da bizzat Şeytan'ın işi olabileceğini düşünmeye yatkınızdır.

Talihe ya da karmaya, Tanrı'ya ya da Şeytan'a inanmasak bile çoğumuz bunlara benzer düşüncelerin zaman zaman aklımızdan geçmesini engelleyemeyiz. Psikologlar Michael Lupfer'le Elizabeth Layman'ın bulgularına göre, bu özellikle de olgular kontrolümüzün dışında geliştiğinde ve yaşamımızı değiştirecek etkilere yol açtığında geçerlidir. İyi ya da kötü talihin körü körüne gelişen şanstan öte olmadığını ya da ruh eşimize bir kozmik plan uyarınca değil de sadece şarabı fazla kaçırarak çekici bir yabancının ayakkabılarına kustuğumuz için rastladığımızı düşünmek tatminkâr olmaktan uzaktır.

Akılcılığın ve nesnelliğin kalesi olması gereken akademisyenler bile orantısal yanlılık etkilerine açıktır. Birçok tarihçi, Birinci Dünya Savaşı gibi birçok önemli olgunun esasen kaçınılmaz olduğunu öne sürer. Bu örneği ele alırsak, Avrupa'nın sürtüşmelerle zehirlendiğini, olaylar tarihteki şekilleriyle gelişmese bile *bir şeylerin* eninde sonunda küresel çatışmaya yol açacağını söylerler. Savunulabilir bir düşünce midir bu?

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesini tetikleyen belirleyici olay, Avusturya Arşidükü Franz Ferdinand'ın Saraybosna'ya resmi ziyarette bulunurken suikast sonucu öldürülmesidir. Kara El adı verilen radikal bir organizasyon, arşidükü ortadan kaldırmak için komplo düzenlemiştir. Bombalarla donanmış altı suikastçı, Ferdinand'ın konvoyuna saldırmak üzere yol kenarında konuşlanmıştı. Bunların ilk ikisi son anda cayıp harekete geçmedi. Üçüncüsü, Ferdinand'ın arabasına bir el bombası attı ve bunun sekip başka bir arabanın altında patlamasını öylece seyretti. Suikastçı özentisi, yanındaki siyanür hapını yutup kendini ırmağa attı. Şansına, hap ancak şiddetli nöbetlere ve kusmaya yol açacak güçteydi ve ırmağın derinliği de sadece on beş san-

timdi. Adam resmigeçidi izleyenler tarafından anında yakalanırken geri kalan suikastçılar bu bozgun karşısında etrafta gizleniyordu. Olaydan ürkmeyen Ferdinand, ziyaretine devam etmeye karar verdi. Gün içinde bir ara konvoyu yanlış bir yola saptı ve normal güzergâha dönmek için hemen durdu. Ferdinand'ın arabası şans eseri tam da suikastçılardan biri olan Gavrilo Princip'in yenilginin yasını tutmak için sindiği restoranın önünde durmuştu. Dışarıya çıkınca kendini arşidükün bir metre ötesinde bulan Princip fırsatı kaçırmadı. Tabancasını çekti ve arabaya iki el ateş ederek Ferdinand'la eşini öldürdü.

Olaylar Franz Ferdinand'ın ölümü atlatmasına izin verecek şekilde gelişse her şeyin ne kadar farklı olacağını tahayyül etmek zor değildir. Ferdinand ziyaretini kısa kesseydi, sürücüsü yanlış yola sapmasaydı, Princip o restoranı seçmese ya da tam o anda dışarıya çıkmasaydı suikast planı nihayete ermeyecekti. Tarihin bu ufacık kesitinden daha kapsamlı sonuçların nasıl çıkacağını kestirmek zordur. Savaştan kıl payı kurtulmak mümkün olur muydu? Siyaset bilimci Richard Lebow'un yaptığı çalışmalara göre; tarih ya da siyaset bilimi akademisyenleri dikkatsiz bir şoförün yanlış yola sapması gibi, görünüşte önemsiz şeyleri sık sık ellerinin tersiyle kavramın dışına itme eğilimindedir ama bunlar dünyadaki olguların gelişiminde radikal değişikliklere yol açabilir.[485] Belki de bu kişilerin muhakemeleri orantısal yanlılık tarafından gölgelenmiştir. Neden ve sonuç büyüklüğü arasında uyum ararken öyle ufak meselelerin tarihin gidişatını tamamen değiştirebileceğini mantıken zor buluyor olabilirler. Avrupa yaşanan çekişmeler nedeniyle kıvılcım bekleyen kava dönüşmüş olabilir ama bunu tutuşturan suikast yaşanmasa düşmanlıklar belki yatışacak ve savaş geçiştirilecekti.

485 Tetlock, P. E. ve Lebow, R. N. (2001). Poking counterfactual hole in covering laws: Cognitive styles and historical reasoning. *American Political Science Review, 95*(4), 829–844.

Akademisyenlerin orantısal yanlılık etkilenmesi şaşırtıcı değildir. Hepimiz her zaman etkileniriz bundan. Söz konusu olgunun incelikli etkisi, iletişim kurma tarzımız tarafından bile şekillendirilebilir. Dilbilim, *küçük, ufak, minik* ya da *ufacık, minicik* gibi kelimeleri söyleyişimizin boğazın ve dudakların kısılmasıyla ilgili olduğunu; *büyük, iri, devasa, kocaman, yayvan* gibi kelimeleri söylerken ise ses donanımımızı geniş tuttuğumuzu belirtir.[486] (Bu birçok dilde böyledir. Örneğin İspanyolcadaki *gordo* [büyük] sözcüğünü *chico* [küçük] sözcüğüyle ya da Fransızcadaki *grand*'ı *petit*'yle karşılaştırın.) Yücelik düşüncesini aktarmak istiyorsak daha büyük bir ses çıkartırız. Küçüklüğü vurgulamak içinse küçük sesler kullanırız. Görünen o ki beynimizdeki şebeke çok temel bir düzeyde, bizi büyüklüğü nasıl düşündüğümüzle bunu nasıl ifade ettiğimiz arasında tutarlık aramaya zorluyor.

(Engellenen) Kriz

Orantısal yanlılık davranışlarımızı olduğu kadar, hayatımızdaki olguları ya da dünyada daha önce yaşanmış şeyleri açıklamaktaki tercihlerimizi nasıl şekillendirebildiğini gördük. Acaba çevremizdeki dünyada halihazırda yaşanmakta olan şeyleri yorumlayışımızı da etkiliyor mu? Etik komiteleri, psikologların sırf insanların nasıl tepki vereceğini görmek için dünyadaki olgulara el altından müdahale etmesini genellikle onaylamadığına göre, orantısal yanlılık uğraşan akademik çevreler hikâyeler üretmekle yetinmek zorundadır. Kurguya bağlı kalmak araştırmacıların ayrıntıları sistematik şekilde kurcalamasını, sonucun büyüklüğü haricinde her şeyi olduğu haliyle muhafaza etmesini sağlar. Birçok çalışmada iki ayrı insan grubuna

486 Ramachandran, V. S. ve Hubbard, E. M. (2001). Synaestheasia: A window into perception, thought and language. *Journal of Consciousness Studies, 8*(12), 3–34.

aynı hikâye okunur ama her gruba değişik son verilir. Birisinde hikâye gürültüyle sona erer; sonuçlar da ciddidir. Diğerindeyse finalde sızlanmalar vardır ve önemli bir sonuca varılmaz.

Örneğin, psikolog Anna Ebel-Lam'ın 2010'da yaptığı çalışma, bir uçağın kargo bölümündeki patlamayı konu alan bir hikâye içeriyordu.[487] Bunun bir versiyonunda pilot, kontrolü sağlamak için mücadele ediyor ve acil durum inişi yapıyordu ama uçak yere çarpıyor ve içindeki herkes ölüyordu. Öteki versiyondaysa tek fark, pilotun uçağı güvenli şekilde indirmeyi başarmasıydı. Herkese patlamanın olası nedenlerinin sıralandığı bir liste verilip seçim yapmaları istendiğinde ölüm ve yıkımla sonuçlanan versiyonu okuyanlar buna yol açan şeyin bir terör komplosu ya da havayolu teknisyenleri arasında yaygın bir uygulama hatası olduğunu varsayma eğilimi gösterdi. Daha yumuşak sonuçlanan versiyonu okuyanlarsa patlamayı elektrik arızası gibi daha gündelik nedenlere bağlıyordu. Burada hikâyenin sonunun –uçak düşse de salimen inse de– patlamadan çok, pilotun yaptıklarına bağlı olduğunu görmek önemlidir. Sonucun patlamaya neyin neden olduğu konusundaki yargıları etkilemesi için bir neden yoktur. Buna rağmen büyük sonuca büyük neden atfedilmişti.

Ebel-Lam ve meslektaşları başka bir çalışmada bir muhasebe firmasında patlak vererek herkesi kırıp geçiren salgın hastalığa dair hikâyeler oluşturdu.[488] Her iki hikâyeye göre de hastalık onlarca çalışana bulaşıyor ve hepsinin hastaneye kaldırılması gerekiyordu. Bir grup okuyucu için hikâye herkesin tamamen iyileşip işe dönmesiyle, kimsenin zarar görmemesiyle sonuçlanıyordu. Ama öteki grubun okuduğu versiyon daha

487 Ebel-Lam, A. P., Fabrigar, L. R., MacDonald, T. K. ve Jones, S. (2010). Balancing causes and consequences: The magnitude-matching principle in explanations for complex social events. *Basic & Applied Social Psychology, 32*(4), 348–359.

488 *age.*

kasvetli bitiyor, hastalık birçok kişinin ölümüne yol açıyordu. Okuyucular yine potansiyel nedenlerin olabilirliğini değerlendirdi. Nedenlerin bazısı büyüktü: salgın, bir biyolojik savaş girişimi sonucunda patlak vermiş olabilirdi ya da olağanüstü bulaşıcı bir süper hastalığın sonucuydu. Diğerleri daha sıradan şeylerdi: Salgına bilinen türden bir bakteri ya da çalışanlardan birinin yurtdışında kapıp taşıdığı bir hastalık yol açmıştı. Beklendiği gibi, salgının sonuçlarının ciddi olduğunu okuyan insanlar büyük nedenlere yönelirken, daha az ciddi sonuçları okuyanlar nispeten olağan nedenleri akla yakın buluyordu.

Büyüklük uyumu ilkesi, uçlarda yer alan olgularda *fiziksel olarak* daha büyük nedeni tercih etmeye kadar bile uzanabilir. Benim şahsen favori gördüğüm oransal yanlılık çalışmasında Robyn LeBoeuf'la Michael Norton bir hayvanat bahçesindeki hayvanlar arasında yayılan olağandışı bir hastalığı konu alan hikâyeler yarattı.[489] Bir versiyonda hastalık, hayvanat bahçesini kırıp geçiriyor, kontrol altına alınana dek hayvanların çoğunu öldürüyordu. Diğer versiyondaysa hayvanat bahçesi çalışanları hastalığın önünü çabucak alıyor, böylece sadece birkaç talihsiz hayvan ölüyordu. Salgının kaynağına dair olasılıklar iki zanlıya kadar indirilmişti: yeni gelen tavşan ya da yetişkin ayı. Hayvanların çoğunun öldüğü versiyonu okuyanlar kelimenin *gerçek anlamıyla* daha büyük olana, yani devasa ayıyı suçlu bulmaya yönelirken; birkaç hayvanın öldüğü versiyonu okuyanlar, hastalığın kaynağının tavşancık olduğunu kabullendi.

Yapılan başka çalışmalar da insanların, vahşice işlenen cinayetler gibi suçlar, özellikle kasırgalar gibi yıkıcı doğa olay-

489 LeBoeuf, R. A. ve Norton, M. I. (2012). Consequence-cause matching: Looking to the consequences of events to infer their causes. *Journal of Consumer Research, 39*(1), 128–141.

ları[490] ve uçak kazaları gibi çok sayıda insanın ölümüne neden olan büyük kazalar[491] türünden uçlarda yer alan olgular için uç nedenler önerdiğini ortaya koymuştur.[492] Nispeten hafif suçlar, fazla uçlara kaymayan afetler, ölümle sonuçlanmayan kazalar daha olağan nedenlere yorulmuştur. Araştırmacıların kullandığı türden hikâyelerdeki temaların –kaza, afet, salgın hastalık, suç– en popüler komplo teorilerinin temalarıyla uyuşması ilginçtir. Komplo teorisyenleri HIV/AIDS'in biyolojik silah olduğunu, Katrina Kasırgası'nın arka planında hava manipülasyon teknolojilerinin bulunduğunu, Sandy Hook okulunda yaşanan gibi, kitlesel ölüme yol açan silahlı saldırıların devlet tarafından tezgâhlandığını, TWA800 sayılı uçuşun düşmesine yakıt hatlarındaki basit bir arızanın değil, Birleşik Devletler hava kuvvetlerinin yol açtığını iddia eder. Buraya kadar ele aldığımız çalışmalar, insanlara bir şeyden komplonun mu sorumlu tutulması gerektiğini açıkça sormamıştır ama bunu yapan çalışmalar da vardır.

İsabetler ve Iskalar

Diyelim ki telefonunuzu kontrol ettiğinizde bir son dakika haberinin başlığıyla karşılaşıyorsunuz: BİR ADAM, BAŞKAN'A ATEŞ ETTİ VE ÖLDÜRDÜ. Habere dair bunun ötesinde bilgi almadan tetikçinin yalnız başına hareket etmediğinden şüphelenme olasılığınız nedir? Şimdi de biraz değişik bir başlık gördüğünüzü farz edelim: BİR ADAM, BAŞKAN'A ATEŞ ETTİ

490 Spina, R. R., Ji, L. J., Guo, T., Zhang, Z., Li, Y. ve Fabrigar, L. R. (2010). Cultural differences in the representativeness heuristic: Expecting a correspondence in magnitude between cause and effect. *Personality and Social Psychology Bulletin, 36*(5), 583–597.

491 Ebel-Lam, A. P., Fabrigar, L. R., MacDonald, T. K. ve Jones, S. (2010)., *age.*

492 McClure, J., Lalljee, M. ve Jaspars, J. (1991). Explanations of extreme and moderate events. *Journal of Research in Personality, 25*(2), 146–166.

VE ISKALADI. Bir komplo sezmeye yaklaşır mıydınız? Eğer siz de 1979'da psikologlar Clark McCauley ve Susan Jacques tarafından yapılan ve komplo teorilerine inanma meselesini ele alan çalışmanın denekleri gibi biriyseniz, başarıya ulaşan suikastın bir komplodan kaynaklandığına, başarısız girişimin tek başına çalışan bir saldırganın işi olduğuna inanmaya yakın duruyorsunuz demektir.[493]

Bundan yaklaşık otuz yıl sonra, 2007'de Londra Üniversitesi psikologlarından Patrick Leman'la Marco Cinnirella deneyi tekrarladı ve aynı örüntüyü saptadı.[494] Ama onlar sonuçlar konusunda daha farklı bir açıklamaya yöneldi. İnsanlar başkanı öldürmeye kalkışan ve başarısız olan suikastçıyı yalnız, kabiliyetsiz bir çılgın olarak görüyor olabilirdi; şeytani komploların elbette daha esaslı adam bulma uygulamaları vardı. Eğer bu doğruysa, sonuçların oluşturduğu örüntüde orantısal yanlılıktan ziyade mantıklı, akılcı bir çıkarımın etkisi olabilirdi. McCauley'le Jacques aslında durumun bu yönde olduğuna dair bazı kanıtlar da bulmuştu. Yaptıkları çalışmaya katılanlara komplo doğrultusunda çalışan bir suikastçının ne derecede etkili olmasını bekleyeceklerini doğrudan sorduklarında, çoğunlukla, öyle birinin gayet esaslı biri olması gerektiği cevabını almışlardı. Öte yandan, katılımcılar yalnız suikastçının daha az yetkin olacağı tahmininde bulunuyordu. Tek başına bu farklılık bile başarılı suikastçının bir komployla bağdaştırılmasının daha mümkün olduğu şeklinde açıklanabilirdi.

Leman'la Cinnirella, bu noktayı göz önünde bulundurarak çalışmaya iki yeni senaryo ekledi. Bunların birinde başkanın

493 McCauley, C. ve Jacques, S. (1979). Popularity of conspiracy theories of presidental assasination: A Bayes,ian analysis. *Journal of Personality and Social Psychology, 37*(5), 637–644.

494 Leman, P. J. ve Cinnirella, M. (2007). A major event has a major cause: Evidence for the role of heuristics in reasoning about conspiracy theories. *Social Psychological Review, 9*, 18–28.

bir suikastçının silahından çıkan kurşunla vurulduğunu ama mucizevi şekilde, tamamen şans eseri hayatta kaldığı bildiriliyor; uydurma bir haberde de kurşunun başkanın kalbini kıl payı ıskaladığını ve geride sadece yüzeysel bir yara bıraktığını anlatıyordu. Diğer senaryodaysa suikastçının ıskaladığını ama başkanın girişimin ardından geçirdiği kalp krizi nedeniyle öldüğü bildiriliyordu. Bu yeni senaryolarda başkanın nihai akıbeti suikastçının yeterliliğiyle bağlantılı değildi. Tetiği çeken kişiyle bu olayın sonucu arasındaki bağlantı kırılmış olmasına rağmen insanların olguya dair inanışları orantısal yanlılıkla *hâlâ* etkilenmemiş haldeydi. Başkanın ölmesi halinde kurşunun ıskalamasına (ve kalp krizine yoğun programının neden olduğu haberlerde özellikle vurgulanmasına) karşın suikastçı bir komplonun parçası olarak değerlendirilecekti. Başkan yaşarsa suikast girişimi, merminin isabet kaydetmesine ve başkanın sadece şans eseri hayatta kalmasına karşın tek başına çalışan bir tetikçinin işi olarak görülecekti.

Hayvanat bahçesini kırıp geçiren salgın hikâyesinin yaratıcıları olan Robyn LeBoeuf'la Michael Norton başka bir çalışmada tetikçiyle sonuç arasındaki ilintinin daha da uzak olduğu senaryolar oluşturdu.[495] Bu kez neresi olduğu belirtilmeyen bir ülkenin devlet başkanına yakın zamanda düzenlenen suikastı eleştiren bir İngiliz gazetesinin, ülkeye yönelik terörist saldırıları kışkırttığına dair sahte bir haber hazırladılar. Hikâyenin bir versiyonunda vahim durumlar vardı ve Britanya'nın saldırılar nedeniyle o ülkeye savaş ilan ettiği öne sürülüyordu. İkinci versiyondaysa ortaya çıkan sonuçlar daha sıradandı: Britanya Başbakanı barışçıl bir tepki vermişti ve saldırılar da durulmuştu. Böylece suikastın yol açtığı sonuçlar başbakanın verdiği tepkiyle alelade düzeye indiriliyordu. Suikast aşamasıyla nihai sonuçların büyüklüğü arasında doğrudan bağlantı olmamasına

495 LeBoeuf, R. A. ve Norton, M. I. (2012)., *age.*

rağmen insanlar, ortaya çıkan durumun vahametine bakarak ilk senaryonun komplo sonucu gerçekleştiğini düşünmeye meyletti. Sonuçlar nispeten önemsiz olduğundaysa suikastçının yalnız çalışan bir tetikçi olduğu görüşüne yaklaşmışlardı.

LeBoeuf ve Norton tarafından yapılan başka bir çalışmaysa suikasta uğrayan kurgusal başkanları bir tarafa bırakarak doğruca ve alenen Kennedy olayına yönelmişti.[496] Metinleri okuyanların bir kısmına Kennedy'nin ölümünün Vietnam Savaşı'nı uzattığı, dolayısıyla fazladan 40 bin Amerikan askerinin kaybına yol açtığı; diğer kısmınaysa suikastın savaşın gidişatı ya da kayıpların sayısı üzerinde bir etkisi olmadığı anlatılıyordu. İlave kayıplara dair bir iddia olmadan bile deneklerin %64'ü suikastın gerisinde bir komplo görüyordu. Ama sonuçların ciddiyeti arttıkça komplo teorisyenlerinin oranı %75'e çıktı. LeBoeuf'la Norton, bu çalışmanın olayın büyüklüğünü belirleyen şeyin, sadece suikastın başarıya ulaşıp ulaşmamasının değil, bunun toplum üzerinde yarattığı etkiler de olduğunu gösterdiği kanısındadır.

Komplo zihniyetiyle orantısal yanlılık üzerinde bugüne dek yapılan en kapsamlı çalışma, Hollandalı araştırmacılar Jan-Willem van Prooijen'le Ericvan Dijk tarafından yürütülmüştür.[497] Bu araştırmacılar, Yayi Godo adında bir adamın başına gelen bir dizi talihsiz olayı ayrıntılandıran bir gazete haberi uydurdu. Gazetenin yazdığına göre Godo, Afrika ülkelerinden Benin'de güçlü bir muhalefet lideriydi ve sonraki ay yapılacak olan seçimleri büyük olasılıkla kazanacaktı. (Benin gerçek bir ülkedir ama araştırmacılar Godo'nun ve olayların hayali olduğunu deneklere ancak çalışma sona erdikten sonra

496 *age.*

497 Van Prooijen, J.-W.ve van Dijk, E. (2014). When consequence size predicts belief in conspiracy theories: The moderating role of perspective talking. *Journal of Experimental Social Psychology, 55,* 63–73.

açıkladı.) Çalışmalardan birinde Godo'nun bir araba kazasına karıştığı öne sürülüyordu. Haber bir denek grubuna adamın kazada öldüğü ve bunun seçimlerin belirsiz bir süre için ertelenmesine yol açtığı anlatılacak şekilde düzenlenmişti. Diğer grupsa Godo'nun kazadan mucize eseri sadece sıyrıklarla kurtulduğunu ve seçimlerin planlandığı şekilde yapılacağını okuyacaktı. İkinci çalışmada gazete haberi, Godo'nun arabasına trafik ışıklarında beklerken bir motosikletlinin yaklaştığını ve ateş açtığını öne sürüyordu. Alışıldığı üzere iki paralel sonuç vardı: Godo ya başından vurulup ölüyordu ya da kolundan vurulup hayatta kalıyordu. Sizin de bu noktaya kadar okuduklarınızdan tahmin ettiğiniz gibi, Godo trafik kazası ya da suikast sonucunda ölüyorsa, haberi bu şekliyle okuyanlar genellikle komplo açıklamasına meylediyordu.

Ama van Prooijen'le van Dijk, karışıma bir değişken daha katmıştı. Orantısal yanlılık mantığımızı etkilediği zaman, söz konusu olayla yüzleşen insanlarla bir dereceye kadar empati kurduğumuzu bulguladılar. Deneklerden bir komplonun olup olmadığına dair nesnel yargıda bulunmaları istendiğinde, Godo'nun yaşamasının ya da ölmesinin sonuçlar büyükse bile komplo teorisine yönelik inanma oranını genelde etkilemediği anlaşıldı. Öte yandan, deneklerden kendilerini Benin vatandaşı yerine koyup düşünmeleri istendiğinde daha büyük olgunun bir komplo sonucunda gerçekleştiği kanısı çok daha fazla yükseldi. Deneklerin olaydan etkilenen insanların perspektifini benimsemesi istenmeksizin yapılan bir diğer çalışmada araştırmacılar, her katılımcının diğerleriyle empati kurma yeteneğini kaydetti. Katılımcılar düzmece gazete haberini okumadan önce yüzünün geri kalanı kapatılmış bir insanın fotoğrafına bakarak duygularını sadece gözlerinden tahmin edecekleri bir perspektif edinme testinden geçti. Denek bu testte ne kadar yüksek başarıya ulaşırsa, yargıları da orantısal yanlılığı o derece izliyordu.

Orantısal yanlılığın kendi hayatımızdaki olguları açıklamamızı nasıl etkileyebildiğini daha önce görmüştük. Ufak tefek olguları rastlantı ya da beklenmedik durum olarak bir kenara iteriz ama başımıza yaşamın akışını değiştirecek ölçekte bir şey geldiğinde bunu kadere bağlarız. Van Prooijen'le van Dijk'in bulguları, dünyanın öte yanında gerçekleşseler ve bizim hayatımızı etkilemeseler bile büyük olgulara dönük komplo teorilerinin çekimine kapıldığımızda bunun nedeninin, kendimizi olayın gerçek kurbanlarının yerine koymadan yapamamamız olduğunu göstermiştir. Nesnel olmamız istendiğinde başka birinin felaketini şanssızlık olarak görüp geçebiliriz. Bunu kişisel bir saldırı olarak gördüğümüzdeyse orantısal yanlılık nesnel yargıya varma yetimizin üzerine gölge düşürebilir.

Başkan Öldü

Toplu bir bakışla, bu bulgular tarihteki büyük olayların çevresinin neden komplo teorileriyle sarılı olduğu meselesinin açıklanmasına katkıda bulunur. Dünyada büyük şeyler yaşandığında –topluma mal olmuş biri zamansız öldüğünde, öngörülememiş bir devrim patlak verdiğinde, trajik bir hava kazası yaşandığında, şok edici bir terör saldırısı gerçekleştiğinde, yeni ve ölümcül bir salgın patlak verdiğinde– "resmi hikâyeler" genelde ilgimizi çekmez. Prenses Diana'nın ölümünün kaza, AIDS'in minik bir mikrobun eseri, 11 Eylül'de yaşanan dehşetin yetkin olmaktan uzak on dokuz hava korsanının işi, Fransız İhtilali'nin birbirinden bağımsız hoşnutsuzlukların ve ilhamların şans eseri bir araya gelmesinin sonucu olduğunun söylenmesi, bunların yol açtığı sonuçların büyüklüğüyle bağdaşmaz. Komplo teorileri bilinçaltında oluşan bir kaşıntıya deva sağlar.

Gazeteci Tom Bethell, *Washington Monthly*'de 1975 yılında çıkan bir makalesinde Başkan Kennedy'nin ölümüyle ilgili

bir aykırılığı ele alıyordu.[498] Olayın "resmi" versiyonunun, suikastın ve –belki Vietnam Savaşı'nda uğranan felaket de dahil olmak üzere– bunun tüm sonuçlarının "o sabah yatağın ters tarafından kalkmış, orada öylece yatan bir tüfek bulmuş gibi davranan" tek bir adamın başının altından çıktığına inanmamızı istediğini yazıyordu. Sebep, doğan etkiyle uyumlu değildi. Bu suikastın meraklılarından biri olan Kenneth Rahn de benzer bir vurguyla "fareye benzeyen ufacık bir adamın 12 dolar 95 sentlik bir tüfekle özgür dünyanın liderini indirebileceğine inanmanın abes olduğunu" yazmıştı.[499] Rahatsız edici gerçek şu ki ufak şeyler de büyük sonuçlara yol açabilir. Bazen krallar, köylüler tarafından alaşağı edilebilir. Öyle bir şey olduğunda, doğan etkiyle daha uyumlu bir alternatif açıklamanın özlemini çekeriz. Bethell, sözünü ettiğimiz yazıyı şöyle bağlar: "Kennedy suikastı vakasında bu, bir komplo –tercihen büyük bir tane– aramak anlamına gelir."

498 Bethell, T. "The Quote Circuit," *The Washington Monthly*, Aralık 1975, ss. 34–39.

499 Bugliosi, V., *age.* s. xxvii.

11

BİLİYORDUM ZATEN!

Karşınızda Steve Regan.[500] Yoğun sis ıssız Britanya kırsalına dalga dalga yayılıyor. 1990'ların ortası ve Steve, Kraliyet Hava Kuvvetleri Alayı'nda uçuş çavuşu. Ufak Thetford kasabasının birkaç kilometre ötesindeki ormanın kıyısında konuşlanmış bir eğitim kampı olan Barnham'da görevli. O gece nöbet Steve'de; yanında küçük bir televizyonla bir su ısıtıcısından başka hiçbir şey olmadan on iki saat boyunca ufacık kulübede oturacak.

Steve'in bana anlattığına göre, Barnham Kampı ürkütücü bir üne sahip. İkinci Dünya Savaşı sırasında hardal gazı bombaları orada yapılıyormuş, sonrasında da Soğuk Savaş sırasında nükleer bombaların saklanmasında kullanılmış. Bombalar uzun zaman önce oradan alınmış, harap binalar dikenli telden oluşan çitlerle çevrilmiş ve dökülmeye terk edilmiş. Dediğine göre, etraf bir korku filminin setini andırıyormuş. Ve ayrıca kamp, Doğu İngiltere'nin Bermuda Şeytan Üçgeni olarak kabul edilen sözde Thetford Üçgeni'nin tam ortasında bulunuyormuş. Bu üçgen zamanında UFO'ların en çok görüldüğü bölgeymiş. Görgü tanıkları Barnham Kampı'nı garip işlerin kaynağı olarak tanımlıyormuş.

O gece Steve, kulübenin camından yoğun sisin oluşturduğu duvara öylece bakarken kampın birkaç metre ötesindeki güvenlik kapısını bile göremiyordu. Barnham'daki askerler uzun

500 7 Mart 2014 tarihli söyleşi.

saatler boyunca ve sıkıntılı koşullar altında tutulmasına rağmen kapı nöbeti tutmaktan gocunmuyordu çünkü bu vardiyalar sırasında hiçbir şey olduğu yoktu. Hiçliğin ortasındaki küçük kamp zaten her zaman sessiz bir yerdi. Orada bir şeyler yaşanmazdı. Ama o gece bir şey oldu. Steve neredeyse birilerinin kurduğu komplo teorisinin kötü adamı konumuna gelecekti.

Her şey sisin içinde bazı mavi ışıkların yanıp sönerek yaklaşmasıyla başladı. Dahili haberleşme tıkırdayarak canlandı ve kapıdaki nöbetçi, "Bir sürü polis geldi ve içeriye giriş yaptılar," dedi. Biri erkek diğeri kadın iki memur nöbetçi kulübesine girerken, ötekiler arabaların içinde bekledi. Steve isimlerini hatırlayamadığından, onları *X-Files*'ın komplo kovalayan FBI ajanları onuruna Mulder ve Scully olarak analım.

"Bir mesele var," dedi Mulder. "Bu gece birçok kaynaktan Barnham Kampı'ndan bir UFO'nun havalandığı ve Thetford üzerinde dolaştıktan sonra buraya geri döndüğüne dair ihbarlar aldık. Kampı araştırmamız gerek."

Steve'in cevabı tipik bir İngiliz'e yaraşır türdendi: "Birer fincan çay alır mıydınız?"

Birilerinin –polis olsalar bile– eğitim alanına girmesi için yetkililerden izin almak zaman gerektirdiğinden çaylarını yudumlayarak ve sohbet ederek beklediler. Steve, Scully'nin UFO hikâyesine fazla kulak asmadığını ama ekibin kıdemsiz üyesi olduğundan duruma uyum sağlamak zorunda kaldığı kanısını edinmişti. Onlara UFO meselesi konusunda kişisel düşüncelerinin ne olduğunu sorduğunda kadının utanmış bir tavra büründüğünü hatırlıyordu. Gözlerini devirerek, "Şu uzaylıları bilirsin işte," diye cevap vermişti. Öte yandan Mulder, işin içinde bir komplo olduğunu düşünür gibiydi. "Ben sadece, burada rastlantı kabul edilemeyecek kadar çok şey olduğunu söylüyorum," dedi; "Gizli bir deney falan yapıp yapmadığınıza bak-

mak istiyoruz." Steve, "Yapıyor *olsaydık* size söylemezdim; gizlilik bunu gerektirir, değil mi?" diye şaka yaptı. Ve hatasını hemen anladı; Mulder onun Barnham'ın şeytani sırlarını örtbas etmeye çalıştığına giderek daha fazla inanıyordu.

Nihayet eğitim alanına giriş izni geldi. Üçü birlikte Steve'in Land Rover'ına bindi ve Mulder'la Scully sisin gerisini görmek için umutsuzca çaba sarf ederken bozuk arazi boyunca düşük hızla ilerlemeye koyuldular.

Steve etrafı görmenin imkânsız olduğunu biliyordu. "Şu anda burada bir hava aracı saklıyor olsak bile o şeyi bulamazsınız, değil mi?" dedi. Polis memurları buna rağmen devam etmekte kararlıydı. Mulder ürkütücü görünüşlü eski bomba hangarlarına odaklanmıştı ama Steve onu oraya götüremezdi. Sis, patikaları görülmez kılıyordu, nükleer radyasyon kalıntısı bulunma ihtimali de zaten binalara girilmesini engelleyecekti. Steve, saklanacak bir şey olmadığını her söyleyişinde Mulder'ın bunun tersine biraz daha inandığı hissine kapılmaya başlamıştı. Ertesi gün sis dağıldığında özel izin alıp tekrar gelmelerini önerdi onlara; o zaman istiyorlarsa tesisi köpeklerle de arayabilirlerdi. Ama Mulder bir dalavere sezmişti. Steve'in kanıtların ortadan kaldırılması için zaman kazanmak amacıyla araştırmayı geciktirdiğini, hatta sisin bile gerçeği saklamak için yaratılmış olabileceğini düşünür gibi bir tavra bürünmüştü.

Sahada gece eğitimi gören bir grup askerin yanında durdular. Steve, eğitmene orada ne yaptıklarını sordu. Sisin bir sürü şeyi engellediğini, buna rağmen yangın teknolojileri tatbikatı yapmaya çalıştıklarını ve bunun için birkaç fişek ateşledikleri cevabını aldı. Eğitmenden daha önce kullandıkları türden bir fişek daha atmasını istedi. Adam paraşütlü bir düzenek hazırladı ve bunu fırlattı. Düzenek sisin içinde kayboldu. Hemen ardından da gökte ufak bir patlama oldu ve sis katmanlarının

gerisinde büyük bir turuncu ışık topu görüldü. Kıpırdıyordu bu şey. Steve'e göre bir hava akımına rastlamış olmalıydı. Önce kamptan uzaklaşıp Thetford'a doğru sürüklenir gibi oldu, sonra başka bir hava akımı tarafından geri getirildi. Yavaşça alçalıp kampın yakınlarında bir yere indi. Fişek, tamı tamına UFO ihbarlarında anlatılan şeyi yapmıştı. Herkes bir süre konuşmadan birbirine baktı.

Steve'e göre Scully, UFO ihbarlarının kaynağı konusunda ikna olmuştu ama Mulder onunla aynı fikirde değildi sanki. Fişek tatbikatının fazla *akla yakın* olduğunu düşünür gibiydi. UFO tanıklarının gördüğü şey bu değildi belki. Belki de bu gösteri bir örtbastı. Steve hâlâ bir şeyler gizliyor olabilirdi. Gerçek, her nasılsa giriş izni olmayan ve sisin bir kefen gibi sardığı şu ürkütücü hangarlarda saklıydı.

Steve Regan'ın Thetford polis teşkilatından iki memurla yaşadığı bu olay, hayatın taşıyıp getirdiği tanıdık ama kayda değer bir gerçeğe ışık tutar. İki insan tamamıyla aynı şeye bakar ama birbirinin tam tersi sonuçlara varabilir. Konu ister gizemli UFO'lara dair bir komplo teorisi olsun, ister kedimizin tercih ettiğini düşündüğümüz kum olsun, bir seziye kapıldığımızda bizim haklı olduğumuzu kanıtlamaya dönük köklü eğilimlerimiz vardır. Kanılarımızın mevcut delillerin en tutarlıları kullanılarak yapılmış adil bir araştırmaya dayandığını düşünmekten hoşlanırız; önce gerçekleri bulmuş, sonra da mantıklı bir sonuca ulaşmışızdır. Ama gerçekte beynimiz sık sık bunun tersine çalışır. Önce sonuca yönelik karar gelir, sonra beynimiz çoktan inandığımız şeye uyacak kanıtları aramaya başlar. Ve bunu sahne gerisinde, bizi kanıtları özenle ve sebatla incelediğimiz, tek akla yakın sonuca ulaştığımız yanılsamasıyla baş başa bırakarak yapar. Bu eğilime *teyit yanlılığı* adı verilir ve düşüncelerimizi üç belirgin yolla etkiler.

Ararsan Bulursun

Teyit yanlılığı, kafamızda bir fikir belirir belirmez devreye girer. Bir seziyi sınamak için kanıt aramaya giriştiğimizde beynimiz tüm potansiyel kanıtlara aynı şekilde davranmaz. Psikologların *olumlu sınama stratejisi* adını verdiği bir şeyi kullanırız: Bulmayı umduğumuz şeyi ararız.

Psikolog Peter Wason, 1960'larda bu yanlı arama stratejisini eylem halinde gösteren bir oyun buldu.[501] Onun deneyinde bir katılımcı olduğunuzu düşünün. Wason size şöyle diyor: "Üç sayının dizilim oluşturması için bir kural buldum. Bununla ilgili bir ipucu vereyim. "2-4-6" bu kurala uyuyor. Sizin yapmanız gereken, kuralın üçlü sayı dizilerini nasıl belirlediğini bulmak. Her dizilimi bulduğunuzda bunun kuralıma uyup uymadığını size söyleyeceğim. Çözümü bulduğunuza inandığınızda denemeyi kesip kuralın ne olduğunu bana söyleyebilirsiniz."

İlk hangi dizilimi denerdiniz? Wason'un deneklerinin çoğu gibiyseniz, ilk sezginiz *çift sayıların ikişer ikişer büyüdüğü* yönünde olur ve "6-8-10," tahminini öne sürersiniz.

"Evet," der Wason size, "bu dizilim kurala uygun."

"*Aha!*" diye düşünürsünüz. Sonraki denemeniz, "14-16-18," olur.

"Evet," der Wason.

"*AHA!*" Birkaç iyi tahminde daha bulunursunuz: "10-12-14, 46-48-50, 184-186-188."

"Evet, evet ve evet."

O noktaya gelindiğinde kuralı belirlediğinizden gayet eminsinizdir artık. Sherlock Holmes tavrıyla, "İlkokul sorusuymuş bu, azizim Watson," dersiniz; "Kural *çift sayıların ikişer ikişer artması.*"

501 Wason, P. C. (1960). On the failure to eliminate hypotheses in a conceptual task. *Quarterly Journal of Experimental Psychology, 12*(3), 129–140.

"Hayır," der Wason, "kural bu değil."

"Nasıl olur?" diye mırıldanırsınız, "Bir sürü kanıt var buna dair!"

Aslında cevap, *herhangi artan üç sayı*dır. Bunu sadece birkaç kişi doğru bilmiştir ama oyunun ilginç yanı bu değildir. Asıl ilginç olan, sezgisel bulgu sınama stratejimizle ilgili olarak ortaya koyduğu şeydir. Bizim hayalimizdeki kurala *uyan* dizilimleri deneyerek kanıt bulmaya girişmişizdir. Gerçek kural daha genel (artan *herhangi* sayıların ardı ardına gelmesi) olduğuna göre, tahminlerimizin hepsi beklendiği üzere olumlu geri bildirimle uyuşur; buna olumlu sınama stratejisi denmesinin nedeni de budur. Her "evet" güvenimizi artırmıştır; gerçeğe giderek yaklaştığımızı düşünmemize yol açmıştır. Ama güvenimiz yanlış gelişmiştir. Aklımıza gelen kuralın aksini, buna uyacağını *ummadığımız* (2-3-5 ya da 8-13-21 gibi) dizilimleri deneyerek ispat etmeye çalışmak bize doğal gelmemiştir. O tür olumsuz sınama stratejileri potansiyel olarak daha bilgilendiricidir; "hayır" sözcüğü bir şeyler bulmak üzere olduğumuza dair iyi kanıt oluştururken, "evet" bizi tekrar karatahtanın başına gönderir. Öte yandan, kendi halimize bırakıldığımızda çoğumuz "evet" cevaplarını toplamaya tek bir "hayır" aramaktan daha yakın dururuz. Bunun sonucunda, kurgusal bir önsezi, gerekçelendirilmiş olsa da olmasa da güvenle sarıldığımız bir inanca dönüşebilir.

Teyit yanlılığı işte böyle devreye girer. Peşin hükümlerimize uyar görüntüsü veren kanıtlar bulmak her zaman haklı olduğumuz anlamına gelmez ama hatalı olduğumuza dair kanıtları yoklamazsak inanışlarımızı sorgulamamız için nedenimiz olmaz.

Olumlu sınama stratejisine sadece psikolojik tahmin oyunlarında başvurmayız. Hayatımıza hükmeder bu. Kedi seven-

lerin *Cat Fancy*, köpek meraklılarının *Modern Dog* okuması tesadüf değildir. (Daha hassas köpek meraklıları için *The Retriever Journal*'dan *Just Labs*'e kadar sadece belli bir türü ele alan yayınlar da olduğunu belirtelim.) İzlediğimiz haber kaynakları[502], internette tıkladığımız linkler[503] ve gerçek anlamıyla ve sanal olarak kendimizi çevrelediğimiz her türden insanın yorumları,[504] daima olmasa da çoğu zaman, inanışlarımızla uyuşur. İnanışlarımızın etrafına bir olumlu bilgi kalesi inşa ederiz ve oradan nadiren çıkar ya da penceresinden dışarıya bakarız.

Siyaset bilimciler Charles Taber'la Milton Lodge, yaptıkları aydınlatıcı çalışmada insanlara ateşli silahlar yandaşı ya da karşıtı makaleler okuttu.[505] Bunların arasında Ulusal Tüfek Derneği (National Rifle Association – NRA) ve Cumhuriyetçi Parti tarafından yazdırılmış makalelerin yanı sıra Demokrat Parti ve (deneklere çalışmalarını Birleşik Devletler'de silah satışının yasaklarına adamış Maryland merkezli bir grup olarak tanıtılan) Silah Karşıtı Yurttaşlar tarafından desteklenen yazılar da vardı. Araştırmacılar aslında bu son grubu silahla-

502 Adamic, L. A. ve Glance, N. (2005). The political blogosphere and the 2004 US election: divided they blog. In *Proceedings of the 3rd international workshop on Link discovery*. ACM. ss. 36–43.

503 Schweiger, S., Oeberst, A. ve Cress, U. (2014). Conformation bias in web-based search: A randomized online study on the effects of expert information and social tags on information search and evaluation. *Journal of Medical Internet Research*, 16(3), 369–382.

504 Lazarsfeld, P. F., ve MErton, R. K. (1954). Friendship as social process: A substantive and methodological analysis. "Berger, M., Abel, T ve Page, C. H. (Ed.). *Freedom and control in modern society*. Octagon Books. ss. 18-66" içinde. Park, J., Konana, P., Gu, B., Kumar, A. Ve Raghunathan, R. (2013). Information Valuation and Conformation Bias in Virtual Communities: Evidence from Stock Message Boards. *Information Systems Research, 24*(4), 1050-1067.

505 Taber, C. S. ve Lodge, M. (2006). Motivated Skepticism in the Evaluation of Political Belirfs. *American Journal of Political Science, 50*(3), 755–769.

rın kontrol altına alınması yanlısı gerçek organizasyonlardan esinlenerek uydurmuştu. Denekler istedikleri yazı ya da makaleyi okumakta serbestti ama ama araştırmacılar "duygularınızı bir yana bırakın", "argümanları adilce değerlendirin" ve "olabildiğince nesnel davranın" telkinleriyle birlikte onlardan iki tarafın tezine de bakmalarını rica etmişti. Ama o telkinlerin hiç yararı olmadı. Silah bulundurulmasında sakınca görmeyen insanlar çok büyük bir çoğunlukla silah yanlısı yazıları tercih etti. Buna zaten karşı çıkanlarsa silah karşıtı argümanları okumaya yöneldi.

Mesele komplo teorileri olduğunda da durum farklı değildir. Dünya hareketli bir yerdir. Oradaki bilgi sonsuzdur. Ama gördüğümüz gibi, beynimiz aradığımız bilgileri olumlu sınama stratejisi vasıtasıyla dikkatle seçer. Ve eğer en zorlama, en imkânsız komplo teorisiyle bile ilgili olsa, kanıt aradığınızda bunu bulmak zor değildir.

Bu durum, tarihçi Rob MacDougall tarafından eğlenceli şekilde ortaya koyulmuştur. MacDougall, bir oyun buldu ve buna (Richard Hofstadter'ın birkaç bölüm önce ele aldığımız ünlü hikâyesi onuruna) "Paranoyak Tarz" adını verdi.[506] Bu oyunu evde de oynayabilirsiniz. Birkaç arkadaşınızla toplanın ve herkes istediği bir tanınmış tarihi şahsiyet seçsin. Oyunun amacı, bu şahsiyetin "yüzyıllardır dünyayı perde arkasından yöneten vampirler tarafından kurulmuş bir komplonun parçası olduğuna dair kanıt bulmak".[507] Benim bildiğim kadarıyla öyle bir komplo yok; MacDougall uydurmuş. Ama bu, insanların kanıt bulmasını engellemiyor. MacDougall bunu tarihçi dostlarıyla ilk oynadığında Henry Ford'un Sanayi Devrimi'ni fabrika bacalarından çıkan dumanın güneşi engelleyeceğini umarak

506 http://www.robmacdougall.org/blog/2010/05/pastplay/

507 *age.*

körüklediğine, Thomas Edison'ın elektrik lambasını insanları karanlıkta yaşamaya alıştırmak için icat ettiğine dair bir sürü masal çabucak ortaya dökülüvermiş.[508] (MacDougall, insanların vampirliğin "güneş ışığından kaçınma" gibi kurallarından yola çıktığını[509] belirtmeyi ihmal etmez. Şimdilerdeyse "neye benzediklerine ve komplolarıyla nereye varmayı amaçladıklarına dair fazla peşin kabulümüz olmadığı için" bu oyunu vampirler yerine uzaylı komplocuları üzerine kurarak oynuyor.)

MacDougall, gerçek tarih kayıtlarında var olmayan bir komploya dair kanıtlar bulmaya "tarihsel apofeni" [ilgisiz verilerden anlamlı örüntü çıkarma eğilimi] adını verir ve "İnsanlar örüntü belirlemekte iyi ve yaratıcıdır; tarih de görünüşte önemliymiş gibi gösterilebilecek bilgilerle doludur,"[510] der. Komplo yanılsaması huzursuz edecek derecede inandırıcı olabilir. "Birbirinden tamamen farklı gerçekler birbiriyle uyuşur görüntüsü verdiğinde bu *tuzak* güçlü ve hatta esrarengiz bir duygu şeklinde kapanır. Kanıt, henüz uydurduğunuz fanteziyle bir çizgide gayet güzel birleşir ve siz de inanmanın kıyısına doğru kayarsınız," der.[511]

En iyi komplo teorisyenleri, farkında olmadan "Paranoyak Tarz" oynamaktadır. Birkaç bölüm önce tanıştığımız David Icke'ı hatırlıyor musunuz? Icke, komplocuların düzenledikleri dalaverelere dair hemen göze çarpmayan kanıtlar bıraktığını söyler ve "Neyi aradığınızı biliyorsanız o şey yerinden çıkıp üzerinize atlar," der. Icke için bu elbette ki istemsiz bilişsel yanlılık değil, komplonun gerçek olduğuna dair kanıttır. Icke'ın komplo kanıtı olarak kabul ettiği birkaç şey:[512] insanların

508 Profesör Rob MacDougall'ın yazara gönderdiği e-posta.

509 *age.*

510 *age.*

511 http://www.robmacdougall.org/blog/2010/05/pastplay/

512 Icke, D. "Remember Who You Are," Wembley Arena konuşması, 28 Kasım 2012.

bir gözünü kapatması (popüler müzisyenlerin tek gözünü kapattığı resimlerden oluşan bir koleksiyonu vardır), 13 sayısı, piramitler (özellikle de her 1 doların üstünde olan on üç katlı piramitler), üçgenler (elleriyle üçgeni çağrıştıran jestler yapan ünlülerin fotoğraflarından oluşan bir koleksiyonu daha vardır), daireler, hilaller, kareler, küpler, altıgenler, 6 sayısı, altı köşeli yıldızlar, haçlar, sütunlar, kolonlar, taçlar, boynuzlar, ateş, kişinin dilini çıkartması (tahmin edeceğiniz gibi bir sürü ünlü fotoğrafı daha), F ve L harfleri, Satürn gezegeni, örümcekler, keçiler, (Noel Baba'nın da dahil olduğu ama onunla sınırlı kalmayan) sakallı adamlar. David Icke'a göre, sokakta bir komplo kanıtı *görmeden* yürümek mümkün değildir.

Aradığı şeyi görenler sadece profesyonel komplo teorisyenleri değildir. Wason'un sayı oyununun da ortaya koyduğu gibi, birçok insan kendi sezileriyle uyuşacak bilgileri farkında olmaksızın aramadan yapamaz (ki bunun böyle olduğunu dergi aboneliklerimize, internet tarayıcılarımızın geçmiş kayıtlarına, Twitter takipçilerimize bakarak da anlayabilirsiniz). Aklımıza bir şey geldiğinde şu bilindik ampul başımızın üzerinde yanıverir ve bunun verdiği ışığın en parlak olduğu yerlerde tıpkı sokak lambasının altında anahtarlarını arayan bir sarhoş gibi kanıt aramaya girişiriz: "Anahtarlarını burada mı kaybettin?" "Hayır ama burada ışık daha iyi."

Ama bu sadece birinci adım. Ne de olsa mesele gelip bir konunun özüne dayandığında kanıtlar genellikle çok çeşitlidir. Beynimiz inanışlarımızı koruyan bir olumlu kanıtı koruyucu kabarcık içinde muhafaza etmek için elinden geleni yapar ama dünyanın başka görüş açılarını da gözümüzün önünde sallamak gibi bir alışkanlığı vardır. Bunun o kabarcığı patlatacağını düşünebilirsiniz. İnanışlarımıza meydan okuyan bir bilgiyle karşılaşmak, bizi düşüncelerimizi değiştirmeye zorlayabilir ya da en azından güvenimizde çizik oluş-

turabilir. Ama o zaman teyit yanlılığının bir diğer elemanı hemen yardıma koşar.

Nasıl Baktığına Bağlı

Nükleer silahlar konusunda ne düşünüyorsunuz? Daha spesifik biçimde sormak gerekirse, nükleer caydırıcılığı, yani devletin onca nükleer silahı düşmanlarımızın öyle bir saldırıya kalkışması olasılığına karşı yığmasını destekliyor musunuz? Konunun destekçileri bunun dünyayı herkes için daha güvenli bir yer haline getirdiğini, kimsenin tetiği ilk çeken olmak istemeyeceğini, çünkü öyle bir şeyin kendi yıkımını da garantileyeceğini öne sürüyor. Bunu eleştirenlerse nükleer silahları yok etmemiz gerektiğini ve nükleer caydırıcılığın sadece sorunu kalıcı hale getirmeye hizmet ettiğini söylüyor. Siz bu konunun neresinde duruyorsunuz?

Şimdi de şunu düşünün: 9 Kasım 1979 günü sabaha karşı saat 3'te Soğuk Savaş iyice ısınır gibi oldu.[513] Birleşik Devletler Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski, korkunç bir telefonla uyandı. Sovyetler Birliği'nin Birleşik Devletler'e karşı tam ölçekli bir nükleer saldırı başlattığı bildiriliyordu. Erken uyarı sistemi 2500 nükleer başlıklı füzenin Amerikan anakarasına yöneldiğini gösteriyordu. Ülkenin her tarafındaki nükleer komuta merkezleri harekete geçmişti. Misilleme hızlı olacaktı. Nükleer bomba yüklü uçaklar havalanmıştı. Yeraltındaki füze silolarının kumandanları fırlatma anahtarlarını hazırlamıştı. Sonra Brzezinski tam Başkan'a çok yakında bulunan nükleer kıyameti haber verecekken başka bir telefon geldi: Yanlış alarm. Sovyet nükleer saldırısı simülasyonu yaratan bir test programı, nasıl olduysa sahte saldırı verilerini normal uyarı ekranlarına, gerçekmiş gibi aktarmıştı. Paniğe yol açan şey bilgisayar yazılımındaki bir açıktı. Kriz kıl payıyla atlatıldı.

513 http://nsarchive.gwu.edu/nukevault/ebb371/

Nükleer caydırıcılık konusunda şimdi ne düşünüyorsunuz? Güvenliğimiz konusunda daha fazla mı, yoksa az mı kaygılanıyorsunuz? Bir bakışa göre, sistem arıza yaptı ve bizi nükleer kıyamete yaraşır bir felaketin eşiğine getirdi; bu durumda nükleer silahlar bir kazanımdan ziyade sorumluluk olabilir. Diğer yandan, sistem muhafızları görev başındaydı ve hatayı herhangi zarar doğmadan yakaladı; bu durumda hata riskleri, kendimizi savunmasız bırakmakla kıyaslandığında ufak kalıyor olabilir. Böyle bir durum karşısında varabileceğimiz sonuç basit, nesnel bir mesele değildir. Ne var ki farklı olası yorumlara rağmen herhangi birinin nasıl tepki vereceğini öngörmek zor değil. Psikolog Scott Plous'un da ortaya koyduğu gibi; tek bilmeniz gereken, kişinin nükleer silahlar konusunda en başından beri neler hissettiğidir.

Plous, insanların bir nükleer felaketin eşiğinden dönüldüğünü öğrendikten sonra inançlarını nasıl güncellediğini görmek için zekice bir dizi çalışma tasarladı.[514] Başlangıçta karşılıklı ideolojik saflarda olan insanların aynı olguyu çok farklı gördüğünü bulguladı. Nükleer silahlara karşı olanlar hataları "sistem zaaflarının kanıtı" olarak görürken, nükleer silahları destekleyenler öyle arızaları "sistem güvenliğinin başarıyla sınanması" olarak kabul etme eğilimindeydi. Sonuç olarak, eşiğine gelinen felaketi öğrendikten sonra nükleer savunucuları kendilerini daha fazla güvende hissederken karşıtlar etkilere şimdi daha açık olduklarını düşünüyordu. Ve kişinin önceki inancı ne kadar güçlüyse yorumu o kadar asimetrikti. Plous üniversite öğrencileri üzerinde zayıf tercihlere dayalı bir çalışma yaptığında denekler o türden arızalar konusunda daha çelişkili eğilimler gösterdi. Plous bir grup (nükleer caydırıcı-

514 Plous, S. (1991). Biases in the assimilation of technological breakdowns: Do accidents make us safer? *Journal of Applied Social Psychology*, 21(13), 1058–1082.

lığı kuvvetle destekleyen) Hava Kuvvetleri subay adayıyla bir grup sıkı muhalif eylemciyi mukayese ettiğinde önyargı daha güçlü şekilde ortaya çıktı.

Bu eğilim sadece bir psikologun laboratuvarında oturan sıradan insana özgü değildir. Plous'un çalışması nükleer uyarı sistemlerindeki arızalar üzerine (Soğuk Savaş sırasında çok nadiren yaşanmalarına rağmen) 1981'de yapılan bir hükümet soruşturmasından esinlenmiştir.[515] Komite üyelerinden biri, Kongre'nin New York temsilcisi Frank Horton, konuya büyük hassasiyetle yaklaşıyordu: "Yakın zamanda yaşanan yanlış füze alarmı... bana ulusal güvenliğimize yönelik ciddi bir tehdit olarak görünüyor." Öte yandan, General James V. Hartinger güvence veriyordu: "Artık sisteme duyduğum güven daha fazla çünkü böyle hatalarla başa çıkabileceğimiz anlaşıldı." Horton'un siyasi kariyeri boyunca nükleer silahlara muhalefet ettiğini belirtmek gerek. Hartinger de yaklaşan bir saldırıya karşı gökyüzünü izlemekle görevli Kuzey Amerika Hava Savunma Komutanlığı'nın (North American Aerospace Defense Command - NORAD) başındaki isimdi.

Psikologların *yanlı özümseme* adını verdiği şey budur işte: Muğlak olguları halihazırda inandığımız şeylerin ışığında yorumlarız. Medyanın kitlelere yönelik silahlı saldırılara verdiği kaçınılmaz tepkiyi düşünün. Daha sıkı ateşli silah denetimi yasalarından yana olan uzmanlar için bu tür saldırılar insanların silah edinmesini zorlaştırmak için açık ve yeterli kanıttır. Silah taşıma hakkını savunan uzmanlar içinse böyle bir saldırı daha fazla insanın silah taşıması gerektiğini gösterir. (Ulusal Tüfek Derneği'nin lideri Wayne LaPierre'in ifadesiyle "silahlı

515 Failures of the North American Aerospace Defence Command's (NORAD) attack warning system: hearings before a subcommittee of the Committee on Government Operations, 19 ve 20 Mayıs 1981. ss. 131–133.

bir kötü adamı durduracak tek şey silahlı bir iyi adamdır."[516]) Nispeten daha olağan olaylar bile yanlı özümsemeyi harekete geçirebilir. Siyaset koridorunun karşı taraflarında yer alan iki insan aynı tartışmayı izleyebilir ve ikisi de bundan kendi tuttuğu tarafın üstün çıktığını düşünebilir.[517] Futbol taraftarları için hakemin keskin gözlü bir profesyonel mi, yoksa kifayetsiz bir hödük mü olduğu penaltının hangi takıma verildiğine bağlıdır.[518] Chicago Bears taraftarlarıyla Green Bay Packers taraftarları aynı maçı izliyordur ama şüpheli bir karar verildiğinde tamamen farklı evrenlere kayabilirler.

Yanlı özümseme, fikrimizin olduğu bir konuda karmaşık, birbiriyle çatışan kanıtlarla karşılaştığımızda da devreye girer. Stanford Üniversitesi psikologlarından oluşan bir ekip, 1979'da öğrencilerin ölüm cezasının müstakbel katilleri caydırıp caydırmadığı konusundaki fikirlerini ele aldı.[519] Öğrenciler, biri caydırıcı etki *olduğunu*, diğeri *olmadığını* öne süren iki bilimsel yazı okudu. Aslında çalışmaların ikisi de düzmeceydi; araştırmacılar ayrıntıları deneklerin iki tarafta da görme eğiliminde olduğu kanıtların denkliğini dikkatle kontrol edebilecekleri şekilde ayarlamıştı. Öğrenciler, eleştirel yaklaşıma tamamen açık olmalarına rağmen kendi ön kabulleriyle çelişen çalışmayı reddetme eğilimini gösterirken, görüşleri doğrultusunda olanı herhangi bir eleştiriye gerek duymadan kabul etmeye yönelmişti.

---

516 http://www.nytimes.com/2012/12/22/us/nra-calls-for-armed-guards-at-schools.html

517 Sigelman, L. ve Sigelman, C. K. (1984). Judgments of the Carter-Reagan debate: The eyes of the beholders. *Public Opinion Quarterly, 48*(3), 624–628.

518 Hastorf, A. H. ve Cantril, H. (1954). They saw a game: A case study. *The Journal of Abnormal and Social Psychology, 49*(1), 129–134.

519 Lord, C. G., Ross, L. ve Lepper, M. R. (1979). Biased assimilation and attitude polarization: The effects of prior theories on subsequently considered evidence. *Journal of Personality and Social Psychology, 37*, 2098–2109.

Daha yakın zamanda yapılan çalışmalar insanların eşcinsellik konusundaki önyargılarına[520], olumlayıcı eylemler[521], vergilendirme politikaları[522], kürtaj[523], ateşli silah denetimi yasaları[524], pasif sigara içiciliği[525], hatta psişik güçlere inanma[526] gibi konulardaki görüşlerine odaklanmıştır. Bunların hepsinde bulgular, gündelik yaşamda her zaman farkına vardığımız şeylerden şüphe duymadığımızı göstermiştir: İnsanlar, mesele gündemi meşgul eden bir konu olduğunda kendi ön kabullerine uyacak kanıtlar, argümanlar görme eğilimindedir ve ortadaki kanıt onların inançlarıyla ne kadar çelişiyorsa bunu o kadar şevk ve ısrarla yaparlar. Sonuç olarak, ideolojik bölünmenin her iki tarafı da kendi inançlarının mevcut kanıtların en iyisine dayandığı kanısındadır ve birilerinin düşüncesini değiştirmeye yöneldiği durumlar enderdir.

Psikolog John McHoskey, 1995'te önyargılı asimilasyon konusunda başka bir çalışma yaptı ama bu kez nükleer silahlar ya da ölüm cezasına yönelmedi. McHoskey insanların Kennedy suikastı konusunda neler düşündüğünü bilmek isti-

520 Munro, G. D. ve Ditto, P. H. (1997). Biased assimilation, attitude polarization, and affect in reactions to stereotype-relevant scientific information. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *23*(6), 636-653.

521 Miller, A. G., McHoskey, J. W., Bane, C. M. ve Dowd, T. G. (1993). The attitude polarization phenomenon: Role of response measure, attitude extremity, and behavioral consequences of reported attitude chance. *Journal of Personality and Social Psychology, 64*(4), 561–574.

522 Kosnik, L.-R.D. (2008).Refusing to budge: A conformatory bias in decision making?. *Mind and Society, 7*(2), 193–214.

523 Baron, J. (1995).Myside bias in thinking about abortion. *Thinking & Reasoning, 1*(3), 221–235.

524 Taber, C. S. ve Lodge, M. (2006)., *age.*

525 Stanovich, K. E. ve West, R. F. (2007). Natural myside bias is independent of cognitive ability. *Thinking & Reasoning, 13*(3), 225–247.

526 Jones, W. H. ve Russell, D. (1980). The selective processing of belirf disconfirming information. *European Journal of Social Psychology, 10*(3), 309–312.

yordu.[527] Önce 250 öğrencisine Kennedy'yi kimin öldürdüğünü sordu: Lee Harvey Oswald yalnız mıydı, yoksa bu bir komplo muydu? Sonra öğrencilere iki görüşü de destekleyen bazı argümanlar sundu. Örneğin birçok görgü tanığı, çimenlik tümsekten gelen silah sesleri duyduğunu düşünüyordu; bazı uzmanlar Oswald'ın atışların hepsini yapacak zamanı olmadığını ve "tek kurşun teorisi"nin Kennedy'nin ve Vali Connally'nin aldığı tüm yaraları açıklayamadığını söylüyordu; vurulduğunda Kennedy'nin başı önce geriye, sonra sola hareket etmişti, bu da kurşunun önden geldiğinin belirtisiydi; 1979'da yapılan Temsilciler Meclisi komite soruşturması bir komplonun olduğu yönünde kanıtlar bulunduğu sonucuna varmıştı. Yani olay komplo teorileri lehine cazip görünüyordu. Ama Oswald'ın yalnız hareket ettiği yönündeki argümanların da cazip yanları vardı: Oswald, Kennedy'yi öldürmek için güçlü dürtülere ve nedenlere sahipti, tanıklar onu olay sırasında kitap deposunda görmüştü, Kennedy'yi öldürmekte kullanılan silahın sahibi oydu, tüfeğin üstünde ve kitap deposunda parmak izleri vardı, yakın zamanda yapılan canlandırma tatbikatları "tek kurşun teorisi"nin tüm yaraları *açıklayabildiğini* ve Oswald'ın atışların tümünü o süre içinde *yapabileceğini* göstermişti.

Hangisine inanılacaktı? Kanıtlar kasten çeşitli ve iki taraftan biri için ağırlık teşkil etmeyecek şekilde seçilmişti. Ancak bu da deneklerin baştaki inançlarını sarsmaya yetmedi. Şu ana kadar okuduklarınız nedeniyle iki tarafın da haklı olduğu kanısını koruduğunu öğrenmek size şaşırtıcı gelmeyecektir. Bir komplo olduğundan şüphelenenler, bu yöndeki kanıtları yalnız nişancı teorisine dönük kanıtlardan daha kuvvetli buluyor-

527 McHoskey, J. W. (1995). Case closed? On the John F. Kennedy assasination: Biased assimilation of evidence and attitude polarization. *Basic and Applied Social Psychology, 17*(3), 395–409.

du ve bu tersi için de geçerliydi. Sonuçta öğrencilerin çoğu McHoskey'nin laboratuvarını Kennedy'yi kimin öldürdüğünü kapıdan içeriye girdikleri zamandan daha iyi bildiklerini düşünerek terk etti.

Bulanık bir kanıt havuzuyla karşılaştığımızda yanlı özümseme halihazırdaki düşüncelerimize uymayan her şeyi filtreleyip geride gerçeğin kristal berraklığında olduğu yanılsamasını bırakır (ve bu da başından beri bildiklerimizle uyuşur). Ama ateşli silah bulundurmanın kısıtlanması, nükleer caydırıcılık, ölüm cezası gibi meselelerde haklı ya da haksız olma sorusunun net cevabı yoktur; bunlar değişkenlik gösteren değerlere ilişkin ahlaki meselelerdir. Bir tarafta da Kennedy'yi kimin öldürdüğü gibi, cevabı olan ama kanıtları (hiç değilse bir zamana dek) tartışmaya açık sorular vardır.

Net bir cevap *bulunduğunda* ne olur? Birilerinin yanlış bilgilendirildiğini bildiğimiz ve bunları düzeltmeye yetecek derecede reddedilemez kanıtlar sunabilecek bir konumda bulunduğumuzda ne olur? İnsanlar gerçekten de fikirlerini değiştirir mi?

Değiştirilemez Olanı Değiştirmek

Birleşik Devletler'in 44. Başkanı Barack Obama, saptırılmış söylentilerden nasibini fazlasıyla almıştır. En erken ortaya çıkan ve en kalıcı olan bazı söylentiler Başkan'ın kimliğine yönelikti: İddia ettiği gibi Hawaii'de mi doğmuştu yoksa Kenya'da mı? Obama'nın kökenleri meselesinin peşine düşen ve "Doğumcular" olarak bilinen insanlara göre bu, kaçamak cevaplarla geçiştirilecek ufak bir ayrıntı değildi. Bunlar Obama'nın "doğuştan Amerikan yurttaşı" olmadığını, başkan olmak için gerekli koşullara sahip kabul edilmemesi gerektiğini, düzmece bir lider olduğunu öne sürüyordu.

Doğumcular'a cömert davranalım ve kaygılarının basit bir yanlış bilgilendirmeye dayandığını kabul edelim. Bu durumda ortada düzeltilmesi kolay bir hata vardır. 2008 seçim kampanyası sırasında Obama'nın ekibi *Fight the Smears* [Karalamalarla Mücadele Edin] başlıklı bir web sitesi açtı ve buraya onun Birleşik Devletler yurttaşı olduğunu kanıtlayan doğum belgesi özetini koydu. Söylentiler buna rağmen durulmadı. Hawaii'deki Sağlık Dairesi direktörü 2009 yılının Temmuz ayında Obama'nın doğum kayıtlarının gerçekten ilgili dosyada olduğunu bildiren bir basın açıklaması yaptı. Söylentiler hâlâ devam ediyordu. Sonunda Obama, 2011 Nisan'ında ayrıntılı doğum belgesini, söylentilerin sahte olduğuna dair nihai kanıtı Beyaz Saray'ın web sitesine koydu. Doğumcular başka ne isteyebilirdi ki?

Aradan yıllar geçerken MIT'de profesör olan Adam Berinski, Obama'nın Birleşik Devletler'de doğmadığı söylentilerine inananların izini sürdü.[528] 2011 Nisan'ında, Obama'nın ayrıntılı doğum belgesini web sitesinde yayınlamasından hemen önce Amerikan kamuoyunun %45'i Başkan'ın kimliği konusunda (bu yöndeki dedikodulara açıklık getirmek için gösterdiği çabaya rağmen) bazı şüpheleri olduğunu belirtiyordu. Sertifikanın yayınlanmasının hemen ardından bu oran %33'e düştü. Hâlâ birçok insan Obama'nın başkan olmaya hakkı bulunup bulunmadığını tartışmaktadır ama kanıtlar bu cephede hiç değilse zedelenmeye yol açmıştır, değil mi? Ne yazık ki bu etki kısa ömürlü oldu. Birkaç ay sonra Doğumcular tekrar ortaya çıktı. 2012 yılı Ocak ayına gelindiğinde, insanların %41'i Obama'nın vatandaşlığından şüphe duyuyordu ki bu rakam doğum sertifikasının yayınlanması öncesindekinin sadece birkaç puan altındaydı. (Cumhuriyetçiler arasında da öncekine kıyasla *daha fazla* Doğumcu olduğunu belirtmekte yarar var; sertifika-

528 https://today.yougov.com/news/2012/02/03/birthers-are-back/

nın yayınlanmasından önce oran %70'ken şimdi %72'ye çıkmıştı ama hangi siyasi tarafın komplo zihniyetine daha yakın olduğunu az sonra tartışacağız.)

Bilgi saptırmaları Obama'nın peşini Beyaz Saray'da da bırakmadı. İlk başkanlık döneminin en önemli icraatlarından biri, yanlı özümsemeye bağlı olarak müşfik ya da küçük düşürücü kabul edebileceğiniz ve Obamacare olarak anılan Uygun Maliyetli Bakım Yasası'ydı. Obamacare'in, sesi çok çıkan muhaliflerinden biri de eski Alaska valisi Sarah Palin'di. Obamacare'in yaşlıları öldürerek ortadan kaldırmaya yönelik gizli bir tezgâh olduğu korkusunu 2009 Ağustos'unda tetikleyen de o oldu. Bir Facebook mesajında "bürokratların sağlık yardımına değip değmeyeceklerine karar vermesi için hastaların Obama'nın ölüm panosu önünde dikilmek zorunda kaldığı" iddiasını öne sürüyordu.[529] Palin'in imasına göre doktorlar, pahalı yaşam uzatma tedavileri yerine, Büyükanne'ye ötenazi uygulamaya teşvik ediliyordu.

Bu belalı bir düşünceydi ve cazibesi olduğu anlaşıldı. Palin'in Facebook mesajından sadece bir hafta sonra her 10 Amerikalı'dan neredeyse 9'u "ölüm panosu" iddiasını duymuş ve 3'ü buna inandığını beyan etmişti.[530] Ama gerçek değildi. Obamacare düzenlemesini yapanlar bürokratik ölüm panosundan falan bahsetmemişti (Palin de zaten düşüncesini desteklemek için bir yerden alıntı yapmamıştı). Burada da durumu düzeltmek zor olmamalıydı. Obama yönetimi söylentiyi çürütmek için defalarca teşebbüste bulundu ve bu yöndeki iddialar ana akım medyada yalanlandı. Ama yanlış yönlendirme, reforma öfke yaratacak kadar ısrarla direniyordu. 2012 Ağustos'una

529 https://www.facebook.com/notes/sarah-palin/statementon-the-current-health-care-debate/113851103434

530 http://www.people-press.org/2009/08/20/health-care-reform-closely-followed much-discussed/

gelindiğinde ölüm panolarından kaygılanan insan sayısı 10'da 4'e yükselmişti.[531]

Nasıl oluyor da Obama'nın düzenbaz olduğuna inananların sayısı ayrıntılı doğum belgesi tüm dünyanın görebileceği şekilde ortaya koyulduktan sonra da değişmiyor (hatta bazı çevrelerde artıyor)? Ölüm panosu mitinin gerçek olmadığı üç yıl boyunca vurgulandıktan (ve ortaya fiziksel anlamda pano falan çıkmadıktan) sonra daha fazla insan bunların ufukta *olduğuna* nasıl inanabiliyordu? Dartmouth Üniversitesi'nin siyaset bilimi yardımcı doçentlerinden Brendan Nyhan, bu tür siyasi saptırmalar üzerine uzmanlaşmıştır. Nyhan'ın araştırması, yanlış bir inancı düzeltmenin şaşırtıcı derecede zor olduğunu ortaya koyar. Bazen doğruyu kavramaları için insanlara gerçekleri göstermek, hatalı inançlarına *daha* da güvenle sarılmalarına yol açar. Nyhan buna *geri tepme etkisi* adını vermiştir.

O ve meslektaşları birçok çalışmadan sonra, insanlara Obamacare'in devlet eliyle hazırlanmış ölüm panolarıyla ilgisi olmadığını açıklamanın, onları bu konunun hayata geçeceği düşüncesine daha da yaklaştırdığını[532]; Obama'nın seçim kampanyası sırasında uydurulan ve ortada dolaşmaya devam eden diğer bir söylentiyi yalanlamak için Hıristiyan olduğunu söylediği videoyu seyretmelerini sağlamanın, onun gizli Müslüman olduğu şüphelerini pekiştirdiğini;[533] aşıların otizme neden olmadığını anlatmanın, insanların çocuklarını aşılatmaya daha da isteksiz yaklaşmasına yol açtığını;[534] küresel ısınmanın

531 http://ap-gfkpoll.com/uncategorized/our-latest-poll-findings-12

532 Nyhan, B., Reifler, J. ve Ubel, P. A. (2013). The hazards of correcting myths about health care reform. *Medical Care, 51*(2), 127–132.

533 http://www.dartmouth.edu/~nyhan/obama-muslim.pdf

534 Nyhan, B., Reifler, J., Richey, S. ve Freed, G. L. (2014). Effective messages in vaccine promotion: A randomized trial. *Pediatrics, 133*(4), e835–e842.

sonuçlarının çok ciddi olabileceği yönündeki uyarıların iklim değişikliklerinin önünü almak için hazırlanan politikalara karşı direnci artırdığını[535] bulguladılar.

Geri tepme etkisi, teyit yanlılığının sahip olduğu gücü en iyi şekilde ortaya koyuyor olabilir. Gerçekler inkâr edilemez olduğu zaman bile bazı insanlar onları inkâr etmenin yolunu bulabilir.

Ve eğer tatminkâr olmayan bir gerçeği akla uygun hale koymanın yolunu arıyorsanız, bu konuda hiçbir şey komplo teorileriyle boy ölçüşemez. Kimsenin güvenilir olmadığını iddia ettiğinizde, görünüşte tartışılamaz gerçeklerin üzerini bir örtbas girişiminin unsurları olarak çiziyorsunuz demektir. Başkan Obama doğum belgesini web sitesine koyduğunda komplo zihniyetli Doğumcular hemen, bunun fotoşopla yapılmış bir sahtekârlık olduğunu öne sürdü. Blog yazarları anında her pikseli ayrıntılı şekilde inceledi ve sözde tasarım, baskı, renk hatalarına işaret etti, bunlara kâğıdın katlanmasından doğması gereken buruşuklukların olmamasını bile ekledi. Hatta birisi sertifikayı düzenleyen kişinin imzasında hemen sezilmeyen bir gülen yüz belirleyerek bunun sahtekârın bıraktığı sinsice bir iz olduğunu öne sürdü.[536] (Uzman düzeyinde bir meslek erbabının geride neden iz bıraktığıysa hâlâ çözülememiş bir muammadır.) Doğumcular böylece, hatalarını kabullenmemekle kalmamış, doğum belgesiyle kendilerine cephane sağlamış oldu.

"Ölüm panoları" söylentisi de benzer şekilde, inatla popülerliğini korudu ki bunun nedeni kısmen komplo teorisyenlerinin, Obama yönetiminin ölüm panolarını daha örtülü yollarla uygulamaya koyduğu yönündeki iddialardı. Aşı karşıtları

535 Hart, P. S. ve Nisbet, E. C. (2012). Boomerang effects in science communication: How motivated reasoning and identity cues amplify opinion polarization about climate mitigation policies. *Communication Research, 39*(6), 701–723.

536 http://www.wnd.com/2011/05/301329/

içinse aşıların otizme yol açtığına dair kanıt olmaması, Büyük İlaç'ın örtbas etme yöntemleriyle bağlantılıydı. İklim değişikliği inkârcılarına gelince, bilim insanların arasında Dünya'nın ısınmakta olduğu yönünde oluşan ezici görüş birliği, kamuoyunu yanlış bilgilendirmeyi amaçlıyordu.

Komplo teorisyenleri arasında yaygın bir nakarat, komplo teorilerinin yanlış olduğunu gösterecek tek bir nihai kanıt parçasının onların içine su serpeceği söylemidir. Bir fikir beynimizde derinlemesine yuvalandıysa, nihai bir kanıt parçası geri tepme etkisiyle, çelişkili şekilde inanışımıza daha fazla yaklaşmamızı sağlar. Teyit yanlılığı, komplo zihniyetini tercihle bir araya gelerek, inancı her türlü meydan okumaya karşı koruyacak, aşılmaz bir kalkan oluşturur.

Partizan Paranoya

Bu noktada durup komplo teorileri üzerine konuşulurken sıklıkla gündeme gelen bir soruyu ele almakta yarar var. Siyasi komplo teorileri sağda mı, yoksa solda mı; liberaller arasında mı, yoksa muhafazakârlar arasında mı; Demokrat saflarında mı, yoksa Cumhuriyetçilerinkinde mi daha popülerdir?

Benim Başkan Obama'ya dair konulardaki seçimlerim, komplo teorilerinin Cumhuriyetçiler arasında daha yaygın olduğu kanısı yaratabilir. Ve birçok sol kanat uzmana göre, bu şüphe götürecek bir şey değildir. Sol eğilimli *New Republic* dergisinin eski şef editörü Jonathan Chait, siyasi sağın "ana akım solda görülmesi mümkün olmayan bir paranoid zihniyet ortaya koyduğunu" öne sürmüştür.[537] İlerici web sitesi Salon.com'da yazan Arthur Goldwag, komplo teorilerinin doğal olarak "Cumhuriyetçi ana akım içinde yankı bulduğunu" öne sürer.[538]

537 Chait, J. (2008). *The Big Con*. Houghton Mifflin Harcourt. s. 242.

538 http://www.salon.com/2013/10/20/conspiracy_theories_explain_the_right/

Ama o kadar aceleci olmayalım. *Sağ kanattaki* uzmanlara kulak verilecek olursa, muhafazakârlara basit gerçeklere dikkat çektikleri için haksız yere iftira atılmaktadır; hayali komplo teorilerine asıl, *sol* kanat kapılır. Örneğin muhafazakâr *Washington Times*'ta 2008'de çıkan bir yazı "liberal Hollywood'un... insan tarafından yaratılan küresel ısınmaya dönük kuşkuculuğu –iyi bilinen çağrışım yeteneğini kullanarak– vurgulamak için buna 'inkârcılık' etiketi yapıştırırken bir yandan da Birleşik Devletler hükümetinin İkiz Kuleler'in yıkılması ve 3.000 kişinin ölmesi olayında izleyici konumunda kalarak suç ortaklığı yaptığı iması yansıttığından" yakınıyordu.[539]

Kısacası, koridorun hangi tarafının komplo teorisyenine daha fazla ev sahipliği yaptığı, bunu kime sorduğunuza bağlıdır. Joe Uscinski ile Joseph Parent'in belirttiği gibi, iki taraf da "ateşli bir hezeyan içinde, rutin olarak komplo teorisi yumurtlarken her birinin kendi teorisi besbelli doğru değilse bile akla yakın ve gerçekçidir.[540] Karşı tarafın komplo teorilerini ana akımda tehlikeli şekilde sahiplendiğini, kendilerininse bunları doğruca meczupların olduğu kenarlara sürgün ettiğini söylerler.". Bu size tanıdık geldi mi? Bir olguyu taraflardan biri ne kadar gerçekçi görürse diğerinin o kadar komplo eğilimli görmesi, teyit yanlılığı marifetlerine örnek teşkil eder.

Hangi tarafta olursanız olun, bütünsel olarak bakıldığında, siyasi yelpazenin ister solunda dursunlar ister sağında, insanların komplo zihniyetine diğerleri kadar meyilli olduğunu öğrenmek sizi şaşırtacaktır.[541] Kişi kendisini yelpazenin ne kadar ortasında görüyorsa komplo zihniyetinin o derecede kuvvet kazanması durumu için de geçerlidir bu. Liberallerle muha-

539 http://www.washingtontimes.com/news/2008/mar/06/celebrity-911-conspiracy-club-still-growing/

540 Uscinski, J. E. ve Parent, J. M., *age.* s. 87.

541 *age.* ss. 87–94.

fazakârlar arasındaki fark, komplo teorilerinden genelde ne kadar fazla hoşlandıklarında değil, *hangi* komplo teorilerini benimsemeye yatkın olduklarında yatar. Uscinski ile Parent, insanların siyasi tercihleriyle inandıkları komplo teorisi tipleri üzerine çok miktarda veri toplamıştır. Bu ikili, pek de süpriz olmayacak bir şekilde, siyasette sağ kanatta duran insanların, liberallerin ve sosyalistlerin kendilerine karşı komplo içinde olduğundan şüphelenmeye yatkın olduğunu buldu; bu komplo iddiaları tipik olarak Obama yönetimine, liberal medyaya, fildişi kulelerde yaşayan elitlere uzanıyordu. Sol kanattakilerse, muhafazakârların ve kapitalistlerin komplo halinde olduğunu düşünmeye meyilliydi; komplo iddialarını Bush yönetimi ve Monsanto gibi şirketlere yöneltiyorlardı. Komplo teorileri, *herkesin* beynine yerleştirilmiş, siyasi ideolojiden bağımsız psikolojik garipliklerin ürünleridir. Bunlar değişik yönlere ithamlar savururken, liberallerin ya da muhafazakârların komplo teorisyenliğinde farklı yatkınlığa sahip olduğundan şüphelenmek için sebep yoktur; zaten veriler de öyle olmadığını gösterir. Doğumcular'ın siyasi sağda oluşturduğu oran (yani 10'da 4), soldaki 11 Eylül Gerçeği oranının (yani yaklaşık 10'da 4'ün) aynadaki yansımasıdır.

Kişinin siyasetle bağlantıları, onun birbiriyle çatışan kanıtlar karşısında bir fikre sahip çıkıp çıkmayacağını da belirleyebilir. Brendan Nyhan geri tepme etkisini Sarah Palin'in ölüm panoları bağlamında incelerken, Palin'in en büyük hayranları arasında olan insanların söylentileri çürüten bilgilere en fazla direnişi gösterdiğini bulguladı.[542] Siyasi koridorun epey solunda duran insanlarsa hatalarını kabul edip inançlarını güncellemeye daha yakındı. Psikolog John Bullock da başka bir çalışmada, insanlara Guantanamo Körfezi'nde mahkûmlara

542 Nyhan, B., Reifler, J. ve Ubel, P. A. (2013)., *age.*

yapılan kötü muameleyle ilgili bir haber okuttu.[543] Yazının sonunda öyle bir muamelenin aslında yaşanmadığını belirten bir düzeltme vardı. Cumhuriyetçi denekler bu düzeltmenin kendi inançlarıyla uyum olmasından ötürü mutluydu; böylece Birleşik Devletler'in tutuklulara muamelesi konusundaki fikirlerini tadil etmek zorunda kalmayacaklardı. Öte yandan Demokratlar kötü muamele iddiasını dikkate almış, bunun doğru olmadığına dair düzeltmeyi görmezden gelmişti; böylece tutukluların gördüğü muameleye daha kuvvetli muhalefet edebileceklerdi.

Obama'nın doğum yerini sorgulayan ilk insanların, tahmin edebileceğinizin aksine, Cumhuriyetçiler olmaması ilginçtir. Doğumcular söylentisi ilk kez 2008'de Hillary Clinton'ı destekleyen Demokratlar tarafından çıkarılmıştır.[544] Ancak Obama'nın adaylık seçimlerini kazanması ve Clinton'ın rekabetten çekilmesiyle birlikte Demokratlar bu söylentinin peşini tamamen bıraktı. Ama o zaman da iddia Cumhuriyetçiler arasında hayata döndü. Obama, 2006'da yayımlanan kitabı *Umudun Cesareti*'nde [*The Audacity of Hope*] şöyle diyordu: "Sağın açıklamaları da, solunkiler de damıtılmış haliyle birbirinin aynadaki görüntüsünü oluşturmuştur. Bunlar Amerika'nın şeytani bir gizli örgüt tarafından ele geçirilmesini işleyen komplo masallarıdır."[545] Bunları yazarken Obama'nın, sonraki yıllarda yaşanacak olanların kendisini ne kadar haklı çıkaracağından haberi yoktu.

Mantıklı Yaratıklar

Geride kalan birkaç bölümde bir dizi zihinsel garipliğin ve kısa yolun bize bir komplonun işlemekte olduğu hissini nasıl vere-

543 http://www.nyu.edu/gsas/dept/politics/seminars/bullock_f06.pdf

544 http://www.politico.com/news/stories/0411/53563.html

545 Obama, B. (2006). *The Audacity of Hope.* Three Rivers Press. s. 24. [*Umudun Cesareti*, çev. Enver Günsel, Münevver Demir Bayhan, İstanbul, Pegasus, 2009]

bildiğini konuştuk. Bu süreçler komplo zihniyetinin tohumlarını eker. Teyit yanlılığı bu tohumların kök salmasına yardım eder. Beynimiz mevcut veri yığınları arasında kaymalar yapar, bir komploya uyar gibi görünen herhangi bir bilgi kırıntısını toplar, gerisini görmezden gelir ya da bir kenara iter. Teyit yanlılığı belirsiz bir şüpheyi, görünüşte olumlu delillerden oluşan, güvenle benimsenecek bir komplo teorisine dönüşeceği kozayla sarmalar.

Komplo teorisyenlerinin teyit yanlılığına hassaslık konusunda yalnız olmadığını tekrarlamakta yarar var. Hepimiz öyleyizdir. John McHoskey'nin Kennedy komplosuna inanç üzerine yaptığı çalışmada, inandırıcı olmayan kanıtların toplandığı havuzun, komplo teorisyenlerini inançlarında daha ısrarlı hale getirdiğini ama bir yandan da yalnız nişancı teorisini sahiplenenleri Oswald'ın tek başına hareket ettiğine daha fazla inandırdığını hatırlayın. Ya da Steve Regan'ın bu bölümün başındaki açmazını hatırlayın. Soruşturma için gelirken ortada bir örtmece olduğunu düşünen polis memuru, Steve'in itirazlarını, ortada kanıt olmamasını ve tamamen akla uygun meşale açıklamasını kendi haklılığının kanıtları olarak görüyordu. UFO hikâyelerinden şüphe duyarak gelen polis memuru içinse aynı kanıtlar daha dünyevi bir açıklamayı işaret ediyordu. Haklı olmanız, önyargısız olduğunuz anlamına gelmez.

Adil olmak gerekirse, olumlu sınama stratejisinin bir önsezinin doğruluğunu yoklamak için kötü bir yol olması şart değildir; ne de olsa, bulmayı umduğunuz şeyi aramak bunu mutlaka bulacağınız anlamına gelmez. Aynı şekilde, bilgileri kabullenmekte direnç göstermek de genelde iyi bir fikirdir. Sürekli olarak birbiriyle çelişen akla yakın iddialar yağmuruna tutuluyoruz ve bunların hangilerinin kulak vermeye değer olduğunu kestirmek kolay değildir. Yolumuza çıkan her yeni gerçek için öylesine karar verseydik –daha kötüsü, eleştirme-

den kabullenseydik– dünya görüşümüzü sürekli sorgulayarak kararsızlık içinde donup kalmamız ya da şaşkınlıktan taş kesilmemiz gerekirdi.

Asıl mesele, teyit yanlılığının, en zararlı yönüyle yanlış inanışların son kullanım tarihleri geçtikten sonra da zihnimize takılıp kalmasına yardım etmesindedir. Psikolog Raymond Nickerson, 1998'de literatür taraması yaparken yanlılık konusunda sert ifadelere rastladı.[546] Teyit yanlılığının zihnimizdeki tüm gariplikler, zaaflar, önyargılar arasında en tehlikelisi olabileceğini öne sürdü. Nihayetinde diğer önyargılarımız –örneğin noktaları birleştirmek, büyük olguların açıklanması için büyük nedenler aramak– sezgilerimizi sorgulama alışkanlığına sahipsek fazla sorun yaratamayabilir. Teyit yanlılığıysa yerinde tepki verme güdümüzü kilitler. "Kişi, önyargının kişiler, gruplar ya da uluslar arasında doğan belli sürtüşmelere, tartışmalara, yanlış anlaşılmalara tek başına açıklama getirip getiremeyeceğini düşünmeye sevk edilebilir." Birileriyle yaşadığınız en son fikir ayrılığını düşünün. Onun fikrini değiştirmesini sağlayabildiniz mi? *Sizin* fikriniz değişti mi? Teyit yanlılığının sizi iki yöne de itiyor olabileceği aklınızdan hiç geçti mi?

Fikrimizi değiştirmekte neden bu kadar zorlanırız? Bunun nedeni aptal olmamız değildir. Yapılan çalışmalar, zekâyla teyit yanlılığına hassasiyet arasında hiçbir ilişki bulmamıştır.[547] Bunun nedeni sadece kötü ya da yanlış bilgilendirilmemiz de değildir. En büyük fikir farklılıklarının üzerinde durulan konuya dair en az bilgiye sahip insanlar arasında görüldüğünü farz edebilirsiniz ama gerçekte iklim değişikliği, ölüm panoları gibi konular üzerine oluşan en büyük kutuplaşmalar siyasi

546 Nickerson, R. S. (1998). Conformation bias: A ubiquitous phenomenon in many guises. *Review of General Psychology, 2*(2), 175–220.

547 Toplak, M. E. ve Stanovich, K. E. (2003). Associations between myside bias on an informal reasoning task and amount of post-secondary education. *Applied Cognitive Psychology, 17*(7), 851–860.

ve bilimsel bilgisi en yüksek olan insanlar arasında yaşanır.[548] İnançlarımız en öndedir, onlar için nedenler uydururuz. Daha zeki olmak ya da daha fazla bilgiye erişim sağlayabilmek bizi hatalı inançlara karşı daha az hassas kılmaz. Bazen sindirilmesi zor gerçekleri geçiştirme konusunda bizi daha yetkin bir hale getirir.

Benjamin Franklin'in alaycı bir üslupla belirttiği üzere, "mantıklı bir varlık olmak insanın alakadar olduğu her şeye bir neden bulmamıza yahut yaratmamıza olanak tanıdığı müddetçe elverişlidir."[549]

548 Nyhan, B., Reifler, J. ve Ubel, P. A. (2013)., *age.*

549 http://www.ushistory.org/franklin/autobiography/page18.htm

SONSÖZ: SADECE İNSAN

Bilderberg Sınırı Festivali'nde tövbekar bir Hıristiyan'la konuşuyordum. Festival alanının kıyısında, tedbirli bir tavırla, insanları hayatlarını Mesih'e açmaya teşvik eden bir pankartın altında duruyordu. İncil'den alıntılar yaparken sesi canlı ve azimli bir hal alıyordu. Bunun haricinde sakin, dalgın, biraz da hüzünlü bir adamdı. Aykırı tiplerin doldurduğu bir alanda dışlanmış gibi görünmesi beni etkilemişti.

Liderleri sorumluluklarını üstlenmeye çağırmayı, bunu yaparken de Tanrı kelamını yaymayı Hıristiyanlık görevi addediyordu. Bilderberg destekçilerinin Dünya olgularını gizlice kontrol ettiğine inanma meselesine gelince, konuştuğum insanlar arasında en ketumu oydu. O insanların ona göre neyin peşinde olduğunu sorduğumda şu cevabı verdi: "Bu konuda yorum yapmayı gerçekten istemiyorum. Yeterince bilgim yok. Söyleyeceklerim tahminden öteye gitmez. Burada tahminler yürütmek için değil, Tanrı kelamındaki mutlak doğruyu vaaz etmek üzere bulunuyorum; dolayısıyla da işin o kısmını diğerlerine bırakacağım." Bilderberg konusundaki iddiaların gerçekten ciddi olduğunu ama onun arzusunun sadece gerçeğin öyle ya da böyle öğrenilmesi olduğunu da ekledi.

Ona nasıl tövbe ettiğini sordum. "İngiltere Anglo-Katolik Kilisesi'ne mensup dindar biri olarak büyütüldüm. Ama İsa Mesih'i orada hiçbir zaman bulamadım. Sonra otuz yıl boyun-

ca sefahat peşinde dünyayı dolaştım. Grafik tasarımcı olarak iyi bir kariyerim vardı ve kısa bir süre Birleşik Devletler'de çalıştım. Tüm arkadaşlarım işimde çok iyi olduğumu düşünüyordu. Ama bana doyurucu gelmiyordu. Böylece alkol sorunum başladı. Hayatımda hiç o dönemki kadar sefil olmamıştım. California'nın en üst düzey ajanslarında, en prestijli işyerlerinde ciddi paralar kazandım. Ama hayatımın hiçbir döneminde o kadar sefil olmadım."

Sonra, bence hepimiz için geçerli olan bir şey söyledi: "Dünya hiçbir anlam ifade etmiyordu. Kontrolden çıkmıştım ve *neden* hissini yitirmiştim; nereden gelmiştim ben, orada ne yapıyordum, kaderim neydi? Bunlar hepimizin cevabını bulması gereken en temel sorular. Bunlara dönük cevabın, bunlarla ilgili herhangi bir kesin gerçeğin yoksa, hayatının temeli de yoktur. Evet, bunu bir zaman için partilerle ve her ne yapıyorsan o şeylerle saklayabilirsin. Şu *oluşum* bile... [burada keskin ifadeler yazılı pankartlar taşıyan, meditasyon daireleri oluşturmuş, ironik sloganlar yazılı tişörtler giymiş Bilderberg protestocularının doldurduğu festival alanını süzdü.] Hepsi bir şeyle meşgul, içinde oldukları ruh halini gizlemeye yarayan bir şeyle uğraşıyor. Ama o kemirici boşluk hâlâ orada, derinlerde bir yerde."

Durum çoğu zaman bu kadar dramatik değildir. Anlam, cevap, netlik aramak her zaman tam anlamıyla bir varoluş krizine bağlı değildir. Ama en olağan günlerimizde bile hepimiz o ya da bu şekilde cevaplar ararız. Bazıları teselliyi Kitabı Mukaddes'te bulur. Bazıları PC kullanan arkadaşlarını Mac'e döndürmeye çalışır. Bazılarıysa dünyanın gizli egemenlerine ev sahipliği yaptığını düşündükleri otele seslenmek için bir tarlada toplanır. Bazıları da diğer insanların neden yanılıyor olabileceğine dair kitaplar okur.

Komplo teorileri beynimizin tuhaflıklarında yankılanır. Ama bu, komplo teorilerini psikolojik bakımdan sapkın ya da

benzersiz kılmaz. Tam tersi. Gördüğümüz gibi, bizi bir komplo teorisine inanmaya yönelten aynı önyargılar ve tuhaflıklar, zarı nasıl attığımızdan bir bar münakaşasını nasıl yorumlayacağımıza, uzaklardaki uluslar arasında yaşanmakta olan çekişmede hangi tarafı tutacağımıza kadar, her yolla düşüncelerimizi şekillendirir.

Arada sırada, komplo çürütücülerin düşüncesinde bile gizemli komplo yankıları olur.[550] Komplo teorilerinin iyinin kötüye karşı olduğu arketip niteliğindeki anlatılardan yararlandığını 7. Bölüm'de görmüştük. Ama kıyamet alarmları verme eğilimi komplo teorisyenlerinin tekelinde değildir. Peter Knight'ın da belirttiği gibi, bazı ateşli karşıtların nazarında komplo zihniyeti "tarihin birçok sıkıntılı olgusundan sorumlu tutulabilecek şeytanlaştırılmış ve somutlaştırılmış bir varlık halini alır."[551] Örneğin David Aaronovitch, *Voodoo Tarihi*'nde okurlarını internetin, komplo teorisyenlerinden oluşan, "ölçekleri ve güçleri kestirilemeyecek gölge ordular"[552] yarattığı konusunda uyarır. Daniel Pipes da komplo zihniyetini "en uyanık ve zeki akıllara bile sirayet etmeye muktedir, ihmal edilmesi ebedi mücadeleyi gerektirecek bir bulaşıcı hastalık"[553] olarak tasvir eder. Jonathan Kay, "Akıl Çağı'nın 11 Eylül Gerçekleri'nin mantıksızlığı karşısında çöküntüye uğrama tehlikesinde olduğundan"[554] kaygılanır. Francis Wheen, "saçmalıkların şimdiden dünyayı teslim aldığından"[555] yakınır. Olguları siyah ve beyaz, "bize karşı onlar" düzeyine indirgemenin cazibesi, anlaşıldığı kadarıyla dünyayı hatalı

550 Jane, E. A. ve Fleming, C., *age.* ss. 78–79.

551 Knight, P. (2013)., *age.*

552 Aaronovitch, D., *age.* s. 232.

553 Pipes, D. (1997)., *age.* s. 49.

554 Kay, J. (2011)., *age.* s. xxiii.

555 Wheen, F. (2005)., *age.*

inanışlardan temizlemeye çalışan insanlar için bile karşı koyulması zor derecede güçlü.

Bu kitabı yazma amacım, bu sahte bölünmeyi kırmak. "Bize karşı onlar" diye bir şey yoktur. *Onlar* biz. Biz *onlarız*. Komplo zihniyetini bir avuç paranoyak çatlağın zihnine musallat olmuş garip, ayrıksı bir psikolojik saplantı olarak tasvir etmek, kendimizi başkalarında teşhis ettiğimiz hatalı düşünce tarzından temize çıkarma çabasından öte değildir. Toplumdaki tüm aksaklıklardan bazı karanlık gizli örgütleri sorumlu tutan komplo teorisyenleriyle aynı şeyi yapmış oluyoruz. Ve hatalıyız. Komplo zihniyeti yaygındır, her yerdedir çünkü bunlar kısmen zihnimizin çalışma tarzının ürünleridir. Üç kazazede ıssız bir adaya çıksa her birinin diğerlerinin onun arkasından bir şeyler çevirip çevirmediğini düşünmeye başlaması fazla zaman almaz.

Komplo teorilerinin yok sayılması ya da hepten benimsenmesi gerektiğini söylemiyorum. 2. Bölüm'de gördüğümüz gibi, bazı komplo teorileri yıkıcı sonuçlara yol açabilir. Bazılarının daha incelikli, hemen göze çarpmayan, sinsice etkileri olabilir. Etkilere açık insanları günah keçisi haline getiren, şiddeti kışkırtan, aşılar ve iklim değişikliği gibi, hepimiz üzerinde ciddi sonuçlar doğurabilecek meselelere yönelik hatalı düşünceleri besleyen komplo teorilerine karşı dikkatli olmamız gerekir. Ama şahsen, genel olarak komplo zihniyetinin kökünün kazınması gereken bir musibet olduğu kanısında değilim. Birçok insan yaşama dair önemli kararları komplo teorilerine dayandırmaz. Ve bazen komplo teorisyenlerinin bir şeylerin peşinde olduğu anlaşılabilir. İnsanlar kimi zaman kapalı kapıların gerisinde kötü şeylerle uğraşıyor olabilir. Liderlerin sorumluluklarına sahip çıkması gerekir. Paranoya bazı hallerde sağduyuludur.

Önyargılarımızın inanışlarımızı nasıl şekillendirdiğinin üzerine ışık tutarken umduğum şey –komplo zihniyetini tam

kapsamıyla mahkûm etmek bir yana– belli başlı herhangi bir komplo teorisini çürütmek değil. Sezgilerimizi daha dikkatli incelememizi, neyi neden düşündüğümüzü kendimize sormamızı umuyorum. Ölçülü bir paranoyaya mı sahibiz? Yoksa önyargılarımıza yenik mi düşüyoruz?

Beynimizin önyargılarının, tuhaflıklarının, kısa yollarının hepsi kötü değildir elbette. Onlar olmasa, sürekli Viktoryen Dönem'e özgü baygınlıklar geçirerek yatağa taşınırız, hiçbir şeyden emin olamayız, en basit kararı bile alamayız, dünya görüşümüzün tamamını her daim gözden geçirmek zorunda kalırız. Beynimiz belli bir nedenden ötürü bu haliyle çalışır: Belirsizliklerle dolu –ve zaman zaman hainleşebilen– bir dünyada sürdürdüğümüz hayatta yolumuzu el yordamıyla bulmamıza yardım etmek. Önyargılarımız bizi olduğumuz şey yapar: İnsan. Tüm kusurlarıyla, yetkinlikleriyle, utancı ve şaşkınlıklarıyla insan.

Başka galaksilerden gelen ve şekil değiştirme yeteneğine sahip olanlarımız hariç elbette.

TEŞEKKÜRLER

Bu kitapta geçen çeşitli konular üzerine benimle konuşmak ya da yazışmak için zaman ayıran Profesör Rob MacDoughall, Profesör Rpderick Kramer, Profesör Brendan Nyhan, Dr. Chris Street, Dr. Scott Mitchell, Dr. Frenk van Harreveld, Profesör Jennifer Whitson ve Profesör Charles Taber'e teşekkürlerimi sunuyorum. 11. Bölüm'e iyi bir başlangıç yapmamı sağlayan hikâyesini bir değil iki defa benimle paylaştığı için Steve Regan'a ayrıca teşekkür ederim.

Metnin ilk halini okudukları için Laurence, Lindsay, Rob ve Chris'e... Komplo psikolojisi kariyerim için Profesör Karen Douglas'a ve yüksek lisans ve doktora süreçlerinde bana yol gösteren Profesör Chris French'e teşekkürler. Hayatta daha iyi bir akıl hocası ve arkadaşa sahip olamazdım.

Bu kitabın elinizdeki haline gelmesini mümkün kılan Bloomsbury'deki herkese ve özellikle de editörüm Jacqueline Johnson'a. Ve son olarak belirtmek gerekir ki Bloomsbury Sigma'nın yetkili editörü Jim Martin'in beni yüreklendiren sınır tanımaz ilgisi olmaksızın bu kitap ortaya çıkmazdı.

DİZİN

11 Eylül 11, 12, 26, 62, 80, 81, 83, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 96, 98, 99, 102, 103, 106, 111, 114, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 134, 147, 150, 170, 177, 180, 214, 221, 226, 273, 274, 279, 306, 331, 339

51. Bölge 9, 127

A

Ahmedinejad, Mahmud 133

AIDS 127, 134, 162, 165, 194, 213, 279, 301, 306

Armstrong, Neil 125

Atlantis 184

Avery, Jill 208

Aydınlanma 34, 37, 180, 181, 182

B

Barnham Kampı 308, 309

Barruel, Augustin de 37, 38, 172

BBC 77, 102, 103, 198

Beowulf 202, 205

Bilderberg 10, 114, 124, 169, 170, 171, 177, 196, 337, 338

Bin Ladin, Usame 77, 81, 90, 92, 106, 131, 132, 133, 134, 135

Boston Maratonu 59, 118, 119

Breivik, Anders 59

Brzezinski, Zbigniew 318

Bush, George W. 86, 93, 120, 131, 221

Büyük İlaç 10, 77, 78, 177, 212, 214, 329

C

Cassius Dio 29, 30

Castro, Fidel 288

Chamberlain, Neville 254

Charlie Hebdo 120, 121

Chomsky, Noam 86

Chopra, Deepak 183

CIA 77, 81, 83, 106, 116, 118, 132, 134, 177, 214, 257, 287, 288

Clinton, Bill 165

Clinton, Hillary 332

CNN 256

Columbine Lisesi 122, 221

Connecticut 117

D

Dahl, Roald 64, 65
DeLillo, Don 23
De Niro, Robert 291
Descartes, René 181
Diana, Prenses 13, 83, 127, 130, 131, 133, 134, 150, 273, 274, 279, 306
DPT (aşı) 70, 71, 249

E

Earhart, Amelia 257, 258, 274
Edison, Thomas 316
El-Kaide 131, 274

F

Facebook 24, 118, 326
FBI 61, 81, 105, 149, 163, 167, 289, 309
Fisk, Robert 87
Ford, Henri 43, 47, 55, 315
Foster, Jodie 291
Franklin, Benjamin 335
Fransız İhtilali 36, 37, 38, 40, 46, 99, 172, 306
Franz Ferdinand 296, 297
Freud, Sigmund 275

G

Gandi, Indira 12
Gılgamış Destanı 201, 202
Google 119, 194, 208, 251
Gregory, IX Papa 44

H

HAARP 123
Haidt, Jonathan 20, 283
Harper's Magazine 142
Hitchcock, Alfred 216
Hitler, Adolf 54, 55, 56, 57, 58, 59, 217, 254, 281
HIV 134, 194, 213, 301
Hofstadter, Richard 85, 97, 101, 142, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 152, 166, 183, 280, 315
Huxley, Aldous 139
Huxley, Julian 139, 167

I

Icke, David 94, 124, 170, 179, 182, 198, 199, 200, 201, 205, 226, 227, 252, 316, 317
İkiz Kuleler 24, 80, 92, 102, 195, 214, 330
İlluminati 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 99, 148, 173, 223
Independent 87
Innocent III., Papa 44
İran 96, 132

J

Jaws 203, 205
JFK 79, 214, 289
Johnson, Lyndon Baines 288
Jung, Carl 203

K

Kahneman, Daniel 20, 260, 261
Kanizsa üçgeni 232, 234, 240, 265
Kant, Immanuel 181
Katrina Kasırgası 120, 121, 123, 301
Kennedy, Jackie 229, 290
Kennedy, John F. 24, 171, 195, 254, 285
Kennedy, Robert 171
King, Martin Luther 127, 162
Kissinger, Henry 90
Kolomb, Kristof 225, 226
Ku Klux Klan 280
Kült çevresi 179

L

Lancet The 66, 71
Life 229
Lincoln, Abraham 9, 60, 171
Locke, John 181

M

Madonna 39
Mafya 289
Malcolm X 162
Mars 184, 234, 235, 236, 237, 239, 240
Masonlar 36, 37, 38, 83
Massachusetts Institute of Technology (MIT) 167, 325
Mbeki, Thabo 134
MH370 13, 256, 257, 259, 283, 284
MMR aşı 65, 66, 67, 68, 69, 72, 76, 212
Monroe, Marilyn 13
Monsanto 10, 331
Morning Post 47
Morrison, Jim 13
Mothering 249
Muhammed, Mahathir 257
Müller-Lyer yanılsaması 231

N

National Post 124
Nazi 43, 44, 54, 58
Neron 28, 29, 30, 31, 32
New Republic 329
New Yorker 246, 252
New York Times 25, 162, 166, 245
Night Shyamalan, M. 140
Nixon, Richard 24, 89, 90, 241, 281
NORAD 320

O

Obama, Barack 10, 60, 118, 131, 148, 209, 236, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332
Oklahoma (bomba) 60, 61, 224
Oswald, Le Harvey 104, 107,

108, 126, 150, 177, 285, 286, 287, 289, 292, 323, 333

P

Palin, Sarah 326, 331
Pearl Harbor 98, 105
Pepys, Samuel 32
Phil Donahue Show 248
Popper, Karl 281
Presley, Elvis 13, 79, 176, 274
Princip, Gavrilo 297
Protokoller 40, 41, 42, 43, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 59, 172, 281

R

Reagan, Ronald 291, 292
Red Bull 128
Romulus 30, 31
Roosevelt, Franklin 105, 148
Roosevelt, Theodore 148
Rowling, J. K. 207
Rumsfeld, Donald 188, 189
Russell, Bertrand 108

S

Saddam Hüseyin 281
Sagan, Carl 236
Sandy Hook İlkokulu 117, 121, 122, 123, 301
Schiaparelli Giovanni 235, 236
Secret kitabı 183
Simmel, Marianne 264
Simpsons 140
Spielberg, Steven 203
Star Wars 203, 215, 224
Stone, Oliver 79, 214, 288
Sturgis, Frank 289

T

Tacitus 28, 30, 32
Taft, William Howard 149
Taxi Driver 291
Times gazetesi 48
Tolkien, J. R. R. 207
Tuskegee çalışması 165
TWA800 301

U

UFO 115, 308, 309, 311, 333
Ulusal Bilim Akademisi 213
Updike, John 252, 254

V

Vidal, Gore 61

W

Waco, Texas 61, 224
Warren Komisyonu 93, 104, 108, 116, 230, 239, 286, 290
Washington, George 148
Washington Monthly 306
Washington Times 330
Watergate 26, 89, 90, 96, 101, 259, 289

Woodrow, Wilson 148

X

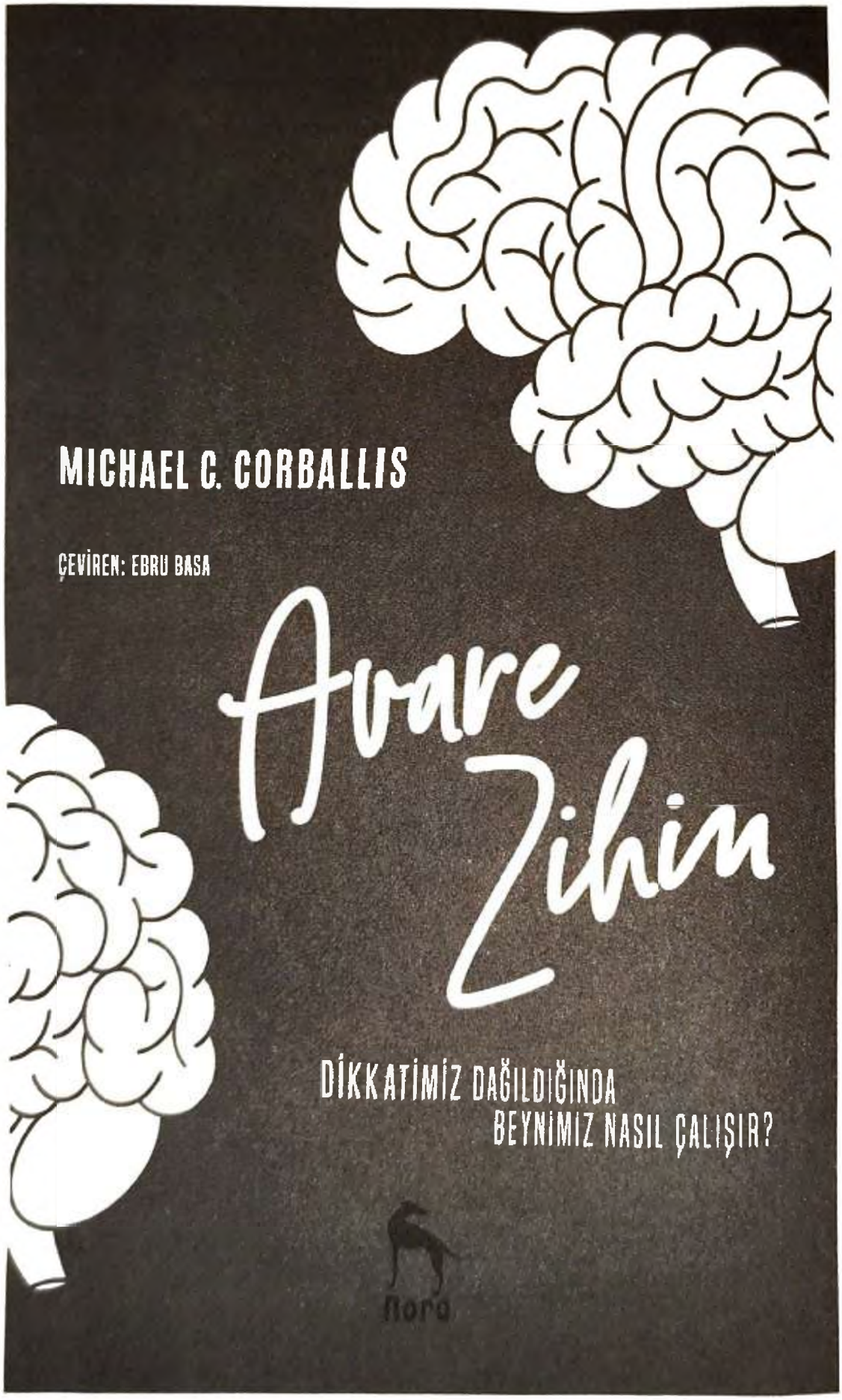
X-Files 140, 179, 309

Y

Yankovic, Al 140
Yeni Dünya Düzeni 11, 17, 18, 60, 83, 90, 94, 114, 123, 126, 127, 128, 138, 150, 170, 177, 214
YouTube 59, 123, 195, 252

Z

Zapruder, Abraham 228
Zapruder filmi 228, 229, 237, 290

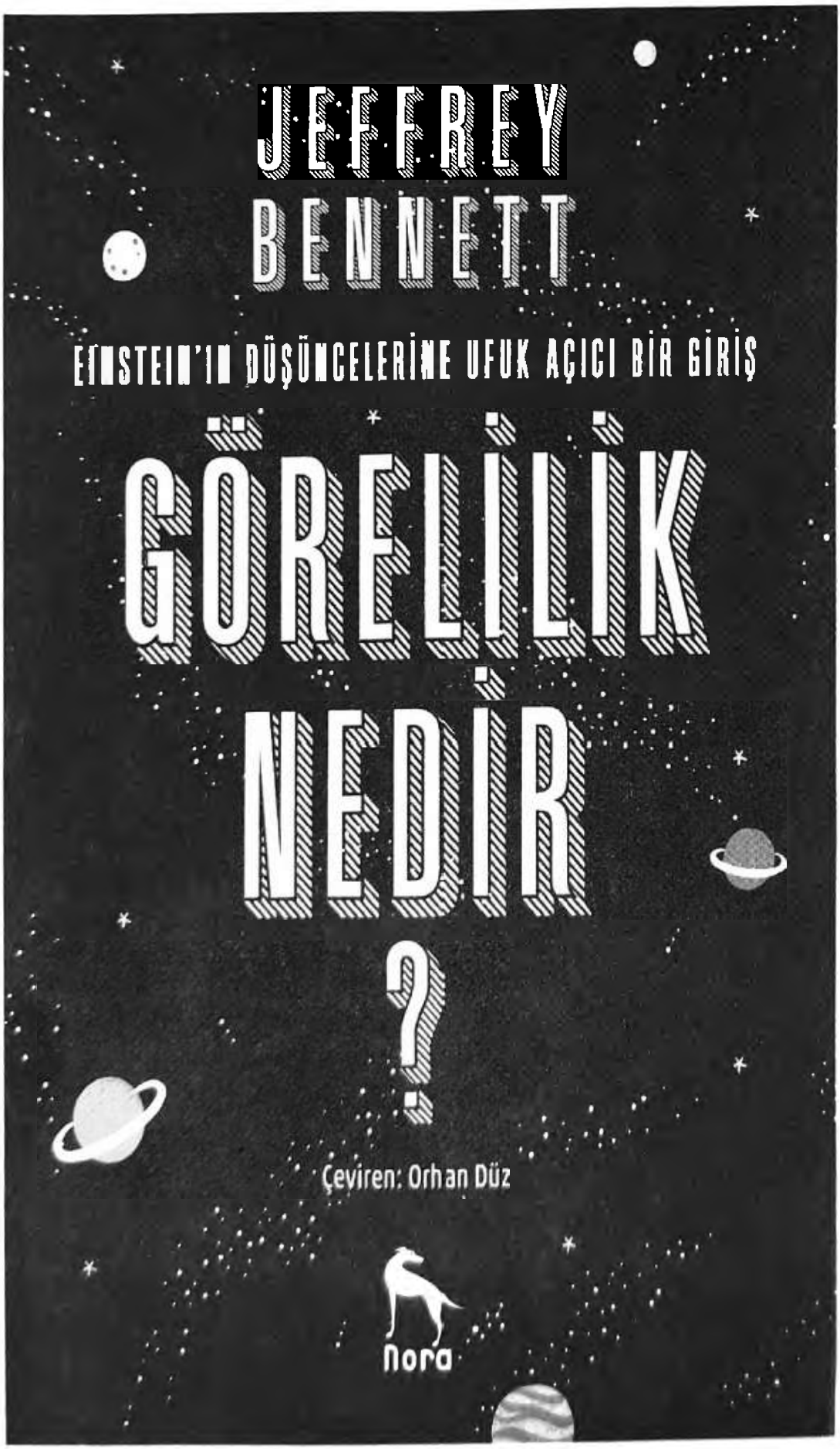
MICHAEL C. CORBALLIS

ÇEVİREN: EBRU BASA

Avare Zihin

DİKKATİMİZ DAĞILDIĞINDA
BEYNİMİZ NASIL ÇALIŞIR?

nora

JEFFREY
BENNETT
EİNSTEİN'IN DÜŞÜNCELERİNE UFUK AÇICI BİR GİRİŞ
GÖRELİLİK
NEDİR
?
Çeviren: Orhan Düz
Nora

Hepimiz komplo teorisyeniyiz.
Sadece, bazılarımız bunu diğerlerinden daha iyi saklıyor!

Dünyanın şekil değiştirebilen uzaylı bir sürüngen ırkı tarafından yönetildiği konusunda ne düşünüyorsunuz?
Peki ya İlluminati, Siyon Protokolleri, 11 Eylül?..

Kimileri bunlara inanan insanların tuhaf fikirlere yatkın, paranoyanın kıyısında, uçuk tipler olduğunu düşünüyor. Doktorasını komplo teorileri üzerine yapan Rob Brotherton ise durumun pek de öyle olmadığı kanısında.

Sonuçta, iyi bir komplo teorisine kim hayır diyebilir ki?

"Gayet sade ve eğlenceli bir dille yazılmış, akademik araştırmalara dayalı bu kitap komplo teorilerinin neden bu denli yaygın olduğuna, neden düşüncelerimizi sürekli olarak gözden geçirmemiz gerektiğine dair çarpıcı bir eser."

- Library Journal

0344510 NDY
NDY
0344510
THG

nemesiskitap
norakitap
masalperestkitap
nemesiskitap.com
norakitap.com
kitap365.com
nemesis KİTAP
MASAL PEREST
Nora
ISBN 978-605-2164-35-8
9 786052 164358